

آنامین عزیز خاطره سینه اتحاف ائدیرم

آذربایجان توپونیم شناسلیغی

کیتابین ایچینده کیلر

- ۱- مقدمه ۵
- ۲- عمومی توپونیم شناسلیق ۹
- ۳- آذربایجان خالقى نین ائتنوگنئتیک بازاسی ۳۵
- ۴- ائتمولوژی و ائتولوژی قیدلر ۱۱۷
- ۵- قایناقلا ۲۲۳
- ۶- قایناقلا رین اوخونماسینا دایر ۲۳۵
- ۸- ادبیات ۲۵۵

مقدمه

سۆز یوخدور کی، هر خالقین مدنیته نین مختلف جهتلری، مختلف یؤنلری و تظاهر فورمالاری واردیر. مثلا، معنوی مدنیته نین تظاهر فورمالاریندان عادت - عنعنلر، مراسم لر، امک و معیشت نغمه لری، آدقویما، ماددی مدنیته نین تظاهر فورمالاریندان ایسه اکینچیلیک، سووارما سیستم لری، کندسالما، قالا تیکمه، یول چکمه، کؤرپو سالما و س. آدلارینی چکمک اولار. آد قویمانین اؤزو ایکی حصه یه بؤلونور: انسان آدلاری، یاخود آنتروپونیم لر، جغرافی آدلار، یاخود توپونیم لر. جغرافی اشیا لارین اؤزو یا انسانین اؤز الی نین محصولو اولان قالالار، شهرلر، کندلر (باشایش یئرلری)، بولاقلار، آرخلار، بندلر، سو آبنارلاریدیر، یا طبیعیته نین محصولو اولان داغلار، دره لر، کئچیدلر، دوزلر، بوزقیرلار، یاللار، گدیکلر، دنیزلر، گؤلر، چایلار، چاپلاقلار و س.دیر.

جغرافی آدلارین تدقیقاتی گؤستریر کی، بو آدلاردا خالقین، او جمله دن آذربایجان خالقینین ماددی و معنوی مدنیته نین بو و یا دیگر جهتلری اؤز انعکاسینی تاپمیشدیر. بئله کی، بوتون توپونیم لر یا معین شخصین آدی ایله باغلیدیر (مازان قیشلاخی، جعفر آباد)، یا صنفی خاراكتئر داشییر (بویاقچیلی، دمیچی کندی)، یا دینی فعالیتله باغلی اولور (زئیه، خنه یی، قوم، پیره قوم، شمسووار، شاماسبی، جمکران)، یا جغرافی خصوصیت لری عکس ائتدیریر (تپه، آغدره، آغجاکند، لؤکباتان، قاطر یوران، آخماز)، یا بیر سیرا حادثه لری خاطر لادیر (شیرین اؤلن گؤل، قولام حسین اؤلن گؤل)، یا نهایت تایفالارین آدی ایله باغلی اولور (ینکه لی، قارالار، ساکسیلی، سالتاوار، آرمینی کندی، نوشار، شه ره ور و س.). قید ائدک کی، آذربایجان توپونیم یاسیندا تایفا آدلاری ایله باغلی جغرافی آدلاری، ائتتونیم لر تام چوخلوق تشکیل ائده رک آپاریجی رول اویناییر.

نظره آلساق کی، آذربایجان خالقینین ائتنوگئنزینده اشتراک ائدن تایفالارین و تایفا بیرلیکلرین چوخو تاریخی منبع لردن علاوه، یعنی تاریخی منبع لرده قیده آلینان و آلینمایان ائتتیک آدلار، دیگر جغرافی اراضی لردن آذربایجانا گلیمیش و ابدی مسکونلاشمیش تایفالارین آدی بیر سیرا توپونیم لرده قالمیشدیر. دئمک توپونیم شناسلیق عینی حالدا آذربایجان تاریخینده ائتتیک میقراسیالاری آیدینلاشدیرماقلا یاناشی آذربایجان ائتئوگرافیاسینین قارائلیق جهتلرینین آیدینلاشدیریلماسینا عوض سیز خدمت ائده بیلر. بو حاقدا میفوئتتیک آدلار خصوصی اهمیت کسب ائدیر.

اردبیل ولایتی نین توپونیماسیندا آپاردیغیمیز آراشدیرمالار، عینی حالدا ایرانین دیگر یئرلرینه ده باش چکمه ییمیز گؤستریر کی، میفوئتیک آدلاردان توتמוש تایفا بیرلیکلرینه کیمی هامی سینین آدی توپونیملریمیزده تام آردیجیلیقلا اؤز عکسینی تاپمیشدیر. همین آردیجیلیغی علاقه دار بؤلومده کی جدول لرده گؤرمک اولار.

معلوم دور کی، هر بیر تدقیقات اثری معین سؤاللار جاوب کیمی میدانا چیخیر. توپونیمیک تدقیقاتلار، او جمله دن الینیزده کی اثر آشاغیداکی سؤاللار جاوب وئرمک مقصدی گودور:

گؤره سن جغرافی آدلاری یارادانلار معین پرینسیپال عنعنه یه اساسلانمیشلارمی؟

جاوب مثبت اولدوغو تقدیرده، گؤره سن بو عنعنه لر بوتون خالقلاردا عینیدیرمی؟

آذربایجان خالقینی آد قویما پرینسیپلری هانسیلاردیر؟

توپونیمیک تدقیقاتلار، او جمله دن بیزیم آپاردیغیمیز تدقیقات گؤستریر کی،

۱- بوتون خالقلار جغرافی اوئیکتلره آد وئررکن معین پرینسیپلره اساسلانمیشدیر. ائله بونا گؤره ده آدوئرمه پرو سئسینی محصولو اولان جغرافی آدلار لاندشافتینا سیستملیک حاکیمدیر. همین سیستملیک و پرینسیپاللیق بیزه هم قایناقلارداکی آدلارین دوزگون اوخونماسیندا هم ده بو و یا دیگر آدلارین تحریف اولوب، اولمادیغینی، داهای دوغروسو اویدورما اولوب اولمادیغینی معین لشدیرمکده یاردیم اندیر. مثال اوچون بیز «نیک شهر»ین انضباطی بؤلگوسونده کی جغرافی آدلارینی آراشدیرارکن همین شهرین آدینین قوندارما (جعلی) اولدوغو قناعتینه گلدیک و «نیک شهر» یوخ، «که هیر» اولدوغونو اؤیرندیک.

۲- بو و یا دیگر خالقلاردا فرقلی آد قویما پرینسیپلری اولموشدور. مثلا آذربایجان خالقیندا آپاریجی پرینسیپ اتونیم لر، تالیشلاردا جغرافی خصوصیت، فارس لاردا ایسه آنتروپونیم لر اولموشدور. ماراقلیدیر کی، آذربایجانین جغرافی آدلار سیستمی محدود رئگیونال منطقه لری چیخماق شرطی ایله ایرانین بوتون منطقه لرینه حاکیمدیر. بونون اؤزو تاریخچیلره، جغرافیا شوناسلارا، اتنولوقلارا، خصوصیه آذربایجان دیلین تاریخی ایله ماراقلانانلارا کسکین و دانیلماز فاکتیک شریط یاراتمیشدیر. «چونکی عمومیتله آدلاردا، اؤزلیکله جغرافی آدلاردا ساخلانیلان ماتریاللار هر میللتین تاریخی، دیلی، اتنیک (قومی) قایناغی، تاریخی جغرافیاسی حاققینداکی بیر چوخ دویونلرین آچیلماسیندا، دولاشیق مسئله لرین حللینده مستثنا رول اویناییر. بو، خصوصیه سون عصر دن باشلایاراق تورک دیلی خالقلارین تاریخی نی بازارکن بیر ضرورت کیمی میدانا چیخمیشدیر».

بو و یا دیگر بو کیمی سؤاللار الینیزده کی اثرده آیدینلاشدیریلیمیشدیر. داها دوغروسو تواضع کارلیقدان اوزاق اولسا دا قید ائتمه لی یک کی، بو کتابین اوچ بؤیوک اوستونلویو واردیر:

اولا بوتون آدلارین رسمی و غیره - رسمی داییره لرین قیده آلیندیغی فورماسی دئیل، اوریژینالی وئرلیمیشدیر. بو، تکجه امانتدارلیق باخیمیندان دئیل، هم ده گله جک تدقیقاتچیلارا عوض سیز ایمکان یاراتدیغی باخیمیندان ده یرلندیریلمه لیدیر.

ایکینجیسی: اثر آذربایجان خالقین ائتنیک بازاسینی، میفو ائتونیم لرینی تکجه آذربایجان اراضی سینده دئیل، بوتون ایران سویه سینده تام آردیجیل لیقلا ایشیقلا ندیرمیش و بونولا دا میفو اتنوقرافیا میزا، دولایسی یوللارلا ایسه ائتنیک میقراسیالارین ایستقامت لری نین آیدینلا شماسینا اؤز تۇحفه سینی وئریمیشدیر.

اوچونجوسو: بیرنجی دفعه اولراق کتابدا قایناق لارین دوزگون اوخونماسی پروبلیمی ایره لی سورولموش و عمومی شکیلده اولسا دا بئله حللینی تاپمیشدیر.

بیزیم تدقیقات و مشاهیده لریمیز گؤستریر کی، مدنی وارلیغیمیزین ان مهم قولو اولان جغرافی آدلاریمیز (شخص آدلاریمیز، آنتروپونیم لریمیز کیمی) آمانسیز تحریف، تالان و سوی قیرما معروض قالمیشدیر. بو، ائله بیر حده چاتمیشدیر کی، توپونیم لریمیزین تحریف، تالان و قیرغینا معروض قالدیغینا اینانمایانلار ایسه پان تورکیست آدلاندیریلیر و ان آزی قینایلیر. لاکین هر هانسی بیر پروبلیمین رئال فورماسی نین و اونو یارادان سبب لری نین دوزگون قویولوشو اونون حللی اوچون اساس شرط دیر.

آدلارین تحریف و تالانی حاققینده عمومی بیر کونسئپسیا وار ایدی و ایندی ده واردیر. او دا بوتون بو تحریف و تالانلارین اساس بانیسی پهلوی سولاله سی اولدوغو قناعتی ایدی. بیز تدقیقات آپاردیغیمیز زامان بئله بیر قناعته گلدیک کی، بو تحریف لر هله عصر لر قاباق علاقه - دار موضوع لارین مؤلف لری و حتی جغرافی آدلاری قیده آلانلار طرفیندن ان چوخ فارس دیلینه آلوده چیلیک سببیدن حیاتا کئچیریلیمیشدیر. مثلا، تصور ائدین کی، بیر داغین اطرافیندا دؤرد - بئش کند یئرله شیر. دئمه لی همین کندلرین جغرافی خاصه لرینی، چایلارینی و داغلارینی قیده آلانلار همین داغین آدینی دا قیده آلمالی اولاجاقلار. توتاق کی، همین داغین آدی «گونئی داغ» دیر. آما قیده آلانلاردان بیری اونو اولدوغ کیمی «گونئی داغ»، او بیرلری ایسه فارس دیلینده حرفی ترجمه سینی وئرهرک «کوه برآفتاب» کیمی قیده آلیر. یاخود ائله داغ وار کی، بیری «علی سیاه» کیمی، او بیری ایسه «عالی سیاه» کیمی قیده آلمیشدیر. داغین اصل آدی ایسه «آلقیر» دیر. دئمه لی قیده آلانلارین بیری «قیر» سؤزونو

«قارا»، آل (اثل) سۆزونو علی، او بیرسی ایسه «قیر» سۆزونو «قارا»، «آل» سۆزونو ایسه «آلی» (عالی) کیمی قاوارامیشدیر. اصلینده ایسه «آلقیر»ین بوراداکى معناسى «قیر تایفاسینا منسوب داغ» دئمکدیر. بو مثاللاری ایسته دیگین قدر آرتیرا بیلرسن. آما بیز باشقا بیر مثاللا کیفیتله نیریک: بئنه بیر داغین آدی «برفته» کیمی قیده آلینمیشدیر. داغین اورینال آدی «قارطی»دیر. قیده آلان آدام اونو فارس دیلینه ترجمه ائتمک ایتهمیش و توپونیمین، داهای دوغروسو ائتئوورونیمین بیرینجی حصه سینی «برف» ترجمه ائتمیش، ایکینجی حصه سینه ایسه بیلیمه دیگینه گۆره توخونمامیشدیر. اصلینده ایسه «قار» تایفا آدی، «طی» ایسه قدیم تورک دیلینده داغ دئمکدیر (قافلانطی دا اولدوغو کیمی). ماراقلیدیر کی، بوتون بو تحریفلر اولدوغو کیمی و گنیشلندیریلرک هم ۱۳۳۲جی ایلده چاپ اولان «فرهنگ آبادی های ایران» اثرینده، هم ده «سازمان جغرافیایی کشور»ین بوراخدیغی ۱۳۹ جیلدلیک کتابلاریندا داوام ائتدیریلیمیشدیر. بوتون بونلار علاقه دار فصیلده لازیم بیلدیگیمیز حده ایشیقلا ندیریلیمیشدیر.

معلوم دور کی، تاریخ بویو (پهلوی سولاله سینین حاکمیتینه قدر) تایفالار، قبیله لر و تایفا بیرلیک لری (اؤزلیکله تورک لر) کۆچهری حیات سورور و طبیعی و سوسیال شرایطن آسلی اولاراق داییمی میقراسیلار معروض قالدیلار. ائله تایفالار واردیر کی، ایزلرینی بالتیک یانی منطقه لردن و حتی آوروپادان توتموش اورتا آسیا و آلتای داغلارینا بؤیوک اراضی لرده گؤمک اولور. بیز همین مؤوضوع حاققیندا عمومی معلوماتین ضروری اولدوغونو نظره آلاراق آذربایجان و ائله جه ده ایرانلا علاقه دار بعضی مهم تایفالار حاققیندا (ایستر تفرعاتی ایل، ایسترسه ده اجمال شکلینده) ایضاحات وئرمه یی لازیم بیلدیک.

بیلدیگیمیز کیمی توپونیم شناسلیق (ایراندا اولماسا دا) دنیادا آرتیق مستقل بیر علم ساحه سی کیمی فورمالاشمیشدیر. دیگر علم ساحه لری کیمی اونون دا اؤزون مخصوص پرنسیپلری و ترمینولوگیاسی واردیر. بیز همین ترمینلرین ده اؤره نیلمه ضروریلگی نی نظره آلاراق «قیسا اونوماستیک ترمینلر» لغتینی ده وئرمیشیک.

نهایت اوخوجولارین دقتینی توپونیم شناسلیق ادبیاتینا جلب ائتمک، عالیم لری و تدقیقاتچیلاری فانتستیک ایدورمالاردان اوزاقلاشدیریب دوزگون جهته استقامت لندیرمک اوچون بعضی نمونه لردن عبارت ادبیات دا وئرمه یی لازیم بیلدیک.

ائله بوراداجا بیزه اثرین بوتون مرحله لرینده اؤز یاردیم لارینی اسیرگه مه یلره تشکروموزو بیلدیرمه یی بورج بیلدیک.

عمومی توپونیم شناسلیق

توپونیم ایکی سۆزدن عمله گلیمیشدیر: «توپو» و «نیم». توپو جغرافی رثلئف^۱ آنالایشینی ایفاده اندیر. «نیم» ایسه آد معناسینی وئریر. بئله لیکله «توپونیم شناسلیق» جغرافی رثلئفی بیلدیرن آدلار حاققیندا علم دئمکدیر. معلومدور کی، بو آدلار، یعنی جغرافی رثلئفی بیلدیرن آدلار (بوندان سونرا ایسه محض «جغرافی آدلار» فورماسیندا استفاده ائده جه ییک) معین تاریخه مالیک اولماقلا یاناشی هم ده مشخص سۆز واحدلریندن عمله گلدیکلری اوچون دیلچیلیک باخیمیندان دا معین خصوصیت لره مالک دیرلر. دئمک بئله بیر نتیجه یه گلمک اولار کی، توپونیم شناسلیق جغرافی آدلارین تاریخی و دیلچیلیک باخیمیندان اویره نیلمه سی، داها دوغروسو، فارس دیلینده موددا اولان «وجه تسمیه اسامی جغرافیایی» دئمکدیر. بونو دا قید ائتمه لی ییک کی، توپونیم شناسلیق «خصوصی آدلاری اویره نن علم ساحه سی» نین یعنی اونوماستیکانین بیر حصه سی حساب اولونور.

^۱ فرانسیزجا relief، ایتالیانجا rilievo، لاتینجا relevo دئییلن بو سۆز «قالدیریرام» دئمکدیر. رثلئف ترمینی گنومورفولوگیادا یئر سطحی فورمالاری نین مجموع سو دئمکدیر. ائندوگن (یئرداخلیلی) و ائکسوگن (یئر خاریجی) پروسسلرین یئر سطحینه اوزون مدتلی بیرگه تاثیر نتیجه سینده یارانیر. مثبت، یاخود قاباریق (تپه لر، داغ سلسله لری و س.) و منفی، یاخود باتیق (قاپالی چۆککلیر، چای دره لری، بوزلاق سیرکلری و س.) رثلئف فورمالاری وار. فورمالاری نین اؤلچوسوندن آسیلی اولاراق متقارنلئف (ماتریک چیخیتی لاری، اوکنان چۆککلیر)، ماکرورثلئف (داغلیق اۆلکه لر، دوزنلیکلر)، مئزورثلئف (دره لر، چۆککلیر)، میکورثلئف (چوخورلار، دونلر، نلبکی واری چۆککلیر) و نانورثلئف (خیردا مره لر و س.) قروپلارینا آیریلیر. رثلئفین ان بؤیوک ائلمنتلری نین اساسی «مئزوزوی» دا (مئزوزویک) قویولموشدور.

يىلدىگىمىز كىمى عمومى قراماتىكادا بوتون ايسىم لىر ايكى حصه يه آيرىلىر: عمومى آدلار و خصوصى آدلار. عمومى آدلار معين اورتاق خصوصيت لره مالىك اولان بىر قروپ جانلى، ياخود جانسىز وارلىقلارنى ايفاده و احتوا ائدير. مثال اوچون: «داش» (تراوترىن، قرانىت)، «آغاج» (سؤيود، قاراآغاج، پاليد)، «داوار» (قويون، كىچى)، «آدام» (قادىن، كىشى) و س. خصوصى آدلار گلدىكده ايسه اونلار مشخص بىر جانلى، ياخود جانسىز وارلىغى او بىرىسىندن فرقلندىر مك اوچون استفاده اولونور. مثال اوچون: «ساوالان»، «آغ داغ»، «خاتاي»، «قاسىم» و س.

خصوصى آدلار اىن اوزو اوچ حصه دن عبارت دىر: شىخس آدلارى، جغرافى آدلار و كوسموس اويىكت لىرىن آدلارى. شىخس آدلارى نىن اؤيره نىلمه سى و تدقىق ايله مشغول اولان علم ساحه سى «آنتروپونىم شناسلىق» (Antroponimşünashq)، جغرافى آدلار اىن اؤيره نىلمه سى و تدقىق ايله مشغول اولان علم ساحه سى توپونىم شناسلىق (Toponimşünashq)، كوسموس اويىكت لىرىن اؤيره نىلمه سى و تدقىق ايله مشغول اولان ساحه ايسه آسترونىم شناسلىق (Astronimşünashq) آدلانىر. خصوصى آدلار اىن تدقىق و اؤيره نىلمه سى ايله مشغول اولان اونوماستىكانىن دىلچىلىك علمينه عايد ائدىلمه سى منطقى گؤرونسه ده توپونىم شناسلىق آرتىق مستقل بىر علم كىمى چىخىش ائتمكده دىر. دئمەلى توپونىم شناسلىق هر بىر جغرافى آدى آشاغىداكى باخىملاردان اؤيره نىر، اىضاح ائدير، عمومى لىشدير و لازىمى تصنيفاتلارنى آپارىر:

- ۱- تاريخ باخىمىندان، ۲ - ميفولوگيا باخىمىندان، ۳ - ائتنوگرافيا باخىمىندان، ۴ - دىلچىلىك باخىمىندان.

جغرافى آدلار عايد قايناقلار گؤستىر كى، بو ساحه نىن اوزون كىچىمىشى واردىر، آما: اولا، توپونىمىك تدقىقاتلار مستقل بىر علم ساحه سى كىمى دئىل، بو و يا ديگر اثرلرده يثرى گلدىكده معين شهر، اؤلكه و يا كند حاقىندا اىضاحات اولاراق وئرىلمىشىدىر.

ايكىنجىسى، وئرىلن اىضاحاتلار عمومىته يا اويدورما - فانتاستىك فيكىرلره، يا دا آدىن معناسىنى اساسلاندىران روايتلرىن ساختالاشدىرماسىنا سؤيكىمىشىدىر. مثال اوچون تبرىز شىرىن آدى نىن اىضاحىندا دئىلىر كى، گويا هارون الرشيدىن آروادى زوبىده خانىم خسته لىر و قىزدىرما آز قالا بونو الدن سالاجاق وضعيتينه كىتىر. لاكىن او، تبرىزه يئتىشىدكده قىزدىرما سى تاماميله آرادان كىندىر و آرواد ساغالىر. بونا گؤره ده جاماعات بو شىرىن آدىنى «تبرىز» (قىزدىرمانى توكىن) آدلاندىرىر. لاكىن بونو دا دىمك لازىمدىر كى،

توپونیملر حاققینداکی ایضاحاتلار اویدورما و فانتاستیک اولسا دا معین بیر فیکره، ایدیولوژی بازایا اساسلانیر. مثال اوچون یوخاریدا قید ائتدیگیمیز «تبریز» حاققینداکی ایضاحاتین اؤزو منطقه‌نین کئچمیشده گویا فارس اولدوغو فیکرینه اساسلانیر، هم ده اونو آشیلایر.

معلوم اولدوغو کیمی توپونیم‌شوناسلیق بیر علم ساحه‌سی کیمی XX (۲۰- جی) عصرده فورمالاشمیش و سرعتله اینکیشاف ائتمیشدیر. لاکین اونون تدقیقات موضوعسو، متود و پرینسیپلری، یارانما و فورمالاشما یوللاری، معنا تیپلری، قوللاری و شعبه‌لری، ائله‌جه ده هانسی علم ساحه‌لری ایله علاقه‌دار اولدوغو حاقدا هله ده واحد بیر فیکیر یوخدور. توفیق احمدوفون دئدیگینه گؤره «بو، ایلک نؤبه‌ده اونونلا باغلی‌دیر کی، توپونیم‌شوناسلیق سون دؤرلرده بیر سیرا علملرین، خصوصیه‌له تاریخ، جغرافیا و دیلچی‌لیگین کسشدیگی نؤقطه‌ده یارانان یئنی بیر علم ساحه‌سی اولدوغوندان اونونلا محض توپونیم‌سیست‌لر دئییل، گؤسته‌ریلن علم ساحه‌لرینین ده متخصص‌لری مشغول اولموشلار. اونلار عینی مؤعضویا موختلف مؤقعدن یاناشاراق مسئله‌نی بیر طرفلی تدقیق ائتمیشلر. بئله‌لیکله تاریخچیلر اونو تاریخین، جغرافیاشوناسلار جغرافیانین، دیلچیلر ایسه دیلچی‌لیگین بیر شعبه‌سی حساب ائتمه‌یه چالیشاراق بو ساحه‌ده دولاشیق‌لیق یاراتمیشلار» (جمله‌نین ساده‌لشدیریلمه‌سی بیزه عایدیر- ع.م). چونکی عمومیتله آدلاردا، اؤزلیکله جغرافی آدلاردا ساخلانیلان ماتریاللار هر میللتین تاریخی، دیلی، ائتنیک(قؤومی) قاینای، تاریخی جغرافیاسی حاققینداکی بیر چوخ دویونلرین آچیلماسیندا، دولاشیق مسئله‌لرین حل‌لینده مستثنا رول اویناییر. بو، خصوصیه‌له سون عصردن باشلاپاراق تورک دیللی خالقلارین تاریخی‌نی یازارکن بیر ضرورت کیمی میدانا چیخمیشدیر. چونکی:

ایستر چین سالنامه‌لرینده، روسیا و غرب شرق شناسلیغیندا و ایسترسه ده ایران شووینیست تاریخچیلیگینده (ایران تاریخچیلیگی بعضی مستثنا مقاملاری چیخماق شرطیه‌له فارس شووینیسمی مؤقعیندن چیخیش ائدیر) تورک‌لره عاید اکثر ماتریاللار یا محو ائدیلمیش، یا تحریف اولونموش شکیلده گؤسترilmیشدیر. همین تحریف‌لری علاقه‌دار بؤلمه‌ده وئردیگیمیز اوچون تکرارینا احتیاج قالمیر. یالنیز بونو قید ائتمکله کیفایتله‌نیریک کی، هله روس و غرب شرق شناسلیغیندان تامامیه‌له یاخا قورتارا بیللمه‌ین، لاکین باشقالاری ایله مقایسه‌ده داها انصافلا یاناشان قومیلیوف «قدیم تورکلرین تاریخی» آدلی اثرینده بو ساحه تاریخچیلرینی تورک توپونیم‌شناسلیغینی اؤیرنمه‌یه چاغیرمیشدیر.

تحریف و نئجه دئیرلر «اؤرت باسدیر» موضوعسو داها شدتله، حیرت‌لندیرجی عنادکارلیقلا داوام ائتمیش و حتی فارس دیلینه آلوده‌چیلیک ایشی او یثره گتیریب چیخارمیشدیر کی، بیر چوخ آدلارین و حتی عبارت و ایفاده‌لرین حرفی ترجمه‌سینی وئرمکله بئله بیر فکری آشیلماق ایسته‌میشلر کی، گویا آذربایجاندا قافقاز دیللی و ایران دیللی خالق‌لار یاشامیش، سونرالار سلجوق و مونقول‌لارین یوروشو زامانی تورک‌لشمیشلر!

البته بئله اولان تقدیرده توپونیم‌شناسلیغین مستقل علم ساحه‌سی اولماسیندان صحبت گئده بیلمز. اگر، حقیقتا، اونون یئنی بیر علم کیمی فورمالاشدیغینی قبول ائدیریکسه، اوندا اونون اؤزونه مخصوص تدقیقات موضوعونو، متئود و پرنسیپ‌لرینی معین‌لشدیرمه‌لی، اوزه چیخارمالی‌یق. آرتیق ایندی اصل توپونیم‌یست‌لردن هیچ بیرری اونو تاریخ، جغرافیا و یا دیل‌چیلیک علم‌لری‌نین بیر ساحه‌سی حساب ائتمیر و اونو دا انکار ائتمیرلر کی، توپونیم‌شوناسلیق تاریخ و جغرافیا علم‌لریندن داها چوخ دیل‌چیلیکله باغلی‌دیر. چونکی هر هانسی بیر جغرافی‌آد، ایلک نؤبه‌ده معین بیر دیله مخصوص سؤز و سؤز دوزلتمه واسیطه‌لریندن عبارت اولوب، معین بیر جغرافی‌اشیانی او بیرسیندن فرق‌لندیرمه‌یه خدمت ائدن دیل اشاره‌سیدیر. تصادفی دئییلدیر کی، هر بیر جغرافی‌آد یا منسوب اولدوغو خالقین و اونون فورمالاشماسیندا اشتراک ائتمیش آیری - آیری تایفا و قومی قروپ‌لارین آدلاریندان توره‌نیب، یا دا همین خالقین و یا جغرافی‌اشیانی سجه‌یه‌وی جهت‌لریندن بیرینی گؤسترن دیل واحد‌لرینی عکس ائتدیریر. و. آ. ژوچک‌نویچ^۱ یازیر: «توپونیم‌شناسلیغین اؤیره‌نیلمه‌سینده دیل‌چیلیگین بؤیوک زحمتی واردیر. اونلارین الله ائتدیگی نتیجه‌لر اساسیندا بیر سیرا خالق‌لارین تاریخی طالعی، آیری - آیری قومی قروپ‌لارین کئچمیشده کی مهاجرت‌لری و س. حاققیندا ایناندیرجی فیکیرلر سؤیله‌نمیشدیر». کسکین‌لیکله قید ائتمک لازیم‌دیر کی، دیل‌چیلیگین قانونا اوغونلوق‌لاریندان، متئود و پرنسیپ‌لری‌نین معین قسیمیندن استفاده ائتمه‌دن جغرافی‌آدلاری نه قیده آلماق، نه ده اؤیرنمک ممکوندور. ائله بونا گؤره‌دیر کی، بعضا تدقیقات‌چیلار سهوه یول وئره‌رک توپونیم‌شناسلیغی دیل‌چیلیگین بیر بؤلمه‌سی، دیل‌چیلیک مقوله‌سی (لینقویستیک کاتئقوریا) حساب ائدیرلر. فیروز رفاهی هیدرونیم تئرمینینی ایضاح ائدرکن یازیر: «شاخه علمی را که در زبان‌شناسی به بررسی و تحقیق در مورد اسامی جغرافیایی می‌پردازد، توپونیمی می‌نامند. توپونیمی در پی رشد ... و به عنوان بخشی از

^۱ آ. ژوچک‌نویچ، عمومی توپونیمیکا، مینسک، ۱۹۶۸، توفیق احمدوف‌دان نقلاً.

زبان‌شناسی همگانی (در مبحث نام‌شناسی) به بررسی اسامی جغرافیایی می‌پردازد^۱. بوتون بونلارا باخمایاراق جغرافی آدلارین اؤیره‌نیلمه‌سینده لئکسیکولوژی (لغت شوناسلیق) مئتود و اوصوللاری تطبیق ائتمک کؤکوندن سهودیر. چونکی:

اولا، عمومی سؤز واحدرلی یارانما باخمیندان ایلکیندیرلر، حال بو کی، جغرافی آدلار و عمومیتله، خصوصی آدلار تۆره‌مه‌دیر، یعنی جغرافی آدلاری (خصوصی آدلاری) یارادار کن قاباقجا یارادیلیمیش اولان حاضیر سؤزدن استفاده اولونور. اونلار آدینی داشیدیی اشیانین ان سجه‌وی جهتینی عکس ائتدیرن سؤزلردن تۆره‌نیرلر. باشقا سؤزله دئسک لغت شوناسلیق باخمیندان هر بیر سؤزون قارشیلیغی (پروتوتپی) اولمالیدیر. لاکین عمومی سؤزلر معنالی دیل واحدرلی اولدوغو حالدا، همین واحدردن تۆره‌ن «آد» واحدرلی اونلارلا بیرگه‌لیک علاقه‌سینی ایتیره‌رک معین فرقلندیریجی، یعنی نومیناتیو^۲ بیر اشاره‌یه چئوریلیر. مثال اوچون «گۆزل» خصوصی آدی گۆتورک. ایلک باخیشدا حقیقتا ده سؤز واحدی اولان گۆزل سؤزو ایله هئچ بیر فرقی یوخدور. لاکین لئکسیک واحد اولان گۆزل سؤزو گۆیچک، قشنگ، و س. ایله علاقه‌دار قورانیلیرسا، خصوصی آد اولان «گۆزل» یالنیز معین شخصی بو و یا دیگر شخصلردن فرقلندیرمه‌یه خدمت ائدیر. باشقا سؤزله خصوصی آد اولان «گۆزل» لئکسیکولوژی اصوللا یارادیلسایدی، اوندا دیگر بیر خصوصی آدین دا «چیرکین» اولماسی لازیم گله‌جکدی.

ایکینجیسی، لغت‌شوناسلیق واحدرلی ایله مقایسه‌ده جغرافی آدلارین یارانماسیندا دیلچیلیکدن کنار فاکتورلار داها مهم رول اویناییر. بئله کی، اجتماعی - سیاسی شرایطین ده‌ییشمه‌سیله یئنئ فورماسیایا خدمت ائدن، اونو اؤزونده عکس ائتدیرن خصوصی و ائله‌جه ده جغرافی آدلار یارانیر یا خود دا قدیمکینی عوض ائدیر. مثال اوچون اسلام دینی‌نین قبولو ایله کلی مقداردا عرب منشالی خصوصی آدلار، پهلوی سولاله‌سینین شووینیست سیاستی نتیجه‌سینده ایسه کلی مقداردا فارس منشالی خصوصی آدلار میدانا چیخدی و بئله‌لیکله بیر چوخ ملی آدلار سیخیشدیریلاراق آرخاییک‌لشدی. شخص آدلارینا مثال چکمه‌یی هامیا بللی

^۱ فیروز رفاهی، هیدرونیم‌های ایران (پژوهشی در آب نام‌های ایران)، سازمان نقشه‌برداری کشور، تهران، ۱۳۸۴، ص‌حیفه ۹.

^۲ بیر اشیانی دیگر اشیالاردان فرقلندیرن هر هانسی بیر اشاره نومیناتیو اشاره آدائیر. بو باخمیدان بوتون خصوصی ایسیم‌لر نومیناتیو خاراگتئر داشی‌یر.

اولدوغو اوچون لازیم بيلميریک، جغرافی آدلارا ایسه «گیوی / کؤوتر»، «گرمی / موغان»، «توفارقان / آذرشهر» و س. مثال گتیرمک اولار. حتی بو، ائله بیر وضعیت گتیریب چیخاری کی، شهرلرین و کندلرین تاریخ خاراكتئرلی آدلاری دا سیرادان چیخماق مجبوریتینده قالیر. آرتیق اردبیلده «نارین قالا» و «کؤهنه قالا» عموم خالقا معلوم اولمایان آدلار جرگه سینه کئچمیشدیر. حتی هئچ بیر سیاسی ماهیت داشیمايان سؤزلردن تۆره نن توپونیملر بئله اوغورسوز بیر طالعه اوغرامیشلار. لاکین بوتون بونلار باخمایاراق ۱۶ - ۱۷ جی یوز ایللیک لردن سونراکی قایناقلاردا بیر سیرا سؤز و شکیلچیلر همین آدلاردا قورونوب ساخلانيلمیشدیر. مثال اوچون «یازی» (چؤل) «یازیلی کندینده، «تی» (داغ) «قافلاتی» داغیندا، «ای» (جمع شکیلچسی، منسوبلوق توپوحيصه سی) «باری» کندینده، «اوو» و «ان» (یاشایش منطقه سی و منسوبلوق توپوشکیلچسی) «خیوو»، «واروو»، «هئران»، «موغان»، «-ت، -د» (قدیم تورک دیلینده جمع لیک بیلدیرن شکیلچی) «سووات / سوأت» سؤزونده و س. و الاخر.

بونو دا قید اندک کی، توپونیم شوناسلیق تاریخین، داها دوغروسو، تاریخی جغرافیاین بیر حصه سی کیمی ده میدانا چیخمیشدیر. تصادفی دئییلدیرکی، محض تاریخچیلر جغرافی آدلارین تحلیلیندن استفاده اندهرک تاریخی جغرافیانی و عینی زاماندا توپونیم شناسلیغی زنگینلشدیرمیشلر.

بللی دیر کی، هئچ بیر خریطه نی جغرافی آدسیز، هر بیر جغرافی آدی دا آدینی داشیدیغی اشیا سیز تصور اتمک اولماز. جغرافیاشوناسلیقلا توپونیم شناسلیغین سرحدی ده ائله بورادا معین لشدیريلمه لیدیر. دئمه لی جغرافی اشیا لارین جمعینی تشکیل ائدن جغرافی «لاندشافتی»^۱ جغرافیا علمینه عاید دیر، جغرافی اشیا آدلارینین جمعینی تشکیل ائدن آدلار لاندشافتی ایسه توپونیم شناسلیغا عاید دیر. باشقا سؤزله دئسک داغلار، دره لر، تپه لر، گؤلر، دیزلر، کندلر، شهرلر و س. جغرافیاشوناسلیق مؤوضوعسو اولدوغو حالدا اونلارین آدلارینین

^۱ بو ترمین آلمان سؤزدور (Landschaft) و "محلین عمومی گؤرونوشو" معناسینی ایفاده ائدیر. بو، جغرافی بیر ترمیندیر و «طبیعی اراضی کومپلئکسی»، بیر تیپلی گتولوزی قورولوش، «رئلیف»، «هیدرو اقلیم» رژیمی، سحیه وی مورفولوژی استروکتورو ایله سنچیلن و یکجنس اولان اراضی دئمکدیر.

دۆردونجوسو، عمومی لغت واحدرلی بیر دیلدن باشقا دیله ترجمه ائدیلیلر. خصوصی و جغرافی آدلار ایسه عینی ایله ساخلانیلیلر. البته ائله بورادجا قید ائتمه‌لی‌یک کی، بیزیم ایراندا فارس دیلینه آلوده‌چیلیک بونا دا اؤز منفی تاثیرینی گؤسته‌ریب، بیر سیرا خصوصی آدلار فارس دیلینه ترجمه اولونوبدور: «پيله‌چای» (پيله‌رود)، «قیرخ بولاغ» (چهل چشمه)، بالیق‌لی (ماهی‌رود) و س.

بئشینجیسی، لغت‌شوناسلیق واحدرلی ماددی و معنوی عالمن بوتون ساحه‌لرینی احاطه ائدیر. بوندان فرقلی اولاراق توپونیم یارادیجیلیغیندا اونلارین یالنیز معین سئمانتیک (معنا جهتینه عاید) قروپلارینا عاید سؤزلردن استفاده اولونور. آد واحدرلی سایجا عمومی لغت واحدرلیندن چوخ اولسا دا، سؤز احتیاطینا گؤره اونلاردان گئریده قالیر. چونکی عینی سؤزدن بیر چوخ جغرافی اشیالارین اشاره‌لندیرمه‌سینده گئیش استفاده اولونور. مثلا تکجه اردبیل ولایتینده ۲۰ یه یاخین «قارا» سؤزو ایله دوزهلن یاشایش منطقه آدی مؤوجوددور. لغت‌شوناسلیق واحدرلی‌نین ایشلنمه دایره‌سی اولدوقجا گئیش و رنگارنگ دیر. آد واحدرلیندن استفاده ایسه فردی سجه داشی‌ییر. بئله کی، معین جغرافی آد قروپلاری بیر فرد اوچون فعال اولدوغو حالدا باشقا، یا باشقالاری اوچون پاسسیو (غیر فعال) اولاییلر. مثلا «دمیرچی» سؤزو یالنیز همین پئشه صاحب‌لری اوچون یارارلی‌دیر.

آلتینجیسی، عمومی لغت‌شوناسلیق واحدرلی معنالی سس مجموع‌سونا مالیک‌دیر. بونا گؤره ده داها چوخ شعورلو و منطقی قاورانیلیلر و حافظه‌لرده اوزون مدت یاشاییر. جغرافی آدلار ایسه مختانیکی شکیلده اؤیره‌نیلیر و داها تنز یادداشلاردان سیلینیر.

یئددینجیسی، جغرافی آد واحدرلی‌نین بیر چوخو زامان کنجدیکجه فونئتیک ده‌یشیک‌لیگه (تحریفه) اوغراییر، بعضا حتی تاینماز شکله دوشور، ایلکین فورماسینی برپا ائتمک بئله ممکن اولمور. «یئنگیجه = یئجه»، «ساروو = ساراب» و س. نی بونا مثال چکمک اولار.

سککیزینجیسی، دیلین عمومی لغت واحدرلینی جغرافی آدلاردان فرقلندیرن ان سجه‌وی جهت‌لردن بیر و ان اساسی بودور کی، لغت‌شناسلیغا عاید سؤزلرین یارانما اوصول‌لاری لئکسیک (لغوی)، مورفولوژی (صرفی) و سینتاکتیک (نحوی) یوللارلا حیاتا کنجیر. حال بو کی، جغرافی آدلارین یارانما اوصولو یالنیز نحو مودئلی اساسیندا میدانا چیخیر. بوتون بونلارین حاققیندا یئری گل‌دیکده گئیش ایضاحات وئریله‌جک‌دیر.

^۱ بابا صفری، اردبیل در گذرگاه تاریخ، جلد اول، رودهای اردبیل.

آذربایجان جغرافی آدلاری» آنلایشی و اونون احاطه دایره سی
آذربایجان جغرافی آدلار سیستمینده کی مسئله لری حل ائدرکن آشاغیداکی موضوعلار نظره
آلینمالیدیر:

- ۱- «آذربایجان جغرافی آدلاری» آنلایشی نین نه اولدوغو معین لشدیریللمه لیدیر.
- ۲- بو آنلایشین احاطه دایره سی معین لشدیریللمه لیدیر.
- ۳- یاد دیل جغرافی آدلارلا آلیما سؤزلردن دوزه لن جغرافی آدلار آراسینداکی فرق معین-
لشدیریللمه لیدیر.

۴- اونلارین عمومی حقیقی سیستمه تابع اولما یوللاری معین لشدیریللمه لیدیر.
تدقیقات گؤستریر کی، «آذربایجان جغرافی آدلاری» سیستمینده کی آدلارین دیل منسوییتی
و اونلارین یاییلما منطقه سی، ائله جه ده یارانیب تۆره نمه سینده اشتراک ائدن سؤز واحدلری
منشا باخیمیندا عینی دئییلدیر. باشقا سؤز له دئسک، آذربایجانین جغرافی آدلاری نین
ائله لری واردیر کی، آذربایجانین بوتون منطقه لرینه یاییلمیشدیر، لاکین ائله لری ده واردیر
کی، یالنیز معین منطقه ده، ایالتده، شهرده و کنده استفاده اولونموشدور. مثال اوچون
«آغداش» توپونیمی عموم آذربایجان توپونیملردن اولدوغو حالدا، «کران» توپو حصه سی ایله
دوزه لن توپونیم لر رئگیونال (کیچیک منطقه، یئرلی) خارا کتئر داشی اراق تالیشلارین سیخ
یاشادیغی زونالارا محدود دور: «نونه کران»، «جوله کران»، «لنکران» و س.

جغرافی آدلارین یارانما پروسسینده تورک (آذربایجان) منشالی سؤزلر تام چوخلوق تشکیل
ائتسه لر ده، آز دا اولسا، آذربایجان دیلی ایله تاریخا علاقه ده اولموش دیللرین آلیمالاریندان
و بو اراضی ده موجود اولان باشقا دیللرین سؤز واحدلریندن دوزه لن توپونیملره ده راست
گلینیر. بو باخیمدا آذربایجان توپونیملرینده، ائله جه ده اردبیل ولایتی توپونیملرینده تورک
منشالی آدلار اونون اساس کوتله سین، نووه سین، اؤزه یینی، اساس زمینه سین و خزینه سین
تشکیل ائدیر. لاکین بونولا یاناشی اونلارین آراسیندا معین منطقه لره یئرلی خصوصیت
داشی یان بیر سیرا غیر تورک منشالی جغرافی آدلار و آلیما سؤزلردن دوزه لن، ائله جه ده
منشالری بللی اولمایان قدیم دیللرین ماتریاللاری اساسیندا یارانان توپونیملر ده واردیر. بو،
بیر طرفدن هله قدیم آذربایجانین اؤزونون تایفا (اثنیک) موختلیف لیگی (آلبان، قارقار، گئل،
لنگ، کاسپی، اودی، ساک / شاک، شیر / شار، هنر / هیر، نور / نیر و س. یاشاماسی)، او
بیری طرفدن ایسه میلاد ایللری نین اوللریندن اعتبارا ۱۲ - ۱۳ جو یوز ایللیک لره قدر

مؤختلیف تایفالارین آراسی کسيلمه‌ین آخینی و بو منطقه‌ده مسکونلاشمالاری، ائله‌جه ده اونلارین بیر چوخونون معاصیر آذربایجان اراضی‌سینده فعالیت گؤسترملری ایله علاقه‌داردیر.

بو مسئله‌یه توخونان بوداقوف و وروشیل یازیرلار: « آذربایجان جغرافی آدلاری‌نین ایلکین دیلچیلیک باخیمیندان تصنیفاتی (طبقه بندی) گؤستریر کی، بیز بورادا سون اوج مین ایله موجود اولان ان آزی ۲۰ دیله عاید توپونیمه مالیکیک. اؤزو ده بو دیلر مؤختلیف دیل عایله‌لرینه داخیلدیر. لاکین بونونلا یاناشی آذربایجان توپونیم‌لری‌نین یوزده یتمیشی آذربایجان دیلینه منسوب‌دور^۱. البته بوتون بونلاری قیده آلمادان اونلارین آذربایجان جغرافی آدلار سیستمینده‌کی یئرینی و یارانما یوللارینی اؤیرنمک غیر ممکن‌دور.

هر شئیدن اول قید ائتمه‌لی‌بیک کی، دیلده‌کی ده‌ییشیک‌لیکلر آشاغیداکي عامیل‌لرین تاثیر نتیجه‌سینده عمله گلیر:

الف: دیلین داخیلی انکیشاف قانونلاری‌نین تاثیر

ب: اجتماعی - اقتصادی، سیاسی و مدنی ده‌ییشیک‌لیکلرین تاثیر،

ج: قوهوم و قوهوم اولمایان دیل‌لرین تاثیر،

البته قوهوم اولمایان دیل‌لرین بیر - بیرینه تاثیر کاپیتالیزمین انکیشافی ایله اونون بیر آرنیستی کیمی میدانا چیخان میللت‌چیلیک دؤورونه قدر داها چوخ طبیعی خاراكتئر داشی‌یر و اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مدنی شرایطدن آسیلی اولور. بونو دا قید ائدک کی، آذربایجاندا عرب و فارس دیل‌لری‌نین دؤولت دیلی، علم و ادبیات دیلی کیمی ایشلندیگی واختدا یارانان شعرلرده آلینما سؤزلره یاناشی یئرسیز، لزوم‌سوز گتیریلن سؤزلره ده تصادف اولونور. بونون دا ایکی سببی واردیر:

الف- بیر سیرا یاد سؤزلرین ایشلنمه‌سی دبدبه‌لی یازی یازماق اوچون اولموش‌دور.

^۱ البته بیز اردبیل ولایتی توپونیم‌لرینده بئله بیر فاییزی تصدیق ائده بیلمهریک. حتی بیز بو قناعتی آذربایجان جمهوریتی اراضی‌سی حاققیندا دا تصدیق ائتمک مجبوریتینده دئییلیک. ائله بوراداجا قید ائدک کی، اثرلریندن اؤیرندیگیمیز و اوستاد دئمکله فخر ائتدیگیمیز عالیمین بئله بعضی عنعنوی سهوه یول وئرمه‌سی آیدیندیر. «تبریز» اوکیونیمی‌نین فارس دیلی اساسیندا ایضاحی بونا جانلی مثال‌دیر.

ب- بیر سیراسی نین ایسه اؤزوندن آسیلی اولمایاراق عروض وزنینده یازماق اوچون عرب و فارس سؤزلریندن قافییه اوچون استفاده ائتمک نتیجه سینده میدانا چیخمیشدیر. همین سؤزلرین آردیجیل اولاراق ایشلمه سی بعضی دوغما سؤزلرین سیرادان چیخماسینا، ایشلمه قابلیتینی ایتیره رک آرخاییک لشمه سینه گتیریب چیخارمیشدیر. بو دا آیینما سؤزلرین بؤیوک بیر حصه سی نین دیلیمیزین سؤز و توپونیم یارادیجیلیغیندا فعال اشتراک ائدن واحدلرینه چئوریلیمیشدیر.

لاکین بوتون بونلارا باخمایاراق سؤز آل - وئری قارشیلیقلى اولموشدور. مثال اوچون صفوی لر دؤورونده فارس دیلینده ایشلنن آذربایجان سؤزلریندن بحث ائدن زرینه زاده نین فکریجه ده، آذربایجان - فارس دیل علاقه لرلی قارشیلیقلى اولوب، دوز نسبت اساسیندا گئتمیشدیر.^۱

کاپیتالیزمین انکیشافی ناسیونالیزمین میدانا چیخماسینا، اونون عیرقچیلیک و شووینیست خاراكتئر داشیماسینا گتیریب چیخاردیقدان سونرا ایسه وضعیت تامامیله ده ییشیلیر. بئله کی، بو دفعه دیلر آراسیندا سؤز آل - وئرینه دئییل حاکیم مۇوقعده دوران دیلین باشقا دیلرلی سیرادان چیخارما پروستسینه راست گلیریک. بونون ایضاحا هئچ بیر احتیاجی اولمایان و جانلی نمونه سی رضاخان دؤوروندن باشلایان آنتی آذربایجان سیاستی دیر. بیلدیگیمیز کیمی بو دؤوردن اعتبارا نه اینکی دیلیمیزی، ائله جه ده معنوی مدنیتیمیزین زنگین ارثی اولان جغرافی آدلاریمیزی و حتی شخص آدلاریمیزی بئله محو ائتمک سیاستی، داها دوغروسو مدنی سوی قیریم سیاستی یورودولور.

آذربایجان توپونیملر سیستمینده کی جغرافی آدلاری آشاغیداکی شکیلده قروپلاشدیرماق اولار:

الف- آذربایجان توپونیملری ب- یاد دیل توپونیملری

آذربایجان توپونیملری تامامیله تورک (آذربایجان) سؤزلریندن دوزه لیب دئمک دئییلدیر. توفیق احمدوفون حاقلی اولاراق یازدیغی ایله دئسک «آذربایجان توپونیملری نین تاریخی دیلچیلیک تحلیلی گؤسته ریر کی، دیلین سؤز یارادیجیلیغیندا اولدوغو کیمی، آذربایجان

^۱ زرینه زاده، فارس دیلینده آذربایجان سؤزلری، باکی ۱۹۶۲، توفیق احمدوفون «آذربایجان توپونیمیکاسی نین اساسلاری» اثریندن نقل.

توپونیم یارادیجیلیغیندا دا آلیمالاردان گئیش استفاده اولونموشدور.^۱ اصلینده غیر تورک منشالی سۆزدن تۆره‌نن توپونیمین (عربلر، کورد یوردو، زئیوه، رضی، ...) اساسیندا دوران واحد و یا واحدلر:

الف – آذربایجان دیلینده استفاده اولونان آلیما سۆزلردن دوزه‌لینسه،

ب – آذربایجان دیلی مورفئم^۲ و لئکسئم‌لری^۳ ایله ترتیب اولونسا، یاخود آذربایجان توپوشکیلچلی لریندن استفاده اولونسا،

اوندا اونو آذربایجان توپونیمی کیمی گۆتورمک اولار. مثال اوچون «سید آباد» (اردیبلده محله) اوکیونیمی نین اساسیندا «سید» و «آباد» سۆزلری دورور کی، اونلارین هر ایکسی آذربایجان دیلینده گئیش استفاده اولونان تیتول (سید) و توپوحصه^۴ (آباد) دیر. یاخود گۆتورک «سیدلر» اوکیونیمینی. اونون اساسیندا دوران سید تیتولونون عرب سۆزو اولدوغونا باخمایاراق آذربایجان دیلی نین مورفئمی ایله (لر) ترتیب اولوندوغونا گۆره آذربایجان توپونیمی حساب ائتمک لازیمدیر.

^۱ توفیق احمدوف، آذربایجان توپونیمیکاسینین اساسلاری، باکی، اونیورسیتت نشریاتی، ۱۹۹۱.

^۲ سۆزون ان کیچیک معنالی حصه‌سی مورفئم آدلانیر. مورفئم ایکی نۆع‌دور: کۆک مورفئم و بوداق مورفئم. کۆک مورفئم هم لئکسیک، هم ده قراماتیک معنا داشی‌ییر. بوداق مورفئم ایسه یالنیز قراماتیک معنا داشی‌ییر. مثال اوچون «دوله‌لر» سۆزونده «دوه» کۆک مورفئم، «لر» ایسه بوداق مورفئم-دیر. بوداق مورفئمین اؤزونده گلدی‌کده ایسه بو مورفئمین اؤزو «سۆزدوزلدیجی» (چی/چو و لیق/لاق/لوق باشماقچی و فیندیقلیق) و «سۆزده‌ییشدیریجی» (لر/لار و ده/دا اتولر، داغلار، اتوده، داغدا) مورفئم‌لره آیریلیر.

^۳ – دیلین لئکسیک سویه‌سینین، لئکسیکاسی نین واحدی لئکسئم آدلانیر. باشقا سۆزله لئکسئم‌لر بیر یا نئچه مورفئم‌دن عمله گلیر. لئکسئم سۆزو، اونون بوتون فورما و معنا مجموع‌سونو احاطه ائدیر. مثلاً یالنیز «یول» دئییل، «دمیر یولو» بیرلشمه‌سی ده لئکسئم‌دیر. هر هانسی بیر دیلده و یا دیالئکت‌ده ایشله‌دی‌لن سۆزلرین مجموع‌سو، یعنی دیلین لغت ترکیبی ایسه لئکسیکا آدلانیر.

^۴ – هر بیر توپونیمی تشکیل ائدن حصه‌لره دئییلیر. بیرینجی حصه توپونیمین آدینی، ایکینجی حصه ایسه اونون نۆعونو معین‌لشدیریر. مثلاً گۆتورک «اردیبل شهری» توپونیمینی. بورادا «اردیبل» اونون آدی، «شهر» ایسه اونون نۆعونو گۆستریر.

بونو دا نظره آلمالى يىق كى، آلىنما سۆز حتى دىلىن اۆزونه مخصوص ھىچ بىر مورفولوژى علامت، توپوثرمىن^۱ و توپوشكىلچى سىنى قبول ائتمەدن بئله بىر توپونىمە چئوريلىسە، او يئنە دە آذربايجان توپونىمى سايىلمايدير. بو او دئىمكىدېر كى، توپونىم يارادىجىلىغىندا استفادە اولونموش ھر ھانسى بىر سۆز و توپوثرمىننىن منشاينىدن چىخىش ائديب اونو ياددىل توپونىمى آدلاندىرماق اولماز. ياددىل توپونىملىرىنن فرقى اولاراق بو قىيىلدىن اولان آدلار (فارس و عرب منشالى آدلار) آذربايجان توپونىمى اولمالارنى تصديق ائدن ان اساس فاكور بو اراضى دە اونلار (منطقه، ساحه) تشكيل ائتمەلىرى، يئرلشدىگى يئرلەردەكى ميكروتوپونىملىرىن آذربايجان منشالى اولمالارى، آذربايجاننى ھر يئرە عىنى درجەدە سېپەلنمەلىرىدېر.

او توپونىملىرى ياددىل توپونىملىرى (وھنەبىن، نونەكران) آدلاندىرماق اولار كى،
الف - اونلارنى يارانماستىندا اشتراك ائدن واحد و يا واحىلر يا ھىچ بىرى، يا دا بىرى آذربايجان دىلىندە اۆزۈنۈ آلىنما كىمى گۆستىمىر.
ب - ياخود توپونىمىك آدىن تۇرنىدىگى سۆزدە آذربايجان دىلىنىن قراماتىك فورمالارى^۲ اشتراك ائتمىر.

آذربايجاندىكى ياددىل توپونىملىرى:

۱ - تالىش، تات، و قىسمەن كورد،

۲ - قافقاز،

۳ - فارس توپونىملىرىنن عبارتدېر كى، غير طبعىي خاراكتىر داشىيىر و ان چوخ شووينىست^۱ و انكستىرمىست^۲ تفكرلر (نتىجەسى اولاراق تحريف ائدىلمىش و ياخود دەيىشدىرىلمىش آدلار دېر).

^۱ توپوثرمىنلر توپونىم يارادىجىلىغىندا گىنىش استفادە اولان سۆزلردېر. بونلاردان «قارا» (قاراسو، قارداغ، قاراباغ وس.)، «آغ» (آغچاي، آغداغ، آغقالا وس.) آدلارنى چىكىم اولار.

^۲ قراماتىك فورما: ھر ھانسى بىر سۆزون قراماتىك فورمالارى دئىدىكە، اونون بىر - بىرىلە فرقەلەنن قراماتىك معنالارى نظردە توتولور. ايستەنلن قراماتىك فورمادا سۆزون اۆز لىكسىك (لغت) معناسى دگىشمز قالير. قراماتىك فورما دئىدىكە ايسمىن جنس فورمالارى، تك - جمعى، حاللارى، صىفتىن جنس فورمالارى، تك - جمعىريا، حاللانماسى، موقايىسە درجەلىرى، فعللر زامان، شىخس، نوع و س. فورمالارى نظردە توتولور.

حاقلی اولاراق «آذربایجان توپونیملر سیستمینده فارس و عرب توپونیملرینه راست گلمک چتیندیر»، دئمه‌ینه باخمایاراق توفیق احمدوف دیل سرحدی ایله سیاسی سرحدی عینی‌لشدیره رک بئله بیر یانلیش قناعه گلیر کی، «اونلاردان [فارس توپونیملریندن] اکثریتی نین ایرانلا هم سرحد اولان منطقه‌لریمیزدن بیر - ناخچیوان منطقه‌سی اوچون خاراکتئرک اولمالارینی نظره آلیب.....». حال بو کی، ناخچیوان هنجواخت فارس دیلی منطقه ایله هم سرحد اولمایب. اگر بو زونالاردا فارس توپونیمی وارسا (بیزجه بو، سون درجه نادر حالدير)، اونون سببینی آیری یئرده آختارمالی‌یق.

یاددیل توپونیملری ایله آذربایجان توپونیملری آراسیندا باشقا فرقلر و عینی حالدا اوخشارلیقلار دا واردیر:

الف آذربایجان توپونیملری هم ماکرو، هم ده میکرونیمیک سیستملره مالیکدیر، حال بو کی، یاددیل توپونیملری میکرونیمیک سجیه داشی‌یر. بونا مثال اولاراق مختلف «زئیوه» کندلرینی قید ائتمک اولار.

ب - اکثر آذربایجان توپونیملرینی بیرینجی ترکیب حصه‌سی ائتونیملره ایفاده اولونور (قارا- لار، خی- اوو، هنر- ان، کول- لار و س.). یاددیل توپونیملرده ایسه ائتونیملردن توره‌نن توپونیملره راست گلینمیر (ونه‌بین، نونه کران، پشته‌سر و س.).

ج - آذربایجان توپونیملریندن فرقلی اولاراق یاددیل توپونیملرینی اطرافینداکی آدلار (میکروتوپونیملر) آذربایجان منشالی آدلاردیر. ننه کران کندینی بونا مثال چکمک اولار. چونکی بو کندین آدینین تالیش منشالی اولدوغونا باخمایاراق میکروتوپونیملرینده بیر دنه ده اولسون بئله غیر آذربایجان آدلارینا راست گلینمیر: خانیم بولاغی چایی، آرپاته چایی، موسی کندی چایی و ...

^۱ بورژوا ملت‌چیلیگی نین افراط، مرتجع فورمالاریندان بیریدیر. باشقا ملت و خاقلارا نیفرت و عداوت قیزشدیرماغا یؤنلدیلیمیش شووینیست سیاستی گویا «ایکینجی درجه‌لی» ملت و عرقلر اوزه‌رینده حؤکمرانلیق ائتمه‌لی اولان بیر ملتین ملی مستنالیغی‌نی تبلیغ اندیر. شووینیزم ترمینی ۱۸۳۱جی ایلده فرانسادا یازیلیمیش کومئدیالاردان بیرینین قهرمانی __ ناپولئون ایشغالچی‌لیق سیاستی نین پرستیشکاری «نیکولا شووین» ین آدیندان یارانمیشدیر. شووینیزم سؤزو یاله ملتچی‌لیک ائکسترئمیزمی نین مختلف تظاهرلرینی ایفاده اندیرلر.

^۲ ائکسترئمیزم: افراط‌چیلیق، قاتی تدبیرلر طرفدارلیغی.

لاکین دنیا خالق‌لاری نین هامیسیندا آدوئرمه تخمینا عینی یوللا آپاریلدیغینا گؤره^۱ آذربایجان توپونیم‌لری ایله یاددیل توپونیم‌لری آراسیندا اوخشار جهت ده واردیر:

تورک دیلی ماکرو توپونیم‌لر اوچون فونکسیونال – استروکتور تیپ‌لرینه گؤره ائلیپتیک (ده- ییشیلمیش) جغرافی نومئنسز (تیپ و نؤعوو بللی اولمایان) و جغرافی نومئنی (تیپ و نؤعوو بللی اولان) فورمالاردا ایشلنمه خاراکیتریکدیرسه، اوخشار وضعیت عینی ایله اؤزونو یاددیل توپونیم‌لرینده ده گؤستریر. مقایسه ائت: آذربایجان توپونیم‌لریندن دوه‌چی، کنگرلی، یئنی کند. یاددیل توپونیم‌لریندن پادار، داهار، تنگه.

تالیش دیلی ماتریاللاری اساسیندا دوزهلن توپونیم‌لرین سجه‌وی جهتی اونلارین دیلین اؤزونه مخصوص واح‌لریندن یارانماسی و اساس اعتباری ایله ایکی کؤکلو (ونه‌یین، لن‌کران) اولماسیدیر. بو قروپ توپونیم‌لرین یارانماسیندا مهم رول اوینایان سؤز و اصطلاح‌لار آشاغیداکیلاردیر:

بیل = باتاقلیق، بند = کیچیک داغ، تپه، بین = اته‌ک، دیب، بارز (barz) = یوکسکلیک، ووت = یئر، قود (qod) = یومرو تپه، جا = یئر، جیل = سوجاق یئر، کئر = دره، یارغان، کو (kü) = داغ، لیر (lir) = پالچیقی یئر، لو (li) = کیچیک چای، پشته = کیچیک تپه، سر = باش، هونی (honi) = بولاق، تانق (تنگ) = دار یئر، شیله = چوخور یئر، ارک = کیچیک قالا، دی = کند، وئل = آبی دؤشه‌یی اوتو

تات توپونیم‌لرینی فرقلندیرن جهت ترکیب‌لرینده ان چوخ داهار = قایا، او = سو، دی = کند، تنگ = دار، سر = اوست، باش، خار = یئر،

آذربایجان جغرافی آدلاری نین سیستم‌لری

تیپ و سیستم آنالیزی

هر بیر جغرافی آد: اولاً، معین بیر اشیانی او بیر اشیالاردان آیرماق، عینی حالدا او اشیانین نه اولدوغونو (داغ، دره، چای، گؤل، یاشاییش منطقه‌سی و س.) معین‌لشدیرمک اوچون یارانیر. باشقا سؤزله دئسک جغرافی آد فونکسیونال خصوصیت داشی‌یر. مثال اوچون «اردبیل شهری» سؤزو اردبیل آدلی مشخص بیر جانلی یاخود جانسیز وارلیغین موجود اولدوغونو ایفاده ائدیر. بو آددان عینی حالدا معلوم اولور کی، داغ، دره، گؤل، آرخ

^۱ چونکی آد وئرن انسان، آد وئریلن ایسه جغرافی اشیالاردیر.

و ... دئیل، یاشایش منطقه‌سی، شهر دیر. فونکسیونال خصوصیت توپونیم‌لرین تیپ‌لره، تیپ-لرین ایسه نۇع‌لره بۇلونمەسی ضروری لیگینی میدانا چیخاریر. مثال اوچون توپونیم‌لر اوچ بۇیوک تیپ تشکیل ائدیر: اورونیم‌لر، هیدرونیم‌لر، اویکونیم‌لر. هر بیر تیپین اؤزو مختلف نۇع‌لردن عبارت‌دیر. مثلا، «ساوالان»، «باغروو»، «بوزگوش»، «قافلانتي» تیپ باخیمیندان اورونیم، نۇع باخیمیندان ایسه داغ‌دیر. شیروان دره‌سی تیپ باخیمیندان اورونیم، نۇع باخیمیندان ایسه دره‌دیر. «بالیق‌لی»، «آراز»، «دره‌یورد»، «قاراسو»، «جیغاتوو»، «تیغاتوو» تیپ باخیمیندان هیدرونیم، نۇع باخیمیندان ایسه چای‌دیر. «خزر دیزی»، «اورمیا گؤل»، «قوروگؤل» تیپ باخیمیندان هیدرونیم، نۇع باخیمیندان ایسه گۆلدور. «گئرمی»، «ساراب»، «ساوا»، «سولدوز»، «ساووج‌بولاق» تیپ باخیمیندان اویکونیم، نۇع باخیمیندان ایسه شهر دیر. ایکینجیسی، معین یارانما اصول و قانوناویغونلوقلارا مالیک‌دیر. توپونیم‌لر بو باخیمدان سیستم‌لره بۇلونور. بونا گۆره ده توپونیم‌لر اؤیره‌نیلرکن اونلارین تیپ‌لری و سیستم‌لری معین‌لشدیریلمه‌لیدیر.

آراشدیرمالار گۆسته‌ریر کی، توپونیم‌لرده کی سیستم‌لیک تاریخی و جغرافی خصوصیت-لردن ایره‌لی گلیر. باشقا سۆزله دئسک مشخص سیستم تشکیل ائدن هر بیر مشخص اراضی واحدی معین تاریخی طالعه مالیک اولماقلا عینی حالدا جغرافی اؤزلیک‌لر باخیمیندان دا دیگر اراضی واح‌دلریندن سئچیلیر. داها دوغروسو، جغرافی آدلاری واحد بیر سیستم تشکیل ائدن آذربایجان خالق‌ی بو باخیمدان دا ملت سویه‌سینه یوکسلمیش‌دیر. یثری گلمیشکن قید ائدک کی، آذربایجان توپونیم‌لری آشاغیداکی خصوصیت‌لره مالیک‌دیر: اولدوقجا زنگین و سیستم‌لی «پالئوتوپونیم‌لر» (قدیم دؤور توپونیم‌لرینه)، «مئزوتوپونیم‌لر» (اورتا دؤور توپونیم‌لرینه)، «نئوتوپونیم‌لر» (یئنئ دؤور توپونیم‌لرینه)، ائله‌جه ده یاد‌دیل جغرافی آدلارا مالیک‌دیر. بو آدلارین عینی بیر سیستم حالیندا بیرلشمه‌سینه و واحد سیستمه تابع اولماسیندا دیل‌داخلی فاکتورلارلا یاناشی، دیل‌خارجی عامل‌لر ده مهم رول اویناییر. دئمه‌لی:

- ۱- آذربایجاندا واحد آپاریجی بیر دیل اولموش‌دور کی، اونون لئکسیک (لغت) ترکیبی و قراماتیک قورولوشو دیل‌داخیلی بیر عامل کیمی،
 - ۲- آذربایجاندا معین و اؤزونه مخصوص سوسیال - اقتصادی و مدنی فورمایا مالیک اولان بیر خالق اولموش‌دور کی، دیل‌خارجی بیر عامل کیمی،
- مشخص توپونیم‌لر سیستمینی یاراتسین.

عمومیتله توپونیملر یا ایلکین یارانیدیغی فورماسینی ایتیریر و نتیجه دئیرلر اختصارا دوشور و یا ایلکین، تام یارانیدیغی فورمادا ایشلهنیر. بو باخیمدان آذربایجان توپونیملر سیستمی ایکی بؤیوک سیستم (ماکرو سیستم) تشکیل ائدیر:

۱- ماکروتوپونیملر سیستمی (اختصارا اوغرامیش توپونیملر سیستمی).

۲- میکروتوپونیملر سیستمی (یارانیدیغی فورمادا ایشلهنن توپونیملر سیستمی).

سیستم لرین ایضاحینا کئچمزدن اول قید ائدک کی، هر بیر توپونیم ایکی حصه دن عبارتدیر کی، «توپو حصه» آدلانیر. بیرینجی توپو حصه توپونیمین آدینی، ایکینجی توپو حصه ایسه توپونیمین تیپ و نؤعونو ایفاده ائدیر. مثال اوچون «ساوالان داغی» توپونیمینده «ساوالان» (بیرینجی توپو حصه) خصوصی آد کیمی چیخیش ائتدیگی حالدا، «داغ» (ایکینجی توپو حصه) اونون تیپجه اورونیم و نؤعجه داغ اولدوغونو گؤسته ریر. قید ائتمک لازیمدیر کی، خصوصیه بیرینجی توپو حصه نجه سؤزدن عبارت اولاییلر. مثلا گؤتورک «قاراسو چایی» توپونیمینی. بو توپونیمده بیرینجی توپو حصه، یعنی «قاراسو» ایکی سؤزدن، «قارا» و «سو» سؤزلریندن عمله گلیمشدیر. یاخود اردییلین کندلریندن اولان «آغجا کند کندی» توپونیمی نین بیرینجی حصه سی «آغجا کند» ایکی سؤزدن، «آغجا» و «کند» سؤزلریندن عبارتدیر.

ماکروتوپونیملرین ایکی اساس خصوصیتی واردیر:

الف - ایکینجی حصه اختصارا اوغرایاراق ایشلهنمیر.

ب - بیرینجی حصه توپونیم کیمی ثابتله شهرک ایشلهنیر.

مثال اوچون اردییل، تبریز، ماراغا، شیروان و س. اصلینده ایکی حصه دن عبارت اولوب: اردییل شهر، تبریز شهر، ماراغا شهر، شیروان شهر و س. لاکین جغرافی نومئن^۱ اولان و توپونیمین جغرافی نؤعونو و تیپینی بیلدیرن «شهر» اختصارا اوغراییر. بونون سببی ده بو کیمی توپونیملرین بوتون آذربایجان اراضی سینده یایلماسیندان و هامیا تائیش اولماسیندان، بئله لیکله ده جغرافی نومئنه احتیاج قالماسیندان ایره لی گلیر. یئری گلیمشکن

^۱ جغرافی نومئن توپونیمین ایکینجی حصه سی، یاخود ایکینجی توپو حصه دیر و اونون تیپ و نؤعونو ایفاده ائدیر. مثال اوچون «اردییل شهر»، «اورمیا گؤل»، «شیجه کندی»، «آغ داغ داغی» توپونیملرینده موافق اولاراق «شهر»، «گؤل»، «کند»، «داغ» اولارین تیپ و نؤعونو گؤسترمله جغرافی نومئن کیمی چیخیش ائدیر.

بونو دا قید ائدک کی، هر هانسی بیر ماکروتوپونیمین آدی دیگر بیر جغرافی اشیایا، و داهایا دوغروسو میکروتوپونیمه وئرلرسه، اوندایا میکروتوپونیم تام شکیلده و جغرافی نومثله ایشله نهرک ماکروتوپونیمدن فرقله نیر. مثلا «شیروان» سؤزو شیروان شهرینی (ماکروتوپونیم) خاطیرلادیر، لاکین همین آد ساوالاندا بیر دره یه وئرلیدیکده «شیروان دره سی» فورماسیندا ایشله نیر. ائله جه ده «اورمیا» آدا هم شهر (اویکونیم)، هم ده گؤل (هیدرونیم) اولدوغونا گؤره اورمیا شهری جغرافی نومئن سیز، اورمیا گؤل ایه جغرافی نومثلی فورمادا ایشله نیر. ماراقلیدیر کی، شیروان آدی خوراسان شهرلریندن بیرینه وئرلیدیکده، آذربایجاندا کناردا اولدوغو اوچون ماکروتوپونیم کیمی چیخیش ائده رک جغرافی نومئن حصه سی اختصارا دوشور.

توپونیم لرین ماراقلی بیر جهتینی ده خاطیرلاتماق یئرینه دوشردی. او دا بودور کی، بعضا معین توپونیم لر «میکرو» سویه سیندن «ماکرو» سویه سینه یوکسه لرکن ایکینجی توپو حصه (جغرافی نومئن) بیرینجی توپو حصه نین ترکیبینه داخل اولور و بئله لیکله ده توپونیم جغرافی نومئن سیز فورمادا ایشله نیر. البته بئله بیر وضعیت قاباغا گلدیکده بیرینجی توپو حصه ده وورغونون دا یئری ده ییشیر: بیلدیگیمیز کیمی «آغجا کند» ایلک یارانیشدا «آغجا کند» فورماسیندا اولوب و وورغو تورک - آذربایجان دیلی نین فونئتیکی قانوناویغونلوق لارینا اساسا «آغجا» نین سون هئجاسینا و بیر هئجادان عبارت اولان «کند» سؤزونون اوزهرینه دوشور. دئمه لی ایکی سؤزدن عبارت اولان «آغجا کند» اویکونیمی ایکی وورغو ایله ده تلفوظ اولونور. بو توپونیم سونرالار ماکرو سویه سینه یوکسلدیکده «آغجا کند» فورماسیندا ایشلنمه یه باشلایاراق «آغجا» سؤزونون دوشور، «کند» سؤزونون وورغوسو ایسه آرتیق واحد سؤز کیمی چیخیش ائدن «آغجا کند» سؤزونون سون هئجاسی اولان «کند» سؤزونه دوشور.

هر بیر سیستم اؤزونده جمع لشدیردیگی آدلار باخیمیندا بیر قروپ تشکیل ائدیر. ماکرو سیستم قروپونا داخل اولان جغرافی آدلارین سجه یه ی جهتی اودور کی، اونلار مشخص جغرافی اشیالارین آدلاری کیمی هامیا معلوم اولدوقلاریندا، دیلده کی قناعتچیلیک اصولونا اساسا، جغرافی اشیالارین نوع و تپیرلینی گؤسترن ایکینجی حصه (جغرافی نومئن حصه سی)

اختصارا اوغراییر. بو قروپا داخیل اولان آدلار اؤز قورولوشلارینا گؤره ایکی یاریم قروپا آیریلیر: ساده توپونیملر.^۱ مرکب توپونیملر.^۲

ساده توپونیملرین قاباقجا دئدیگیمیز کیمی ایکینجی حصه سی بوراخیلیر. بیرینجی حصه ایسه قراماتیک سویه ده ساده، دوزلمه، مرکب سؤزلر، ائله جه ده شخص آدلاری واحدلری ایله چیخیش ائده رک مستقل توپونیم کیمی ثابت لشییر. مثاللار:

ساده: قارالار، ینکه لی، دوزلمه: آخماز، بویاقچی، مرکب: اورابه کی، سالتاوار، آل بولاغی، آغ بولاغی، شخص آدلاری واحدلری: مازان قیشلاغی، محمود آوار.

ایکینجی یاریم قروپ (مرکب توپونیملر) فورمالاشما پروسئسینه گؤره مرکب توپونیم آدلانیر. بئله کی، ایلکین مرحله ده معین سؤزلردن (مثلا آغجا)، یا خصوصی آدلاردان (مازان) دوزله ن بیرینجی حصه ایله جغرافی نومئن اولان ایکینجی حصه (کند)، (قیشلاق) بیر – بیرینه قوووشاراق واحد بیر توپو حصه کیمی چیخیش ائدیر (وورغولو هنجانین آلتیندا خط واردیر):

آغجا کند = آغجا کند، مازان قیشلاغی = مازان قیشلاغی،

و طبیعی کی، یننی جغرافی نومئن ایکینجی حصه کیمی میدانا چیخیر:

آغجا کند کند، مازان قیشلاغی کند

ایکینجی توپونیملشمه پروسئسینه ایسه ایکینجی حصه اختصارا دوشه رک بیرینجی حصه

مستقل توپونیم کیمی ایشله نیر: آغجا کند مازان قیشلاغی

ماکرو توپونیملر سیستمی نین اؤزو اوچ سیستم تشکیل ائدیر:

ماکرو اویکونیملر سیستمی: اردیل، گنجه، لاجین، مئشکین، تسوج، ماکی، ماراغا، زنگان، میانا، همدان، ساوا و س.

ماکرو اورونیملر سیستمی: قافلاتی، قوشقار، آغ داغ، قارتی، آلقیر، باغیروو و س.

ماکرو هیدرونیملر سیستمی: خزر، آراز، کور، آجی چای، تیغاتو، جیغاتو و س.

^۱ ساده توپونیملردن مقصد فورمالاشما پروسئسین ساده، بیر مرحله لی اولماسیدیر و مرکب سؤزلردن دوزلمه سی اونون ساده و بیر پروسئسلی اولماسینا خلل یتیرمیر.

^۲ مرکب توپونیملردن مقصد فورمالاشما پروسئسین ان آزی ایک مرحله لی اولماسیدیر. باشقا سؤزله دئسک ساده توپونیملرده کی «مرکب سؤزلر» قراماتیک، «مرکب توپونیملر» ایسه توپونیمیک خارا کتئر داشی ییر.

- ماکرواویکونیملر سیستمی نین اؤزو ایکی سیستم تشکیل اندیر:
- (الف) ساده، اختصارا دوشموش و جغرافی نومئسیز اویکونیملر سیستمی. مثاللار: تهسوج، ممهقان، لیقوان، اراک، قوم، ساوا و س.
- (ب) مرکب، اختصارا دوشموش و جغرافی نومئلی اویکونیملر سیستمی. مثاللار: آغ داغ (داغ)، آغجاکند (کند)، قاراسو (چای) و س.
- ساده، اختصارا دوشموش و جغرافی نومئسیز اویکونیملر سیستمی نین اؤزو آلتی سیستمدن عبارتدیر:
- ۱- ائتئواویکونیملر سیستمی (Etnooykonim): هر هانسی بیر یاشاییش منطقهسی (شهر، کند و س.) معین تایفا، تیره و تایفا بیرلشمه سینی اؤزونده عکس ائتدیریرسه ائتئواویکونیم آدلانیر. مثاللار: شکراو (ساک / شاک - ار تایفاسی نین یاشادیغی یئر)، کوللار (کول تایفاسینا عاید یاشاییش یئری)، کلهسر (کال و سار تایفالارینین بیرلشمه سیندن یارانان کلهسر تایفاسینا عاید یاشاییش یئری) و س.
 - ۲- آتروپواویکونیملر سیستمی (Antropooykonim): هر هانسی بیر یاشاییش منطقهسی معین شخصین آدی، تخلصو، لقبی، فامیلیاسی و س. ایله علاقه داردیرسا، آتروپواویکونیم آدلانیر. مثاللار: مازان قیشلاغی، حاجی کندی، ماحمود آوار و س.
 - ۳- اورواویکونیملر سیستمی (Orooykonim): هر هانسی بیر یاشاییش منطقهسی معین داغ، دره، تپه، دوز، یاماج و س. جغرافی رئلیئفی اؤزونده عکس ائتدیریرسه، اورواویکونیم آدلانیر. مثاللار: تپه، ونه بین، یاجیلی / یازیلی و س.
 - ۴- هیدرواویکونیملر سیستمی (Hidrooykonim): هر هانسی بیر یاشاییش منطقهسی معین چای، بولاغ، گؤل و س. نی اؤزونده عکس ائتدیریرسه، هیدرو اویکونیم آدلانیر. مثاللار: آل بولاغی، آغ بولاغ، کور بولاغ، سویوق بولاغ و س.
 - ۵- زواواویکونیملر سیستمی (Zoooykonim): هر هانسی بیر یاشاییش منطقهسی معین حیوان آدی ایله علاقه داردیرسا، زواواویکونیم آدلانیر. مثاللار: ایلانجیق، لؤک باتان، قاطر یوران، آت باتان و س.
 - ۶- فیتواویکونیملر سیستمی (Fitoooykonim): هر هانسی بیر یاشاییش منطقهسی معین بیتکی ایله علاقه دار اولدوقدا فیتواویکونیم آدلانیر. مثاللار: بهنؤشه دره، اینجیلی، و س.
- مرکب، اختصارا دوشموش و جغرافی نومئلی اویکونیملر سیستمی نین اؤزو ایسه ایکی سیستم تشکیل اندیر:

۱- بىرىنچى نۇع تەيىنى سۇز بىرلشمەسى اساسىندا فورمالاشان اويكونىملر سىستىمى: آغ- بولاق، قارا دۇوروش، ياستى بولاق، كوربولاق، قاراسو، آغچاي، شوشداغ

۲- ايكىنچى نۇع تەيىنى سۇز بىرلشمەسى اساسىندا فورمالاشان اويكونىملر سىستىمى: آل بولاغى، ارباب كندى، دگىرمان درەسى، قىزقالاسى و س.

مىكروتوپونىملر محدود و كىچىك ساحەدە ايشلندىگىنە گۆرە ايلكىن تام فورمالارىنى ساخلاير. بو سىستىمىن سرحدى اكثر حاللاردا دىالكت و خصوصيله شيوە سرحدلى ايله عىنى لىك تشكيل ائدير. بو ساحەنىن اساس خصوصىتىلرىندىن بىرى اونلارنى تکرارلانماسيدىر. بو دا اونلارنى كىچىك آرئالدا (ساحەدە) ايشلندىگىندىن ايرەلى گلير. تکرارلانان آدلارى بىر – بىرىندىن سىچىمك اوچون ايسە فرقلندىرىجى علامتلردىن استفادە ائتمە ضرورتى ميدانا چىخىر.

تدقیقات گۆستىرىكى، تکرارلانما هيدرونىم و اورونىملردىن داها چوخ اويكونىملردە اۇزونو بروزە وئرىر. بونو دا قىد ائدك كى، آذربايجان توپونىمىك سىستىمىندە تکرارلانان هىچ بىر شهر آدىنا راست گلنمىر. فرقلندىرىجى علامتلر اكثر حاللاردا توپونىمىن اولىنە آرتىرلىر. مثال اوچون آشاغىدا آذربايجان توپونىم شىناسلىغىندا ثابت فرقلندىرىجى علامتلرىن معنا باخىمىندان تشكيل ائندىگى بعضى قروپلارى و هر قروپا عايدە مودئللىرى وئرىرىك:

- بىرىنچى مودئل

A ←	يوخارى / شور / باش / عليا / بالا (يوخارى)
B ←	آشاغى / قوجور / سفلى / آياق / پايىن (آشاغى)
V ←	اورتا (وسطى)
Q ←	ايلكىن فورما (اينى)

گۆرۈندۈيۈ كىمى بو مودئلده بوتون فورمالار مۇوجوددور. اونا گۆرە دە «تام فورمالى» آدلانىر. بونا، گىرمىنىن «اينى» آدىلى اوچ كندىنى مثال چىكمك اولار (يوخارى اينى، اورتا اينى، آشاغى اينى). دىمك اولجە اينى آدىلى بىر ياشايش يئرى (كند) عملە گلەشيدىر. كند بۇيۈدۈكدىن سونرا، ياخۇد باشقا هر هانسى بىر سىبىدىن آسىلى اولاراق اھالىنى بىر حصەسى يوخارى طرفدە يئنى ياشايش يئرى عملە گتىرمىش و اورانى «يوخارى» آدلاندىرمىشلار. معلومدور كى، اولكى «اينى» كندى آرتىق «آشاغى اينى» كندى آدىنى داشىمالى اولور. يئنە و هانسى بىر سىبىدىنە اھالىنى بىر حصەسى بو دفعە آشاغى طرفدە يئنى ياشايش يئرى عملە گتىرمىش اولور و اورا «آشاغى اينى» آدى وئرىلىر. چونكى دوغرودان دا سون «اينى»

ان آشاغی دا یئرله شن یاشایش یثردیر. بئله لیکله اولکی «اینی» و سونراکی «آشاغی اینی» بو دفعه آتوماتیک اولاراق اورتا اینی آدلانیر.

قید ائتمک لازیمدیر کی، علیا / بالا و سفلی / پایین فرقلندیریجی علامت لر یا رسمی دایره لرین وئردیگی علامت لردیر، یا دا یازیلی منبع لرین مؤلف لرینین فارس و عرب دیل لرینه آلوده چیلگیگندن ایره لی گلیر. اصلینده ایسه آذربایجانین هنج بیر نؤقطه سینده جاماعاتین دیلینده (توپونیم شناسلیغین اساس و اعتماد ائدیگی ینگانه قایناق دیلده) عرب و فارس فرقلندیریجی علامت لرینه راست گلینمیر. بیزیم اونلاری وئرمه گیمیز ایسه بیر طرفدن آذربایجان توپونیم شناسلیق عنعنه سینه رعایت ائتمک، دیگر طرفدن ایسه یازیلی منبع لرین دوزگون قیمت لندیریلمه سینه یاردیم ائتمکدیر.

بو قروپدا آشاغیداکی مودئلر مؤوجوددور:

الف: $A + O \text{ ----- } B + O$

بو مودئلده بیر آد ایکی دفعه تکرارلانیر و بونا گؤره ده ایکی فرقلندیریجی علامت قبول ائدیر.

مثاللار: یوخاری آمباران — آشاغی آمباران، شور تزه کند — قوجور تزه کند

ب: $O \text{ ----- } A + O \text{ ----- } B + O$

بو مودئلده ایلکین آد اوچ دفعه تکرارلانیر، لاکین بیر دفعه فرقلندیریجی علامت سیز، ایکی دفعه ایسه فرقلندیریجی علامت قبول ائدیر.

مثاللار: کورد ماحمودلو — آشاغی کورد ماحمودلو — یوخاری کورد ماحمودلو

ج: $O \text{ ----- } B + O$

بو مودئلده ایلکین آد ایکی دفعه تکرار اولور، لاکین یالنیز بیرینده فرقلندیریجی علامت قبول ائدیر.

قارامیرم — آشاغی قارامیرم، گوزدک — آشاغی گوزدک

د: $A + O \text{ ----- } B + O \text{ ----- } V + O$

بو مودئلده بیر آد اوچ دفعه تکرار اولور و هر اوچونده ده فرقلندیریجی علامت قبول ائدیر.

مثاللار: یوخاری اینی — آشاغی اینی — اورتا اینی (گئرمی)

ه: $O \text{ ----- } B + O \text{ ----- } A + O \text{ ----- } V + O$

بو مودئلده بیر آد دؤرد دفعه تکرار اولور، اوچو فرقلندیریجی علامت لرله، بیر ی ایسه فرقلندیریجی علامت سیز.

مثاللار: قاراجانلی — آشاغی قاراجانلی — باش قاراجانلی — اورتا قاراجانلی
و: $O \text{ ----- } B+O \text{ ----- } V+O$

بو مودئلده بیر آد اوچ دفعه تکرارلانیر. بیرینده فرقلندیریجی علامت قبول ائتمیر، ایکسینده ایسه فرقلندیریجی علامت قبول ائدیر.

مثاللار: خوج — آشاغی خوج — اورتا خوج
ز: $O \text{ ----- } A+O \text{ ----- } V+O$

بو مودئلده ده بیر آد اوچ دفعه، بیر فرقلندیریجی علامت سیز، ایکسی ایسه فرقلندیریجی علامتله تکرار اولونور.

مثاللار: گونئی تپه — باش گونئی تپه — اورتا گونئی تپه
ح: $O \text{ ----- } A+O$

بو مودئلده آد ایکی دفعه تکرار اولاراق یالینز بیرینده فرقلندیریجی علامت قبول ائدیر.
مثاللار: کونوللو — یوخاری کونوللو، آغجاکند — یوخاری آغجاکند

ط: $A+O$

بو مودئلده ایلکین آد بیر دفعه و فرقلندیریجی علامتله گلیر.

مثاللار: یوخاری آیباسانلی، باش امیرجانلی

ی: $V+O$

بو مودئلده ده ایلکین آد بیر دفعه و فرقلندیریجی علامتله گلیر.

مثاللار: اورتا جئیران چؤل

آذربایجان توپونیملر سیستمینده ان ماراقلی و دقتی چکن جهت تک آدلی توپونیملردن بیر چوخونون حاضیردا فرقلندیریجی علامتله ایشله دیلمه سی حاللاریدیر. بو دا اوندان ایره لی گلیر کی، یا واختی ایله اونلار تک آدلی دئیل، ایکی آدلی اولوب، سونرالار ایسه طبعی و اجتماعی - سیاسی سببلرین نتیجه سی اولاراق آرادان گئدیپ. یاخود دا ایکی اویکونیم بیرلشه رک واحد بیر اویکونیم تشکیل ائتمیش و بیرین آدینی ساخلامیشدیر (مثال اولاراق بؤیوک آرالی ایله کیچیک آرالی، آغبلاق کندی ایله قوولوغا نین آدلارینی چکه بیله ریک). هم ده اولایلیسن کی، اهالی ایکی آدلی اویکونیملرین بیریندن کؤچه رک باشقا بیر یئرده و همین آددا یاشایش یئری یاراتسینلار.

- ایکینجی مودئل

بو مودئللرده ایلکین آد بؤیوک، کیچیک، بالا / بالاجا، پارچا / دؤنوک کیمی فرقلندیریجی علامتلری قبول اندیر

A ←

بؤیوک

B ←

کیچیک

B* ←

بالا / بالاجا

V ←

پارا / پارچا / دؤنوک

O ←

ایلکین آد

و آشاغیداکى مودئللری میدانا گتیریر:

الف: $A+O \rightarrow B+O$

بو مودئلده بیر آد ایکی دفعه تکرارلانیر و ایکی فرقلندیریجی علامت قبول اندیر.

مثاللار: بؤیوک آرالی — کیچیک آرالی، بؤیوک قاراموراد — کیچیک قاراموراد

ب: $A+O \rightarrow B^1+O$

بو مودئلده ده بیر آد ایکی دفعه تکرارلانیر و ایکی آیری فرقلندیریجی علامت قبول اندیر.

مثاللار: بؤیوک سؤیودلو — بالاجا سؤیودلو

ج: $O \rightarrow A+O \rightarrow B^1+O$

بو مودئلده ایسه بیر آد اوچ دفعه تکرارلانیر، لاکین بیرینده ایلکین آد فرقلندیریجی

علامت سیز، ایکسینده ایسه فرقلندیریجی علامتله گلیر.

مثاللار: شاملیق — بؤیوک شاملیق — بالا شاملیق

د: $O \rightarrow A+O$

بو مودئلده بیر آد ایکی دفعه، بیرینده ایلکین آد فرقلندیریجی علامت سیز، بیرینده ایسه

ایلکین آد فرقلندیریجی علامتله گلیر.

مثاللار: خینیسلی Ximsh — بؤیوک خینیسلی

ه: $O \rightarrow B+O$

بو مودئلده ده بیر آد ایکی دفعه، بیرینده ایلکین آد، بیرینده ایسه ایلکین آد آیری

فرقلندیریجی علامتله گلیر.

مثاللار: دوزیورد — کیچیک دوزیورد

و: $O \rightarrow B^1+O$

بو مودئلده ده بیر آد ایکی دفعه، بیرینده ایلکین آد، بیرینده ایسه ایلکین آد آیری
فرقلندیریجی علامتله گلیر.

مثالار: تکهله — بالا تکهله

ز: $O \rightarrow V+O$

بو مودئلده ده بیر آد ایکی دفعه، بیرینده ایلکین آد، بیرینده ایسه ایلکین آد آیری
فرقلندیریجی علامتله گلیر.

مثالار: خلج - پارچا خلج، قیشلاق - پاراقیشلاق

ایکینجی مودئلین بیرینجی مودئلده فرقی اوندا دیر کی، بیرینجی مودئلده $A+O$ مودئلی وارسا،
 $B+O$ مودئلی یا مؤوجوددور، یا دا نه واختسا مؤوجود ایمیش. ایکینجی مودئلده ایسه $A+O$
مودئلی نین اولماسی $B+O$ مودئلی نین مطلق اولماسینا دلالت ائتمز.

هر بیر جغرافی آدین یالنیز $A+O$ یا $B+O$ مودئلی مؤوجوددورسا، ناقص جرگه‌لی
فرقلندیرلمیش توپونیملر حساب اولونور. لاکین قاباقجا دئدیگیمیز کیمی همین توپونیملر
اولر تام جرگه‌لی شکلینده مؤوجود اولموشلار.

— اوچونجو مودئل

بو مودئلده تکرارلانا آدلاردان بیرینین ویا بیر نئجه‌سینین مشهور شهر، کند آدیلا
دئیللمه‌سیدیر.

مثال اوچون یئجه — یئکه‌لی یئجه‌سی، میجندی یئجه‌سی، جیارکندی یئجه‌سی و س.
هیدرونیملرله فرقلندیریلن تکرارلانا آدلارین بیرینده همیشه سربست فورمادا ساخلانیلیر.
ایکینجی و وارسا سونراکیلا ایسه فرقلندیریجی علامتله قبول اندیر. بونلاردان ایکی مودئل
داها گنیش یاییلمیشدیر:

$O \rightarrow A+O$ بو مودئلده ایلکین آد ایکی دفعه، بیرینده فرقلندیریجی علامت‌سیر، او بیرینده
ایسه فرقلندیریجی علامتله گلیر.

مثالار: قاراقاشلی — کور قاراقاشلی

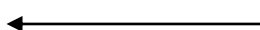
$O \rightarrow A+O \rightarrow A+O$ بو مودئلده ایسه ایلکین آد اوچ دفعه تکرارلانیر. بیرینده سربست،
ایکینجینده ایسه فرقلندیریجی علامت قبول اندیر.

مثالار: دیلاغاردا — آراز دیلاغاردا — قودو دیلاغاردا

— دوردونجو مودئل

بو مودئل جغرافی خصوصیت (داغ، دوز، دره، چؤل، سیرت / بئل / یاماچ / چیگین، سایره‌یه
اساسلانیر و آشاغیداکی مودئللری تشکیل اندیر:

O

ایلکین آد

A	←	داغ
B	←	دوز
V	←	دره
Q	←	چؤل
G	←	سیرت / بئل / یاماچ / چیگین
D	←	سایره

بو مودئلده توپونیملردن بیرى سربست، ایلکین فورمادا ساخلانیلیر، او بیریلری نین اولینه ایسه منطقه نین جغرافی خصوصیتینی گؤسترن ترمین لر آرتیریلیر.
مودئلر:

الف: A+O --- O

مثاللار: ماشانلی — داغ ماشانلی

ب: Q+O --- A+O --- O

مثاللار: قوشچو — داغ قوشچو — چؤل قوشچو

ج: O --- Q+O

مثاللار: بئشدهلی — چؤل بئشدهلی

د: Q+O --- A+O

مثاللار: داغ بیلیجی — دوز بیلیجی

ه: D+O --- Q+O

مثاللار: چؤل دهللک — یاخا (اتک) دهللک

و: D+O --- O

مثاللار: پادار — آرمود پادار

ز: G+O --- O

مثاللار: چیچی — سیرت چیچی

ح: D+O --- D+O --- O

مثاللار: بودوق — آغ یازی بودوق — قاراداغ بودوق

ط: D+O --- V+O

مثاللار: دره جنتلی — تپه جنتلی

آذربایجان خالقى نین ائتوگئستیک بازاسى

معلوماتور کى، تورک دیلرینین ایلکین سۆزلرى بیر هئجالى اولوب، سونرالار دیل داخلی و دیل خارجی عامللرین تاثیرى نتیجه سینده مرکب، چوخ هئجالى سۆزلر عمله گلمیشدیر. بئله بیر ساده نتیجه ده چیخارماق اولار کى، خصوصی آدلار، آنتروپونیملر و توپونیملر ده همین پروسئسى کئچیرمه لی اولموشلار. لاکین خصوصی آدلارین تدقیقى آدامدا بئله بیر تصور یارادیر کى، خصوصی آدلار و بیرینجی ئۆوبده آنتروپونیملر ایلک اولاراق میفونیملر اولموشلار. همین میفونیملر سونرالار آنتروپونیملر، داها سونرا ایسه ائنونیملر سویه سینه یوکسلمیشلر. بیز تورک - آذربایجان ایلکین میفوئتتیک آدلارینی آشاغیداکی شکیلده عمومی لشدیریریک:

(İ/U/A, Hi/Hu/Ha) – (Bi/Bu/Ba, Pi/Pu/Pa, Fi/Fu/Fa) – (Ci/Cu/Ca, Çi/Çu/Ça) - (Ti/Tu/Ta, Di/Du/Da) - (Xi/Xu/Xa) - (Qi/Qu/Qa, Ki/Ku/Ka, Gi/Gu/Ga) -(Zi/Zu/Za, Si/Su/Sa, Şi/Şu/Şa) - (Mi/Mu/Ma) - (Ni/Nu/Na)

دیرناق آراسیندا وئرلن آدلار واحد بیر آدین مختلف تلفظ فورمالاریدیر. باشقا سۆزله دئسک تورک - آذربایجان دیلینده سجه یوی اولان فونئملرین بیر - بیرینی عوض ائتمه سیدیر. بو عوض ائتمه هم تاریخی تکامل پروسئسى (مثال اوچون ایلکین تورک دیلرینده K فونئمی نین سونرالار K, X, Q فونئملرینه بؤلونمه سی)، هم ده فونئتیک قانوناویغونلوقلاریندان عمله گلن فونئم ده ییشیکلیگی باخیمیندان نظرده توتولور (مثال اوچون get = gedir, dil = til, verdi = berdi و س.).

دقتی چکن بودور کى، ایلکین ائنونیملر (بیر هئجالى ائنونیملر) سونرالار آیری - آیری توپوحصله لر و توپوشکیلچی لرله بیرلشه رک یئنی تایفا آدلارینی یاراتمیشدیر. لاکین بونو دا یاددان چیخارماق اولماز کى، ائنونیمیدا هر هانسی بیر ده ییشیکلیک تایفالاردا باش وئرن ده ییشیکلیکلردن آسیلی اولاراق میدانا گلیر و اونلارین آدانما احتیاجلارینی تامین ائدیر. اجتماعى - سیاسى و اقتصادى ده ییشیکلیکلردن آسیلی اولاراق معین تایفانین بؤیومه سی

یاخود آیری سوسیال عامل لردن آسیلی اولاراق پارچالانماسی نتیجه سینده ان آزی ایکی تایفا عمله گلیر. بونلارین آدلاری ایسه توپوحوصه، یاخود توپوشکیلچی لرله بیر - بیریندن فرقله نیر. مثال لار:

هر هانسی بیر توپوحوصه آرتیریلمازدان اول:

Hi/ Hu/ Ha

asli ad	رسمی آد	آی	آه	منسوب اولدوغو شهر
Hi – Tak	هیتک	اویکونیم	کند	۵۳۹۸ چاه بهار
هی تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو اویکونیم)				
Hi – Can	هیجان	اویکونیم	کند	سنندج، ساقیز، چاباهاار
هی - جان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Hi- Çan	هیچن	اویکونیم	کند	سیرجان
هی - جان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Hi - Di	هید	اویکونیم	کند	نائین
هی - دی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Hi – Dəc/Də	هیدج	اویکونیم	کند	زنگان
هی - ده/دج تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Hi – Dovi	هیدویج	اویکونیم	کند	ایران شهر
هی - دو/دوج تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Hi – şak	هیشک	اویکونیم	کند	زاهیدان
هی - شاک تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Hiq/Hi	هیق	اویکونیم	کند	خیو، اهر (۲ کند)
هی - هیق تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Hi-Di-Cay	هیدی چای	هیدرونیم	چای	سراسکند
هی - دی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Hi – Ov	هیو	هیدرونیم	چای	خرم آباد

هی تایفاسینی نین یاشادیغی یئر (ائتئو هیدرونیم)				
Hi – Man	هیمن	هیدرونیم	چای	جاسک
هی – می تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Hi – Mi	هیمی	هیدرونیم	چای	نیک شهر
هی – می تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Hi – Kan	هیکان	هیدرونیم	چای	سرباز
هی – قان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Hu – Di – an	هودیان	هیدرونیم	چای	ایران شهر
هو – دی تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Hi – As	هیاس	اورونیم	داغ	۲۴۵۰ سولدوز
هی – آس تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Hi – Şur	هی شور	اورونیم	داغ	۲۳۰۰ مریوان
هی – شور تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Hi – Mana	هیمنه	اورونیم	داغ	۲۶۹۲ نطنز
کیچیک هی – مان تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Hi – Zov	هیزاب	اورونیم	داغ	۲۷۲۷ الیقودرز
هی – زی تایفاسینین یاشایش یئری (ائتئو اورونیم)				
Hi – gə	هیگه	اورونیم	داغ	۱۵۱۱ پلدختر
کیچیک هی – گی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Hi – Bov	هیبو	اورونیم	داغ	۱۷۰۷ زاهدان
هی – بی تایفاسینین یاشایش یئری (ائتئو اورونیم)				
Hi – tak	هیتک	اورونیم	داغ	۱۰۱۵ نیک شهر
هی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Hu – Mand	هومند	اورونیم	داغ	۲۰۱۶ اورمیا
هو – مان تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Hu – mand	هومند	اورونیم	داغ	۲۷۲۵ برخوار و میمه
هو – مان تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				

Bi/ Pi/ Bu/ Pu/ Ba/ Pa

Bi – Ov	بی اب	ویکونیم	کند	قزوین، اراک، زنگان
---------	-------	---------	-----	--------------------

بی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Bi – Abar	بی ابر	اویکونیم	کند		کیر مائشاه
بی – آبار تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Bayat	بیات	اویکونیم	کند		میانا، تبریز، دشت میشان، درگز
بایات تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Bayatlar	بیاتلر	اویکونیم	کند		اورمیا
بایات تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Bayath	بیاتلو	اویکونیم	کند		زنگان
بایات تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Bi – Car	بیجار	اویکونیم	کند		بیر جند
بی – جار تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Bi – Xov	بیخو	اویکونیم	کند		لار
بی – خی تایفاسینین یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)					
Bi – Dar	بیدر	اویکونیم	کند		بیر جند
بی – دار تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Pi-Ba-Şak	پی بشک	اویکونیم	کند		بندر عباس
پی – با- شاک تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Bi – Cənd	بیجند	هیدرونیم	چای		ساراب
بی – جان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)					
Ban – ar	بنار	هیدرونیم	چای		اورمیا
بان – ار تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)					
Bi-Çən-Dərə	بیچن درق	هیدرونیم	چای		اهر
بی – چان تایفاسینا منسوب دره (ائتئو اورو هیدرونیم)					
Bi – Bi – An	بی بیان	هیدرونیم	چای		بیر جند
بی – بی – ان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)					
Pi-Qam-Çay	پیغام چای	هیدرونیم	چای		کلیر

پی - قام تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Pi - ə - Dərə	پیه دره	هیدرونیم	چای	ماهیشان
پی تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Bi - Gəz	بیگز	اورونیم	داغ	اھر
بی - گی (ز منسوبلوق ییلدیرن جمع شکیلچسی) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Pi - Nə	پینه	اورونیم	داغ	مرند
کیچیک پین تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Bi - Quz	بی قوز	اورونیم	داغ	اورمیا
بی - قو تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Bi - Ar	بیار	اورونیم	داغ	کامیاران
بی - ار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Bi - Car - a	بیجاره	اورونیم	داغ	زنگان
کیچیک بی - جار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				

Di/Du/Da/...

Di - Ar	دیار	اویکونیم	کند	قزوین
دی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Di - Ban	دیبان	اویکونیم	کند	اهواز
دی - بان تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Di - Bək	دبیک	اویکونیم	کند	ماکی، چابهار
دی - باک تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Dicvicin	دیجویجین	اویکونیم	کند	اردبیل
دی/دیج - وی/بی - جین تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Di -{an	دیچان	اویکونیم	کند	ساراب
دی - جان تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Di - Di	دیدی	اویکونیم	کند	کیرمان
دی - دی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Ti - Ov	تیاب	اویکونیم	کند	بندر عباس، زاهدان، جیروف
تی تایفاسینین یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Ti - Az	تياز	اویکونیم	کند	آمول

تی - آس تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Ti - An	تیا	اویکونیم	کند	جیرفت
تی (ان منسوبلوق بیلدیرن جمع توپوشکیلچی) - بان تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Ti - Batan	تی باتان	اویکونیم	کند	اورمیا
تی - بات تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Ti - t	تیت	اویکونیم	کند	جیرفت
تی تایفاسینا (ائتئواویکونیم)				
Ti - takin	تی تکین	اویکونیم	کند	
تی تکین تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Ti - fə?	تیفه	اویکونیم	کند	اردبیل
کیچیک تی - فی تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Tu - Ava	توآباد	اویکونیم	کند	قزوین
تو تایفاسینین یاشادیغی یئر (ائتئواویکونیم)				
Tu - I	توئی	اویکونیم	کند	اورمیا
تو (ای جمع بیلدیرن توپوشکیلچی) تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Tu - A	توا	اویکونیم	کند	شهر کرد
کیچیک تو تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Tu - An	توان	اویکونیم	کند	قزوین سووچ بلاق
تو تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Tu - Bin	توبین	اویکونیم	کند	اهر
تو - بی تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Tu - Tak	توتک	اویکونیم	کند	ایران شهر، بم، کیرمان
تو تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اوو اویکونیم)				
Tu - Tanq	توتنگ	اویکونیم	کند	جیرفت
تو - تی تایفاسینا منسوب (ائتئواویکونیم)				
Di - Qa	دیگا	هیدرونیم	چای	ماسال
کیچیک دی - قی تایفاسینا منسوب (ائتئوهیدرونیم)				
Ti - Ti	تی تی	هیدرونیم	چای	کلیر
تی - تی تایفاسینا منسوب (ائتئوهیدرونیم)				

Ti - Qu	تیگو	هیدرونیوم	چای	اردکان
تی - قو تایفاسینا منسوب (ائتئوهیدرونیوم)				
Ti - Na	تینا	هیدرونیوم	چای	مسجد سلیمان
کیچیک تی - نی تایفاسینا منسوب (ائتئوهیدرونیوم)				
Ti - Ov	تیاب	هیدرونیوم	چای	منوجان
تی تایفاسینا منسوب واحه (ائتئوهیدرونیوم)				
Ti-Pu-z-i	تی پوزی	هیدرونیوم	چای	منوجان
تی - پوز تایفاسینا منسوب (ائتئوهیدرونیوم)				
Tu - Ci	توجی	هیدرونیوم	چای	قائم شهر
تو - جی تایفاسینا منسوب (ائتئوهیدرونیوم)				
Tu - Du	تودو	هیدرونیوم	چای	دزفول
تو - دو تایفاسینا منسوب (ائتئوهیدرونیوم)				
Di - A - Gi	دیاگی	اورونیوم	داغ	۲۵۰۰ تبریز
دی - گی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیوم)				
Di-Bak - Lär	دیبک لر	اورونیوم	داغ	۱۰۴۶ زنگان
دی - بک تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیوم)				
Dö - Gö - ş	دوگوش	اورونیوم	داغ	۳۲۸۰ اورمیا
کیچیک دو - گو تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیوم)				
Ta-Man- Ti	تمنی	اورونیوم	داغ	زنگان
تا - مان تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیوم)				
Di/ Du/ Da, Ti/ Tu/ TaÇi/ Çu/ Ça, Ci/ Cu/ Ca				
ÇI - An - A	چیانه	اویکونیم	کند	اورمیا
کیچیک چی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
ÇI - To	چی تاب	اویکونیم	کند	سوچ بلاق
چی تایفاسینا منسوب سو/چای (ائتئو اویکونیم)				
ÇI - t - Gär	چیتگر	اویکونیم	کند	تهران، قوچان
چیت - گر تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				

Ci	جی	اویکونیم	کند		اصفهان
جی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ci - An	جیان	اویکونیم	کند		آباد، شیراز (۲ کند)
جی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ci - Ov - An	جیاوان	اویکونیم	کند		اردبیل
جی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ci - Ci - An	جی جیان	اویکونیم	کند		بندر عباس
جی - جی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ci - Ca-d	جیجادی	اویکونیم	کند		ساری
جی - جات/د تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
çu - Var	چوار	اویکونیم	کند		ایلام
جی - آوار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Çov - An	چوان	اویکونیم	کند		تبریز، ماراغا، زنگان
چو تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
çov - Bar	چویر	اویکونیم	کند		فومن، هشتپر
چوبار تایفاسینا منسوب یاشایش یئی (ائتتو اویکونیم)					
Çov - Ba	چوبه	اویکونیم	کند		فومن، زنگان
چو - بی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
{ov-ban-an}	چوپانان	اویکونیم	کند		نائین، ماراغا
چوبان تایفاسینا (لار منسوبلوق) منسوب (ائتتو اویکونیم)					

Çov-ban	چوپان	اویکونیم	کند	سندج
چوپان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Co - Bı	جوبی	اویکونیم	کند	بیجار
جو - بی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Co - Ava	جاوآباد	اویکونیم	کند	اصفهان
جو تایفاسینین یاشایش یری (ائتتو اویکونیم)				
Co - Ban	جوبن	اویکونیم	کند	رشت
چوپان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Co - Ban-a	جوبنه	اویکونیم	کند	رشت
چوپان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Co - Par	چوپار	اویکونیم	کند	کیرمان
جو - بار / پار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Co-Dərə	جودره	اویکونیم	کند	بوجنورد
کیچیک جو - دار (ə کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Co - Zar	جزار	اویکونیم	کند	بهپاهان
جو - زر / زار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Co - Mad-ı	جومادی	اویکونیم	کند	اردبیل
جو - ماد (ای منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Co-Mur-Ov	جومورو	اویکونیم	کند	اردبیل
جو - مور (ov یئر، منطقه بیلدیرن) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Çı-a	چیا	اورونیم	داغ	۱۸۶۲ کامیاران
کیچیک چی (ا کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)				
Çi	چی	اورونیم	داغ	۲۰۹۳ بیجار
چی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)				
ÇI - A - Ka	چیاکه	اورونیم	داغ	۲۱۰۱ ساقیز
چی - کی (یرینجی آیتیشدیرجی، اکینجی آایسه کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)				
ÇI - Dan	چیدان	هیدرونیم	چای	کیرمان
چی - دی (ان منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرو نیم)				
Çı - Xov	چیخواب	هیدرونیم	چای	دهلران

چی - خى (ov يئر منطقه) تايفاسينا منسوب (ائتئو هيدرو نيم)				
Çu - An	چوان	هيدرونيم	چای	ماراغا
چو (ان منسوبلوق) تايفاسينا منسوب (ائتئو هيدرو نيم)				
Cü-Cər - Gan	جوجرگان	هيدرونيم	چای	زنگان
جو - جى - گى (ار منسوبلوق، ان منسوبلوق) تايفاسينا منسوب (ائتئو هيدرو نيم)				
Co - Kan	جوكان	هيدرونيم	چای	خرم بيد
جو - فان تايفاسينا منسوب (ائتئو هيدرو نيم)				
Cu - Ci	جوجى	هيدرونيم	چای	فردوس
جو - جى تايفاسينا منسوب (ائتئو هيدرو نيم)				
Co - Bil	جوبيل	هيدرونيم	چای	
جو - بيل تايفاسينا منسوب (ائتئو هيدرو نيم) (مقایسه ائت همین شهرده جابيللى کندی)				
Coy - Bağa	جوى باغا	هيدرونيم	چای	ملایر
کيچيک جو - باغ (ی تحریف، آ کيچيلديجي) تايفاسينا منسوب (ائتئو هيدرو نيم)				
Cil -an	جیلان	هيدرونيم	چای	کلیبر
جیل (ان منسوبلوق) تايفاسينا منسوب (ائتئو هيدرو نيم)				

Xi-Xu-Xa/Qi-Qu-Qa/Gi-Gga/Ki-Ku-Ka

Xi	خى	اويکونيم	کند	خوى، شهر کرد
خى تايفاسينا منسوب (ائتئو اويکونيم)				
Xi - Dər	خيدر	اويکونيم	کند	ساققیز
خى - دار تايفاسينا منسوب (ائتئو اويکونيم)				
Xi - Diz	خيديز	اويکونيم	کند	مشهد
خى - دى (ز جمع بيلديرن منسوبلوق) تايفاسينا منسوب (ائتئو اويکونيم)				
Xi - Kan	خیکان	اويکونيم	کند	تهران
خى - فان تايفاسينا منسوب (ائتئو اويکونيم)				
Xi - Qan	خيگان	اويکونيم	کند	همدان
خى - فان تايفاسينا منسوب (ائتئو اويکونيم)				
Xi - A	خيه	اويکونيم	کند	فريدن
کيچيک خى (آ کيچيلديجي) تايفاسينا منسوب (ائتئو اويکونيم)				

Qi - Dov	قیدو	اویکونیم	کند	محلات
قی - دی (ov یئر و منطقه بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Qi - Tar - A	قیطریه	اویکونیم	کند	تهران
قی - تار (یه یئر بیلدیرن عرب شکیلچیسی) تایفاسینا منسوب (ائتئو)				
Qi - Tul	قیطول	اویکونیم	کند	
قی - تو (ل / ائل منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Gil - an	گیلان	اویکونیم	کند	بروجرد
گیل (ان منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Gix/ Gi	گیخ	اویکونیم	کند	زاهیدان
گی (خ معین شیوه ایله علاقه دار آرتیرمادیر، درق ده ق کیمی) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Gi - Dar - i	گیداری	اویکونیم	کند	خرمشهر
گی - دار (ای منسوبلوق بیلدیرن جمع شکیلچیسی) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Gi - Dər- ə	گیدرق	اویکونیم	کند	اھر
کیچیک گی - دار (ق معین شیوه ایله علاقه دار آرتیرمادیر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Gi - Şa	گیشا	اویکونیم	کند	بندر عباس
گی - شی (آ کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Ki - Ov	کیاب	اویکونیم	کند	قوم
کی (ov یئر و منطقه بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Ki - Ar	کیار	اویکونیم	کند	شهرکرد
کی (ار منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Ki - Tan	کی تان	اویکونیم	کند	
کی - تی (ان منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Ki - Daş	کیدشت	اویکونیم	کند	بیرجند
کی تایفاسینا منسوب داغ (داش داغ دئمکدیر) (ائتئو اوو اویکونیم)				

Ki - Sar	کیسار	اویکونیم	کند		رشت
کی - سار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ki - Şi	کیشی	اویکونیم	کند		اصفهان
کی - شی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ki - Ki	کی کی	اویکونیم	کند		بجنورد
کی - کی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Kil - an	کیلان	اویکونیم	کند		داماواند
کیل (ان منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ki - Vi/ Bi	کیوی	اویکونیم	شهر		هئرو
کی - بی / وی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Gi - An	گیان	اویکونیم	کند		نهادند
گی (ان منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Gi - Təpə	گی تپه	اویکونیم	کند		اراک
گی تایفاسینا منسوب تپه (ائتتو اورو اویکونیم)					
Gi - Ti	گیتی	اویکونیم	کند		کیرمان
گی تایفاسینا منسوب داغ (تی داغ دئمکدیر) (ائتتو اورو اویکونیم)					
Gi - Can	گیجان	اویکونیم	کند		نوشهر
گی - جی (ان منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Xi - Zər	خیزر	اورونیم	داغ	۲۳۱۰	اورمیا
خی - زر / خزر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Xi - Ar - An	خیاران	اورونیم	داغ	۱۴۱۰	کوهدشت
خی - ار / خیار (ان منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Xi - Ma	خیمه	اورونیم	داغ	۹۸۱	منوجان کیرمان
خی - می (آ منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Xi - Kan - Da	خیکنده	اورونیم	داغ	۱۷۷۷	ممسنی
خی - قان - دی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Qi - Bal	قیبال	اورونیم	داغ	۲۱۴۳	سولدوز
قی - بال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Gi - A - Dağ	گیاداغ	اورونیم	داغ	۱۸۳۰	مرند

کیچیک گی (آ کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Gi – Dağ	گی داغ	اورونیم	داغ	۱۹۷۱
گی تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Gi – Qaya	گی قیه	اورونیم	داغ	۲۲۱۰
گی تایفاسینا منسوب قایا/ داغ (ائتئو اورونیم)				
Gi – Tu	گیتو	اورونیم	داغ	۲۳۵۶
گی تایفاسینا منسوب داغ (تو داغ دئمکدیر) (ائتئو اورونیم)				
Ki – Ti – Dağ	کی تی داغ	اورونیم	داغ	۲۵۰۵
کی - تی تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Ki – Tan	کی تان	اورونیم	داغ	۱۴۴۵
کی - تی (ان منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Ki – Şi	کیشی	اورونیم	داغ	۳۹۰
کی - شی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Xic	خیج	هیدرونیم	چای	شاهرود
خی (ج بیزجه اصلی عرب دیلیندن آیینان و معنا داشیمایان بیر حرفدیر، نموزج، میانج، ساوج و س. کیمی) تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Xi – Ov	خیاو	هیدرونیم	چای	اھر
خی (ov یئر، منطقه بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Gi – Tu	گیتو	هیدرونیم	چای	چابهار
گی (تو داغ یاخود چای) تایفاسینا منسوب داغ/ چای (ائتئو هیدرونیم)				
Gi – Ti	گیتی	هیدرونیم	چای	چابهار
گی - تی تایفاسینا منسوب چای (ائتئو هیدرونیم)				
Gil – al	گیلال	هیدرونیم	چای	ایلام
گیل (آل / ائل) تابفا منسوبلوغو بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				

Si/su/sa/...

Si – ov	سیاب	اویکونیم	کند	ایلام
سی (ov یئر، منطقه بیلدیریر) تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Si – Ban	سی بن	اویکونیم	کند	رشت، شهنسوار

سی - بی (ان منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Si - Pi	سی پی	اویکونیم	کند	شاهی
سی - پی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Si - Tar	سی تار	اویکونیم	کند	چابهار
سی - تی (ار ایگید / منسوبلوق بیلدیرن) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Sic	سیج	اویکونیم	کند	اردبیل، مشهد، بیجار
سی (ج بیزجه اصلی عرب دیلیندن آلمان و معنا داشیمایان بیر حرفدیر، نموزج، میانج، ساوج و س. کیمی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Sic - an	سیجان	اویکونیم	کند	تهران، گرگان
سی / سیج (ان منسوبلوق بیلدیرن) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Sic-a - b/val	سی جوال	اویکونیم	کند	گرگان
سی - بال (آ پیتشدیر یجیدیر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Si - Çan	سیچان	اویکونیم	کند	اصفهان، اراک، بیرجند،
سی-چان تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
ŞI - An	شیان	اویکونیم	کند	تهران، شاه آباد، سندج
شی (ان منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Şit	شیت	اویکونیم	کند	ساری
شی (ت منسوبلوق بیلدیرن جمع شکیلچسی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Şi - Ban	شیبان	اویکونیم	کند	ایران شهر، اورمیا
شی - بان (شیبان) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Si - Çan - İ	سی چانلو	اورونیم	داغ	۱۹۴۴ خالخال
سی-چان تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)				
Si - Sar - A	سی سرا	اورونیم	داغ	۹۱۸ رودسر
کیچیک سی - سار (آ کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Si - Poşt	سی پشت	اورونیم	داغ	۲۸۷۸ رودسر
سی (پشت ایران دیلرینده نسیل، تایفا دئمکدیر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Si - Bəg	سی بگ	اورونیم	داغ	۱۹۳۱ خرم آباد
سی-بگ تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)				
Si - Si	سی سی	اورونیم	داغ	۱۱۶۹ ایرانشهر

سی - سی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Si - Sar - A	سی سرک	اورونیم	داغ	۱۹۸۰ سرپاز
کیچیک سی - سار (آ کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Şi - Ka - Da	شی کده	اورونیم	داغ	۲۷۲۸ آباهه
شی (کده ایران دیلرینده کند، یاشایش یئری دئمکدیر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکو اورونیم). اصلینده بو آد باشقالارینین طرفیندن وئرلن آددیر.				
Zi - Bar - A	زی بحر	اورونیم	داغ	۱۷۸۵
کیچیک سی / زی - بار (آ کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Zi - El - An	زیلان	اورونیم	داغ	۲۰۱۰ جوانرود
سی / زی (ائل تایفا، ان منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Zi - Ar - At	زیارت	اورونیم	داغ	۱۸۲۸ کهنوج
سی / زی (آر ایگید، ات ایسه منسوبلوق بیلدیرن جمع شکیلچسی) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Su - As - Tal	سواستال	اورونیم	داغ	۱۸۶۲
سو - آس - تی (ال تایفا، منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Su - As	سوس	اورونیم	داغ	۱۸۲۱
سو - آس تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Su	سو	اورونیم	داغ	۲۵۷۲ ایذه
سو تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Sa - Can - A	ساجانه	اورونیم	داغ	۲۱۶۴ ساراب
کیچیک سا - جان (آ کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Zi - Dərəsi	زی درسی	اورونیم	دره	هشترود
سی / زی تایفاسینا منسوب دره (ائتئو اورونیم)				
Sa - Sak	ساسک	اورونیم	داغ	۲۵۳۲ خالخال
سا - ساک تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Sa - Ku	ساکوه	اورونیم	داغ	۲۵۴۹ لاهیجان
ساکلار تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Sac - lıq	ساجلیق	اورونیم	داغ	۱۹۶۷ زنگان
ساج (لیق منسوبلوق و مکان بیلدیرن) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				

Say	سای	اورونیم	داغ	۲۲۴۳	ساوا
سی (آی یارادان، سی تایفاسینین یارادانی، تانریسی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sa – tak	ساتک	اورونیم	داغ	۲۰۶	چابهار
سی (آ بیتیشدیریجی) تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)					
Si – Cu	سی جوب	هیدرونیم	چای		
سی - جو/سو (ب تحریف اندیله رک آر تیریلیمشدیر) تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Si – Ov – An	سیاوان	هیدرونیم	چای		اورمیا
سی تایفاسینا (ov) و ان ترتیبله یئر و منسوبلوق بیلدیریر) منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Zi – El – Ki	زیلکی	هیدرونیم	چای		رودبار
سی/زی - کی (اثل منسوبلوق بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Zi – A	زیا	هیدرونیم	چای		مشکین
کیچیک سی/زی تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Sa – tak	ساتک	هیدرونیم	چای		چابهار
سی تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو هیدرونیم)					

Mi/ Ma/ Mu/ Mo

Mi	می	اویکونیم	کند		تهران
می تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Mi – Ava	می آباد	اویکونیم	کند		ملایر
می (آوا یا شاییش یئری) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Mi - Ov	میاب	اویکونیم	کند		مرد، درگز
می (ov) یا شاییش یئری) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Mu- Xuş	می خش	اویکونیم	کند		گترمی
کیچیک می / مو - خی/خو (ش کیچیلدیجی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ma – Tak	مانک	اویکونیم	کند		فومن
می / ما تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو اویکونیم)					
Max	ماخ	اویکونیم	کند		ماخ
می / ما (خ/ق بعضی تورک شیوه لریته عاید آر تیرمادیر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Mad – Ava	مادآباد	اویکونیم	کند		قزوین، زنگان، همدان (۲ کند)
ماد (آوا یا شاییش یئری بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					

Mu – Tak	موتک	اویکونیم	کند		اهواز
می/مو تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورو اویکونیم)					
Mo – Ta	موته	اویکونیم	کند		کاشان
می/مو تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورو اویکونیم)					
Mo – Can	موجان	اویکونیم	کند		قوم، اصفهان
می/مو – جان تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Mo – Cin	موجین	اویکونیم	کند		همدان
می/مو – جین تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Mi – Šov	میشاب	اورونیم	داغ	۲۶۵۷	مرد
می – شی/سی (ov یاشایش یئری) تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Mi – Šov	میشو	اورونیم	داغ	۱۵۱۰	شبیستر
می – شی/سی (ov یاشایش یئری) تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Mi – Šov – Dağ	میشوداغ	اورونیم	داغ	۲۹۸۲	مرد
می – شی/سی (ov یاشایش یئری) تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اوروونیم)					
Mi – Oz	میوز	اورونیم	داغ	۲۰۴۵	اھر
می – آس تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اوروونیم)					
Mi – Mak	می مک	اورونیم	داغ	۶۲۵	ایلام
می – ما تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Mi – An	میان	اورونیم	داغ	۲۲۵۳	سپیدان
می (ان منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Ma – Zi – Vand	مازیوند	اورونیم	داغ	۲۲۶۸	اورمیا
می/ما – زی/سی – وی/بی (ان منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Ma – Zov	مازو	اورونیم	داغ	۶۴۵	رودبار
می/ما – زی/سی (ov یاشایش یئری) تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Mu – Hi	موهی	اورونیم	داغ	۲۱۵۰	ماراغا
می/مو – هی تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Mu – Xur	موخور	اورونیم	داغ	۲۳۹۶	رزن
می/مو – خی/خو (ار منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Mid/ Mad-An	میدان جای	هیدرونیم	جای		طاریم

ماد تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Mi – An – Çay	میان رود	هیدرونیم	چای		نور
می تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Mi-An-A	میانه	هیدرونیم	چای		قزوین
می تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم) / کوکره‌ین چای					
Mi – Mə	میمه	هیدرونیم	چای		دره شیر
میمه تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Mi – Na	مینه	هیدرونیم	چای		خرم آباد
مینا تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Mi – An – Taq	میان طاق	هیدرونیم	چای		بیرجند
مینا تایفاسینا منسوب چای (اورو ائتتو هیدرونیم)					
Ma – Zov	مازو	هیدرونیم	چای		ماسال
مازوو تایفاسینا منسوب چای (اویکو ائتتو هیدرونیم)					
Ma – Sal	ماسال	هیدرونیم	چای		ماسال
ماسال تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Ma-Su-El-a	ماسوله	هیدرونیم	چای		فومن
کیچیک ماسال تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Ma – Çak	ماچک	هیدرونیم	چای		قائم شهر
ماچاک تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Mad-A-Qan	مادگان	هیدرونیم	چای		اردکان
ماد- قان تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Ma – Hi	ماهی	هیدرونیم	چای		زاهدان
ما – هی تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Mad-I-An (Çay)	مادیان رود	هیدرونیم	چای		کوه‌دشت
مادلار تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Ma – Mil	مامیل	هیدرونیم	چای		ساروان
ما-میل تایفاسینا منسوب چای (ائتتو اورونیم)					
Ma – Yan	مایان	هیدرونیم	چای		مشهد
مایان تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					

Na/ Ni/ Nu

Narov	نار آب	اویکونیم	کند	ساراب
نیار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nu – Şar	نوشهر	اویکونیم	کند	اردییل
نوشار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nı – Qır – Lı	نقیرلو	اویکونیم	کند	اردییل
نی – قیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Ni – Ar	نیار	اویکونیم	کند	اردییل
نیار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Ni – Ar – A	نیارق	اویکونیم	کند	نمین
کیچیک نیار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Na – Kin	ناکین	اویکونیم	کند	همدان
نا – کین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Ni – Sar	نثار	اویکونیم	کند	نهادند
نی – سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Na – Şar	نشر	اویکونیم	کند	همدان
نا – شار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Na – Var	نوار	اویکونیم	کند	همدان
نا – وار / بار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Ni – Şar	نیشر	اویکونیم	کند	همدان
نی – شار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nıt	نیط دره	اورونیم	داغ	۲۲۰۰ اورمیا
نیت (ت جمع بیلدیرن منسوبلوقدور) تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Ni - Saran	نی سران	اورونیم	داغ	۱۸۰۵ مریوان
نی – سار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Ni - Zar	نیزار	اورونیم	داغ	۲۱۷۹ ملایر
نی – زار / سار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Ni - Zar	نی زار	اورونیم	داغ	۱۸۶۴ طبیس
نی – زار / سار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				

Na - Si	ناسی	اورونیم	داغ	۱۸۷۳	زاهیدان
نا - سی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
No - Ki	نوکی	اورونیم	داغ	۸۵۴	مرد
نو - کی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Na - Va - Sar	نواسر	اورونیم	داغ	۲۰۳۰	اورمیا
نا - با - سار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Noç	نوچ	اورونیم	داغ	۲۸۸۲	سالماس
نیو تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
No - Daş	نوداش	اورونیم	داغ	۲۷۰۶	خالخال
نو (داش، داغ دئمکدیر) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Ni - Şər	نی شهر	هیدرونیم	چای		خومئین
نی - شار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Ni - Zar/ Sar	نیزار	هیدرونیم	چای		سرخس
نی - زار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Na - Va	ناوه	هیدرونیم	چای		رودبار
ناوا تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Na - Kan	ناکان	هیدرونیم	چای		(کههیر) نیک شهر
نا - کان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Nu - Şa	نوشا	هیدرونیم	چای		رامسر
نو - شا تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Nu - Gin	نوگین	هیدرونیم	چای		جاسک
نو - گین (مقایسه انت سارقین) تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Nu - Gi	نوگی	هیدرونیم	چای		(کههیر) نیک شهر
نو - گی تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					

- سونونا «ار»، «ər» آرتیرماقلا. مثاللار:

Hir	هیر	اویکونیم	کند		اردیل، قزوین
هیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Hir - Ov	هیر آب	اویکونیم	کند		بروجرد
هیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					

Her – An	هیران	او یکونیم	کند	زنگان، اردبیل،
هیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Hir – Ov	هیرو	او یکونیم	کند	فریدن، ایرانشهر، لار،
هیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Hir – Qan	هیرگان	او یکونیم	کند	شهر کرد،
هیر – قان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Hir – Am	هیرم	او یکونیم	کند	لار، فسا (هارم)
هیر – آم تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Hor	هور	او یکونیم	کند	ایلام، جیرفت، اردبیل
هور تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Hor-Az-a	هورازه	او یکونیم	کند	ساققیز
کیچیک هور – آز تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Hor – Az	هوراز	او یکونیم	کند	فیروز آباد
هور – آز تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Hor – Sin	هورسین	او یکونیم	کند	اورمیا
هور – سین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Har – danq	هاردانگ	او یکونیم	کند	اصفهان
هور – دانق / دان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Har-Un-Sak-Az	هارون سکز	او یکونیم	کند	فسا
هار – ساق – آز تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Har – U – No	هارونو	او یکونیم	کند	سیرجان
هار – نو تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Har – A – Ni	هاره نی	او یکونیم	کند	شهر کرد، یزد
هار – نی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Har – A	هاره	او یکونیم	کند	آمول
کیچیک هار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				
Bir/ Fir/ Bar/ Bur				
Bir	بیر	او یکونیم	کند	چابهار، جهروم
بیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو او یکونیم)				

Bir- Bala	بیر بالا	او یکونیم	کند	چابهار
کیچیک بیر – بال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bir- Binə	بیر بنه	او یکونیم	کند	لاهیجان
بیر تایفاسینا منسوب بینه (اثنو او یکونیم)				
Bir- Cənd	بیر جند	او یکونیم	کند	بیر جند
بیر – جن تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bir- Ə	بیرق	او یکونیم	کند	تبریز، هتروآباد
کیچیک بیر تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bir- Qond	بیر قوند	او یکونیم	کند	شاه آباد
بیر – قون/ قان تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bar	بار	او یکونیم	کند	نیشابور، لار
بار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bar- Avar	بار آور	او یکونیم	کند	ساققیز
بار – آوار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bar- A- Cin	بار آجین	او یکونیم	کند	قزوین
بار – جین تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bar-A Cıq	بار آجوق	او یکونیم	کند	اورمیا
بار – جیق/ جی تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bar- Az	باراز	او یکونیم	کند	ماراغا
بار – آز تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bar- An	باران	او یکونیم	کند	لار
بار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bar- Cin	بار جین	او یکونیم	کند	یئزد
بار – جین تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bur	بور	او یکونیم	کند	بیر جند، همدان
بور تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bur-A-Çal-Ov	بور اچالو	او یکونیم	کند	تبریز
بور – چال (مقایسه ائت گورجوستاندا بورچالی) تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو او یکونیم)				
Bur-A-Şan	بوراشان	او یکونیم	کند	اورمیا

بور - شان تایفاسینا منسوب یاشایش یتیری (ائتتو اویکونیم)				
Bor-An	بوران	اویکونیم	کند	آمول، اردبیل
بور تایفاسینا منسوب یاشایش یتیری (ائتتو اویکونیم)				
Bur-Bur	بوربور	اویکونیم	کند	ملاییر، کیرمانشاه
بور - بور تایفاسینا منسوب یاشایش یتیری (ائتتو اویکونیم)				
Bür-Gan	بورگان	اویکونیم	کند	بیرجند
بور - قان تایفاسینا منسوب یاشایش یتیری (ائتتو اویکونیم)				
Bar-Gül-Ə	بورگوله	اورونیم	داغ	۲۵۷۸ سولدوز
کیچیک بار - گول تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Por-A	پوره	اورونیم	داغ	۲۴۷۱ سولدوز
کیچیک پور تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Par-A-Dağ	پاراداغ	اورونیم	داغ	۲۱۲۰ خالخال
پار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Pir-İl	پریل	اورونیم	داغ	۱۳۱۴ مشکین
پریریل (پی + ار = ائل = ایگید پی ائلی) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Par-Ki	پارکوه	اورونیم	داغ	۱۴۳۰ ساراوان
پار - کی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bur-Ki	بورکی	اورونیم	داغ	۲۳۷۴ شیراز
پور - کی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bar	بار	اورونیم	داغ	۱۵۲۵ بستک هرزگان
بار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bar-i-Çak	باریچک	اورونیم	داغ	۵۱۹ جاسک
بار - چاک تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bir	بیر	اورونیم	داغ	۵۹۶ جاسک
بیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Par-Va	پاروه	اورونیم	داغ	۸۰۵ بستک
پار - و/با تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Pur-Ə	پورک	اورونیم	داغ	۱۱۸ جاسک
کیچیک پور تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				

Pir-Ni	پیرنی	اورونیم	داغ	۱۴۱۵	تنگیستان
پیر - نی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Pir-Ni	پیرنی	اورونیم	داغ	۲۰۳۷	ماراغا
پیر - نی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Pir-Anbar	پیر عنبر	اورونیم	داغ	۲۲۴۷	خوی
پیر - آمبار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Pir-Kal	پیر کال	اورونیم	داغ	۲۵۱۴	خوی
پیر - کال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Bar-İ	باریک	اورونیم	داغ	۲۳۳۶	دیواندره
کیچیک بار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Bar-Maq-An	برمغان	اورونیم	داغ	۱۸۸۲	سندج
بار - ما / ما تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Bur-İ-Dərə	بوری دره	اورونیم	داغ	۱۹۴۰	سندج
بور تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Par-A-Düz	پاره دوز	اورونیم	داغ	۱۳۸۴	زنگان
پار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Bar-An-Düz	باراندوز	هیدرونیم	چای		اورمیا
بار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Bər-Də-Şin	برده شین	هیدرونیم	چای		اورمیا
بر - ده - شین تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Bər-Də-Sür	برده سور	هیدرونیم	چای		اورمیا
بر - ده - سور / سار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Bar-A-Cin	باراجین	هیدرونیم	چای		قروین
بار - جین تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Bar	بار	هیدرونیم	چای		نیشابور
بار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Bar-Şak	بارشک	هیدرونیم	چای		جاسک
بار - شک تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Bür-Qan	بورگان	هیدرونیم	چای		بیرجند

بور - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Par-İz	پاریز	هیدرونیم	چای	سیرجان
پار - ایز / آز تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Par-As-Pi	پاراسپی	هیدرونیم	چای	جاسک
پار - آس - پی تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Par-Az-An	پرازن	هیدرونیم	چای	جاسک
پار - آظ تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				

قید ائدک که، ایراندا ۲۸ کندین آدی «بیر»، ۶۲ کندین آدی «بار»، ۵۱ کندین آدی «بور»، ۳۵ کندین آدی «پار»، ۱۱ کندین آدی «پور» توپوکومپوننتی ایله باشلانیر.

تیر / تار / تور، دیر / دار / در / دور

Tir	تیر	ویکونیم	کند	زابل
تیر (تی + ار) تایفاسینا منسوب (ائتتو ویکونیم)				
Tir-Ava	تیرآباد	ویکونیم	کند	میانا، زاهدان
تیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)				
Tir-Az-Can	تیرازجان	ویکونیم	کند	کازیرون
تیر - آز - جان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)				
Tir-An	تیران	ویکونیم	کند	اصفهان، بروجرد، کیرمان، بابل، نیشابور
تیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)				
Tir-Taş	تیرتاش	ویکونیم	کند	ساری
تیر (تاش، داغ دئمکدیر) تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)				
Tir-Çayı	تیرچایی	ویکونیم	کند	میانا
تیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)				
Tir-Şov	تیرشاب	ویکونیم	کند	ساراب
تیر - شی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)				
Tar-Ava	تارآباد	ویکونیم	کند	سووج بولاق
تار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)				
Tar-Ac	تاراج	ویکونیم	کند	اهواز
کیچیک تار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)				

Tar-Az	تاراز	اویکونیم	کند		اهواز
تار - آز تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Tar-Az-An	تارزن	اویکونیم	کند		بوروجیرد
تار - آز تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Tar-Qulu	تارقلی	اویکونیم	کند		تبریز
تار - قو (اُلی) تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Dar-Nov	دارنو	اورونیم	داغ	۹۹۱	مشکین
دار - نو تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dar-Ov	دارآب	اورونیم	داغ	۱۹۱۰	اسلام آباد
دار (دی=ار) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dar-A	درآ	اورونیم	داغ	۹۰۰	فومن؟فرمن؟
کیچیک دار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dər-ə-Kə	درکه	اورونیم	داغ	۱۸۲۰	سندج
دار - کی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dür-Ə	دوره	اورونیم	داغ	۲۱۴۸	سلسله
کیچیک دور تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dür-Əz-Gə	دورازگه	اورونیم	داغ	۱۷۱۰	جاوانرود
دور - آز - گه تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dir-Ov	دیرو	اورونیم	داغ	۲۰۷۵	خرم آباد
دیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dur-Kan	دورکان	اورونیم	داغ	۱۳۷۰	کیرمان
دور - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dar-Avar	دارآباد	هیدرونیم	چای		تهران
دار - آوار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Dar-Sar	دارسر	هیدرونیم	چای		جاسک
دار - سار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Dar-O-Kan	داروکان	هیدرونیم	چای		نیک شهر (که هیر)
دار - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Dir-Ə-Miyan	دیره میان	هیدرونیم	چای		جاوانرود

دیر - می تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Dar-o-Çəmən	در آوچمن	هیدرونیم	چای	اوشنهویه
دار - چامان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Dər-ik	دریک	هیدرونیم	چای	سالماس
در تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Dar-Ma	درما	هیدرونیم	چای	دیواندره
دار - ما تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Dur-Can	دورجن	هیدرونیم	چای	مینودشت
دور - جان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Tır-eli	تیر علی	هیدرونیم	چای	شبیستر
تیر ائلی تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Tir-Van	تیروان	هیدرونیم	چای	کلیبر
تیر - وان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Tir-Avar	تیر آباد	هیدرونیم	چای	هشترود
تیر - آوار تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Tir-Çayı	تیر چایی	هیدرونیم	چای	میانا
تیر تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Tir-Taş	تیر تاش	هیدرونیم	چای	بهشهر
تیر - تاش تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Tir-Bağ	تیر باغ	هیدرونیم	چای	ایقلید
تیر - باغ تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Tir-Ə	تیره	هیدرونیم	چای	ازنا
کیچیک تیر تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Tar	تار	هیدرونیم	چای	دماوند
تار تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				

Çir/ Çur/ Çor/ Cır/ Cor/ Car ...

Çir	چیر	اویکونیم	کند	میانا، خوی، آباد
چیر تایفاسینا منسوب یاشاییش یر (ائتئو اویکونیم)				
Çir-An	چیران	اویکونیم	کند	فومن

چیران تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çir-Bala	چیربالا	اویکونیم	کند	نائین (ایکی کند)
چیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çir-Kəndi	چیرکندی	اویکونیم	کند	خوی
چیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çir-Ə	چیره	اویکونیم	کند	اورمیا
کیچیک چیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ciyar-Kəndi	جگرکندی	اویکونیم	کند	اردبیل
ایگید جی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ciyar-Lı	جگرلو	اویکونیم	کند	قصر شیرین
جیارلی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ciar-An	جگران	اویکونیم	کند	کیر مانشاه
جیاران تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cir-Avar	جیر آباد	اویکونیم	کند	مشهد
چیر - آوار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cir-An	جیران	اویکونیم	کند	ماراغا، شهرکرد، بیجار، کیرمان، میانا، تبریز، همدان، اورمیا، سنندج
چیران تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cir-Bənd	جیربند	اویکونیم	کند	ساری
چیر (باند تالیشجا داغ دئمکدیر) تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cir-Də	جیرده	اویکونیم	کند	فومن (۲)، زنگان
جیرده (مقایسه ائت اردبیلده گیرده کندی) تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cir-İ	جیررود	اویکونیم	کند	شهرسوار
چیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cir-Ə	جیرک	اویکونیم	کند	بیرجند
کیچیک جیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cir-Ga	جیرگاه	اویکونیم	کند	بورو جیرد
جیرگه تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				

Cir-Ki	جیرکوه	اویکونیم	کند	شہسوار
جیرکی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çor	چور	اویکونیم	کند	سندج
چور تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çor-Aq	چوراخ	اویکونیم	کند	خوی
چوراق (مقایسه ائت قاراچورلو تایفاسی) تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çor-Çor-İ	چورچوری	اویکونیم	کند	قوچان
چورچور تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çor-Zaq	چورزق	اویکونیم	کند	زنگان (۲)
چور - ساق تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çor-Maq	چورمق	اویکونیم	کند	همدان (۲)
چور - ماق/ ما تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çor-A	چوره	اویکونیم	کند	اورمیا، قزوین
کیچیک چور تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Cor	جور	اویکونیم	کند	اصفهان، کیرمان
جور تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Corab	جوراب	اویکونیم	کند	ملایر، اردبیل، تهران
جور (اوو یاشاییش یئری دئمکدیر) تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Cor-an	جوران	اویکونیم	کند	کیرمان
جوران تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Cor-Da	جورده	اویکونیم	کند	لاهیجان
جور - دا تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Cor-Qan	جورقان	اویکونیم	کند	همدان
جور - قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Cor-Kan	جورکان	اویکونیم	کند	جیرفت
جور - قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Cor-e-yim	جوریم	اویکونیم	کند	تبریز
جور (مقایسه ائت اردبیلده کوراییم) تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çar- ov	چروو	اورونیم	داغ	۳۶۱۶ بوروجین

چار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- i	چری	اورونیم	داغ	۴۰۷۵	فارسان
چر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- Qan	چرغان	اورونیم	داغ	۲۸۰۵	شهرکرد
چر - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- bək	چربک	اورونیم	داغ	۱۰۶۹	ایذه
چر - با/ باک تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- a- Xun	چراخون	اورونیم	داغ	۲۲۶۹	ملاییر
چار - قان (قانع) تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar-Kən-ə	چرکنه	اورونیم	داغ	۱۹۶۷	ملاییر
چر/ چار - کن/ قان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- Min	چرمین	اورونیم	داغ	۲۵۰۷	تفریش
چر - مین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- Mu	چرمو	اورونیم	داغ	۱۹۴۷	بیجار
چر - مو تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar-Mu- Süvar	چرموسوار	اورونیم	داغ	۲۱۲	دیواندره
چرمو - سووار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- a- Ba	چرابا	اورونیم	داغ	۱۳۲۹	اردبیل
چار - با تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Car-Dar- Bun	جارداربون	اورونیم	داغ	۲۶۴۶	رودسر
جاردار - بون تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar-uq	چروک	اورونیم	داغ	۱۶۷۱	ماکی
چاروق/ چاریق تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Cır dağı	جیرداغی	اورونیم	داغ	۲۳۱۲	خالخال
جیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- Çar- ə	چرچره	اورونیم	داغ	۱۵۹۸	شاهیندژ
کیچیک چر - چر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- Kin	چرکین	اورونیم	داغ	۲۷۸۸	ماکی
چر - کین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					

Ciyar	جگر	اورونیم	داغ	۵۲۵	نیک شهر (که هیر)
جی - آر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çər-Mə- Xun	چرمخون	اورونیم	داغ	۲۲۸۶	دزفول
چر - می - خون/خین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar	چار	اورونیم	داغ	۱۰۹۸	قصر شیرین
چار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çar- Mi	چرمی	اورونیم	داغ	۱۶۹۵	شیروان
چار - می تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çər-Min	چرمین	اورونیم	داغ	۱۵۴۵	شیروان
چر - مین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çiyar- aş	چیارش	اورونیم	داغ	۲۷۰۰	اورمیا
چیار - آش/آس تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Cir- Də	جیرده	هیدرونیم	چای		فومن
جیر تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Cir- Zan	جیرزان	هیدرونیم	چای		قزوین
جیر - زان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Curd	جورد	هیدرونیم	چای		رودهن
جور تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Cor- an	جوران	هیدرونیم	چای		جاسک
جوران تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					

Qır/ Qar/ Qur ...

Qır	قیر	ویکونیم	کند		فیروزآباد
قیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)					
Qır-Az-İ	قیرازی	ویکونیم	کند		مالو
قیر - آز تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)					
Qır- Karzin	قیرکارزین	ویکونیم	کند		فیروزآباد
قیر - قار - زین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)					
Qar	قار	ویکونیم	کند		سنندج
قار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو ویکونیم)					

Qar-Ov	قار آب	اویکونیم	کند	هئرو آوا
قار تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-Qan?	قارخون	اویکونیم	کند	ساراب، زنگان
قار - خون/خین تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-Zi	قارزی	اویکونیم	کند	سبزه وار (۳)
قار - زی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-Ta	قارتا	اویکونیم	کند	ماراغا
(قارداغی) قار تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورو اویکونیم)				
Qar-Ça-Qan	گار جگان	اویکونیم	کند	بیر جند
قار - چی - قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-A	گاره	اویکونیم	کند	خرمآباد
کیچیک قار تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Gor	گور	اویکونیم	کند	یئزد، جیروفت
قور/قار تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Gor-Ava	گورآباد	اویکونیم	کند	خوی
قور تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Gor-Dərə	گوردردق	اویکونیم	کند	اهر
قور تایفاسینا منسوب دره (ائتئو اورو اویکونیم)				
Qar-Lıq	قارلق - قارلوق	اویکونیم	کند	همدان، کیرماتشاه، زنگان ۲، بوجنورد، ساوا
قار تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-Nas	قارناس	اویکونیم	کند	بوجنورد
قار - نی - آس تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar- Na	قارنه	اویکونیم	کند	اصفهان، اورمیا
قار - نی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-Avar	قارآباد	اویکونیم	کند	سئندج، سووچ بولاق
قار - آوار / آبار تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-Ava	قاربا	اویکونیم	کند	فومن
قار تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-At-Lı	قراتلو	اویکونیم	کند	همدان

قارات تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Qar-An	قرآن	اویکونیم	کند	طالش
قاران تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xi-Ər	خیر	اویکونیم	کند	مشهد
خی + ار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xi-Ar-At	خیرات	اویکونیم	کند	بیر جند
خی + آرات تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xi-Ar-Din	خیر دین	اویکونیم	کند	اھر
خیار - دی تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xi-Ar-Sar	خیر سر	اویکونیم	کند	نوشهر
خیار - سار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xar-A-İm	خرائیم	اویکونیم	کند	اردبیل
خار - آم تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xar-Ov	خراب	اویکونیم	کند	قوم
خار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xar-Xar	خرخر	اویکونیم	کند	تبریز، کیرمانشاه
خار - خار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xar - a - Qan	خرقان	اویکونیم	کند	ساوا، قزوین، مشهد
خار - قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xar- a-Kan	خرکان	اویکونیم	کند	قزوین
خار - کان/ قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xar	خار	اویکونیم	کند	بوروجرد، شاهرود
خار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xar-Tut	خارتوت	اویکونیم	کند	فیردوس
خار - توت (تی/تو) اتئوس و ت منسوبلوق) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Xar- Xar	خارخار	اویکونیم	کند	ماراغا
خار - خار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Xar- Zar	خارزار	اویکونیم	کند	مشهد ۲
خار - زار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتئو اویکونیم)				

Xar- Zan	خارزن	اویکونیم	کند	نائین
خار – زان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ger	گر	اویکونیم	کند	جیروفت
گئر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ger- Ov	گرآب	اویکونیم	کند	تهران، ایلام، خرماآباد
گئر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ger-Ava	گرآباد	اویکونیم	کند	سندج، سووچ بولاق
گئر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Gər- Gər	گرگر	اویکونیم	کند	تبریز، خرمشهر ۲
گر – گر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ger- li	گرلو	اویکونیم	کند	زنگان
گر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ger- Mi	گرمی	اویکونیم	شهر	اردبیل
گر – می تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Gər- Mə	گرمک	اویکونیم	کند	قزوین ۲، بوجنورد ۲، سبزه وار
کیچیک گر – می تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Kar- Ta	کارتا	اویکونیم	کند	اهواز
کیچیک کار – تی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Kor	کور	اویکونیم	کند	اهر، ایرانشهر، زاهدان
کور تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Kor- Ava	کورآباد	اویکونیم	کند	ماراغا ۲
کور تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Kor- ov	کورآب	اویکونیم	کند	شهرکرد
کور تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Kor- Abaz- li	کورعباسلو	اویکونیم	کند	اردبیل
کور – آباز تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Kar	کر	اویکونیم	کند	تبریز
کار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Kar-ava	کرآباد	اویکونیم	کند	سندج

کار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kar- ov	کراب	اویکونیم	کند	سووج بولاق
کار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kar- at	کرات	اویکونیم	کند	مشهد
کارات (ت منسوبلوق) تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kar- ayım	کرائیم	اویکونیم	کند	اردییل
کار – ام تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kar- Bal	کر بال	اویکونیم	کند	شیراز
کار – بال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				

Sir/ Zi/ Sar/ Zar ...

Siər/ Sir	سیر	اویکونیم	کند	کاشمر، تبریز، سنندج، اورمیا
سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Siər/ Sir- ov	سیراب	اویکونیم	کند	همدان، قزوین
سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Siər/ Sir- an	سیران	اویکونیم	کند	اراک، تبریز
سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Sir-ci- a/Ca	سیرجا	اویکونیم	کند	چابهار
سیر / سار – جی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Sir-Di-an/Dan	سیردان	اویکونیم	کند	زنگان
سیر / سار – دی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Siər/ Sir- ə	سیرک	اویکونیم	کند	اهر، خی اوو، چابهار، مشهد، شهرکرد
کیچیک سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Siar/Sar- ov	سرآب	اویکونیم	کند	قوچان، بیرجند
سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Siar/Sar-Avar	سرآور	اویکونیم	کند	گلپایگان
سیر / سار – آوار / آبار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Siar/Sar- ov	سرآب	اویکونیم	کند	سرآب، خوی، بیجار، سنندج، آمل
سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Siar/Sar- a	سراج	اویکونیم	کند	بندرعباس، بیرجند، سنندج

کیچیک سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siar/Sar- As	سراس	اویکونیم	کند	قزوین
سیر / سار – آس تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siar/Sar-As- Kənd	سراسکند	اویکونیم	کند	تبریز
سیر / سار – آس تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siar/Sar- Bənd	سربند	اویکونیم	کند	اردبیل، اراک، بیرجند
سیر / سار – بان تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siar/Sar	سار	اویکونیم	کند	کاشان، مرند
سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siar/Sar- ava	سارآباد	اویکونیم	کند	پوروجیرد
سیر / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siar/Sar- alan	سارالان	اویکونیم	کند	اورمیا
سیر / سارال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siur/ Sur	سور	اویکونیم	کند	پوروجیرد، ماراغا
سور / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siur/Sur- ov	سورآب	اویکونیم	کند	ایران شهر
سور / سار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Siur/Sur- el/al	سورال	اویکونیم	کند	سندج
سور / سارال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sir/Zir-ov	زیرآب	اویکونیم	کند	فسا، شاهی
سیر / زیر تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sir/Zir-ov	زیرآباد	اویکونیم	کند	سیزه وار
سیر / زیر تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sir/Zir/Zər/Zar	زر	اویکونیم	کند	محلات
سیر / زیر / زر تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Zir/Zər/Zar-ov	زرآب	اویکونیم	کند	سیرجان
سیر / زیر / زر تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Zir/Zər/Zar-ov	زرآباد	اویکونیم	کند	قزوین
سیر / زیر / زر تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				

Zir/Zər/Zar-at	زرآت	اویکونیم	کند	شیراز
زیر/ زر (ت منسوبلوق تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zir/Zər/Zar-As	زرأس	اویکونیم	کند	اهواز
سیر/ زیر/ زر – آس تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zər-Ci-an/can	زرجان	اویکونیم	کند	جهروم، قزوین، سیرجان
سیر/ زیر/ زر – جی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
ZarZar	زرزر	اویکونیم	کند	زنگان
سیر/ زیر/ زر – زر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zər-ə-Qan	زرقان	اویکونیم	کند	مرد، سبزه وار، همدان، قوم
سیر/ زیر/ زر – قان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zər-Gər	زرگر	اویکونیم	کند	اردبیل
سیر/ زیر/ زر – گر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Ser-an-Dağ	سیران داغ	اورونیم	داغ	۲۶۳۱ تبریز
سئران تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Ser-Daş	سیرداش	اورونیم	داغ	۲۶۰۰ میانا
سئران تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Ser-Dağı	سیرداغی	اورونیم	داغ	۲۳۱۰ اورمیا
سئر تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Ser-al-an	سیرالان	اورونیم	داغ	۲۶۷۳ بیجار
سئرالان تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Ser-Diz	سیردز	اورونیم	داغ	۲۳۱۰ سرپند
سئر تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورونیم)				
Sir	سیر	اورونیم	داغ	۳۴۴۲ فریدون شهر
سیر تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Sir	سیر	اورونیم	داغ	۱۵۸۸ جهروم
سیر تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Sir-ov	سیرو	اورونیم	داغ	۲۵۰۶ شهرضا
سیر تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Sar-Baq	سربگ	اورونیم	داغ	۱۹۳۱ خرم آباد

سار - باق تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sir-San	سیرسان	اورونیم	داغ	۱۰۶۹	پلی دختر
سیر - سان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-Qala	سرقاله	اورونیم	داغ	۱۸۶۲	میانا
سار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکو اورونیم)					
Sir-ov	سیرو	اورونیم	داغ	۲۰۵۶	شبستر
سیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-Sa-Al/Sol	سر سول	اورونیم	داغ	۲۰۰۰	سالماس
سار - سول / سال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-Gar	سرگر	اورونیم	داغ	۲۶۴۰	اورمیا
سر - گر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-GarGär-ə	سرگرگره	اورونیم	داغ	۲۱۵۵	پیرانشهر
کیچیک سر - گرگر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-Qam	سرگم	اورونیم	داغ	۱۸۴۰	پیرانشهر
سار - قام تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-Na-q/Naq	سرناخ	اورونیم	داغ	۲۰۷۶	ماکی
سار - نا تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-ov	سراو	اورونیم	داغ	۱۲۷۳	تالیش
سار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-ov	سرآب	اورونیم	داغ	۱۹۶۷	بیجار
سار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-ov	سرآب	اورونیم	داغ	۲۵۸۶	کبودرآهنگ
سار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sar-Su	سرسو	اورونیم	داغ	۱۰۶۲	کهنوج
سار - سو تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Sir-ə	سیره	هیدرونیم	چای		کوهدشت
کیچیک سیر تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Sir-ov	سیرآب	هیدرونیم	چای		هشترود
سیر تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					

Sir-Am-li	سیراملو	هیدرونیم	چای	کلیبر
سیر – آم تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Sar-ov	سراب	هیدرونیم	چای	بیر جند
سار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Sar-and	سرنند چای	هیدرونیم	چای	هریس
ساران تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Sar-ov	سرو چای	هیدرونیم	چای	اورمیا
سار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Sar-an	ساران چای	هیدرونیم	چای	بوستاناوا
ساران تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Sar-ov	ساروق	هیدرونیم	چای	تیکاب
سار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Sur	سور	هیدرونیم	چای	دزفول
سور تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Sur-Kan	سورکان	هیدرونیم	چای	اورمیا
سور – کان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Sur-a	سوره چای	هیدرونیم	چای	هشتر
کیچیک سور تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Zir-Gə/Gəc	زیر گچ	هیدرونیم	چای	قزوین
زیر – گه تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Zər-Nə	زرنق	هیدرونیم	چای	خالخال
زر – نه تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Şir-an	شیران چای	هیدرونیم	چای	هریس
شیران تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				

Mir/ Mur/ Mar/ ...

Mir-ava	میر آباد	اورونیم	داغ	۱۸۰۱	اورمیا
میر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Mir-Zan	میرزان	اورونیم	داغ	۱۸۳۰	سوچ بولاق

میر - زان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mir-ov	میر آب	اورو نیم	داغ	۱۲۴۵	گر می
میر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mir	میر	اورو نیم	داغ	۳۵۸۰	الیگودرز
میر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mir	میر	اورو نیم	داغ	۱۲۴۳	کوهدشت
میر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mar-a-Hanq	مار آهنگ	اورو نیم	داغ	۲۱۶۷	کاشان
مار - هانق تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mar-a/aq	مارک	اورو نیم	داغ	۳۱۶۲	فریدن شهر
کیچیک مار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mar-ov	ماروو	اورو نیم	داغ	۲۰۸۸	سلسله
مار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mor/Mur	مور	اورو نیم	داغ	۲۵۶۵	سپیدان
مور تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mor-Daş	موردشت	اورو نیم	داغ	۲۱۷۳	رودبار
مور تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو نیم)					
Mo-Giz-ir-tu	موگزرتو	اورو نیم	داغ	۲۳۰۹	برخوار و میمه
مو-گیزیر تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو نیم)					
Mor-istan	مورستان	اورو نیم	داغ	۲۹۳۰	الیگودرز
مور تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mor-Mor-i	مورموری	اورو نیم	داغ	۱۳۰۰	ایلام
مور - مور تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Mor-taq	مورتک	اورو نیم	داغ	۲۰۵۲	خاش
مور تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو نیم)					
Mir-a/ova	میر آباد	هیدرو نیم	چای		اورمیا
مور تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرو نیم)					
Mirzana	میرزاق	هیدرو نیم	چای		نمین
کیچیک میر - زان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرو نیم)					

Mirkəndi	میر کندی	هیدرونیم	چای	زنگان
میر تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتئو اویکو هیدرونیم)				
Mirkü	میر کوه	هیدرونیم	چای	نیک شهر (که هیر)
میر تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Marçeşmə	مار چشمه	هیدرونیم	چای	دامغان
مار تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Mar-Bar	ماربر	هیدرونیم	چای	سمیرم
مار – بار تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Mor-Qan	مورگان	هیدرونیم	چای	بم
مور – قان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Mor	مور	هیدرونیم	چای	سبزوار
مور تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Mor-Di-an	موردان	هیدرونیم	چای	بندر عباس
مور – دان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				
Mor-ti	مورتی	هیدرونیم	چای	سراوان
مور تایفاسینا منسوب سو، چای (ائتئو هیدرونیم)				
Mor-a	مورک	هیدرونیم	چای	سراوان
کیچیک مور تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				

Nir/ Nur/ Nar/ ..

Ni-ər	نیر	اویکونیم	کند	یئزد، همدان، سندر، اردبیل
نیر تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Nir-a/ova	نیر آباد	اویکونیم	کند	نیشابور، اردستان
نیر تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Nir-Bi-in	نیر بین	اویکونیم	کند	ماراغا
نیر – بین تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Nir-ə/əc	نیرج	اویکونیم	کند	قزوین
کیچیک نیر تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Nir-As	نیرس	اویکونیم	کند	نوشهر

نیر - آس تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Nir-Aş	نیرش	اویکونیم	کند		کیرمانشاهان
نیر - آش تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Nir-anq	نیرنگ	اویکونیم	کند		نوشهر
نیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Nirov-an	نیروان	اویکونیم	کند		ساقیز
نیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Nur-an	نوران	اویکونیم	کند		اردبیل
نور تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Nar-an	ناران	اویکونیم	کند		تهران، جیروفت
نار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ni-ar	نیار	اویکونیم	کند		اردبیل
نیار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Ni-ar-a/aq	نیارق	اویکونیم	کند		اردبیل
کیچیک نیار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Nir	نیر	اورونیم	داغ	۳۰۹۹	الیگودرز
نیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Nir-ov	نیرو	اورونیم	داغ	۹۸۵	دزفول
نیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Nir	نیر	اورونیم	داغ	۳۵۳۵	بویراحمد
نیر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Nur-Sar	نورسر	اورونیم	داغ	۲۶۷۱	قروه
نور - سار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
narnava	نارنا؟ آباد	اورونیم	داغ	۲۴۶۵	اوجان
نور/نار - نی/نا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Nar	نار	اورونیم	داغ	۲۷۳۴	خرم آباد
نار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Nar	نار	اورونیم	داغ	۲۳۷۳	خاش
نار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					

Nar-Zi-ov	نارزو	اورونیم	داغ	۲۰۱۹	بابک
نار – زی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)					
Nar-ov	ناروو	اورونیم	داغ	۷۵۳	سندج
نار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)					
Nar-i-an	ناریان رود	هیدرونیم	چای		طالقان
نار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)					
Nar-man/mand	نارمند	هیدرونیم	چای		حاجی آباد
نار – مان تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)					

سونونا «اثل» آرتیرماقلا

Hal/ Hul/ Hil/ ...

Hu-el-a	هولا	اویکونیم	کند		ساری
کیچیک هو – اثل تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتئو اویکونیم)					
Hu-el-ar	هولار	اویکونیم	کند		ساری
ایگید هو – اثل تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتئو اویکونیم)					
Hu-el-an-daş	هولاندشت	اویکونیم	کند		خرم آباد
هو – لان تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورو اویکونیم)					
Hu-el—Hu-el	هول هول	اویکونیم	کند		شاه آباد
هول – هول تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتئو اویکونیم)					
Ha-al-an	هالان	اویکونیم	کند		کیرمانشاه
هالان تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتئو اویکونیم)					
Ha-al-a-mar	هله مار	اورونیم	داغ	۲۴۰۰	اورمیا
هال – مار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)					
Ha-al-ov-daş	هالو دشت	اورونیم	داغ	۱۵۰۰	رودسر
هال – مار تایفاسینا منسوب داغ (ائتئو اورو نیم)					
Ha-al-an-Çı-ar	هالان چرخ	اورونیم	داغ	۲۲۲۸	ساقیز
هالان – چار تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)					
Hu-al	هول	اورونیم	داغ	۱۸۰۲	کوه دشت
هول تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)					

Ha-al-a-Tak	هله تک	اورونیم	داغ	۲۴۲۸	لردگان
هال تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو نیم)					
Hah-ov-As	هل یواس	اورونیم	داغ	۲۶۹	دهلران
هال – آس تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Ha-al-an	هلن	اورونیم	داغ	۲۹۰۷	لردگان
هالان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Ha-al-at-on	هلاتون	اورونیم	داغ	۱۳۵۰	کهنوج
هلاتون تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)					
Hah-Çal	هلی چال	هیدرونیم	چای		آمول
هالی – چال تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Hah-Dərəsi	هلی دره سی	هیدرونیم	چای		ساوا
هالی تایفاسینا منسوب دره (ائتتو اورو هیدرونیم)					
Hal-a	هله	هیدرونیم	چای		اورمیا
کیچیک هال تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Hal-an	هلان	هیدرونیم	چای		اهر
هالان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Hal-el-ov	هلیلو چای	هیدرونیم	چای		کلیر
هائلل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Hal-el	هلیل رود	هیدرونیم	چای		بافت
هائلل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					

Bil/ Bal/Pil/ Pal/ ...

Bil-ə-dərə	بیله درق	ویکونیم	کند		اردیبل ۲
بیبل تایفاسینا منسوب دره (ائتتو اورو ویکونیم)					
Bil-ə-Subar/Suvar	بیله سووار	ویکونیم	کند		اردیبل، ماک
بیبل – سووار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو ویکونیم)					
Bil-ə-Bar/Var	بیله وار	ویکونیم	کند		خوی
بیبل – وار/ بار تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو ویکونیم)					
Bil-ə-Ver-Di	بیله وردی	ویکونیم	کند		خوی

بیل - وار/ بار - دی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Bil-ə-Hov	بیله هو	اویکونیم	کند	شاه آباد
بیله - هوو تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Bil-an-Gərə	پیلان گرک	اویکونیم	کند	تویسیرکان
کیچیک پیلان - گر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pil-Cin	پیلجین	اویکونیم	کند	همدان
پیل - جین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pil-ə/ək	پیلک	اویکونیم	کند	آمول
کیچیک پیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pil-ə	پيله	اویکونیم	کند	سندج
کیچیک پیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pil-ə-Ca	پيله جا	اویکونیم	کند	لاهیجان
پیل (جا/ جه درجه بیلدیریر) تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Pil-ə-Dar-ın/an	پيله دارین	اویکونیم	کند	رشت
پیل - دار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pil-ə-Çay	پيله رود	اویکونیم	کند	اردبیل
بیل تایفاسینا منسوب چای (ائتئو اویکونیم)				
Pil-ə-Sey-ər-an	پيله سحران	اویکونیم	کند	اردبیل
ابگید پيله سئی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pil-ə-kan	پيله کان	اویکونیم	کند	همدان
پيله - کان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pil-ə-Gi-el-in	پيله گلین	اویکونیم	کند	اردبیل
پيله - گل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pal-an-Düz	پالان دوز	اویکونیم	کند	قوم
پالان تایفاسینا منسوب دوز (ائتئو اورو اویکونیم)				
Palan-Gər-in-ov	پالان گری نو	اویکونیم	کند	شیراز
پالان - گرین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Pal-at-lı	پالتلو	اویکونیم	کند	زنگان
پالاتلی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				

Pal-Ça-Qışlaq	پالچه قشلاق	اویکونیم	کند	زنگان
پال تایفاسینا (چا منسوبلوق بیلدیریر) منسوب قیشلاق (ائتتو اویکونیم)				
Pal-Kan-lı	پالکانلو	اویکونیم	کند	درگز ۲، قوچان ۲
پال - کان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Pal-an/and	پالند	اویکونیم	کند	شاهی
پالان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Pal-an-Qan	پالنگان	اویکونیم	کند	سندج
پالان - کان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Palit-lı	پالوتلو	اویکونیم	کند	اهر
پالیت تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bal-Ban	بال بان	اویکونیم	کند	شیراز
بال - بان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bal-Tan/Tanq	بال تنگ	اویکونیم	کند	بئهاهان
بال - تان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bal-ıq-lı	بالقلو	اویکونیم	کند	ساوا، ساققیز
بالقلی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bal-aq	بالک	اویکونیم	کند	سندج
کیچیک بال تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bal-lı-ca	باللوچه	اویکونیم	کند	مشکین
باللی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bal-Qan	بالکان	اویکونیم	کند	خوی
بال - کان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bal-a	بالا	اورونیم	داغ	۱۶۶۰ تبریز
کیچیک بال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bal-a	بالا	اورونیم	داغ	۲۴۲۲ سربند
کیچیک بال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bal-a-xan-a	بالاخانه	اورونیم	داغ	۲۳۹۵ تیکانلی
کیچیک بال - خان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bal-a-xan-a	بالاخانه	اورونیم	داغ	۱۹۵۰ شهرضا

کیچیک بال – خان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bal-a-Bay-Dağ	بالابای داغ	اورونیم	داغ	۲۳۰۱ ساراب
کیچیک بال – بای تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bal-an-Dağı	بالان داغی	اورونیم	داغ	۱۹۰۸ اهر
بال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Pil-ov-Dərə	پیلو دره	اورونیم	داغ	۱۸۴۶ بوکان
پیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Pal-Xa-Ma	پالخامه	اورونیم	داغ	۲۲۶۸ سونقور
پال – خا – ما تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Pal-Mar-a	پالمره	اورونیم	داغ	۱۹۶۴ اسلام آباد
پال – مار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Palanqan	پالنگان	اورونیم	داغ	۵۲۲ دزفول
پالان – قان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bil-ən-Di	بیلندی	اورونیم	داغ	۱۶۰۷ ساراوان
بیلن – دی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Pal-ov	پالو	اورونیم	داغ	۱۴۷۰ طبس
پال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bal	بال	اورونیم	داغ	۱۴۶۰ قیرو کارزین؟
بال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bal-Ki	بالکی	اورونیم	داغ	۲۲۱۰ شیراز
بال – کی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bil	بیل	اورونیم	داغ	۱۲۵۲ – ۲۸۷۰ فارس
بیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Bil-ov	بیلو	هیدرونیم	چای	ساققیز
بیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Bil-ə-Dir	بیله دیر	هیدرونیم	چای	خالخال
بیل – دی تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Balıqh	بالیخلو	هیدرونیم	چای	اردبیل
بالیق تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				

Bal-Har-ı	بالهارود	هیدرونیم	چای	بیله سوار
بال - هار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Bal-san-ı	بالسنی	هیدرونیم	چای	هشترود
بال - سان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Pil-ə-Çay	پیل رود	هیدرونیم	چای	نمین
پیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Pil-ə-Cər	پیلجر	هیدرونیم	چای	رضوان شهر
پیل - جر تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Pil-ə-Çay	پیل رود	هیدرونیم	چای	قزوین
پیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Pil-ə-Rudxan	پیل رودخان	هیدرونیم	چای	رودبار
پیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Pal-lı	پاللی	هیدرونیم	چای	مسجد سلیمان
پاللی تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				

Dil/ Dal/ Dul/ Til/ Tal/ ...

Di-el	دیل	اویکونیم	کند	بئهاهان
دی - ائل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Di-el-an-cıq	دیلان جیخ	اویکونیم	کند	اورمیا
کیچیک دیلان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Di-el-an-çı	دیلانچی	اویکونیم	کند	کیرمانشاه
دیلان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dil-Az/As	دیلز	اویکونیم	کند	سوچ بولاق
دیلاز تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dil-Ki-ə	دیلگه	اویکونیم	کند	خوی
دیلگه تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Deyl-am	دیلیم	اویکونیم	کند	بئهاهان
دیلیم تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Deyl-a-Man	دیلیمان	اویکونیم	کند	سوچ بولاق

دیلمان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Deyl-am-Şah	دیلمشاه	اویکونیم	کند	ساراب
دیلمشاه تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dil	دل	اویکونیم	کند	سندج
دیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dil-ava	دل آباد	اویکونیم	کند	بیرجند
دیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dil-Bar	دلبر	اویکونیم	کند	خرم آباد
دیل - بار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dil-Çə	دلچه	اویکونیم	کند	رشت
دیلچه تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dil-Də	دلده	اویکونیم	کند	اورمیا
دیلده تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dal-a-m	دالائی	اویکونیم	کند	شیراز
دیلان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dal-ov	دالاب	اویکونیم	کند	خرم آباد
دیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dal-a-Şan	دالاشان	اویکونیم	کند	نیشابور
دال - شان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dal-Par-i	دال پری	اویکونیم	کند	دشت میشان
دال - پار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dal-ov	دالو	اویکونیم	کند	ساققیز
دال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dal-in	دالین	اویکونیم	کند	شیراز
دالین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Tal	تال	اویکونیم	کند	شاهرود
تال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Tal-Pa	تال پا	اویکونیم	کند	اهواز

تال – پا تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Tal-a	تاله	اویکونیم	کند		قزوین
کیچیک تال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Tal-an	تالان	اویکونیم	کند		تهران
تالان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Tal-in	تالین	اویکونیم	کند		اورمیا
تالین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Til	تیل	اویکونیم	کند		تبریز، هتروآوا
تیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Til-ku	تیلکوه	اویکونیم	کند		سندج ۲
تیل – کو تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Til-ə-Ku	تیله کوه	اویکونیم	کند		کیرمانشاه
تیل – کو تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Til-ə-Nov	تیله نو	اویکونیم	کند		ساری
تیل – نو تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Dil-qə	دیلقه	اورونیم	داغ	۱۸۴۶	کلئیر
دیل – قه تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dil-Bulaq	دیل چشمه	اورونیم	داغ	۲۵۴۶	ساوا
دیل تایفاسینا منسوب بولاق (ائتتو هیدرو اورونیم)					
Dil	دل	اورونیم	داغ	۸۱۰	نیک شهر (که هیر)
دیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dil-Dil	دل دل	اورونیم	داغ	۱۹۲۸	ماراغا
دیل – دیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dil-Mə-Dağ	دلمه داغ	اورونیم	داغ	۱۴۰۰	بیناب
دیل – مه تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)					
Dil-ər	دلر	اورونیم	داغ	۲۲۰۲	خالخال
ایگید دیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dil-ga	دلگاه	اورونیم	داغ	۱۸۵۸	زنگان
دیل – قا تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					

Dil-Çötə	دل چوته	اورونیم	داغ	۱۹۲۵	مربوان
دیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dal-a-Xal-a-lar	دالاخالار	اورونیم	داغ	۱۷۴۲	ساراب
ایگیدال - خال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dal-a-Hu	دالاهو	اورونیم	داغ	۱۹۲۰	سرپل ذهاب
دال - هو تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dal	دال	اورونیم	داغ	۹۲۷	دهلران
دال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dal-Parı	دال پری	اورونیم	داغ	۶۰۷	دره شهر
دال - پار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Dal-a-i	دالائی	اورونیم	داغ	۲۵۲۳	مربوان
کیچیک دال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Til	تیل	اورونیم	داغ	۱۷۰۰	گچساران
تیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Til-Ku	تیلکوه	اورونیم	داغ	۱۹۷۵	قروه
تیل - کو تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Tal-a-Dağ	تالا داغ	اورونیم	داغ	۱۷۷۴	مرند
تال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Tal-in-Qaya	تالین قیه	اورونیم	داغ	۲۴۶۵	اهر
تالین تایفاسینا منسوب قایا، داغ (ائتتو اورونیم)					
Tal-a-Sar	تله سر	اورونیم	داغ	۸۴۸	رودسر
تال - سار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Tal-ovq	تلوک	اورونیم	داغ	۱۴۰۳	کوهدهشت
تال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Tal-Qan	تالگان	اورونیم	داغ	۱۳۹۵	سرپل ذهاب
تال - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Tal-Var/Bar	تالوار	اورونیم	داغ	۸۴۳	ایلام
تال - وار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					

Tal-Var/Bar	تلوار	اورونیم	داغ	۱۴۵۰	گچساران
تال - وار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Tal-ər/ar	تلار	اورونیم	داغ	۱۴۹۸	ایران شهر
ایگید تال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Tal-Mil	تال میل	اورونیم	داغ	۲۰۸۵	بافت
تال - میل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Diln-çı-Arxı	دیلانچی آرخی	هیدرونیم	چای		سولدوز
دیلان تایفاسینا منسوب آرخی / چای (ائتتو هیدرونیم)					
Dil-ov	دیلو	هیدرونیم	چای		مسجد سلیمان
دیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Dil-Qan	دیلگان	هیدرونیم	چای		یاسوج
دیل - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Dil-Dil	دلدل	هیدرونیم	چای		رودان
دیل - دیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Dal-a-Çay	دالا چای	هیدرونیم	چای		تیکاب
دال تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Dal-ov	دالو	هیدرونیم	چای		ساقیز
دال تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Dalı-Çay	دالی چای	هیدرونیم	چای		اھر ۳
دال تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Dalı-Çan	دالی چن	هیدرونیم	چای		ورزقان
دال - چان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Til	تیل	هیدرونیم	چای		شبیستر
تیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					

Cil/ Çil/ Cul/ Çul/ Cal/ Çal/ ...

Ci-el/Cil-ov	جیلاب	ویکونیم	کند		اصفهان
جیل تایفاسینا منسوب یاشایش یری (ائتتو ویکونیم)					
Cil-an	جیلان	ویکونیم	کند		شاهرود

جیلان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cil-di-an	جیلدان	اویکونیم	کند	رشت
جیلدیان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ci-el/Cil-ov	جیلو	اویکونیم	کند	نیشابور
جیل تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çil-a-Xar	چیلآخر	اویکونیم	کند	زنگان
چیل - خار تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çil-an	چیلان	اویکونیم	کند	ماراغا
جیلان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çil-an-Keşə	چیلان کشه	اویکونیم	کند	زنگان
جیلان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çil-ək/ə	چیلک	اویکونیم	کند	سسنجد
کیچیک چیل تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çil-ək-i	چیلکی	اویکونیم	کند	بندرعباس
چيله تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çil-ə-Sər/Sar	چيله سر	اویکونیم	کند	چابهار
چیل - سار تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cul-a-dak	جولادک	اویکونیم	کند	قزوین
جولادی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cul-a-Kəmər	جولاکمر	اویکونیم	کند	خرمآباد
جولا - کمر تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cul-an-Dov	جولانده	اویکونیم	کند	سسنجد
جولان - دی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Cul-ar	جولر	اویکونیم	کند	آب ریزک
ایگید جول تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çul-ov	چولاب	اویکونیم	کند	رشت
چول تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Çul-an-a	چولانک	اویکونیم	کند	ترت حیدریه
کیچیک چولان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)				

Çul-Bal-ov	چول بالو	اویکونیم	کند	سووج بولاق
چول - بال تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çul-Ba	چولبا چای	اویکونیم	کند	مشکین
چول - با تایفاسینا منسوب چای (ائتئو هیدرو اویکونیم)				
Çul-ak/a	چولک	اویکونیم	کند	ناهاوند
کیچیک چول تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çul-Mal-ov	چول ملو	اویکونیم	کند	ساققیز
چول - مال تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çol-Hol	چول هول	اویکونیم	کند	خرم آباد (بالا-میان-ایین)
چول - هول تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Cal-aq/a	چالاق	اویکونیم	کند	سارواون، اهر
کیچیک چال تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çal	چال	اویکونیم	کند	بوروجیرد، زنگان، اراک
چال تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çal-ov	چالاب	اویکونیم	کند	تویسیرکان، کیرمانشاه ۲
چال تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çal-Di-ər-ə	چال دره	اویکونیم	کند	شاه آباد
ایگید چال - دی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çal-Di-ər-an	چالدران	اویکونیم	کند	ماکی
چالدران تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çal-Zam/Sam-in	چال زمین	اویکونیم	کند	موشهر
چال - سامین تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Çal-Si-a	چال سیاه	اویکونیم	کند	اهواز
کیچیک چال - سی تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Cil-ov-Gi-ər	جیلوگیر	اورونیم	داغ	۲۵۲۵ ملایر
جیلوگیر تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Çil-ə-Xan-a	چیلخانه	اورونیم	داغ	۱۶۱۰ خوی
کیچیک چیلخان تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Çil-Ki-ə	چیلکه	اورونیم	داغ	۱۹۵۴ سئندج

چیل - کی تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çal-a-Qan	چلگان	اورونیم	داغ	۲۴۱۰ زنگان
چال - قان تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çal-ova/va-Vi/Bi	چلوای	اورونیم	داغ	۲۲۴۵ زنگان
چال - وا - وی/بی تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çal-Vi/Bi	چلوی	اورونیم	داغ	۲۲۴۴ زنگان
چال - بی تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çil-a-Xan-a	چله خانه	اورونیم	داغ	۲۸۸۵ زنگان
کیچیک چيله خان تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çil	چیل کند	اورونیم	داغ	۴۱۳۳۰؟ نائین
چیل تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو اوکیو اورونیم)				
Çil	چیل	اورونیم	داغ	۲۰۷۱ پل دختر
چیل تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çil-an	چیلن	اورونیم	داغ	۱۹۷۳ خرم آباد
چیلان تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çal-ov	چلو	اورونیم	داغ	۲۲۶۰ دزفول
چیل تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (اثنو اورونیم)				
Çul-Bay	چولبای	اورونیم	داغ	۲۳۶۰ زنگان
چول - بای تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çul-Qan-a	چولکنه	اورونیم	داغ	۲۲۳۳ اسدآباد
کیچیک چول - قان تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çul	چول	اورونیم	داغ	۹۴۰ پل دختر
چول تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Çul-aq/a	چولک	اورونیم	داغ	۱۱۲۵ دهلران
کیچیک چول تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Cul-a-Hi	چولاهی	اورونیم	داغ	۱۶۷۰ اردبیل
چول - هی تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				
Cul-a-Mar	چوله مرد	اورونیم	داغ	۱۵۸۸ شیروان
چول - مار تایفاسینا منسوب (اثنو اورونیم)				

El-Çal-ı	آلچالی	اورونیم	داغ	۲۲۴۴	اهر
چال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
El-Çə-Dağ/ı	آلوجه داغ	اورونیم	داغ	۲۶۰۳	شاهین دژ
انلچی تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)					
Cal-a-ər/Cəlayir	جلاییر	اورونیم	داغ	۱۹۷۶	ساوا
جلاییر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çal-Ça-Xar	چال چخور	اورونیم	داغ	۱۹۰۸	ییناب
چال - چا - خار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çal-Daş	چال داش	اورونیم	داغ	۱۸۶۰	میانا
چال تایفاسینا منسوب داش، داغ (ائتتو اورونیم)					
Çal-Dağ	چال داغ	اورونیم	داغ	۲۳۸۵	اهر
چال تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)					
Çal-Güney	چال گونی	اورونیم	داغ	۲۶۰۸	کلبر
چال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çal-Makı	چال ماکو	اورونیم	داغ	۲۲۱۶	
چال تایفاسینا منسوب یوکسکلیک (ائتتو اورونیم)					
Çal-Xoy	چال خوی	اورونیم	داغ	۱۹۲۵	
چال - خوی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çal-Qum	چلغوم	اورونیم	داغ	۲۲۳۳	خالخال
مقدس چال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Çal-ov	چال آب	اورونیم	داغ	۲۹۶۵	سندج
چال تایفاسینا منسوب یاشاییش یری (ائتتو اورونیم)					
Cil-an	جیلان چای	هیدرونیم	چای		کلیر
جیلان تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Çil	چیل	هیدرونیم	چای		بندر عباس
چیل تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Çal-an	چلان چای	هیدرونیم	چای		ماراغا
چالان تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					

Xil/ Xal/ Kəl/ Kal/ Kol/ ...

Kol	کول	اویکونیم	کند	سنندج
کول تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Kol-ava	کول آباد	اویکونیم	کند	نیشابور، بوروجیرد
کول تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Xi-el-an	خالان	اویکونیم	کند	اهر
خالان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Xal-Ci-ər/Cir	خال جیر	اویکونیم	کند	لاهیجان
خال - جیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Xal- Dil-el	خال دلیل	اویکونیم	کند	سووج بولاق
خال - دیل - ائل تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Xal-Di-a/Də	خال ده	اویکونیم	کند	بوشهر
خال - دی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kal-Kal-a	کل - کلا ؟	اویکونیم	کند	اراک، دامغان، آمول
کیچیک کال - کال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kal-ov	کلاب	اویکونیم	کند	بوجنورد، بئهابان
کال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Xal-Xal	خالخال	اویکونیم	شهر	هئروآوا
خال - خال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kəl-ə-Sər	کله سر	اویکونیم	کند	اردبیل، گئرمی
کال - سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kal	کال	اویکونیم	کند	لار، سنندج
کال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kal-taman-lı	کالتامانلو	اویکونیم	کند	قوچان
کال - تامان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kal-Can	کالجان	اویکونیم	کند	اهر
کال - جان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Kal-Daş	کال دشت	اویکونیم	کند	دماوند
کال تایفاسینا منسوب داش، داغ (ائتئو اورو اویکونیم)				

Kal	کل	اورونیم	داغ	۱۸۵۹	مرویوان
کال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Kal-a-To	کلاتو	اورونیم	داغ	۷۵۴	جاسک
کال تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)					
Kol	کول	اورونیم	داغ	۲۰۱۰	شاهین دژ
کول تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Gal-Gan-i	گال گانی	اورونیم	داغ	۱۸۹۱	مرد
قال – فان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Xal-Xal-a	خل خله	هیدرونیم	چای		کوهداشت
کیچیک خال – خال تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Xal-el-an	خلیلان	هیدرونیم	چای		بیرجند
خال – ائل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Kül-ür/ər	کلور	هیدرونیم	چای		هشتپر
کولور تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Kaəl-ə-Sar-Çay	کله سار چای	هیدرونیم	چای		زنگان
کله سر تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Kəl-li	کلی	هیدرونیم	چای		خالخال
کل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Kəl-Qan	کلقان چای	هیدرونیم	چای		اوجان
کل – فان تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Kəl-əc	کلج	هیدرونیم	چای		قزوین
قهلج / خلهج تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Kol-Ambar	کولانبر؟	هیدرونیم	چای		سووج بولاق
کول – آمبار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Kal-eliq-ə-Tağı	کال الیقآقی	هیدرونیم	چای		گنبد
کیچیک کال ائلی تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو هیدرونیم)					
Kal-Zu/Su	کال زو	هیدرونیم	چای		مینو دشت
کال تایفاسینا منسوب سو / چای (ائتتو هیدرونیم)					
Kal-Su	کال سو	هیدرونیم	چای		ساراب، آزادشهر

کال تایفاسینا منسوب سو / چای (ائتتو هیدرونیم)				
Kal-Ni	کال نی	هیدرونیم	چای	تربت حیدریه
کال - نی تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Kal-ov-Kəmər	کال او کمر	هیدرونیم	چای	طبس
کال - کمر تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Kal-Ağbulaq	کال آغبلاغ	هیدرونیم	چای	سبزوار
کال تایفاسینا منسوب (آغبلاق فرقلندیریجی علامتدیر (ائتتو هیدرونیم)				

Sil/ Şil/ Zil/ Sal/ Şal/ ...

Sal-Us/As	سالوس	اویکونیم	کند	سووج بولاق
سال - آس تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sal-ok/ov	سالوک	اویکونیم	کند	ملاییر، ساققیز
کیچیک سال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sal-ov	سالو	اویکونیم	کند	لاهیجان
سال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sal-i	سالی	اویکونیم	کند	خرم آباد، اهر
سال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sal-i-an	سالیان	اویکونیم	کند	خرم آباد ۲ کند، سندنچ، آذربایجان جمهوریتی
سالیان تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sali-Kəndi	سالی کنده	اویکونیم	کند	گورگان
سال تایفاسینا منسوب کند / یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sul-a	سولا	اویکونیم	کند	اردبیل
کیچیک سول / سال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sula-ov/lav	سولاب	اویکونیم	کند	ساوا
سال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sul-ar/ər	سولار	اویکونیم	کند	شهرضا
سال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Sulaq/Sula-lı	سولاخلو	اویکونیم	کند	خیو
سولاخلی تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				

Sul-an	سولان	او یکونیم	کند	چاباهار
سولان تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sol-Dər-ə	سولدرق	او یکونیم	کند	اردیل
سول تایفاسینا منسوب دره (ائتتو اورو او یکونیم)				
Sul-u-Qan	سولقان	او یکونیم	کند	تهران، بندر عباس
سول - قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sul-Qan	سولگان	او یکونیم	کند	شهرضا
سول - قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sol-Gə	سولگه	او یکونیم	کند	شاه آباد
کیچیک سول - گی تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sul-ov	سولو	او یکونیم	کند	کیرمان
سول تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sul-a	سوله	او یکونیم	کند	زنگان، نیشابور، سنندج، قزوین
کیچیک سول تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sul-a-Qan	سوله کان	او یکونیم	کند	ساققیز
سول - قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sul-i	سولی	او یکونیم	کند	قوچان
سول تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sulh-Pir	سولی پیر	او یکونیم	کند	تبریز
سول تایفاسینا منسوب اوجاق / پیر (ائتتو او یکونیم)				
Şil-at	شیلات	او یکونیم	کند	ایلام
شیل تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Sil-an	سیلان	او یکونیم	کند	سنندج، سووچ بولاق ۲
سیلان تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Şil-an-Dar	شیلاندر	او یکونیم	کند	زنگان، همدان
شیلان - دار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				
Şil-ər	شیلر	او یکونیم	کند	ساری
شیل / شال تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو او یکونیم)				

Şil-Qan	شیلگان	اویکونیم	کند	درگز
شیل - قان تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Şal	شال	اویکونیم	کند	قزوین، هتروو
شال تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Şal-qon	شالقون	اویکونیم	کند	ساراب
شال - قون / قان تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Şal-ov	شالو	اویکونیم	کند	ساراب
شال تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Şol	شول	اویکونیم	کند	بوشهر، شیراز ۳
شول / شال تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Şol-an	شولان	اویکونیم	کند	آباد
شولان تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Zal/Sal	زال	اویکونیم	کند	مرند
زال / سال تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Zal-ov	زالو	اویکونیم	کند	اراک
زال / سال تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Zal-i	زالی	اویکونیم	کند	خرم آباد
زال / سال تایفاسینا منسوب یاشایش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Sil	سیل	اورونیم	داغ	۳۱۷۸ خوانسار
سیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Sal-ar/ər	سالار	اورونیم	داغ	۸۳۱ کلپیر
سال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Sal-Dağı	سال داغی	اورونیم	داغ	۱۷۰۴ کلپیر
سال تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)				
Sal	سال	اورونیم	داغ	۲۰۴۸ ماک
سال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Sal-an	سالان	اورونیم	داغ	۲۶۳۰ مریوان
سال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Sil-an	سیلان جای	هیدرونیم	جای	خالخال

سیلان تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
Sil-ək/ə	سیلک	هیدرونیم	چای		بیرجند
کیچیک سیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Sal-ar/ər	سالار	هیدرونیم	چای		قزوین
سال تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Sul-a	سولا	هیدرونیم	چای		کوهدهشت
کیچیک سول تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Salan-Qan	سلنگان	هیدرونیم	چای		جاسک
سالان - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Sul-Qan	سولگن رود	هیدرونیم	چای		ساراوان
سول - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Şil-ə-Zər-Gər	شیله زرگران	هیدرونیم	چای		بیرجند
شیل - زرگر تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Şil-ək/ə	شیلک	هیدرونیم	چای		چاه بهار
کیچیک شیل تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Şal-ov	شالو	هیدرونیم	چای		هشتپر
شال تایفاسینا منسوب یاشاییش یرى (ائتتو هیدرونیم)					
Zal/Sal	زال	هیدرونیم	چای		خالخال
زال / سال تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Zal-ov-Çal	زالو چال	هیدرونیم	چای		طالقان
زال - چال تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Zal	زال	هیدرونیم	چای		اندیمشک
زال / سال تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					

Mal/ Mil/ ...

Mal/Mi-el-a	مالا	اویکونیم	کند		لار
کیچیک مال تایفاسینا منسوب یاشاییش یرى (ائتتو اویکونیم)					
Mal-ava	مال آباد	اویکونیم	کند		مشهد
مال تایفاسینا منسوب یاشاییش یرى (ائتتو اویکونیم)					

Mal-aq-a	مالاقه	اویکونیم	کند	اهواز
کیچیک مال - قی تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Mil	میل	اویکونیم	کند	ساوا
میل تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Mil-ov	میلاب	اویکونیم	کند	نهادند
میل تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Mil-As	میلأس	اویکونیم	کند	شهر کرد
میل - آس تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Mil-Aş	میلأش	اویکونیم	کند	لاهیجان
میل - آش/آس تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Mil-Qun/Qan	میل گون	اویکونیم	کند	تهران
میل - قون/قان تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
milan	میلان	اویکونیم	کند	تبریز
میلان تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Mal-a- Man	مالامان	اورونیم	داغ	۲۷۴۰ خالخال
مال - مان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Mal-a-Zan	مالازین	اورونیم	داغ	۲۱۳۴ کامیاران
مال - زین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Mal-Mir	مالمیر	اورونیم	داغ	۲۳۵۱ سربند
مال - میر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Mal-ov	مالو	اورونیم	داغ	۲۳۱۱ الیگودرز
مال تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکو اورونیم)				
Mal-a-Mir	مال امیر	اورونیم	داغ	۲۳۸۵ مروشدت
مال - میر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Mil-Mil	میل میل	اورونیم	داغ	۱۵۴۸ شبستر
میل - میل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Mil-Dağ	میل داغ	اورونیم	داغ	۱۶۸۴ خوی
میل تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)				
Mal-Xəzər	مل خزر	اورونیم	داغ	۲۵۷۸ مریوان

مال - خزر تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Mil	میل	اورونیم	داغ	۱۷۷۰	ساوا
میل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Mil	میل	اورونیم	داغ	۲۱۵۴	اراک
میل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Mil	میل	اورونیم	داغ	۲۵۹۹	تفریش
میل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Mal-Qor/Qar-a	مال گوره	هیدرونیم	چای		ساققیز
کیچیک مال - قار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					
Mal-ov	مالو	هیدرونیم	چای		الیگودرز
مال تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکو هیدرونیم)					

۳- سونونا "ین"، "ون"، "ان" (منسوبلوق توپوفورمانتی) آرتیرماقلا. مثاللار:

Hin/ Hun/ Han/ ...

Hi-in/Hin	هین	اویکونیم	کند		ساوا
هین تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Hin-ova	هین آباد	اویکونیم	کند		اهر
هین تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Hin-ə	هینه	اویکونیم	کند		سیرجان
کیچیک هین تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Hun-Can	هونجان	اویکونیم	کند		شهرضا
هون - جان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Hunistan	هونیستان	اویکونیم	کند		شاهرود
هون تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Hun-a-Man	هونومن	اویکونیم	کند		سیرجان
هون - مان تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Han-el-ə	هانوله	اویکونیم	کند		سندج
کیچیک هانل تایفاسینا منسوب یاشاییش یئری (ائتتو اویکونیم)					
Han-a	هانه شیخان	اویکونیم	کند		سندج

کیچیک هان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Han-a	هانه گلان	اویکونیم	کند	سندج
کیچیک هان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Han-a	هانه میران	اویکونیم	کند	سندج
کیچیک هان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Han-İs/As	هانیس	اویکونیم	کند	سندج
هان – ایس / آس تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Han-Zaman	هن زامان	هیدرونیم	چای	ساروان
هان – زامان تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				

Nil/ Nal/ Nol/ ...

Ni-el/Nil-ova	نیل آباد	اویکونیم	کند	مشهد
نیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nil-ov	نیلاب	اویکونیم	کند	فریدن
نیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nil-Aş/As	نیلاش	اویکونیم	کند	طوالیش
نیل – آش / آس تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nil-an	نیلان	اویکونیم	کند	سووج بولاق
نیلان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nil-Avar-a	نیلاوره	اویکونیم	کند	کیرمانشاه
کیچیک نیل – آوار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nil-əq/ə	نیلقی	اویکونیم	کند	هئروو
کیچیک نیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nil-ək/ə	نیلک	اویکونیم	کند	شاه آباد
کیچیک نیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nil-ov	نیلو	اویکونیم	کند	لاهیجان
نیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Nil-ə	نیله	اویکونیم	کند	خرم آباد ۲، بوروجیرد
کیچیک نیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				

Nil-i	نیلی	اویکونیم	کند	گورگان
نیل تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Nal-As	نالاس	اویکونیم	کند	سووج بولاق
نال - آس تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Nal-Os/As	نالوس	اویکونیم	کند	اورمیا
نال - اور / آس تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Nal-a	ناله	اویکونیم	کند	سووج بولاق
کیچیک نال تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Nal-in-ov	نالینو	اویکونیم	کند	بیر جند
نالین تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Nal-i-Van/Ban	نالیوان	اویکونیم	کند	اورمیا
نال - بان تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتتو اویکونیم)				
Nal-a-Dağ	نالا داغ	اورونیم	داغ	۲۵۰۰ تالیش
کیچیک نال تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورونیم)				
Nol-ar/ər	نولر	اورونیم	داغ	۴۴۵ فومن
نال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Nol-ar/ər	نولر	اورونیم	داغ	۲۳۴۴ زنجان
نال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Nil	نیل	اورونیم	داغ	۳۴۱۵ بویر احمد
نیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Nal-ak-a	نلک	اورونیم	داغ	۱۳۰۷ نیک شهر (که هیر)
کیچیک نال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Nil-ək/ə	نیلک	اورونیم	داغ	۸۳۵ نیک شهر (که هیر)
کیچیک نیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Nil-ək/ə	نی لگ	اورونیم	داغ	۴۱۸ نیک شهر (که هیر)
کیچیک نیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Nil-Qi-el/Qal	نیلگال	اورونیم	داغ	۱۵۷۷ خاش
نیل - قال تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Nil-Qun/Qan	نیلگون	اورونیم	داغ	۱۵۶۰ خاش

نیل - قون/ قان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)

Bin/ Ban/ Pin/ Pan/ Vin/ Van/ ...

Bi-in/Bin	بین	اویکونیم	کند	نوشهر
بین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bin-ov	بیناب	اویکونیم	کند	زنگان
بین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bin-ov	بیناو	اویکونیم	کند	سووج بولاق
بین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bin-ov-Vil-ə	بیناویلا	اویکونیم	کند	سووج بولاق
کیچیک بین - ویل / بیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bi-Kala-ya/a	بین کلایه	اویکونیم	کند	لاهیجان
کیچیک بین - کال تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bin-ir/ər	بینیر	اویکونیم	کند	تهران
بین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Bin-Cird	بینجرد	اویکونیم	کند	ساوا
بین - جیر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Vi-yənc/ən	وینج	اویکونیم	کند	بیرجند
بیان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Vi-yənd/ən	ویند کلخوران	اویکونیم	کند	اردبیل
بیان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ban-Sar-a	بان سره	اویکونیم	کند	نهادند
کیچیک بان - سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ban-lar	بان لار	اویکونیم	کند	خرم آباد
بان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Van/Ban	وان	اویکونیم	کند	اردبیل
وان/ بان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Van/Ban-an	وانان	اویکونیم	کند	شهرکرد
بانان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				

Van/Ban-Şan	وانشان	اویکونیم	کند	گولپایگان
بان - شان تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Van/Ban-a	وانق	اویکونیم	کند	ساراب
کیچیک وان/ بان تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Van/Ban-lı-caq/ca	وانلوجق	اویکونیم	کند	مرد
کیچیک بانلی تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکونیم)				
Ban-Yurd	بان یورد	اورونیم	داغ	۲۴۱۸ هریس
بان تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (یورد) (ائتتو اورو نیم)				
Vin/Bin-ə-Dağı	وینه داغی	اورونیم	داغ	۱۲۸۷ کلیر
بین تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو نیم)				
Ban-yoğun	بن یوغون	اورونیم	داغ	۱۹۴۷ اردیل
بان تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)				
Binəsi-təpəsi	بنه سی تپه سی	اورونیم	داغ	۶۹۶ آستارا
بین - سی تایفاسینا منسوب تپه (ائتتو اورو نیم)				
Ban-Bi-ə	بان بیه	اورونیم	داغ	۱۹۵۰ سئندج
کیچیک بان - بی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)				
Bançı-Qala	بانچو قلا	اورونیم	داغ	۱۹۸۰ مریوان
بانچی تایفاسینا منسوب قالا (ائتتو اویکو اورو نیم)				
Bin-ə	بنه	اورونیم	داغ	۱۶۱۹ تفریش
کیچیک بین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)				
Bin	بین	اورونیم	داغ	۲۱۱۰ ساوا
بین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورو نیم)				
Ban-Zar-di-ə	بان زرده	اورونیم	داغ	۱۰۸۶ اسلام آباد
بان - سار تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اورو نیم)				
Ben-a-Mar-an	بنماران	هیدرونیم	چای	کیوی
بین - مار تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Ban-ov	بنوچای	هیدرونیم	چای	بوستان آوا
بان تایفاسینا منسوب یاشاییش یرری (ائتتو اویکو هیدرونیم)				
Bin	بین	هیدرونیم	چای	نوشهر

بین تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Banq/Ban-Vin/Bin	بنگوین	هیدرونیم	چای	سووج بولاق
بانق/ بان – بین تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
Ban-Din-i	باندینی	هیدرونیم	چای	چابهار
بان – دین تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				

Din/ Dan/ Tin/ Tan/ ...

Din-ova	دین آباد	اویکونیم	کند	تبریز
دین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Din-ov	دیناب	اویکونیم	کند	اهواز
دین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Din-ar-ova	دینار آباد	اویکونیم	کند	همدان، ساوا، تهران، بوروجیرد
ایگید دین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Din-ar-an	دیناران	اویکونیم	کند	تهران، سووج بولاق
دینار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Din-an	دینان	اویکونیم	کند	اصفهان، آمول
دینان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ni-in/Nin-Nin-el	نین-نینال	اویکونیم	کند	سندج
نین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Nin-Hov/ov	نینهو	اویکونیم	کند	کیرمانشاه
نین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Ninon	نینون	اویکونیم	کند	کیرمان
نینان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Nin-ə	نینه	اویکونیم	کند	آمول
کیچیک نین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Dan/Di-anah	دانالو	اویکونیم	کند	ماراغا، ماکی
دانالی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Danan	دانان	اویکونیم	کند	سندج
دانان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				

Dan-Bar-an	دانباران	اویکونیم	کند		ساراب
دان - بار تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Dan-Qaralı	دانقرالو	اویکونیم	کند		اورمیا
دان - قارا تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Din-Vər/Bər	دینور	اورونیم	داغ	۱۵۷۲	سندج
دین - وار / بار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Din-qi-ov	دین گاو	اورونیم	داغ	۱۷۸۱	الیگودرز
دین - قی تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					
Din-ar	دینارکوه	اورونیم	داغ	۱۱۲۵	دره شر؟
دینار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)					

Çin/ Çan/ Cin/ Can/...

Çin-ov	چینو	اویکونیم	کند		گرگان
چین / جین تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Cin-an	جینان	اویکونیم	کند		بیرجند
جین تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Cin-iz-ə	جینیزه	اویکونیم	کند		اورمیا
کیچیک جین - آز / آس تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Cin-Qışlağı	جین قشلاق	اویکونیم	کند		میانا، اردبیل
جین تایفاسینا منسوب قیشلاق (ائتتو اویکونیم)					
Cin	جین کندی	اویکونیم	کند		اردبیل
جین تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Cin-li/Cin-i	جینلو - جینی	اویکونیم	کند		ماکی
جین - جین تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Can-Qaç-ar	جان قاچار	اویکونیم	کند		زنگان
جان - قاچ تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Can-Qır	جان قور	اویکونیم	کند		اهر، تبریز
جان - قیر تایفاسینا منسوب یاشاییش یثری (ائتتو اویکونیم)					
Çin-Çin-ov-Kan	چین چینوکان	اورونیم	داغ	۲۴۸۰	پیرانشهر

چین - چین و قان تایفاسینا منسوب (اثنو اورو نیم)					
Çin-ar/ər	چنار	اورونیم	داغ	۱۹۰۸	ساوا
چینار تایفاسینا منسوب (اثنو اورو نیم)					
Çin-ar-Güney	چنار گونی	اورونیم	داغ	۲۱۰۵	ساوا
چینار تایفاسینا منسوب (اثنو اورو نیم)					
Can	جن	اورونیم	داغ	۲۳۷۳	کلیر
جان تایفاسینا منسوب (اثنو اورو نیم)					
Cinq-el-ə	جینگله	اورونیم	داغ	۱۷۰۰	بیناب
کیچیک جینق ائلی تایفاسینا منسوب (اثنو اورو نیم)					
Cin-Bulağı	جن بلاغی	اورونیم	داغ	۱۹۵۲	اردیل
چین تایفاسینین ییغینجاق یری (اثنو اورو نیم)					
Cin-i	جنی	اورونیم	داغ	۲۱۱۰	زنگان
چین تایفاسینا منسوب (اثنو اورو نیم)					
Cin	جن	اورونیم	داغ	۱۱۵۶	نائین
چین تایفاسینا منسوب (اثنو اورو نیم)					
Canq-ov	جان گو	اورونیم	داغ	۱۸۰۰	ماراغا
جائق تایفاسینا منسوب یاشایش یری (اثنو اویکو اورو نیم)					
Canq-ov	جانگو	اورونیم	داغ	۲۰۰۰	سالماس
جائق تایفاسینا منسوب یاشایش یری (اثنو اویکو اورو نیم)					
Can-an-a	جانانه	اورونیم	داغ	۲۲۷۰	ساوا
کیچیک جانان تایفاسینا منسوب (اثنو اورو نیم)					
Çin-i-Bulaq	چینی بلاغ چای	هیدرونیم	چای		اوجان
چین تایفاسینین ییغینجاق یری (اثنو هیدرونیم)					

Sin/ San/ Şin/ Şan/ Zin/ Zan/ ..

Se-an/in	سین	اویکونیم	کند		اردیل
سی تایفاسینا منسوب یاشایش یری (اثنو اویکونیم)					
Sin-ova	سین آباد	اویکونیم	کند		اورمیا
سی تایفاسینا منسوب یاشایش یری (اثنو اویکونیم)					

Sin-ova	سینا آباد	اویکونیم	کند	جیروفت
سی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Sinq-an	سینقان	اویکونیم	کند	کاشان
سینق تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Sinq	سینک	اویکونیم	کند	تهران، قزوین، ساوا
سینق تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Sinq-an	سینگان	اویکونیم	کند	سار اوآن
سینق تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Sin-a-Sar	سینه سر	اویکونیم	کند	اردبیل
سین - سار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Sin-i	سینی	اویکونیم	کند	درگز، شهر کرد
سین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
San-Ba-Dan	سان بدان	اویکونیم	کند	بوروجرد
سان - با - دان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
San-Bar-an	سان بران	اویکونیم	کند	اهر
سان - بار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Şan-aq/Şan-a	شانق	اویکونیم	کند	اراک، کاشان
کیچیک شان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Şan-a	شانه	اویکونیم	کند	بیرجند
کیچیک شان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zin-ov	زین آب	اویکونیم	کند	تبریز
زین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zeyn-al	زینال	اویکونیم	کند	تبریز
زین ائلی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zeyn-al-ı	زینالو	اویکونیم	کند	اورمیا
زین ائلی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zin-Daş	زین دشت	اویکونیم	کند	اورمیا
زین تایفاسینا منسوب داش / داغ (ائتئو اورو اویکونیم)				
Zin-Şək/Şə	زینشک	اویکونیم	کند	بیرجند

زین - شاک / ساک تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو				
Zin-Qan-lı	زینکانلو	اویکونیم	کند	قوچان
زین - قان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zin-Keş	زین کش	اویکونیم	کند	تبریز
زین - کنش تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zinq-ər	زینگەر	اویکونیم	کند	مشهد
زینق / سینق تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zin-i	زینی	اویکونیم	کند	بیرجند
زین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Zan	زان	اویکونیم	کند	دماوند
زان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Şanq-ov	شنگو	اورونیم	داغ	۲۵۵۴ بابک
شانق تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکو اورونیم)				
Şin-li-cə	شینلیجه	اورونیم	داغ	۲۸۹۷ اقلید
کیچیک شینلی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Şanak	شنک	اورونیم	داغ	۲۶۶۰ لردگان
کیچیک شینلی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Zin-ər-ov	زینه روک	اورونیم	داغ	۲۱۳۹ پیرانشهر
زین - ار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکو اورونیم)				
Zin-Çi-a	زین چیا	اورونیم	داغ	۱۰۱۰ شیروان
کیچیک زین - چی تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Zəmq-ə-Zor	زانگه زر	اورونیم	داغ	۱۴۳۲ خوی
زانق - زور تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم) (مقایسه ائت ایندیکی اثرمنیستاندا زنگه زور منطقه سی)				
Zin-ə	زینک	اورونیم	داغ	۱۱۶۳ کازرون
کیچیک زین تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Sin-i-Su	سینی سو	هیدرونیم	چای	درگز
سینی تایفاسینا منسوب سو / چای (ائتئو هیدرونیم)				
Şin-ə	شینه	هیدرونیم	چای	سندج
کیچیک شین تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)				

Şan-Dar-Man	شاندرمن	هیدرونیم	چای	ماسال
شان - دار - مان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				

Min/ Man/ Mun/ ...

Min-Avar	مین آباد	اویکونیم	کند	سندج، توپسرکان
مین - آوار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-a	مینا	اویکونیم	کند	زنگان
کیچیک مین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-Avar	مینا آباد	اویکونیم	کند	اردبیل
مین - آوار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-ov	میناب	اویکونیم	کند	بندرعباس، شهرکرد
مین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-As	میناس	اویکونیم	کند	اورمیا
مین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-ak/a	میناک	اویکونیم	کند	آمول
کیچیک مین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-an	مینان	اویکونیم	کند	زنگان، ایرانشهر
مینان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-Avan/Aban	میناوند	اویکونیم	کند	تهران
مین - آوان/ آبان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-aq/a	مینق	اویکونیم	کند	اهر
کیچیک مین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-ov	مینو	اویکونیم	کند	خرم آباد، شهرضا
مین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Man-Daq-an	ماندگان	اویکونیم	کند	گورگان
مین - داکلار تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتتو اویکونیم)				
Min-Daq/Dağı	ماندگی	اویکونیم	کند	نائین
مین تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اورو اویکونیم)				
Man-Dı	ماندی محله	اویکونیم	کند	شاهی

مان - دی تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Manq-u-Tay	مانقوٹای	اویکونیم	کند	ساراب
مانق - تایی (مانقوتایی) تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Manq	مانگ هلات	اویکونیم	کند	کیرمانشاه
مانق تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Man-ov	مانو	اویکونیم	کند	سیرجان
مان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Man-o-kan	مانوکان	اویکونیم	کند	چابهار
مان - قان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Man-a	مانه	اویکونیم	کند	بوجنورد
کیچیک مان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Man-i-an	مانیان	اویکونیم	کند	فیروزآباد
مانیان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Man-i-İz/Az	مانیزان	اویکونیم	کند	ملایر، اراک
مان - آز/آس تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Mun	مون	اویکونیم	کند	آمول
مون تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Munc/Mun	مونج	اویکونیم	کند	نوشهر
مونج/ مون تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)				
Man-Dava	مانداوا دول	اورونیم	داغ	۲۰۴۵ تالیش
مان - دوو تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکو اورونیم)				
Man-Şat	مانشت	اورونیم	داغ	۲۶۵۰ شیروان
مان - شات تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				
Man-i-Şat	مانیشت	اورونیم	داغ	۲۴۵۵ شیروان
مان - شات تایفاسینا منسوب (ائتئو اورونیم)				

۴- اولین «ار» (ایگیدلیک بیلدیرن توپوفورمانت) آرتیرماقلا. مثالار:

Örbi/ Arbi/ Ərba...

ər-Bil-an	ارییلان	اویکونیم	کند	اورمیا
-----------	---------	----------	-----	--------

ایگید بیل لر تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)					
er-Bastan	ارباستان	اویکونیم	کند		لاهیجان
ایگید باستان تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)					
Ar-Pa	آرپا تپه سی	اویکونیم	کند		اردبیل
ایگید پا (آرپا) تایفاسینا منسوب تپه (ائتئو اورو اویکونیم)					
er-Bil	اربیل	اویکونیم	شهر		عراق
ایگید بیل تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکونیم)					
Ar-Pa	آرپاچای	اورونیم	داغ	۱۹۵۸	سالماس
ایگید پا تایفاسینا منسوب چای (ائتئو هیدرو اوروونیم)					
er-Bin-ov	اربناپ	اورونیم	داغ	۲۱۰۵	رودبار
ایگید بین تایفاسینا منسوب یاشایش یئری (ائتئو اویکو اوروونیم)					
Ar-Ba-Sar	اربه سر	اورونیم	داغ	۱۴۵۸	رودسر
ایگید با - سار تایفاسینا منسوب (ائتئو اوروونیم)					
Ar-Ba-Di	اربديان	هیدرونیم	چای		قزوین
ایگید با - دی تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)					
Ar-Bat	اربط چای	هیدرونیم	چای		تاکستان
ایگید بات تایفاسینا منسوب چای (ائتئو هیدرونیم)					
er-ik/i	اریک	هیدرونیم	چای		ملیکان
ایگید ای / هی تایفاسینا منسوب (ائتئو هیدرونیم)					
Ar-pa-çay	ارپا چای	هیدرونیم	چای		خالخال و هشترو
ایگید پا تایفاسینا منسوب چای (ائتئو هیدرونیم)					

Ardi/ Arti/ ...

Er-Di	اردی	اویکونیم	کند		اردبیل
ایگید دی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
er-Də-Bil	اردبیل	اویکونیم	کند		اردبیل
ایگید دی - بیل تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					
Er-Di-an	اردیان	اویکونیم	کند		شاهرود
ایگید دیان تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)					

Er-Diz	اردیز	اویکونیم	کند	سبزه وار، سیرجان
ایگید دی - آز / آس تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Di-Kan	اردیکان	اویکونیم	کند	سیرجان
ایگید دی - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Din	اردین	اویکونیم	کند	سیرجان، سبزه وار، زنگان
ایگید دین تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Ti-an	ارتیان	اویکونیم	کند	درگز
ایگید تی لر (تیان) تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Aə-Din-a	آردینه	اویکونیم	کند	تهران
ایگید کیچیک دین تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Er-Di-Mis	اردی موسی	اویکونیم	کند	اردبیل
دیکین جنوب یاماجیندا یئرله شن ایگید دی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Duş	آردوش داغ	اورونیم	داغ	۲۱۴۳ خالخال
ایگید دوش تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Ar-a-Dil	آرادل	اورونیم	داغ	۲۶۰۰ زنگان
ایگید دیل تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
Ar-Duş-an	اردشان	اورونیم	داغ	۲۴۸۸ نهاوند
ایگید دوشلار تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
ər-Tas	ارتاس	هیدرونیم	چای	سالماس
ایگید تاس تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
ər-Də-yə	اردهه	هیدرونیم	چای	کرج
ایگید کیچیک دی تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				
ər-Də-Kan	اردکان	هیدرونیم	چای	سپیدان
ایگید دی - قان تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)				

Ərçi/ Ərci/ ...

ər-Çi	ارچی	اویکونیم	کند	بابل
ایگید چی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Cin	ارجین	اویکونیم	کند	زنگان

ایگید جین تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Cas	ارجاس؟	اویکونیم	کند	رفسنجان
ایگید جاس تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Ci-ər-i	ارجرود	اویکونیم	کند	ساوا
ایگید جهری تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Ci-stan	ارجستان	اویکونیم	کند	اردبیل
ایگید جی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم) (بو قناعت قطعی دئییلدیر)				
ər-Cəq/Cə	ارجق	اویکونیم	کند	مشکین
ایگید کیچیک جی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Cək/Cə	ارجک	اویکونیم	کند	نائین
ایگید کیچیک جی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Ci-el-an	ارجلان، ارچند	اویکونیم	کند	دماوند
ایگید جی ائلری تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Cin-an	ارجنان	اویکونیم	کند	یزد
ایگید جین لر تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Cən-ək/ə	ارجنک	اویکونیم	کند	گولپایگان، شهرکرد، بوروچیرد،
ایگید کیچیک جین تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Cən-li	ارجنلی	اویکونیم	کند	گونبد
ایگید جین لر تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Cin	ارجین	اویکونیم	کند	زنگان
ایگید جین تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Can	آرجان	اویکونیم	کند	گولپایگان
ایگید جان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
ər-Cən-li	ارجنلی	اورونیم	داغ	۲۵۲۱ ملاییر
ایگید جین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
ər-Cən-i	ارجنی	اورونیم	داغ	۲۱۶۶ همدان
ایگید جین تایفاسینا منسوب (ائتتو اورونیم)				
ər-Çən-Ba-Di-Am	ارچن بادام	اورونیم	داغ	۲۵۹۱ بردسیر

ایگید چین - با - دی - آم تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)				
ارجنک	اورونیم	داغ	۲۲۵۱	کازرون
ایگید کیچیک جین تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)				
ارجند	اورونیم	داغ	۲۲۵۶	صدوق یزد
ایگید جین تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)				
ارجنه	اورونیم	داغ	۲۹۱۵	خالخال
ایگید کیچیک جین تایفاسینا منسوب (ائتئو اورو نیم)				

Ərsi/ Ərşi/ ...

ərsi	ارسی	اویکونیم	کند	مرند ۲، ماکی
ایگید سی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
ər-Zand/Zan	آرزند	اویکونیم	کند	سندج
ایگید زان/ سان تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
ər-Zi-ov	آرزو	اویکونیم	کند	اهواز
ایگید سی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Ar-Zu-Man	آرزومند	اویکونیم	کند	اراک، نیشابور
ایگید زومان/ زامان تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم) (مقایسه انت اردبیلده آغ زامان کندی ایله)				
Ar-Zi-ovuc/ov	آرزووج	اویکونیم	کند	توسیرکان
ایگید زی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
ər-Zi-el	ارزیل	اویکونیم	کند	اهر
ایگید زی ائلی تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
ər-Zin	ارزین	اویکونیم	کند	اورمیا
ایگید زین تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Ar-As	ارس	اویکونیم	کند	میانا
ایگید آس تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				
Ar-As-ova	ارس آباد	اویکونیم	کند	قزوین
ایگید آس تایفاسینا منسوب یاشایش یثری (ائتئو اویکونیم)				
Ar-Sat	ارست	اویکونیم	کند	ساری
ایگید سات تایفاسینا منسوب (ائتئو اویکونیم)				

Ar-Sak-an-ai	ارسکنای	اویکونیم	کند	ماراغا
علاقه دار آتروپو کومپوننت دیر				
Ar-San	ارسن	اویکونیم	کند	هنروو
ایگید سان تایفاسینا منسوب (انتنو اویکونیم)				
Ar-San-Can	ارسنجان	اویکونیم	کند	شیراز
ایگید سان - جان تایفاسینا منسوب (انتنو اویکونیم)				
Ar-So-ar/Sor	ارسور	اویکونیم	کند	گولپایگان
ایگید سو تایفاسینا منسوب (انتنو اویکونیم)				
Ar-Aş	ارش	اویکونیم	کند	بوشهر
ایگید آش / آس تایفاسینا منسوب (انتنو اویکونیم)				
ər-İş/Aş-Tan-ov	ارشتاب	اویکونیم	کند	تبریز ۲
ایگید آش / آس - تان تایفاسینا منسوب (انتنو اویکونیم)				
ər-Şəq/Şə	ارشق	اویکونیم	کند	مشکین
ایگید شاق / شاک تایفاسینا منسوب (انتنو اویکونیم)				
ər-Şə-li	ارشلو	اویکونیم	کند	اورمیا
ایگید کیچیک شی / سی افلی تایفاسینا منسوب (انتنو اویکونیم)				
ər-Zən-Çi-ə	ارزانچه	اورونیم	داغ	۲۰۸۲ نائین
ایگید کیچیک زان - چی تایفاسینا منسوب (انتنو اورونیم)				
ər-Zən-i	ارزنی	اورونیم	داغ	۲۵۹۲ مبارکه
ایگید زان تایفاسینا منسوب (انتنو اورونیم)				
Ar-Dər-ə	آردره	اورونیم	داغ	۲۱۷۶ دلفان
ایگید کیچیک دار تایفاسینا منسوب (انتنو اورونیم)				
ər-Zon-i	ارزونی	اورونیم	داغ	۶۶۸ نیک شهر (که هیر)
ایگید زون / زان تایفاسینا منسوب (انتنو اورونیم)				
Ar-Zon-ik/i	آرزونیک	اورونیم	داغ	۱۲۷۰ سرباز بلوچستان
ایگید زون / زان تایفاسینا منسوب (انتنو اورونیم)				
ər-Şəq/Şə	ارشق	اورونیم	داغ	۱۲۸۲ مشکین
ایگید شاق / شاک تایفاسینا منسوب (انتنو اورونیم)				
ər-Sən-i	ارسنی	اورونیم	داغ	۲۰۱۵ کلیر
ایگید سان تایفاسینا منسوب (انتنو اورونیم)				

Armi/ Armu/ ...

Ar-Mar	آرمار	اویکونیم	کند	اردبیل
ایگید مار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mar-da/Di	آرمرده	اویکونیم	کند	ساققیز
ایگید مار – دی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mak/Ma	آرمک	اویکونیم	کند	کاشان، بابل
ایگید مار – ما تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mak/Ma-Kala	آرمک کلا	اویکونیم	کند	آمول
ایگید ما تایفاسینا منسوب قالا (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mi	ارمی	اویکونیم	کند	ایلام
ایگید می تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mi-an	ارمیان	اویکونیم	کند	شاهرود
ایگید میان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mak/Ma	ارمک	اویکونیم	کند	اهر
ایگید ما تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mak-i	ارمکی	اویکونیم	کند	لار
ایگید ما تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mand/Man	ارمند	اویکونیم	کند	شهرکرد ۲
ایگید مان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Man-i	ارمنیان	اویکونیم	کند	اهر
ایگید مانیان تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mi-ov/Mov	آرمو	اویکونیم	کند	شهرسوار
ایگید می تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)				
Ar-Mi-ov/Mov-Daq	آرموداق	اویکونیم	کند	میانا
ایگید مو تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اوورو اویکونیم)				

۵- اولین "اڻل" (منسوبلوق بیلدیرن توپوفورمانت) آرتیرماقلا. مثاللار:

el/ alDi/ el/alTi/ el/ alDay/ el/ alTay/ ...

El-Di-a-Şın	آلداشین	اویکونیم	کند	اردبیل
-------------	---------	----------	-----	--------

دی - شین تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
El-dar-a	آلدره	اویکونیم	کند		نوشهر
کیچیک دار تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
El-Ti-Çay	التي چای	هیدرونیم	چای		مشکین
تی تایفاسینا منسوب چای (ائتتو هیدرونیم)					
El-tin-i-Keş	التینی کش چای	هیدرونیم	چای		قزوین
تین تایفاسینا منسوب (ائتتو هیدرونیم)					

el/ alBi/ el/alPi/ ...

El-Pi-a-ut	آپائوت	اویکونیم	کند		اھر ۲، همدان
آپائوت تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
El-Baş	آباش	اویکونیم	کند		اورمیا
باش ائلی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					

آلچی / آلچا / el/ alÇi/ el/alÇa/

El-Çi-ə	آلوچه	اویکونیم	کند		اردبیل
کیچیک چی ائلی تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
El-ov	آلوچ	اویکونیم	کند		مشکین
ائل تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
El-ov-çan/ an	آلوچان	اویکونیم	کند		قزوین
ائلر تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
El-ov-lu	آلوچلو	اویکونیم	کند		ماراغا
ائل - اوو تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Al-Çi-a-lı	آلچالی	اورونیم	داغ	۲۲۴۴	اھر
چیا تایفاسینا منسوب (ائتتو اویکونیم)					
Al-Çi-a-Dağ	آلوچه داغ	اورونیم	داغ	۲۶۰۳	شاهیندژ
چیا تایفاسینا منسوب داغ (ائتتو اوو اویکونیم)					

اٲٲمولوژى و اٲٲنولوژى قىدلر

آبدال تايفاسى ABDAL - سوريالى تاريخچى زاخارى ريتور Zaxari Ritor (VI عصر) شيمالى قافقازدا، هون ايلاتينده ياشايان مختلف تايفالار آراسيندا تورك دىللى آبدئل Abdel تايفاسينين دا آدينى چكىر. آكادٲمىك و. و. بارتولد آبدئل / آبدال تايفاسينى هون تايفاسى حساب ائدير. قازاخلاردا، قازاقالپاقلاردا، توركمن لرده ده آبدال آدى تايفا قئيده آلينميشدير. آبدال تورك تايفاسى نين آذربايجانا گلمه واختى علمه دقيق معلوم دئييلدير. منبع لرده هئفتال، هئپتال، آبدئل، ائپتال كيمى قيد اولونان بو اٲٲنولم لر آبدال آدى نين مختلف وارياتلى فونٲتىك فورمالاريدير.

گوركملى آلان تاريخچيسى موسا كالانكاتلى دا آلانيا اراضى سينده ياشايان آبدال تايفاسى - نين آدينى چكمشدير. اونون معلوماتينا گوره هئپتال لار (آبدال لار) ميلاددان اؤنجه IV عصرده بورايا ماكندونيالى اسكندرين زامانيندا كؤچورولموشلر. عموميتله علمى جهندن تام اساسلانديريلميشدير كى، آبدال تايفاسى نين قافقاز آلانيا سيندا ياشاماسى اٲراميزدان چوخ - چوخ اوللره گئديب چيخير. ع. آ. باكيخانوف آذربايجاندا ياشايان قديم تايفالار سيراسيندا آبدال تايفاسينين دا آدينى چكىر...

ائله ايندى نين اؤزونده آذربايجاندا اولدوغو كيمى قازاخستاندا، باشقيرديستاندا، توركمنيستاندا، گورجويستاندا، افقانيستاندا، توركيه ده، قيرغيزستاندا و اؤزبكويستاندا (قازاقالپاق مختار ولايتى) دا آبدال تايفاسى ايله باغلى چوخلو سايدا اويكونيم، هيدرونييم و اورونيم مؤوجوددور. دئمه لى بو اراضى لرده ده آبدال آدى تايفا ياشاير. آبدال تايفاسى نين منشا اعتبارى ايله واختى ايله اساسا اورتا آسيادا مؤوجود اولموش ائفتال دؤولتى نين آدى ايله ده علاقه لنديريملر. دؤولتين باشچيسى ائپتالين آدى ايله آدلانان بو دؤولت IV-V عصرلرده اورتا آسيا، چين، توركوستان و افقانيستانى احاطه ائديردى. غربى تورك خاقانليغى

بو دؤولتین وارلیغینا سون قویدوقدان سونرا آبداللار مختلیف اؤلکه لرین اراضی سینه کؤچ ائتمیشلر. واختی ایله جنوب شرقی آوروپادا یاشایان بولقارلارین آبدال آدلی بیر تایفاسی دا مؤوجود اولموشدور...

۱۵۸۸ جی ایله عاید تاریخی منبعده قاراباغ دوزونده حسن آبداللی ائلی نین یاشادیغی گؤستریلیر. توپونیمیمیزدا بیر قروپ اوروقرافیک اوبیئکتلر (اشیالار) قبیله، تایفا، ائتتیک قروپ خالق و نسیل آدلارینی اؤزونده عکس ائتدیریر. بئله ائتتوتوپونیم لرین منشایی نین ایضاح ائدیلمه سی ایله بیز بیر نؤع قدیم آذربایجان اهالیسی نین ائتتیک ترکیبینی، اونون تاریخی، آذربایجان خالق یی نین سوی - کؤکونو اؤیرنمیش اولوروق.

آتروپاتئنلی لر - آتروپاتئن اراضی سینده یاشامیش و آذربایجان تورکلری نین فورمالاشماسیندا مهم رول اوینامیش تورک تایفالاریندان بیریدیر. آتروپاتئنلی لر اؤزلریندن اول آذربایجان اراضی سینده یاشامیش دیگر تورک ائتتوسلاری^{۲۴} - مادایلار، ماننلار، کوتی لر، کاسسی لر و دیگرلری نین ائتتیک وارثلری اولموشلار.

میلاددان قاباق II مین ایللیگین اورتالاریندا میدیانین بیر حیصه سی - محض ایندیکی ایران آذربایجان یی نین اراضی سینا احاطه ائدن، منبعلرده کیچیک میدیا آدی ایله آدلانان حیصه سی اهالی نین ائتتیک منسوبیتینه گؤره بؤیوک میدیادان آیریلیر. غ. غیوللایف قید ائدیر کی، بو آذربایجان اراضی سینده قاباقکی عصرلرده گئتمیش ائتتیک پروسسین نتیجه سی ایدی: ماننلار، مادایلار، کاسلار و باشقا قدیم ائتتوسلار اساسیندا آذربایجاندا یئنی ائتتوس فورمالاشمیشدی. میلاددان قاباق IV عصردن سونرا کیچیک میدیا اؤلکه سی و خالق آتروپاتئن آدلاندیریلیر. VI عصره عایید دربند قالا دیواریندا ائتیقرافیک عابیده ده آتروپاتکنان آدی نین یازیلما سی اؤزلوگونده گؤستریر کی، آتروپاتکنان بو اؤلکه نین رسمی آدی ایدی. لاکین یئرلی اهالی نین بو آدی نجه تلفظ ائتدیگینی بیلمیریک. بوراسی معلوم دور کی، آرتیق VII عصرده عرب مؤلفلری بو آدی آذربایجان کیمی یازیردیلار.

بونونلا بئله بیر دوگون آچیلمامیش قالیر: بیر طرفدن میلاددان قاباق II - III عصرلرده یاشامیش آتتیک مؤلف پلینی یازیر کی، آتروپاتئن چارلیغی هله هخامنشی لر سولاله سی نین

^{۲۴} . ائتتوس میللت سویه سینه یوکسلمه میس ائتتیک قروپ، «قومیت» دئمکدیر

واختیندان قالمیشدیر. دیگر طرفدن تاریخ شناسلیقدا — آذربایجان آدی ماکئودنیالی ایسگندره قارشى هخامنیشی اوردوسونون باشچیلاریندان بیرى اولموش آتروپاتین آدی ایله علاقه لندیریلیر.

مادالی لارین ایشغالی، ایران آذربایجانى تورپاقلارینین اوزون مدت عرضینده مادا دؤولتینین، سونرا ایسه مادا ساتراپلیغینین ترکیبینه اولماسی، هله هخامنیشی حاکمیتینه قدرکی دؤورده بورادا مادا ائتنیک ائلمنتلرین گئیش صورتده مسکونلاشماسی سایه سینده بو اراضیده تدریجاً یئنئ ائتنیک بیرلیگین اساس لاری تشککول تاپماغا باشلادی. بو ائتنیک بیرلیگی مادا - آتروپاتئنا خالقى آدلانديرماق اولار. منع لرده اونلار مادالی، آتروپاتئنالی آدلانيرديلار.

مادا ایشغالیندان سونرا ماننا مادانین ترکیب حیصه سی، «کیچیک مادا» کیمی قبول ائدیلهردی. مادا-آتروپاتئنا اونو احاطه ائدن خالقلارین تصورونده بؤیوک مادانین بیر قیسمی، اؤلکه نین اهالی سی ایسه مادالی لار کیمی قاورانیلهردی. منع لرین اکثریتینده آتروپاتئنا مادانین بیر قیسمی حساب اولونور. مثلا، ایسترابون کیمی معلومات لی بیر مؤلف آتروپاتئنانی ساده جه اولاراق «میدیا» آدلانديرير. تاتسیت ده اؤلکه نی بو جور آدلانديريردی. گؤرونور، «مادا» اؤلکه نین رسمی آدی ایدی. خیلی سونرالار دا همین دیاری بو جور آدلانديريرديلار. I دارانین (داریوش اول) یازیسیندا، آنتیک مؤلف لرده (ایسترابون، پلینی و بیر چوخ باشقالاری) و دیگر منبع لرده ایران آذربایجانىنین اهالی سی «مادالی لار» آدلانديريليرديلار.

«مادا» و «آتروپاتئنا»، هابئله «مادالی» و «آتروپاتئنالی» اصطلاح لاری عصرلر بویو چوخ زامان بیر- بیرینی عوض ائدن اصطلاح لار کیمی ایشلنمیشدیر. بو اثرکن اورتا عصرلر دؤورونده بیر سیرا منع لرده داها عیانی صورتده ایزله نیلیر. بو باخیمدان مشهور روستمین نومونه سی خصوصیه ماراقلی دیر. VII عصرین اثرمنی مؤلفی سئئوس روستمی گاه آسخاره ماراؤ-این (مادالی لار اؤلکه سی نین) سرکرده سی، گاه دا آتروپاتکنانین (آتروپاتئنانین) کنیازی آدلانديرير. المسعودیده عرب لرله دؤیوشده هلاک اولموش همین روستم «ال-آذری»، یعنی آذری آدلانديريلير، بو ایسه سون نتیجه ده ائله «آذربایجان لی» دئمکدیر.

تاریخ شناسلیقدا آتروپاتئنالی لرین ایران دیللی اولماسی باره ده مختلف دؤورلرده فرق لی فکرلر سؤیلنمیشدیر. لاکین سونراکی آراشدیرمالار بوتون بو فکرلرین اساس سیز اولدوغونو

اورتایا چیخارمیشدیر. غ. غیبوللایف آذربایجان تورکلرینین تشککولو تاریخیندن آدلی اثرینده یازیر: «... گویا «کاسپی»، «زافر- ائلام»، «هورری» و س. دیل لرینده دانیشمیش ماننلار ایران دیللی میدیالی لار طرفیندن آسیمیلاسیا اندیلمیش و میلاددان قاباق IV عصردن سونرا ایران دیللی آتروپاتئن خالق یارانمیش، XI-XII عصرلردن سونرا ایسه تورکلشمیشلر. لاکین سونراکی آراشدیرمالار ماننلارین و مادای لارین تورک منشالی اولدوغونو گؤسترن دانیلماز ثبوتلاری اورتایا چیخاردی. اگر بو بئله دیرسه، اوندان تورک ماننلارین و مادای لارین اساسیندا ایران دیللی یوخ، ائله تورک دیللی آتروپاتئن خالق یارانا بیلردی».

آتروپات ایران دیللی خالقا منسوب آدام دئییلدی. ایسترابون آچیق یازیر کی، آتروپات میدیالی ایدی. میدیالی ایسه فارس دئییل. دئمهلی، آتروپات اصلینده آتارپات، یاخود آدارباد آدی نین قدیم یونانجا یازیلیش فورماسیدیر. بونو IX عصر عرب جغرافیاشوناسی ابن الفقیهین همین آدی آدارباد (آذربادز) کیمی یازماسی دا گؤستیر. ابن الفقیه گؤره آداربادین آتاسی نین آدی ایران، باباسی نین آدی آسواد ایمیش. مؤلفین ایران کیمی یازدیغی آد اصلینده اثران، یاخود آراندیر. مؤلف سادهجه اولاراق بو شخص آدینی تانیش اولدوغو ایران آدی ایله قاریشدیرمیشدیر. تورکجه اثرن، ارن - ایگید، جسور دئمکدیر. آسواد شخص آدی ایسه تورک منشالی آسبات آدی نین فونئتیکی شکلی دیر. بو آد تورکجه آس - التیفاتلی، مرحمتلی، نوازشلی، عزیز، یاخود آس، ائس - عقللی، ذکالی و بات - باهادیر سؤزلریندن عبارت دیر. بو آدین ایکینجی کومپوننتی (ترکیب حیصه سی) اولان «بات» سؤزو قدیم تورک منشالی دیر. اورتا آسیادا ائفتالیت (آغ هون) دؤولتی نین IV عصرده باشچی سی قرومبات، VI عصرده بولقار خانی کوربات (اصلینده کوربات، تورکجه کور - سباتلی، مغرور و بات سؤزلریندن) و باشقا شخص آدلاریندا بو سؤز واردیر. دئمهلی، آتروپاتین منسوب اولدوغو نسیل میدیانین آدقویما عنعنهلرینی داوام ائتدیریردی. X عصر عرب جغرافیاشوناسی المقدسی آتروپاتین آتاسی نین آدینی بیواراسیف باباسی نین آدینی ایسه اسواد (یعنی آسپاد) کیمی قید ائدیر. غ. غیبوللایف قید ائدیر کی، بیواراسیف کیمی یازیلیمیش آد افراسیاب آدی نین تحریفی دیر. ابن خردادبئه جنزه - ابرویزین شهری ایفاده سینی ایشله دیر. احتمال کی، بو ایفادهده بعضی تدقیقاتچی لارین یازدیغی کیمی فارس منشالی پرویز یوخ، تورک منشالی بیواراسیف شخص آدی نین تحریفی اولان ابرویز آدینی

گۆرمک لازیم دیر. اورتا فارس دیلینه عایید بیر منبع ده دئییلیر کی، آتروپاتاکانین پایتاختینی اثران قوشناسپ تیکمیشدیر. بو قیمت لی فاکت آتروپاتین آتاسی ایرانین اصلینده اثرن، ارن، اثران اولماسی حاققیندا یوخاری داکی عالیم لر طرفیندن ایره لی سورولن فیکری تصدیقله ییر. منبع لردن معلوم دور کی، آتروپاتنانین پایتاختی گنجک شهر ی ایدی. فارس دیلینده کی منبع ده ایسه گۆستریلیر کی، آدورباداقان طرفده قنزک شهرینی توران لی افراسیاب تیکمیشدیر. بورادان بئله نتیجه آلینیر کی، گنجک شهرینی آتروپاتین دده - باباسی پایتاخت ائتمیشدیر و بو نسیل تورک منشالی ایدی. اولا بیلر کی، بیواراسیف حقیقتا تاریخی شخصیت دیر کی، بو دا تورک لرده بر بایس (بی و بارس - بییر سۆزلریندن) و تورکجه ایپ - باجاریق لی، ماهیر، فراست لی سۆزلریندن عبارت دیر.

ابن خوردادبئه اود مبدائی آزرچوشناس کیمی قید ائدیر. غ. غیبوللائف ایسه قید ائدیر کی، بو آد اصلینده اثرانچوشناس اولمالی دیر، چونکی بو معلوماتدا کاتب لرین سهوی اوزوندن اثران سۆزو آذر کیمی گئتمیشدیر. گنجه توپونیمی ایسه ساک لارلا باغلی گنجک ائتئونیمیندن یارانمیشدیر. آتروپاتنانین باش اود مبدائی بو شهرده یئرلشیردی و اونو ۶۲۳ - جو ایلده بیزانس ایمپراتورو ایراک لی داغیتیمیشدیر. دئییلن لردن آیدین اولور کی، ایران آذربایجانیندا گنجه شهرینی آتروپاتین آتاسی ارن پایتاخت ائتمیشدیر. بو آدین ایکینجی حیصه سی اولان قوشناسپ سۆزونو تدقیقاتچی لار فارس سۆزو ساییرلار. آما متخصصر لر قید ائدیرلر کی، بو آدین «آسب» حیصه سی نین میدیادا میلاددان قاباق VIII عصره عایید اولان کونداشپی و کوشتاشپی شخص آدلاری نین سونلاریندا کی «آشپی» کومپوننتی ایله عینی لیگی گۆز قاباغیندادیر. ن. و. پیقولئوسکایا قوشناسپ سۆزونو حربی آدام لار کیمی معنالاندیرمیشدیر.

آتروپات شخص آدی احتیمال کی، ایران منشالی دیر، هیندیستاندا آتش پرست لرده روحانی شخص لرین آتروپات آدلانماسی معلوم دور. گۆرونور، بو آدین یارانماسی قازاکاداکی اود معبدی ایله علاقه داردیر، چونکی یوخاریدا کی معلوماتدان گۆروندو کی، گنجه شهرینی آتروپاتین آتاسی، یا باباسی پایتاخت ائتمیشدیر. بلکه ده آتروپاتین دده - بابالاری بو اود معبدی نین باش کاهین لری ایدیلر. اونا گۆره ده اوشاغا آتارپات آدی قویا بیلردیلر. لاکین نظره آلینمالی دیر کی، منشأجه آتش پرست لیک فارس لاردان یوخ، تورک لرین دینی ایدی. اود معبدی نین آتروپات لاردا یئرلشمه سی ده بونو گۆستریر. آتروپاتنانین شخص آدلاری و

توپونیم لری حاققیندا معلومات جزئی دیر. لاکین دؤوروموزه چاتان جزئی نمونه لری ده محض قدیم تورک دلیلی واسیطه سیله ایضاح ائتمک مومکون اولموشدور.

آراز تایفاسی Araz – بو چایین آدی مختلیف منبع لرده آراکس (قدیم یونان)، Erasx (قدیم اثرمنی)، الراس Ḫaras (عرب)، ارس Ḫras (فارس)، Aras – Eraks, Arras, Rass و س. کیمی ایشلنمیشدیر. چوخ گومان کی، هیدرونیمین اثرکن فورماسی آراکس اولوب. بیر چوخ آنتیک و اورتا عصر مؤلیف لری اؤز اثرلرینده آراز حاققیندا معلومات وئریبلر. قدیم یونان و لاتین منبع لرینده زاقافقازیا اراضی سینده، فارس و اورتا آسیادا آراز ادلی چایین آدلاری چکیلیر. هئودوت اورتا آسیا چاپیلاری آمودریا و سیردریانی آراکس آدلاندیرمیشدیر. گزئنفونت (میلاددان اول ۷ عصر) مئروپوتامیادا بیر چایین آدینی آراز کیمی قید ائتمیشدیر. حاضیردا سیردریایا تۆکولن بیر چای دا آراز آدلانیر.

«آراز» سؤزونون ائتیمولوگیاسی ایله باغلی مختلیف فکرلر وار. ن. نبی یئف اونو «محتشم، بؤیوک» معناسیندا یونان منشالی لئکسیک واحد کیمی ایضاح ائدیر. آ. نیکونوف قید ائدیر کی، آراز تورک منشالی سؤز اولوب «سو» معناسینی ایفاده ائدیر. او هم ده گؤستریر کی، آراز آدی روز (قاچماق) عرب سؤزونندیر.

لاپ قدیمدن انسانلار چایا سو دئییردیلر. آراز، آراس، راسس، ائراکس، آراس سؤزونون ایران منشالی دیللرین بیرینده سو آنلامیندا اولدوغونو دا بیلدیرنلر وار. ی. یوسف اوف آراز سؤزونو هیند – آوروپا دیللرینده کی آرت (سو، چای) و تورک دیللرینده کی اوکوس okus (چای، سو) حصه لری ایله معنالاندیریر. ا. حقوئردیئف ده بو سؤزو تورک دیللرینده کی آر (سو، چای) و آز، اوز az, uz (چای، سو) سؤزلری ایله علاقه لندیریر. منه ائله گلیر کی بو فکرلر او قدر ده ایناندیریجی دئییلدیر...

ن. عسگروف آراز هیدرونیمی نین ائتئونیم اساسیندا (آس، آز) یاراندیغی قناعتینه گلیر. سون تدقیقاتلارلا گؤره چایین آدی قدیم تورک دیللرینده کی آراز (اوراز)، ارز ərəz (ساکیت، دینچ، خیر وئرن) سؤزونندیر. چوخ گومان کی، آراز سؤزونون، ائتئونیمی نین ایلکین

فورماسی آراس اولموشدور. بو تایفا میلاددان اول بیرنجی مین ایللیگین اوللرینده یاشامیش و اونون آدی ایله ده چای آراس (آراز) آدلانمیشدیر.^{۲۵}

آران تایفاسی ARAN – منفی رئلیف فورماسی بیلدیرن جغرافی تئرمینی دیلیمیزده «دوز یئر»، «ایستی اراضی»، «قیشلاق ساحه‌سی»، «داغلیق یئرله نسبتاً آلچاق، ایستی، دوز یئر» و س. معنالاردادر. بو سۆز توپونیمیمیزدا اوران uran، آرئن، ارن æran، اوران oran فورماسیندا دا اؤز عکسینی تاپمیشدیر. II عصردن معلوم اولان تمیز تورک منشالی آران سۆزو «ایستی یئر، قیشلاق یئری آنلامیندادیر. بیر چوخ منبع‌لرده آران آدلی قدیم تورک ائلی‌نین ده آدی چکیلیر...

تاریخدن معلوم‌دور کی، اثرکن اورتا عصرلرده جنوبی روسیا چؤللرینده یاشامیش قیپچاقلارین (اینجه، ترتر، قارابؤرک، قوو Qov) ایچهریسینده بیر سیرا تایفالارلا یاناشی آران (اوران Oran، اوران Uran) آدلی تایفا دا اولموشدور. بو تایفالار همین دؤورلردن اعتبارا مختلیف اراضی‌لره، او جمله‌دن، آذربایجانا دا گلmişلر...

آران تئرمینی‌نه بیر چوخ یازیلی آییده‌لرده ده راست گلیریک. XI عصر تدقیقاتچیسى محمود کاشغری‌نین لغتینده آران سۆزو «تؤوله، په‌یه، مال – قارا حییه‌طی، حیوان ساخلانان یئر» کیمی ایضاح اولونور.

بیزجه آران «ارلر، ایگیدلر، مردلر» تایفاسی دئمکدیر.

آلانلار – ایلان/ آلان İLAN/ ALAN بو اتئونیمی قدیم تورک منشالی «آلان» تایفاسی ایله علاقه‌لندیرمک اولار. ایندی ده تورکمنیستاندا «ایرساری» تایفاسی‌نین بیر قولو «ایلانلار» آدلانیر.

آلبان آرشاکی‌لری – قافقاز آلبانیاسینی میلادی تاریخله I عصردن ۵۱۰ – جو ایله‌دک اداره ائتمیش حؤکمدار سولاله‌سیدیر.

میلادین I عصرینده حاکمیته گلن آلبان آرشاکی‌لری VI عصره کیمی – «آلبان مطلقیتی» ساسانی‌لر طرفیندن لغو اولونانا و اؤلکه ساسانی جانیشین‌لرینه وئرینه‌دک» داوام‌گتیره

^{۲۵} بیزیم سون قناعتیمیزه گؤره او، ار (ایگید، بورادا ایسه منسوبلوق) + آس (تایفا) حصه‌لریندن

عبارت اولاراق اتئونیدرونیم‌دیر.

بيلدیلر. مويسئى كالانكاتلى نين تقدیم ائدیگی سیاهی دا آرشاکى لر سولاله سیندن اولان اون آلبان حؤکمدارى نين آدى چکيلير: «آران» دان آرشاکى لرین بؤيوک نسلیندن اولان جسور و اچاقان» ادک اؤتن گونلرین سایی معلوم دئیلدير. آلبانیانی اداره ائدن حؤکمدارلارین آدلاری سیرا اوزره بئله دير: I جسور و اچاقان، و اچئ، اورنایر، II و اچاقان، میهراوان، ساتای، آسای، یئسواگئن، و اچئ و نهایت، III مؤمن و اچاقان. سیاهی دان آیدین اولور کى، آران آرشاکى لرین اولماییب؛ گؤرونور، پارفیا (پارت) آرشاکى لرین بیر قولو اولان بو سولاله نین نمایندهلری اؤلکه ده کى یئرلى سولاله نى عوض ائتمیشدير.

سیاهی دان گؤرونديوو کیمی، آلبانیانین ایلک آرشاکى حؤکمدارى میلادین I عصرینده حاکمیتلر گلن I جسور و اچاقان اولموشدور. بئله گومان ائتمک اولار کى، و اچاقانین سلفلری اولان یئرلى حؤکمدارلار آلبانیانین بوتون ولایتلرینه صاحب دئیلدیلر. محض I و اچاقان اؤلکه نى بیرلشدیرمه یه و مرکزلشمیش دؤولت یاراتماغا موفق اولموشدو. اونون نه اؤزو، نه ده واریشی I و اچئ حاققیندا باشقا معلومات یوخدور. اورنایرین حاکمیت ایللری دقیق معلوم دئیل. مويسئى كالانكاتلى نین معلوماتینا گؤره، اورنایر ساسانی شاهنشاهی II شاپورون (۳۰۹-۳۷۹)، بیزانس ایمپراتورو بؤيوک کونستانتنین (۳۳۷-۳۶۱)، ائله جه ده آرمینى حؤکمدارلاری III تریداتین (۲۸۷-۳۳۰)، تیقرانین (۳۳۸-۳۴۵)، آرشاکین (۳۴۵-۳۶۷) و پاپین (۳۷۰-۳۷۴) معاصرى اولوب. منبعلرده اونون آدى ایلک دفعه ۳۱۳- جو ایلدلده، آلبان اعیانلاری ایله بیرلیکده خریستیانیلیغی قبول ائتمه سی مناسبتیلر چکیلمیشدير. اونونلا باغلی سون معلومات ۳۷۱- جى ایلدلده باش وئرمیش دزیراو دؤیوشو ایله باغلی دير. بئله لیکله، اورنایرین حاکمیت باشیندا ان آزی ۳۱۳- جو ایلدن ۳۷۱- جى ایله کیمی اولدوغو گومان ائدیلیر.

آلبان تاریخچى سى مويسئى كالانكاتلى اونو «بؤيوک محاربه لرده [سلفلرین] شانلى آدینا وارث چیخاراق، آرمینیانین ایچریلرینده غلبه بایراغی سانجان رشادتلى ار» آدلانديریر.

ورنایرین داخلی سیاستینده اساس یئرلردن بیرینی بوت پرستلیکله مبارزه، خریستیانیلیغین دؤولت دینینه چئوریلمه سی، کیلسه نین تورپاقلار تامين اولونماسی، ایلکین بهرین کیلسه یه آیریلما سی توتور. حؤکمدارین، سارای آداملارین، اعیانلارین و آلبانیا اهالی سى نین بیر

حيصهسى نىن قبول ائىدىكلرى خرىستيانلىق تشككول تاپان فئودال مدنيتى نىن ايدئولوزى اساسى اولدو. اهالى نىن بير حيصهسى ايسه اؤز كۆهنه بوت پرست ايناملارينا، بير حيصهسى ايسه مزدكيزمه - آتش پرست ليه صادق قالدى.

اورنايردان سونرا منع لرده آلبان آرشاكى لرinden يئسواگنن حاققيندا معلومات وار. اونون دؤورونده كۆهنه اليقانين تكميللشديريلمهسى يولو ايله يئنى آلبان يازىسى ياراندى. بو بارهده مويىنى كالانكاتلى، ائلهجه ده VIII - V عصرلرين آرمينى مؤلفلرى كوربون، مووسئس خورئنلى خبر وئريلر. تعليم - تدريسين تشكىلى نىن يئسواگنن طرفيندن حياتا كئچيريلمىش فورماسى خصوصى مارق دوغورور.

۴۴۴جو ايلده يئسواگنن ساسانى شاهنشاهى II يزديگردين باجى سيندان اولان اوغلو II وچى حؤكمدار اعلان ائيدى. مويىنى كالانكاتلى نىن معلوماتينا گؤره بو آلبان حؤكمدارى ساسانى شاهنشاهى پۇروزون (پرويزين) امرى ايله اونون دؤورونده دؤولتين پايئاختى اولموش پۇروزاباد (پارتاو - برده)^{۲۶} شهرينى سالدردى. پايئاختين قبهله دن بردهيه كؤچورولمهسى خاريجى - سياسى ديشيك ليكلرله، تورك ديللى كؤچرىلرين تئز - تئز باش وئرن باسقينلارى ايله باغلى ايدى؛ محض بو، اؤلكه نىن مدنى - سياسى مركزى نىن كورون سول ساحليندن ساغ ساحليه كئچيريلمه سينه سبب اولور.

II وچى نىن حاكميت ايللىرى ساسانى لر عليهنه باش وئرن خالق آزادلىق حركاتلارى ايله علامتدار اولدو. بونلاردان جنوبى قافقاز خالقلىرى نىن ۴۵۰-۴۵۱- جى ايللرده اثرمنى سركردهسى واردان ماميكونيانين باشچيلىغي ايله قالدirdيقلارى عصيانى، ائلهجه ده ۴۵۷- ۴۶۳- جو ايللرده II وچى نىن اؤزونون رهبرليگى ايله بلاواسيطه آلبانيادا باش قالديران آزادلىق حركاتينى گؤسترمك اولار. آلبانلارى و باشقا قافقاز خالقلىرىنى بو عصيانا سؤوق ائندن اساس عامل ساسانىلرين اقتصادى، سياسى و مدنى - ايدئولوزى بويوندوروغو اولموشدو.

^{۲۶} «برده» اتئونيمىنى پۇروزآباد - پارتاو س. كيمى يوزماق كؤكوندن سهودير. اصلينده ده آذربايجان

تاريخ شوناسليغيندا بعضى عنعنهوى سهولره يول وئريلمهسى داوام ائدير. اونلاردان بيرى ده سوؤت دؤوروندىن قاباقكى دؤنملره «اثرميستان» سؤزونون ايشله ديلمه سيدير.

منع لرین معلوماتیندان گۆرونور کی، ساسانی اصول- اداره سینی آلبانیا، آرمینیا و ایثریاداکی خریستیان تبعه لرینه مناسبتده آپاردیغی سیاست ثابت اولمامیش، دایم دییشیک لیک لره اوغرا دی. خریستیانلار روما ایمپریاسیندا تعقیب لره معروض قالدیقدا ساسانی شاه لاری اونلارا حمایه دارلیق ائتمیش، خریستیانلارین سیماسیندا رومالی لارا قارشی آرخا جبهه ده متفق قازانماق اومیدی ایله اونلاری اؤز اراضی لرینده هوسله قبول ائتمیشدیلر. خریستیانلیغین غلبه سی، اونون شرقی روما ایمپریاسیندا، همچنین آلبانیا، آرمینیا و ایثریادا دؤولت دینییه چئوریلمه سی ایله ساسانی لر ایمپریاسیندا خریستیانلارا مناسبت دییشدی. ساسانی شاه لاری معتدل طریقت لره منسوب اولان خریستیانلاری تعقیب ائتمه یه، ائله جه ده اؤز یئرلرینده رسمی کیلسه ایله مبارزه آپاران مختلف طریقت لری مدافعه ائتمه یه باشلادیلار. قونشولوقدا سیاسی و دینی جهتن ساسانی لره دوشمن، لاکین روما ایمپریاسی ایله همدین اؤلکه نین اولماسی هم شیمال دان، هم ده غرب دن مؤحکم لندیر یلمیش طبیعی سرحد لری اولمایان بو اؤلکه نی همین استقامت لردن دایم تهلوکه یه معروض قویوردو.

۴۲۸ جی ایله ده ساسانی لر آرمینیا دا حؤکمدار حاکمیتینی لغو ائدیپ، اونو ایمپریانین ایالت لریندن بیرینه چئویردیلر. همین دؤورده آلبانیا معین سیاسی مستقیل لیگینی ساخلا یا بیلیمیش واسسال^{۲۷} اؤلکه ایدی. دونیوی فتودال لارین و روحانی لرین مستثنا حقوقلاری، ائله جه ده آلبان آرشاک لری نین سیماسیندا داخیلی، بعضا ده خارجی سیاست یورودن حؤکمدار حاکمیتی ساخلانمیشدی.

لاکین آلبان حؤکمدارلاری نین سئپاراتچی لیغی مرکزی حاکمیتی ناراحت اندیردی. V عصرین اورتا لاریندا شیمالی قافقاز کؤچری لری نین آرتماقدا اولان باسقی نلاریندان، ائله جه ده بیزانسنین آتیللا ایله محاربه یه و کیلسه موناقیشه لرینه جلب اولونماسیندان استفاده ائدن ساسانی لر قافقاز خالق لاری نین مقاومتینه و مستقیل لیگینه همیشه لیک سون قویماق، آلبانیا و ایثریانی دا اؤز ایالت لرینه چئویرمک اوچون آچیق و قطعی تدبیر لره ال آتدیلار. هر شئیدن

^{۲۷} اورتا عصر لرده بیر فتودالین (واسسالین) او بیر یی فتودال دان (واسسال دان) شخصی آسیلیلق

مناسبت لری سیستمی دئمک دیر. بونولا موافق اولاراق واسسال دؤویت داها گوجلو دؤولتنن آسیلی فتودال دؤولتی اولاراق اساس وظیفه سی حربی یاردم ائتمک و خراج وئرمک ایدی.

اول II یزدیگرد (۴۳۸-۴۵۷) جنوبی قافقازلی لارین حربی قوه لرینی ایمپریانین شمال-شرق حدودلارینا - هونلارلا مبارزه یه سفریر انده رک، بونونلا اونلارین مقاومتینی ضعیفلتدی.

II یزدیگرد وئرگی سیاستینی ده دییشدی. اهاالی نین عمومی سیاهییا آلینماسی و اوزه رینه وئرگی قویولا جاق هر شئین قیدیات دان کئچیریلمه سی نتیجه سینده وئرگی لر خیلی درجه ده آرتدی. کندیلرله یاناشی، شهر اهاالی سی، ائله جه ده اولرل آزاتلار زومره سی ایله بیر توتولان و یالنیز تورپاق وئرگی سی وئرل روحانی لر ده آغیر وئرگی ایله یوکلندیلر.

اکیلیب- اکیلمه سیندن آسیلی اولمایارق بوتون اکینه یارارلی ساحه لر وئرگی قویولدو. خزرین غرب ساحلینده اوجالیدیلان بش سیرا مدافعه خطی نین تیکیتی سی ده تامامیله آلبانیا اهاالی سی اوزه رینه دوشدو. مویشی کالانکات لی یازیردی: «قافقاز داغلاری ایله بؤیوک شرق (خزر) دنیزی آراسیندا کی مؤحتشم تیکیتی اوچون اینشاآتچی لار توپلایان و مختلیف ماتریال آریان ساسانی شاهلاری اؤلکه میزی طاقتدن سالمیشدیلار».

بو تدبیرله یاناشی ساسانی لر جنوبی قافقاز خالقلارینی، او جمله دن آلبانلاری زورلا آتش پرستلییه چئویرمک یولو ایله اونلارین مدنی- ایدئولوژی آسیمیلاسیاسینا نایل اولماغا چالیشیردیلار. اعتقاد مسئله سی یالنیز دینی ماهیت داشیمیردی، بو همچنین مهم سیاسی اهمیته مالیک مسئله ایدی. دینی آسیمیلاسیاسی نین اساس مقصدی مرکزین سیاسی حاکمیتینی مؤحکم لندیرمک، تابع اولمایان خالقلارین تام اطاعتکارلیغینی تامین ائتمک، اونلاری اؤز موسقیل لیکلری اوغروندا آپاردیقلاری مبارزه ده کؤمک اومدوقلاری بیزانس دان آیرماق ایدی.

II یزدیگردین گؤردویو بوتون بو اقتصادی و سیاسی تدبیرلر ۴۵۰-۴۵۱- جی ایللرده باش وئرلرلر - ساسانی حرکاتینا سبب اولدو؛ بونون اوچون اساس بهانه جنوبی قافقازا گؤندریلمیش یئددی یوز آتش پرستین (اونلاردان اوچ یوزو آلبانیا اوچون نظرده توتولموشدو) خریستیانلیغین کؤکونو کسمک و آتش پرستلیگی یایماق جهدلری اولموشدو. آرمینیا و ایتریا یا نسبتا آلبانیادا عصیان داها آغیر شرایطده کئچیردی. پایتاکاران شهرینده ساسانی سلاح لی قوه لری جمع لنمیشدی. چولا اراضی سینده هونلارلار قارش یوروشدن قایتمیش اون مین ساسانی آتلی سی یئرلشمیشدی. ساسانی لر اونلارین کؤمکیله گورجستان و آلبانیادا باش قالدیرمیش عصیانی ضعیف لتمک، آرمینیادا کی حرکاتی بوغماق ایستیردیلر.

II یزدیگرد طرفیندن شاه سارایینا چاغیریلاراق اورادا گيروو کیمی ساخلانیلان و مزدکیزیمی قبول ائتمهیه مجبور ائدیلن آلبان حؤکمداری II وایجی عصیانچی لاری آچیق شکیلده مدافعه ائده بیلمزدی. آلبانیاداکي عصيانا اؤلکه نین جنوبی قافقاز خالقلاری نین آزادلیق حرکاتینا باشچی لیق ائدن، حربی عملیاتین عمومی ایستراتژی پلانی نی حاضرلایان واردان مامیکونیانلا سیخ علاقه ساخلایان اؤلکه پاتریارخی - کاتولیکوسو و هازاراپتی-وزیری رهبرلیک ائدیردی.

۴۵۰- جی ایلده آلبان حؤکمدارلاری نین قیش ایقامتگاهی اولان خالخال شهر ی یاخینلیغیندا (معاصر قازاخ زوناسی) عصیانچی لارلا ساسانی قوشونلاری آراسیندا دؤیوش باش وئردی. بو دؤیوش ساسانی قوشونلاری نین تام مغلوبیتی ایله باشا چاتدی. بو غلبه دن سونرا ساسانی لرین آلبانیادا توتدوقلاری قالا و شهرلر هجوم چکن آلبانلارین، آرمینیالی لرین و ایبئرلرین متفق قوشونلاری داها سونرا «هون کئچیدینه» دوغرو بیرگه یوروش ائتدیلر. اونلار II یزدیگرد طرفیندن تیکیلن قالانی داغیداراق بوراداکي ساسانی قارنیزونونو^{۲۸} محو ائتدیلر و آلبان حؤکمدار نسلیندن اولان بیر کنیازی کئچیدین کومئندانتی تعیین ائتدیلر. هونلارین اؤلکه سینه و باشقا شمالی قافقاز تورپاقلارینا گئدیپ، فارس لارا^{۲۹} قارشى اتفاق باغلاماق دا اونا حواله ائدیلدی. هونلار کؤمک رد ائتدیلر. بو زامان ائقتالیت لرله محاربه ده اودوزان ساسانی شاهنشاهی II یزدیگرد اورتا آسیادان کتسیفونا قایتدی. بیزانسی لارین جنوبی قافقاز خریستیئانلاری نین ایشینه قاریشما دیغینا امین اولان II یزدیگرد عصیانى زور گوجونه بوغماق قرارینا گله رک، میهر-ئترسئسی بؤیوک اوردو و چوخسای لی فیل لرله اورا گؤندردی. آلبانیا، آرمینیا و گورجستان داکي عصیانچی لاردان بیر چوخونو باهالی هدیه لر و وعدلرله عصیان دان یایندیرماق مومکون اولدو. فئودال لارین چوخو اؤز یئرلرینه قایتدیلار. فارس لار «واردان مامیکونیانلا آلبانیا و گورجستان آراسیندا چوخ مهارتله باغلانمیش اتفاق مو قاوله سینى پوزماغا» موفق اولدولار. ۴۵۱- جی ایل ایونون (ژوئن) ۳-ده آرتاز ولایتینده-

^{۲۸} معین یاشایش منطقه سی و یا منطقه ده دائمی و یا موقتى یئرلشمیش حربی حصه، حربی مکتب و یا مؤسسه دئمکدیر.

^{۲۹} فارس سؤزو بورادا ائتنیک معنا داشیمیر.

كى آواراير دوزونده (ايندىكى ماكو ايله خوى آراسيندا) فارس لارلا عصيانچى لار آراسينداكى مشهور دؤيوش عصيانچى لارين آغير مغلوبيتى ايله باشا چاتدى.

عموم قافقاز آنتى ساسانى عصيانى ياتيريلديق دان آز سونرا، ۴۵۷-۴۶۳- جو ايللرده آلبان خالقى نين ساسانى لره قارشى چنوريلميش ان بؤيوك عصيانى باش وئردى. عصيانا حؤكمدار II واپچى اؤزو باشچى لىق انديردى. ۴۵۰-۴۵۱- جى ايللر عصيانيندان سونرا هنج بير گذشته گئتمه ين ساسانى شاهى II يزدىگرد آلبانلارين ان واجيب طلبلرينى بئله اؤده مك ايستمه دى.

۴۵۷- جى ايلده II يزدىگرد وفات ائتدى؛ اونون اؤلومو ساسانى خاندانيندا حاكميت اوغروندا مبارزه نى كسكىنلشديردى. بوندان استفاده ائدن II واپچى فارس لارا قارشى چيخدى. بو چيخيش ايلك نؤوبه ده اؤزونو II واپچى نين مجبورى صورته قبول ائتديكى زردوشتولوك دن ال چكمه سينده گؤستردى.

۴۵۹- جو ايلده ساسانى تاختيندا پئروز (۴۵۹-۴۸۴) اوتوردو. اونون دؤورونده تبعه لرين اونسوز دا آغير اولان وضعيتى اوزونمدتلى قوراللىق، قيتلىق (قحطلىك) و پئروزون خاريجى محاربه لرى نتيجه سينده داها دا آغيرلاشدى.

بوتون بونلار آلبانيدا ناراضى ليغا و آراسى كسيلمز عصيانلار سبب اولدو. ائرمنى تاريخچى سى يئقيشئين دئديكى كيمي، ساسانى دؤولتينده موقطعى اولاراق يارانميش امين-آمانلىق ۴۵۹- جو ايلده «آلبان حؤكمدارى نين تابع اولماق دان قطعى امتناع ائتمه سى ايله» پوزولدو. چولا كنجيدىنى اله كنجيرن آلبان عصيانچى لارى ماسكوت لارين قوشونلاريني اؤلكه يه بوراخراق، بؤيوك قافقازين اون بير «حؤكمدارى» ايله اتفاق باغلاديلار و اونلارين كؤمكىله آلبانيايا سوخولان ساسانى قوشونلارى ايله ايكي ايل اوغورلو حربى عمليات لار آپارديلار. فارس لارين واپچى ايله دفعه لرله دانيشيقلارلا گيرمك جهدلرى هنج بير نتيجه وئرمه دى. اوندا پئروز بؤيوك موزدلا توتدوغو هونلارى - اون اوقورلارى كؤمكه چاغيردى.

آلان قاپى سيندان آلبانيايا سوخولان هونلار ۴۶۲- جى ايلده آلبانلارلا دؤيوشه گيرديلر، بوتون ايلي آلبان حؤكمدارى ايله ووروشدولار. واپچى نين قوشونلارى نين آزالماسينا و داغيلماسينا باخمى ياراق هونلار اونو تابع ائده بيلمه ديلر.

بو محاربه ساسانی اوردوسونون موزدلو دؤيوشچولری اولان اون اوقورلار اوچون ده چوخ اوغورسوز اولدو. اونلارین بیر قیسمی دؤيوش مئیدانیندا، دیگرلری خسته لیک لردن هلاک اولدو.

آلبانادا ۴۵۷- جى ايلده باشلايان بو عصيان يالنىز ۴۶۳- جو ايلده ياتىرىلدى. ساسانى لرين
 اولكەدىكى مۇوقىي يىتىدىن مۇحكملندى، II وچى تاخت- تاجدان امتناع ائىدى، آرشاكى لر
 سولالەسى نىن حاكىمىتىنە ۳۰ اىللىك آرا وئرىلدى؛ اولكەنى ساسانى لرين جانىشىنى - مرزبان
 اداره ائتمەيە باشلادى.

مۇسىئى كالانىكاتلى ئېئىسكۇپ (اسقف) فوتون ھاكىمىتىدن اوزاقلاشدىرىلمىش واچىيە گۇندردىگى مدحىيە- مکتوبوندان گتىردىگى پارچادا سىياسى ھاكىمىتىنى ايتىرمىش اۆلكەنىن دىنىنىن الدن وئرىلمەدىگىنى خىصوصى قىد ائەدەرك يازىردى: «سنىن اۆلكەنىن دوغما دىنى حفظ اولونموش، بۆيوك كىلسەلر سالامات، كىچىك كىلسەلر امىن- امانلىقدا، روحانىلر عبادتلر دە، قوربانلار محرابلاردا قالمىشدىر».

۴۸۴- جو ایلده شاهنشاه والارش (۴۸۴-۴۸۸) ساسانی حۆكمداری اعلان ائدیلدی. ایمپئریا اراضی سینده حۆك سونر آغیر سیاسی و اقتصادی وضعیت محاربه نتیجه سینده داغیلیمیش کندلی تصرفاتینی برپا ائتمهیه چالیشان والارشلی اونون سلفلری نین جنوبی قافقازدا حیاتا کئچیردیکلری دینی تعقیب سیاستینه سون قویماغا و قافقاز خالقلا ری ایله صلح باغلاماغا مجبور ائتدی. نوارساق کندینده عصیانچی لارین تقدیم ائتدیگی شرطلرله باغلانمیش بو صلح موقاوایله سینه گۆره ساسانی حکومتی آلبانیا، آرمینیا و گورجوستاندا خیلی گذشتلره یول وئردی، آلبانیادا آرشاکیلر سولاله سی نین حاکمیتی یئنیندن برپا ائدیلدی. آلبان حۆكمداری نین داخیلی اداره چی لیکده موسستقیل لیگی تانیندی. دین و اعتقاد آزادلیغی تامین ائدیلدی، آلبان اعیانلاری نین امتیازلاری برپا ائدیلدی، فتودال ناھارار نسیللری نین هیئر آرخی (پندر شاهلیق) پرینسیپی توخونولماز قالدی. اۆلکه نین عالی حاکمی و ناھارارلارین باشچی سی یالنیز آلبان حۆكمداری اۆزو اولاییلدی.

۴۸۷- جى ايلده آلبان آرشاكى سولالەسى نىن سونونجو نەمەندەسى، II ۋاچى نىن قارداشى اوغلو مۇمىن لىقبلى III ۋاچاقان آلبان حۇكىمدارى اولدۇ. مۇيسىنى كالانكاتلى يازىر: «ۋاچى نىن باشلا باراق مۇمىن ۋاچاقان كىمى كىچىن ۳۰ ايل مەتبىندە آلبانىا حۇكىمدارىسىز قالدى.

بولونمەسی تصدیق ائدیلدی. بوتون جنوبی قافقاز اؤلکه‌لری کیمی، آلبانیا دا شیمال جانیشین‌لیگی‌نین، آدورباداقان - آذربایجان دا آدلاندریلان قافقاز کوستونون ترکیبینه داخل ائدیلدی. بو وضعیت ۶۲۸-جی ایله کیمی داوام ائتدی.

آلپاوتلار Alpaut - قدیم تورک منبع‌لرینده VIII عصردن آدی چکیلن تورک تایفالاریندان بیرى ده Alpout (Alpaut, Alpağut, Alpavut) آدلانیر. آلپاوتلار تاریخی ماخذلرین وئردیگی معلوماتا گؤره ، XIII - XI عصرلرده سلجوق اوغوزلاری‌نین، XV - XIV عصرلرده قاراقویونلو و آغ‌قویونلولارین ترکیبینه اولموشدور. XV عصرین آخیرلاریندان ایسه اونلار قیزیلباشلارین ترکیبینه جنوبی قافقاز و اؤن آسیانین سیاسی حادثه‌لرینده چوخ فعال اشتراک ائتمیشلر. صفوی‌لر زامانیندا اونلارین اساسا، چوخور سعد و شیرواندا یاشامالاری تاریخی قاینالاردا عکس اولونموشدور. آلپاوت تایفاسینا منسوب اولان نسیللر صفوی‌لره گؤستردیکلری صداقتلی حربی خدمتین مقابیلینده اونلاردان جنوبی قافقازین مختلف یئرلرینده تورپاق ساحه‌لری آلیمیشلار. قیزیلباش تایفالاریندان بیرى اولان آلپاوتلار XVI عصرده آذربایجاندا اساسا، یاریم‌کۆچهری حیات کنچیرمیشلر. خدمت‌لرینه گؤره صفوی شاهلاری آذربایجاندا اونلارا قیشلاق یئرلری ده وئرمیشلر.

قدیم تورک منشالی آلپاوت تایفاسی‌نین آدی روس منبع‌لرینده ایلک دفعه کولیکووو Kulikovo دؤیوشو (۱۳۸۰ جی ایل) ایله علاقه‌دار چکیلیر. اوغوز - سلجوق تایفالاریندان اولان آلپاوتلار آذربایجان ایله یاناشی، قونشو اراضی‌لرده مسکن سالمیشلار.

آلپی Alpı سؤزو قدیم تورک دیلینده «قوچاق، مرد، قهرمان، جسور، ایگید» آنلامیندادیر. آلپ سؤزو (ائتنونیمی) ده بو معنای داشی‌یر. دئمه‌لی، آلپی توپونیمی «ایگیدلر، ارنلر، یوردو» معناسیندادیر. بو سؤزله باغلی آذربایجاندا و اونون حدودلاریندان کناردا چوخلو جغرافی آدلار قیده آلینمیشدیر. بو تیپ جغرافی آدلارا نمونه اولاراق قوبا رایونونداکی آلپان کندینی، داغیستاندا آلپان کندى، یئنه داغیستاندا خارابالیغی قیده آلینمیش آلپان، گورجوستانین ایندیکی «چاقئری» رایونوندا خارابالیغی قالمیش آلپانا کندینی، واختیله ایروان قضاسیندا، قمرلی رایونو اراضی‌سینده موجود اولان آلپاوا کندینی، روان ایالتی‌نین «قارنی» ناحیه-سینده‌کی آلپئوی و آلپتق مزره‌سی کندلرینی (خارابالیقلاری قالیر)، لاجین رایونو اراضی-سینده‌کی آپاوت دره‌سینی، قوبا رایونو اراضی‌سینده‌کی آلپان دره‌سینی، اهرده ایکی الپاوت

کندینی، بیجاردا آلپهوت کندینی، ملایرده ۵ الفاوت و بیر الفوت کندلرینی (همدان) و س. گؤسترک اولار.

«جسور، شجاعتمی، ایگید» معناسی وئرن آلپ قدیم تورک – آذربایجان سۆزو XV عصردن اعتبارا آذربایجان دیلینده عینی سئمانتیکالی «دلی» سینونیمی ایله عوض اولونموشدور. ل.ق. کئرسنبرق Kersenberg ده آراشدیرمالاری نتیجه سینده بو فیکره گلمیشدیر کی، قدیم تورک دیلینده آلپ سۆزو معنا اعتباری ایله «قهرمان، ایگید» ایفاده لری ایله ایضاح اولونا بیلر. آکادئمیک آن. کونونوف تدقیقاتلاریندا گؤستریر کی، آلپ و آلا (پ) سۆزلری آل (پ) کؤکو اساسیندا یارانمیشدیر. آلپ و آلا (پ) سۆزلری مونقول دیلینده «خدمتی وظیفه بورجو» آنلامینا اویغون گلیر. دئمهلی آلپ سۆزو «فئودال دروژینا»^{۳۰} دؤیوشچو» معناسیندادیر. آلپ سۆزو اورخون آبیده لرینده «ایگید، قهرمان» معنالاریندا ایشله نیر. بونو محمود کاشغری ده اؤز یازیلاریندا تصدیق اندیر.

بیزجه آلپ سۆزو اصلینده آلپی (آل + پی) / ائلی (ائل + پی) Al/EI + Pi ائتونیمی نین قیسال دیلمیش شکلیدیر. بو ائتونیمین اساسیندا پی میفیزمی دورور و آل/ ائل ائتیک بیلدیرن توپوحصه ایله بیرلشه رک مستقل ائتونیم کیمی چیخیش ائتمیشدیر. آلاوت ائتونیمی آشاغیداکی کیمی آنالیز ائتمک اولار:

(منسوبلوق بیلدیرن توپ شکلچی) a + ut + (میفوئتیک آد) Pi + (ائتونیم بیلدیرن توپو حصه) Al/EI

آمازونلار آذربایجاندا یاشامیش، دؤیوشکن قادینلاردان عبارت تایفادیر. تایفادا بیر نفر بئله کیشی اولمایب. اساساً آذربایجانین شمال- غرب و جنوب- غرب اراضی لرینده مسکونلاشیبلار. لاکین آبورگتن (یئرلی)^{۳۱} اولمایبلار. آمازونکالار آذربایجانا ایسکیف (اسکیت)- ساک- ماسساگت تایفالاری نین آخینی زامانی گلیبلر. هئودوت آمازونکالارین شمالی قارا دنیز حؤوزه سینده ایسکیفلرله قونشولوقدا یاشادیغینی گؤستریردی. آمازونکالارین آذربایجاندا یاشامالاری حاققیندا اساس معلوماتلاری ایسه ایسترابون

^{۳۰} فئودالارین اؤزل سیلاحلی دسته سی.

^{۳۱} هر بیر اؤلکه نین یئرلی ساکینی آبورگتن (یئرلی) آدلانیر.

«جغرافیا» اثرینده وئریب. ایسترابون بو حاقدا یازیر: «آلبانیانین یوخاری داغلاریندا آمازونکالار یاشاییر. پومیثی یوروشده موشایعت ائدن و آلبانیایا گلن فئوفان سؤیله بیر کی، ایسکیف تایفالاری اولان هنلل و لئه لر آمازونکالار و آلبانلار آراسیندا یاشاییرلار. بو اؤلکه ده همین تایفالار ایله آمازونکالار آراسیندا مئرمودالیدا چایی آخیر. بو یئرله یاخشی تانیس اولان باشقا یازیچی لار، اونلارین ایجری سینده ایسکئپسالی مئرمودور و قیسیکارت ادعا ائدیرلر کی، آمازونکالار قافقاز داغلاری نین کئراون آدلانان شیمال اتکلرینده قارقارلارلا قونشولوقدا یاشاییرلار. آمازونکالار بوتون واخت لارینی اؤزلری اوچون استفاده ائدیرلر، یئر شوملاییر، باغچی لیق، مال- قارا، خصوصیله، آتلارا قوللوق ائتمک کیمی مهم ایشلر گؤرورلر. آمازونکالار آت بئلینده اوولا و حرپی تعلیمله مشغول اولورلار. اونلارین ساغ دؤش لرینی اوشاق واختی یاندیریرلار کی، هر ایش گؤرنده خصوصیله نیزه آتاندان راحت اولسون. اونلار همچینن اوخ، یای، یونگول قالخان و بالتا دا ایشله دیرلر. اونلار وحشی حیوان دری سیندن بورونه جک، دیبلقه و کمر حاضیرلاییرلار. یازداکی ایکی خصوصی آیدا اونلاری قارقارلاردان آیران قونشو داغا قالخیرلار. چوخ قدیم بیر مراسمه گؤره قارقارلار دا همین داغا قالخیرلار کی، قادیئلارلا بیرگه قوربان وئریب، اوشاق دوغمالاری اوچون اونلارلا یاشاسینلار؛ کیم کیمله دوشدو، اونلار خلوت، قاران لیقدا گؤروشورلر قادیئلاری حامیله ائده رک قارقارلار اونلاری ائولرینه بوراخیرلار. قادین جینسیندن اولان بوتون اوشاقلاری آمازونکالار اؤزلرینده ساخلایرلار، کیشی جینسیندن اولانلاری ایسه قارقارلارا وئریرلر. هر بیر قارقار اونلارا گتیریلن کۆرپه نی اوغلو بیلیم بؤیوتمه لی دیر».

اوج تایفاسی UC – تاریخی منبع لرده اوجار آدلی تایفانین دا آدی چکیلیر. اورتا عصرلرده آنادولودا اوچان (اوجار) آدلی ماحال اولموشدور. بو ماحال چوخ گومان کی، ایران آذربایجانین اوجان (اوجار) UCAN (UCAR) شهری نین (XIII عصردن معلومدور) آدی ایله باغلیدیر. اوجان (اوجان) ائتونیمی «اوجلارین یاشادیغی یئر»، «اوجلار مخصوص کند» معناسیندادیر.

بعضی تدقیقاتچیلار اوجار توپونیمینی آذربایجان دیلینده کی اوجار (اوجماق فعلیندن) سؤزو ایله علاقه لندیریرلر. بیر سیرا آراشدیریجیلار ایسه توپونیمی تورک دیل لرینده کی اوج uç («سرحد، سون، آخیر»، «اوجا»، «پاک»، «یوکسک»، «قدرتلی»، «ایشیقلی»، «یئر»، «قوشون

دسته‌سی» و س.) سۆزو ایله باغلاييرلار. آر (ار) سۆزو «ارکیشی، ایگید، قدرتلی، دؤیوشچو، پهلوان» آنلامیندادیر. بئله اولان حالدا توپونیم «اوجا، پاک، قدرتلی، ار کیمی» آنلامینا اویغون گلیر. اوج سۆزونون بیر چوخ تورک دیللی خالق‌لاردا همچنین «بازار»، «آلیش – وئیش یئری» آنلاملاری دا وار.

«کارتلیس تسخوورئردا» Kartlis Tsxovrerda آدلی گورجو سالنامه‌سینده تورک، خزر، پنچئنق، قیپچاق، بونتورک Buntürk، تورکمن و باشقا تایفالارلا یاناشی او (اوجی) تایفاسینین دا آدی چکیلیر. اونلارین (اوجارلارین، اوجلارین) ساکیت، تمکینلی، عینی زاماندا دؤیوشکن اولمالاری گؤسته‌ریلیر... یاقوت حموی (XII – XIII عصرلر) و حمدالله قزوینی (XIII – XIV عصرلر) چوخ جیلدلیک جغرافی آدلی لغت‌لرینده آذربایجان اراضی-سینده کی قید ائتدیکلری یوزلرله توپونیم‌لر ایچهریسینده اوچان (اوجار) آدینی دا چکمیشلر. گؤرکملی عثمانلی تاریخچسی «ابراهیم افندی په‌چه‌وی»نین (۱۶۴۹ – ۱۵۷۴) «تاریخ» اثرینده ده آذربایجاندا آدلاری چکیلن اوروقرافیک اوبیئکت‌لر سیراسیندا اوجان یئری آدلی اراضی‌نین ده آدی دا قید اولونور. بدر شیروانی (XV عصر) ده اثرینده آذربایجان اراضی-لری سیراسیندا اوجان (اوجار) آدینی چکمیشدیر.

ایسکیفلر: اکثر تاریخچی‌لرین فیکرینه گؤره، ایسکیفلر، ساکلار، کیممئرلر مادا اراضی‌سینده میلاددان قاباق VIII عصردن گؤرونمه‌یه باشلامیشلار. لاکین ت. سولیمیرسکی وولقا بویو، شیمالی قافقاز و آذربایجان آرخنولوژی ماتریال‌لارینی نظردن کئچیره‌رک، کرتمه قبیرلر مدنیتی^{۳۲} ایسکیفلره عایید ائتمیش و اونلارین اؤن آسیادا آزی میلاددان قاباق IX عصردن مؤوجود اولدوغو قناعتینه گل‌میشدیر.

^{۳۲} کرتمه (kərtəmə) قبیرلر مدنیتی تونج دؤورونه (میلاددان قاباق ۲جی مین ایللیگین ایکینجی یاریسی و ۱جی مین ایللیگین بیرینجی یاریسی) عاید آرخنولوژی مدنیت‌دیر. کرتمه قبیرلر مدنیتی قویو قبیرلر مدنیتینی عوض ائتمیشدیر. بو مدنیتین آدی قبیرلرین بعضی‌لرینین ایچریسینده، یا دا اوستونده دوزلدیلیمیش تیکیلی‌لرله علاقه‌داردیر. بو قبیرلرده دن داشی، هونگ دسته، تونج بالتا، بیچاق، خنجر، نیزه و اوخ اوجلوق‌لاری، توپپوز، سوموگدن قیرماق، ایگنه، بزک اشیالاری و س. اؤلو

ایسکیف ائتونیمی میلاددان قاباق VII عصر آسور قایناقلا ریندا «ایشقوزای»، «آشقوزای» شکل لرینده قیده آلینمیشدیر. م. دیاکونوف گؤستریر کی، اؤن آسیا یا یئنیجه گلمیش ایسکیفلره آسورلار بئله آد وئره بیلمز دیلر، اودور کی بو جور آدلاندرما اؤزونو آدلاندرما حساب اولونمالی دیر. عینی زاماندا هئرو دوت قید ائدیر کی، شیمالی قارا ده نیز ساحلی ایسکیفلری اؤز لرینی ایسکولوت آدلاندریر دیلار و یونانلارین ایشلتدیگی ایسکیف (ایسکیت) سؤزو ده بورا داندیر. بونلار گومان ائتمه یه اساس وئیرر کی، ایسکولوت، ایسکیت، ایسکیف سؤزلری یونانلارین بو تایفا بیرلشمه سینه وئردیگی آدلار دیر و بیر کؤک دندیر. ایسکولوت و ایسکیت سؤزلرینین یاخین لیغی آیدیندیر؛ اسکیت (ایسکیت) و ایسکیف سؤزلرینده کی ت- ف فرقی یونان یازیلارینین اوخونماسی ایله باغلی یارانمیشدیر. آیدینلاشدیریلمالی اولان بیر جهت ده ایسکیت و ایشقوزای (آشقوزای) سؤزلرینین علاقه سیدیر. م. دیاکونوف یونان ایسکیت (ایسکیف) سؤزونون آسورلارین آشقوزای (ایشقوزای) سؤزوندن تۆرمه اولدوغونو، سؤزلرین اولینده کی «آ» و «ی» صائتلرینین آسورلار طرفیندن آرتیریلدیغینی، آشقوزای، ایشقوزای سؤزلرینده کی «ز» سسینین یونانلاردا د (ت) سسینه کئچدیگینی گؤستریمیشدیر. غ. غیبوللائف م. دیاکونوفون فیکرینین اوولکی حیصه سی ایله راضی لاشسا دا، سس آرتیمی و سس کئچیدی مسئله لرینده مؤلفین سهو ائدیگینی قید ائتمیشدیر.

گۆردوک کی، آسور و بابیل منبع لری هئرو دوت دان ۲۰۰ ایل اول بو تایفالاری آشقوزای، ایشقوزای آدلاندریمیشدیر؛ بئیلیدا (اینجیلده) ایسه تایفالارین آدی آشقوز شکلینده دیر. هئرو دوتون ایشلتدیگی فورما سونرالار اوخو و ترجمه زامانی تحریف ائدیلمیشدیر. ز. حسنوف ایسکیف سؤزونون قدیم یونان یازیلیش فورماسینی اطرافلی تدقیق ائده رک گؤستریر کی، بو سؤز هئرو دوتدا ایسکوزئس (تک)، ایسکوزای (جمع) شکل لرینده یازیلیمیش، روس دیلینه ترجمه زامانی ایکی تحریفه یول وئریلمیشدیر: «ته» سس بیرلشمه سی ایله وئریلمه لی اولان سون سس «ف» ایله وئریلمیش، «و» سسی عوضینه «ی»

ایله بیرلیکده باستیریلدی. کرتمه قبری لر مدنیتی تایفالارینین اساس مشغولیتی مالدارلیق و اکیچیلیک اولموشدور. کیمثرلرین و ایسکیفلرین فورمالاشماسیندا مهم رول اوینامیشدیر.

ايشلە دىلمىشىدىر؛ نتيجه دە «ايسكوتە» سۆزۈ «سكىف» كىمى فورمالاشدىرىلمىشىدىر. اينگىلىس دىلىندە ايسكىز، تورك دىلىندە ايسكىت شكىلىدە ئايتىلىشىدىر. آذربايجان دىلىنە روس دىلىندە ايشلەنن فورما داخىل اولموشدور. ز. حسنوفون فيكرىنچە، سۆز قوز/كوز كۆكۈندىن و آش/اس كومپوننتىندىن (حىصەسىندىن) دوزلىمىشىدىر. آش، ايش، انش سۆزلىرى قديم توركچە دە «(داغى) آشماق»، «چاماق»، «قاچماق»، «دۇيوش» معنالارىنى وئىرى. ق. مىننىس آشقوزاى، ايشقوزاى سۆزلىرى نىن اولىندە كى «ا»، «ى» صائىتلىرى نىن سامى و ايران دىللىرىندە سۆزۈن تلفظونو آسانلاشدىرماق اوچون آرتىرىلدىغىنى گومان ائتمىشىدىر. ز. حسنوفون فيكرىنچە، سۆزۈن اولىندە كى آش، آس، ايز، ايس خصوصى آد دا اولايىلر - ايشكوز چارى ايشپاكاي آدىندا اولدوغو كىمى. ز. حسنوف بو قناعتە گلەمىشىدىر كى، ايسكىف، ايسكىت، شكودا، آشقوز، ايشكوزاى، آشكوزاى سۆزلىرى و يونانلار ايسكوز، توركلىرىن ايسكىت، روسلار ايسكىف، اينگىلىسلىرىن ايسكىز سۆزلىرى عىنى معنانى ايفادە ائدىر و كۆكۈ قوز ائتنونىمى دىر.

ز. حسنوف هم دە بو قناعتە دىر كى، اگر ايسكىف سۆزونون اصلى «سكوز» دورسا، دئمەلى، او، اغوز سۆزۈ ايلە باغلى دىر. فيكرىنى داوام ائتىدەرەك قىد ائدىر كى، اغوز سۆزۈ تورك دىللىرىندە مختىلف معنالاردا يوزولور. اغوز سۆزۈ ايلك ئۆوبە دە اوگ - «وغول» و اوز - «يول» سۆزلىرىنە آيىرماق و اغوزلار اىن خاراكترىنە اويغون اولاراق، «يول گئىدن»، «كۆچرى» معنالارىندا^{۳۳} ايضاح ائتمك اولار؛ هئروودوت اغوزلارنى «مادىان ساغان» آدلاندىرمىش و آت سودونون توتىم خاراكترلى اولدوغونو گۆستىرمىشىدىر. بو جەھتدىن اغوز سۆزونو آغوز - «ايلك سود» كىمى دە ايضاح ائتمك اولار. بو سۆزۈ قوز، كوز سۆزۈ ايلە دە باغلاماق مومكۈن سايىلىر - اغوزلار شىمال اھالىسى حساب اولونور و قوز، كوز سۆزلىرى «داغىن گون دوشمەن طرفى»، «پايىز» معنالارىنى ايفادە ائدىر. بئىلەيكە، مۇلف سۆزۈ تورك مىشالى سۆز كىمى بىر نىچە استقامتدە ايضاح ائتمىشىدىر.

^{۳۳}البته ائله بوراداجا قىد ائدك كى، اغوز سۆزۈ ايكى كومپوننتىدىن، «اوغ» (نسيل، تايفا، قىبىلە)، «ز» ايسە جمع شكىلچىسىدىر. دئمەلى اغوز نسيلىلر، تايفالار و قىبىلەلر دئىمكىدۇر.

غ. غیبوللایف آشقوزای، ایشقوزای سۆزلرینده - آی ائلمئنتینه تدقیقاتچی لارین دقت یتیرمه سینی جدی ایراد حساب ائده رک گۆستریر کی، آشکار تورک - مونقول ائلمئنتی اولدوغو اوچون قصداً اوستوندن کئچیرلر. مؤلفین فیکرینه گؤره، آسسور دیلینده د - ز و س - ش کئچیدلری ایله بو سۆزلر ایسکوتای/یسکودای فورماسیندا اولموشدور و تورک تایفا آدلارینداندیر. مؤلف اونو دا گۆستریر کی، ایسکولوت - بوتون شیمالی قارا دنیز ساحلی تایفالارین دئییل، جمعی بیر نئچه تایفانین عمومی آدی اولموشدور، ائسکئل (عرب مؤلف لری نین خاطیرلادیغی قدیم بولقار تایفالاریندان بیرینین آدی) سۆزوندنیر (ائسکئل، ایشکیل، ائسکیل شکل لرینده اورتا آسیانین تورک خالقلاری آراسیندا قالماقدادیر) و سون داکی (او)ت قدیم تورک جمع شکیلچی سیدیر. غ. غیبوللایف بو سۆزله ایسکوتای سۆزونو فرقلندیرمه یه چالیشمیشدیر. مؤلفین فیکرینجه، ایسکوتای، ایسکودای میدیایا گلن ایسکیف تایفاسی نین کونکرت آدی، آنتیک مؤلف لری ن اثرلرینده کی ایسکیت، ایسکیف، ایسکوت سۆزلری ایسه تایفالارین توپلو آدی دیر.

تدقیقاتچی لارین بیر قیسمی ایسکیف لری اوجدان توتما ایران دیل لرینده ^{۳۴}دانشان تایفالار حساب ائتمیشلر. سای سیز تدقیق و آراشدیرمالار، تدقیقاتچی لارین مختلیف و ضدیت لی فکری گۆستریر کی، ایرانشوناس لارین کارپات دان چینه قدر اراضی لرده یئرلشدیردیک لری قدیم ایسکیفلر منشأ اعتباریله مختلیف ائتئوس لارین بیرلیگیندن عبارت اولموشلار. بو فیکرین طرفدارلاری چوخ دور. «سیبیر ایسکیفلری»، «آلتای ایسکیفلری»، «یاکوتیا ایسکیفلری»، «قافقاز ایسکیفلری» حاققیندا منشأ بیرلیگیندن، اونلارین ایران منشالی اولماسیندان نئجه دانیشماق اولار؟. بئله چیخیر کی، غربی سیبیرین تورک خالقلاری نین اجدادلاری (اومسک، تومن، تومسک، نوووسیبیرسک، کئمرووو و س.) (غیری - علمی شکیلده عمومیلشدیریلیمیش ایران دیللی لر ایمیشلر. غ. غیبوللایف بو «منطقی» سون درجه غیری - منطقی حساب ائتمکده تام حاق لی دیر.

^{۳۴}ایران دیللی ایراندا یاشایانلارین دیللی معناسیندا دئییل، دیلچیلیک ادبیاتیندا هیند - آوروپا دیللی عائله سیندن اولان بلوچ، لور، گیلک، تالیش، تات، کورد و ب. دیل لردن عبارت ایران دیللی عائله سی دئمک دیر.

ايرانشوناسلارين فيكرينه گۆره، آنتيك مؤلفلر هارادا ايسكيفلرين يئرلشدیگینی گؤسترمیشلرسه، اورادا ايران دىللىلر ياشامیشلار. لاکين اونلار ايسكيفلرين ۷ ترجمه چیدن استفاده ائتدیکلری بارهده هئروودوتون معلوماتینی حسابا آلماق ایستهمیشلر. جد- جهده اساسلاندیرماغا چالیشمیشلار کی، اورتا آسیادا و اوندان غربده تورک دیلی یئنی مین ایللیگین ایلک عصرلریندن یایلماماغا باشلامیشدیر. مثلا، ر. فرایین فیکرینه گۆره، «تورک دؤورون»، یعنی میلاددان قاباقکی مین ایللیگین سونلارینا قدر مرکزی آسیانین اهالی سی ایران دیللىلر اولموشدور. حتی ج. کلاوسون، س. ق. کلیاشتورنی، آ. ن. کونونوف، ف. ابوهانئس، آ. لیوشیتس و باشقالاری تورک- رونیک الیفباسی نین (مقصد اورخون - یئنی- سئى کیتابه لرینده استفاده اولونان الیفبا دیر - ع. م. آغداشلى) ایران منشالی اولدوغونو، ایران منشالی سوقدی (سغدی) الیفباسی اساسیندا دوزلدیلدیگینی ادعا ائتمیشلر. بعضی لری ایسه «ار» و «آش» کیمی تپیک تورک سۆزلری نین ده تورک دیل لرینه ایران دیل لریندن کئچدیگینی ثبوت ایتیرمگه چالیشمیشلار.

موجود کونسئپسیا یا ^{۳۵} اساسلاندیغی اوجون مهم بیر مسئله ده غ. غیبوللائف ده سهو ائتمیشدیر. او، قارا دنیزین شمال ساحل لرینده و شیمالی قافقازدا یاشایان و معاصر ادبیاتدا ايسکیت، ايسگیت، ايسکيف آدلاندیریلان اهالی نی اوج قروپا آیرمیشدیر: (۱) یئرلی، آتوختون ^{۳۶} ایران دیللى اهالی (اوستتین لرین اجدادلاری)؛ (۲) منشایی بیلیمه یین باشقا قروپ یئرلی اهالی و قافقاز دیللىلر؛ (۳) شرق دن - آسیادان گلن قدیم تورک دیللى اهالی. بو بؤلگو منطق سیزدیر. ۱- جی و ۲- جی بؤلگولر یئرلی اهالی نی، ۳- جو بؤلگو آسیادان گلنلری احاطه ائدیر. یئرلی اهالی نین بیر قیسیمینی اوستتین لرین اجدادی، بیر قیسیمینی قافقاز دیللىلر حساب ائتمکله، تورک دیللىلری یالنیز آسیادان گلنلرله محدودلاشدیرماق تورک لرین ایلکین وطنی نین اؤن آسیا اولدوغونو تصور ائده بیلیمه مگین نتیجه سیدیر. شیمالی قارا دنیز ساحل لرینده مسکونلاشمیش ايسکيفلرین بیر حیصه سی نین آبوریکئن (یئرلی)، بیر حیصه سی نین گلمه اولدوغونو هئروودوت دا تصدیق ائدیر: غ. غیبوللائف بو فیکری

^{۳۵} کونسئپسیا تصور، برداشت دئمکدیر .

^{۳۶} جمله نین معناسیندان دا بللی اولدوغو کیمی آتوختون یئرلی دئمکدیر .

سؤیلمکده اونو اساس گؤتورور کی، شیمالی قارا دنیز ساحل لرینه شرق دن هئچ بیر ایران دیلی تایفا گلمه میشدیر. بیز بو فیکری دوزگون حساب اندیریک. لاکین او فیکری دوزگون حساب ائتمیریک کی، یئرلی ایسکیفلر یالنیز ایران- و قافقاز دیللی لردن عبارت اولموشدور. اؤن و کیچیک آسیادا، شیمالی قاراده نیز ساحل لرینده آبورینگن (یئرلی) ایسکیفلر وارسا، اونلارین معین قروپلاری شرق دن گلن لرله قوهوم آبورینگن (یئرلی) تورک لر اولمالی ایدی. و دیگر طرفدن، شرق دن یئنی گلن ایسکیفلرین مرکزی آسیا یا واختیله بورادان گئتمیش اولدوغو دا اونودولمالی دیر.

تدقیقاتچی لار، طبیعی کی، تورک ائتنوسلاری نین تاریخی رولونو اوزه چیخارماق اوچون اورتا و مرکزی آسیانین، آلتاین، سیبیرین، جنوب- شرقی آوروپانین آرخلوژی مدنیتینه ده اساسلانمیشلار. بوتون بو اراضی لره دیرناقلی حیوانلارین وحشی حیوانلار طرفیندن پارچالانماسینی عکس ائتدیرن ایسکیف «وحشی اوسلوبو» حاکم دیر. بعضی لری وحشی اوسلوبون منشاینی توتمله، بعضی لری ماگیا (جادو) ایله، بعضی لری میفلرله (اسطوره ایله)، بعضی لری سوسیال وضعیتله باغلامیشلار. بیر سیرا گؤرکم لی عالیم لر بو اوسلوبون قید اولونان اراضی لره گلمه اولدوغونو گؤستمیشلر. ی. ی. کوزمینا بو فکرده دیر کی، بو اوسلوبو ایسکیفلر اؤن آسیادان منیمسه میشلر، چونکی بو اوسلوب اؤن آسیادا هخامنیش، یونان، باکتریا، واروار اوسلوبلاری شکلینده شئی لر اوزه رینده حک اولونموشدور و دئمه لی، بورادان دا آرواسیا چؤل لرینه یایلمیشدیر. ی. ی. کوزمینا بیرباشا قید اندیر کی، آلتای اهلای سی پارچالاما صحنه سینی بلاواسیطه اؤن آسیادان منیمسه میشدیر. آ. م. خازانوفون دا فیکری عینی دیر: «سکیف مدنیتی نین فورمالاشماسی اؤن آسیانین مدنی اؤلکه لری نین تاثیر ایله باش وئرمیشدیر». ب. و. تنخوف دا بو فیکری تصدیق اندیر: ایسکیف مدنیتی اؤن و کیچیک آسیادان یایلمیشدیر. غ. غیبوللائف بو فکر لری «قطععی شکلده ایناندریجی اولمایان» کیمی قبول ائتمیشدیر. غ. غیبوللائفین اعتراضی اساس سیزدیر و یئنه عینی منبع دن - اؤن آسیانین بشر مدنیتی نین اینکیشافیندا ایلکین رولونو نظره آلماق دان ایره لی گلیر. تورک خالقلاری نین مرکزی آسیانین قدیم ساکین لری اولماسی باره ده غ. غیبوللائفین فیکرینه هئچ بیر شوبهه یوخدور. لاکین بو قدیم لیک اؤن آسیاداکی ایلکین لییه، قدیم لییه برابر دئییلدیر. تورک ائتنوسلاری نین و بشر مدنیتی نین بئشیگی نین آلتای دئییل، اؤن آسیا

اولدوغونو نظره آلماق سهو نتیجه‌لره سبب اولور. مؤلف اؤن آسیانی اونوداراق، ایسکیف مدنیتی‌نین بئش‌یگی کیمی سیبیری و آلتایی گؤرور. اصلینده، آلتاین آلتای کیمی شؤهرتی کؤک اعتبارله اؤن آسیایا باغلی‌دیر. بیز ایسکیف وحشی اوسلوبونون اؤن آسیا ماغلاریندان یاییلدیغینا شوبهه ائتمیریک. لاکین مؤلفین چوخ بؤیوک منطق و دلیل‌لرله اساسلاندیردیغی بیر فکرله تام راضی‌ییق: کؤچری ایسکیفلر آراسیندا بؤیوک بیر اراضیده یاییلمیش وحشی اوسلوب همین اوسلوبون یارادیجی‌لاری‌نین قطعیا منشأ بیرلیگی دئمک دئییل‌دیر.

ایسکیف اوسلوبو «ایلکین کؤچریلر»له علاقه‌لندیریلیر. «ایلکین کؤچریلر» دئدی‌کده میلاددان قاباق VIII-III عصرلرده جنوبی سیبیری و قازاخستان اراضی‌لرینده یارانمیش آیدهلرین یارادیجی‌لاری نظرده توتولور. لاکین بونلار حقیقی معنادا «ایلکین کؤچریلر» دئمک اولماز، بونلار بیزه معلوم اولان ایلکین کؤچری‌لردیر. بوتون تدقیقاتچی‌لار گؤستریر کی، وحشی اوسلوب مونقولوستان و تووادان دونای و قاراده‌نیزین شمال ساحل‌لرینه قدر یاییلمیش بیر مدنیت‌دیر. حقیقتده، هئچ بیر ایران دیلی اهالی هئچ واخت اؤزونه مخصوص ایسکیف مدنیتی‌نین یارانماسیندا هئچ جور اشتراک ائتمه‌میش‌دیر. بو مدنیت اثرکن کؤچری‌لره، فیکریمیزجه، آلتای دیل‌لری عائله‌سینه عایید اولان دیل‌لرده دانیشانلار عایید‌دیر. م. ای. آرتامانوف دا قید ائتمیش‌دیر کی، بیر-ایکی علامتین اوخشارلیغی هله ائتنیک عینی‌لیک و یا قوهوملوق اوچون اساس دئییل.

ایسکیفلرین ایران منشالی اولدوغونو ادعا ائدن‌لرین بیر دیلی ده ایسکیف شخص آدلاری‌نین و بیر سیرا ایسکیف توپونیم‌لری‌نین ایران منشالی ایضاحی‌دیر. ائتنوسون منشایی معین‌لشدیرمک اوچون، فیکریمیزجه، آنتروپونیم‌لر گرک‌لی اولسا دا، تام اعتبارلی دئییل‌دیر. باشقا بیر دلیل تاثیر‌نین گوجلندگی، دینی تاثیرین آرتدیغی دؤورده آنتروپونیم‌لر دؤزومسوزلوک گؤستریر، تئز دگیشیر. مثلا، عرب ایشغال‌لاندان، اسلام دینی‌نین یاییلماسیندان آز سونرا تورک دونیاسیندا عرب آدلاری باش آلیب گئتمیش‌دیر. یاخود ایران منشالی کاسپی شخص آدلاری دا ایران دیل‌لری‌نین میلاددان قاباق ۷ عصرده تورک منشالی کاسپی دیلینه بو جور تاثیر‌نین نتیجه‌سی ساییلیر. ف. میللترین توپلادیغی ۴۲۵ ایسکیف-سارمات شخص آدیندان یالنیز ۱۶۷- سینین، ل. زقوستانین توپلادیغی ۶۱۳ ایسکیف شخص آدیندان ۲۸۶- سینین ایران منشالی اولدوغو معین ائدیلمیش‌دیر. لاکین ایرانشوناس‌لار قالان (ایران منشالی

ایضاحی مومکون اولمایان) آدلارین دا ایران منشالی اولدوغونو اصرار ائدیرلر. بو اونونلا علاقه‌داردیر کی، «سکیف» دئدیکده ایرانشوناس‌لارین بئیننده یالنیز ایران دیللی اهالی دولاشیر، اهالی‌نین چوخ حیصه‌سی‌نین تورکلردن عبارت اولدوغو قصداً نظره آیینمیر. بؤیوک بیر اراضیده مسکونلاشمیش تایفا و قبیله‌لرین هامی‌سینی اوجدان توتما ایران دیللی حساب ائتمک او یثره گتیرمیشدیر کی، ساکلار، سارمات‌لار، ماسساگت‌لر، سیراک‌لار، دوندارلار و ب. تورک تایفالاری کل حالیندا ایران دیللی قلمه وئرلمیشدیر. محض بئله بیر کونسپسیا آلتای، جنوبی سیبیر، اورتا آسیا، قازاخستان و نهایت، آذربایجان اهالی‌سی‌نین منشایی دوزگون معینلشدیرمه‌یه ایمکان وئرمه‌میشدیر. م. ای. روستووسو، آ. ای. سوبولئوسکی، و. ف. میللئر، ای. و. آبایئو، ای. آ. قرائتووسکی، او. ن. تروباچئو، ای. ق. علیئف و باشقالاری بو کونسپسیانین داشییجی‌لاری کیمی ایسکیف، ساک، ماسساگت، سارمات و س. تایفا دیل‌لری‌نین ایران منشالی اولدوغونو جانفشان‌لیقلا مدافعه ائتمیشلر. بو ساحه‌ده سوؤت دؤورونده خالق‌لارین «قدیم» و «گنج» خالق‌لارا بؤلونمه‌سیندن عبارت اولان غیری- علمی نظریه‌نین ده رولو چوخ اولموشدور. بو نظریه‌یه اساساً تورک خالق‌لاری گنج خالق‌لاردان سایلمیشدیر. اصلینده، بو، سون درجه گولونج بیر بؤلگودور. دوشونمک ایسته- میرلر کی، تورک خالق‌لاری اوزاق آلتای‌دان کارپاتا قدر گئنیش اراضی‌لری بیردن- بیره نئجه بورویه بیلردیلر. بوتون بونلار بشر علمی‌نین آرخئولوژی ماتریال‌لار اساسیندا دقیق‌لشدیردیک‌لرینی میلی یاراماز شووینیست منافع باخیمیندان ساختالاشدیرماغین و یا آچیق- آشکار اینکار ائتمه‌یین نتیجه‌سیدیر. شرقه یاییلمیش بوتون تورک‌لرین ایلک وطنی اؤن آسیا اولموشدور. هله مؤزولیت‌ده اهالی‌نین پارچالانیب شرقه و غربه حرکت ائتمه‌سی باره‌ده، گوجلو میقراسیالار (مهاجرت‌لر) باره‌ده علمه چوخ شئی معلوم‌دور. تورک‌لر اؤن آسیادا اؤز بؤیوک رولونو محافظه ائتمکله، ۵-۶ مین ایل اول بوتون شرقی ده فتح ائتمیشلر. اونلارین ساک، ایسکیف، ماسساگت آدی آلتیندا بیر سیرا باشقا تایفالارلا قاریشیق شکیلده یئنیندن اؤن آسیا یا قایدیشی ۲۸۰۰ ایل اوله عایید اولوب بیزه معلوم اولان گئری میقراسیالاردان بیریدیر. میلاددان قاباق IV مین ایللیگین اورتالارینا قدرکی میقراسیالار باره‌ده معلومات وئرمه‌یه شومئر (سومئر) یازیلاری‌نین گوجو چاتمامیشدیر. بونو یالنیز

آرخئولوژی مدنیتین یاییلما آرئالی (ساحه‌سی) ایله تصور ائتمک اولور. لاکین چوخ زامان
 آرخئولوژی مدنیت داشیییجی لارینین حرکت خطینی عکسینه دوشونورلر.
 بوتون بونلاری ملاحظه ائتدیکده، بیزیم میلادین اوللرینه قدرکی دؤورده ایسکیف وحشی
 اوسلوبونون یاییلدیغی اراضی‌لرده یالنیز ایران منشالی اهالی گؤرمک علمی و تاریخی
 حقیقت‌لره گؤز یومماق دیر. دوشونمک ایسته‌میرلر کی، بس بیردن- بیره بو قدر بؤیوک
 اراضی‌نین «ایران‌دیللی» اهالی‌سی هارا بوخارلاندى، نئجه یوخ اولدو؟
 بئله‌لیکله، ایسکیفلر تورک و ایران دیللی تایفالاردان عبارت اولموش، ایسکیف آدی آلتیندا
 بعضا ساک، ماسساگئت، سارمات تایفالاری دا بیرلشدیریلیمیشدیر. آسور میخی یازیلاری
 ایسکیفلرین ماننا حدودلاریندا یئرلشمه‌سیندن، هئروdot ایسه میدیایا «سوخلوماسی» ندان
 دانیشیر. اورمیا گؤلونون شمالی و غربی اونلارین یاییلدیغی اراضی‌لر اولموشدور.
 ایسکیف شخص آدلارینین، ایسکیف توپونیم‌لرینین چوخو ایران دیل‌لری ایله ایضاح
 اولونا بیلیمیر. اؤزلرینی ایشقوزای/یسکوتای و ساکا آدلاندیران ایسکیفلر تورک دیل
 عائله‌سینه منسوب اولوب، یئرلی ماننالی‌لار و مادالی‌لارلا دوستلوق علاقه‌لری ساخلامیشلار:
 «هر حالدا، ماننالی‌لار آشورلا مبارزه‌ده ایسکیفلردن اؤز مقصدلری اوچون استفاده
 ائتمیشلر. اونلار سونرالار دا بیر- بیرله دوستلوق مناسیبتینده قالمیشلار؛ بئله‌کی،
 ایسکیفلرین ماننا علیه‌نه هانسیسا دوشمنچی‌لیک حرکت‌لری باره‌ده معلومات یوخدور».
 س. قاشقای بو سؤزلری ایسکیفلرله ماننالی‌لارین قوهوم اولدوغونو گؤستریمک و هم ده
 بونو حاکم ایدورما کونسپسیانین طرفدارلارینین سنئوراسیندان کنچیریمک اوچون چوخ
 اوستالیقلا و چوخ اوبیئکتیو سؤیلمیشدیر. قوهوم اولماسا ایدیلر، ماننالی‌لار ایسکیفلره اؤز
 اراضی‌لرینده خوشلوقلا یئر وئرمز و ۸۰ ایللیک ایسکیف حؤکمرانلیغی دؤورونده دوستلوق
 علاقه‌لری ایله دوشمنه قارشى بیرلشمزدیلر. باشقا منبع‌لر ده اونلارین تورک دیللی
 اولدوغونو اصرار ائدیر: «آنتیک دؤورده ایسکیت‌لر و اونلارلا منسوب تایفالار قارا دنیز
 ساحل‌لریندن اورتا آسیا و قافقازا اوزانان اراضیده تمثیل اولونموشدولار. آنتیک و دیل
 جهتدن ایسکیت‌لر تورک ائتئوس‌لارینا دا منسوب ایدیلر». بو او دئمکدیر کی، اونلارین
 ترکیبینه تورک دیللی اولمایان تایفالار دا وار ایدی. س. قاشقای ائی. هئرزفئلدين
 تدقیق‌لرینه اساس‌لاناراق یازیر: «بازیلی منبع‌لرده آدلاری چکیلن ایران دیللی تایفالارین

لوکالیزه‌سی و میلاددان قاباق IX-VIII عصرلره عایید میخی یازیلی منبع‌لرده قید ائدیلن بیزی ماراقلانندیران اراضی‌ده کی (ماننا اراضی‌سینده) اونوماستیک^{۳۷} ماتریالین تحلیلی گؤستریر کی، اورمیایانی حؤوزه‌ده کی ایالت‌لر هله ایران دیللی اهالی ایله مسکونلاشمیشدی. ایران دیللی تایفالار ماننا دؤولتی‌نین احاطه ائتدیگی اراضی اطرافیندا یئرلشمیشدیلر و اورمیایانی حؤوزه‌نین درین‌لیک‌لرینه سوخولا بیللمه‌میشدیلر. مؤلف یئنه یازیر: «میلاددان قاباق IX عصرین اورتالاریندان تا میدیا دؤولتی‌نین تشککول تاپماسینا دک اورمیایانی حؤوزه‌ده اساس سیاسی قوه اورمیایانی حؤوزه‌نین یئرلی اهالی‌سینی بیرلشدیرن، کؤچری تایفالارین باسقی‌نلاری‌نین قارشى‌سینی آلان و اونلاردان اؤز ماراغی اوچون استفاده ائدن، بعضا ده اونلارلا اتفاقددا اؤز رقیب‌لرینه ضربه‌لر ووران ماننا دؤولتی ایدی. البته، بو اراضی سونرالار میدیا دؤولتی طرفیندن ضبط ائدیلدیکدن سونرا هئچ ده اهالی‌نین هامی‌سی ایرانلیلاشمادی، او هله بیر مدت اؤز دیلینی و مدنی خصوصیت‌لرینی ساخلامالی ایدی. معلوم‌دور کی، بیر ائتنیک قروپون دیگری ایله قاینایب-قاریشماسی و عوض اولونماسی پروسئسی عاداتا خیلی اوزون بیر مدت طلب ائدیر». بوراداکى فکرلر آرتیق معلوم کونسپسیانین اسارتیندن خلاص اولما بیللمه‌مکدن ایره‌لی گلیر. مؤلف یئنه احتیاطلا سون جمله‌سینی - مختلیف ائتنیک قروپ‌لارین قاریشماسی‌نین اوزون مدت‌لی پروسئس اولدوغونو سؤیلمیشدیر. تاریخچی‌لر ماننا اراضی‌سینده ایران منشالی اهالی‌نین اولمادیغینی تام ثبوت ائتمیشلر. اونا گؤره ده ماننا میدیا ترکیبینه داخل ائدیلمه قدرکی دؤور اوچون بو باره‌ده صحبت غیری-مومکوندور. ماننا میدیانین ترکیبینه تقریباً میلاددان قاباق ۶۱۰-جو ایلهده قاتیلیب، میدیا ایسه میلاددان قاباق ۵۵۰-جی ایلهده سقوط ائدیب. ۵۰-۶۰ ایلین ایچری‌سینده ماننا اهالی‌سی‌نین دیلینی نئجه ایران‌لی‌لاشدیرماق اولاردی؟ هم ده ماننالی‌لارین مادالی‌لار طرفیندن ایرانلیلاشدیریلدیغی نظرده توتولور. بوتون فاکت‌لار ایسه بار-بار باغیریر کی، مادالی‌لار ایران دیللی اولمامیشلار. بئله‌لیکله، هم «ایستیلای» تایفانین ایران دیللی اولماماسی، هم ده مین ایل‌لیک‌لر عوضینه نظرده توتولان ۵۰-۶۰ ایل هئچ بیر آسیمیلاسیا سبب اولما بیللمزدی.

^{۳۷}اونوماستیک: خصوصی آدلار عاید، خصوصی آدلار علاقه‌دار

تارىخچىلار ايسكىفلر حاققىندا چوخ يازمىشلار. معلوم اولور كى، ايسكىفلر ميلاددان اۇنجه I مين ايلليگين اولينده قارا دنيزين شىمال ساحل لرينده و اورتا آسيادا ياشامىش و مختليف ائتنوسلاردان عبارت اولموشلار. ايرانشوناسلار ايسه بو دايره نى بۇيوتموش، چين سرحدلريندن كارپاتا قدر اراضى لرده يترلشن اهالىنى «سكىف» آدى ايله قلمه وئرهرك كونكرت ائتنوس دوشونموش و مسئله نى مركب لشديرمىشلر. عىنى زاماندا ايسكىف آدى آلتيندا ايران تايفالارينى، قيسما ده اسلاويان و قافقاز دىللى اهالىنى گۇرمك اىستىمىشلر.

ايسكىفلرى ايران دىللى حساب ائدن تارىخچىلر اونلارين آنتروپولوژى قورولوشونو دا نظره آلمامىشلار. نظره آلسايدىلار، گۇرردىلر كى، مونقولىد علامت لرى اونلارين ايران دىللى حساب اولونماسينا ايمكان وئرمير. هئردوت اونلارين ياستى بورون و ائتلى بوخاقلى اولدوقلارنى تصوير ائدير. بو، مونقولىد تىپى دير.

ايسكىفلرله باغلى مختليف اساطيرلر موجوددور. بو اساطيرلرين هر بيرى «چار ايسكىفلرى» نى بو و يا ديگر جهتدن ايشيقلانديرير، اونلارين منشأ، مىقراسيا، سوسىال و دؤولت قورولوشو، سولاله عنعنه لرى و س. مسئله لر باره ده معلومات وئرير. هئردوت بئش اساطير حاققىندا معلومات وئرمىشدير. ابكى اساطير حاققىندا دا ديودور و والثرى فلاك طرفيندن معلومات وئريلمىشدير. اساطيرلردن بيرىنجى سينده ايسكىفلرين منشايى نين تارقيتايللا، ايكىنجى سينده هئراكلا باغلى اولدوغو، اوچونجو اساطيرده ايسكىفلرين منشأجه آسيالى اولدوقلارى، سونرالار قارا دنيزين شىمال ساحل لرينه گلدىك لرى، دۇردونجو اساطيرده ايسكىفلرين كولاكساي طرفيندن اوچ چارليغا پارچالانماسى، بئشىنجى اساطيرده كىممئرلرله وطنداش محاربه سى، آلتىنجى اساطيرده ايسكىفلرين پال لار و ناپ لار كىمى ابكى بۇلويه آيريلماسى و نهايت، سون اساطيرده ايسكىفلرين منشأجه يوپىئترله (مشرى) باغلى اولدوغو گۇستريلىر.

بيرىنجى اساطير داها تام اولوب، ايسكىفلرين اجدادىنى تارقيتايللا و اونون اوچ اوغلو لىپوكساي، آرپوكساي و كولاكسايلا باغلاير. قيد ائدىلن بو ايلك «چار ايسكىفلرى» چارليغين آپاريچى تايفالارى نين باشچى لارى، ياراديجى لارى اولموش و باشقا تايفالارى دا اؤز حاكميت لرى آلتيندا بيرلشديرمىشلر. تارقيتايين وارثى كىمى چارليغا كيچيك اوغول - كولاكساي صاحب اولموش و او، سونرالار ايسكىفلرى اوچ چارليغا آيرىمىشدى.

دیودورون سؤیلدیگینه گؤره، اجدادلاری زئوس لا باغلی اولان ایسکیفلر پال لار و ناپ لار کیمی ایکی بؤلوک اولموش، اهالی ایسه اووچولار- مالدارلار، اکینچی لر-توخوجولار، کاهین لر، حربچی لر-حاکم لر کیمی دؤرد طبقه یه بؤلونموشدو.

ز. حسنوف د. س. رایتوسکیه اساس لانا راق ایلک ایسکیفلرین آوخت، کاتیار، تراسپ و پارالات تایفالاریندان عبارت اولدوغونو گؤستریر. بونلار «چار ایسکیفلری» ایدیلر. لاکین هئروودندا بو تایفالارین آدلاری فرق لی دیر. ایرانشوناس لار تارقیتاین اوچ اوغلو اولدوغونو، ایسکیفلرین پال لار و ناپ لار کیمی ایکی بؤلویه آیریلدیغینی هیند- آوروپا اساطیرلری اساسیندا معنالاندیرا بیلیمه میشلر. لاکین بونلار تورک- اوغوز اساطیرلری اساسیندا چوخ آسان ایضاح اولونور: اوغوز خانین اول اوچ اوغلونون، سونرا دا دیگر قادیندان اوچ اوغلونون اولماسی و بونلارین اساسیندا اوغوزلارین بوز اوخ و اوچ اوخ کیمی ایکی بؤلوگه آیریلماسی ایسکیفلرین بؤلگوسونه تام او یغون ساییلیر.

ایسکیفلر مختلیف دیل لرده دانیشان تایفالاردان عبارت اولموشلار. آذربایجان اراضی سینده- کی یئرلی تورک دیللی تایفالارلا علاقه و مناسبت لری، آنتروپولوژی قورولوشو، میقراسیا استقامت لری، میللی و ائتتیک خصوصیت لری، ائتتونیم، توپونیم و آنتروپونیم لری نین، بیر سیرا ایسکیف سؤزلری نین تورک دیل لری نده آچیلیشی، عکسینه، ایران دیل لری ایله ایضاح اولونا بیلیمه مه سی آذربایجان اراضی سینده کی ایسکیفلرین تورک دیللی تایفالاردان عبارت اولدوغونو ثبوت اندیر. لاکین بو سؤزلر باشقا اراضی لرده کی ایسکیفلر آراسیندا تورک دیللی تایفالارین اولدوغونو اینکار ائتمیر.

ایسکیفلر آراسیندا آپاریجی تایفالارین تورک دیللی اولدوغونو گؤستریمک اوچون مؤوجود ماتریال لار، عالیم لری میزین تدقیق و آراشدیرمالاری اساسیندا بیر سیرا ایسکیف ائتتونیم، توپونیم و آنتروپونیم لری نین ائتیمولوژی تحلیلی اوزه رینده ده دایانماق اولار. قید ائتملی بیک کی، بو قدر گئنیش اراضی لرده یاییلمیش ایسکیفلرین ده یازیلی عابیده لری قالمامیشدیر. خیلی تانری، چار و سرکرده آدی، بیر سیرا ائتتونیم لر محافظه اولونموشدور. لاکین بونلار یاد دیلده ایستر- ایسته مز معین تحریف لرله قیده آلینمیشدیر. طبیعی کی، بو جهت تدقیقات ایشینی چتینلشدیریر. چتین لیک لره باخمایاراق، ایسکیف توپونیم، ائتتونیم و آنتروپونیم لری نین

تورک دىللرى بازاسىندا اىضاحى اوغورلو نتيجهلر وئرمىشىدىر. اكثر ايسكىف تايفا آدلارنىن تورک منشالى اولدوغو ثبوت ائدىلمىشىدىر.

ز. حسنوف ايسكىفلر ايلك دۇرد تايفا آدىنىن ائتمولۇرى تحليلى اوزەرىندە خصوصى دايانمىش و فيكرىمىزجە، اونلارنىن تورک منشالى اولدوغونو دوزگون اساسلاندىرمىشىدىر. مۇلف ائتمولۇرى تحليل پروسسسىندە تايفالارنىن سوسىيال وضعىتىنى، مختلېف قروپ و طبقةلر صنت - پئشه عايدىتىنى اساس گۇتورموشدور. ز. حسنوف آلاهلارنى ايسكىفلرە بخش ائتىلگى دۇرد ايسكىف آتريوتو - بويوندوروق، کوتان، كاسا (جام)، بالتا/قىلىنچ ايله دۇرد ايلك ايسكىف تايفا آدلارى (آوخت، كاتيار، تراسپ و پارالات)، ايلك ايسكىفلر - تارقىتاي و اونون اوغلانلارنىن آدلارى آراسىندا اويغونلوق گۇرموش، تايفا آدلارنىن ائتمولۇرى تحليلى اوچون بو ياخىنلىغا خصوصى دقت يئتمىشىدىر. دۇرد گۇى آتريوتو اوچ قارداشا پايلانمىش، اونلار دۇرد آتريوتو دۇرد تايفا آراسىندا بۇلوشموشلر.

آوخت، كاتيار، تراسپ، پارالات تايفالارنىدان عبارت اولان ايلك ايسكىفلر بيرلىكدە ايسكولوت آدلانمىشلار. هرودوت دا بئله دئير: «باخ بئله، لىپوكسايسدن، نئجه دئيرلر، آوختلار آدلانان ايسكىف تايفاسى، اورتانجيل اوغولدان - كاتيار و تراسپ تايفالارى، قارداشلارنى كىچىگىندىن - چاردان ايسە پارالات تايفاسى تۇرمىشىدىر. بوتون تايفالار بيرلىكدە ايسكولوت، باشقا سۇزلە، «چار ايسكىفلرى» آدلانىر، ائللينلر ايسە اونلارى ايسكىفلر آدلانىرلار».

ز. حسنوف ايسكولوت سۇزونون كولاكساي آدىندان تۇرمىشىنى، كىچىك قارداشنى - چارىن آدىندان باشقا بير شى اولمادىغىنى گۇستىرير. مۇلفىن فيكرىنچە، آنلاوت داكى «س» كومپوننتى ايسكىف و يا يونان تلفظونده سۇزون باشلانغىچ ائلمىنتى دىر؛ سونداكى اوت - «ود» سۇزودور؛ كول ايسە كولاكساي سۇزونون كۇكودور. بو جور اىضاحا اساساً سۇز بير نئچە معنادا يوزولموشدور: «كولووچولار»، «چارا منسوب اولانلار»، «چار طرفدارلارى»، «كول طرفىندىن تشكىل اولونموشلار»، «اودلو كول طرفدارلارى» و س. بو بارەدە فيكرىمىزى بير قدر سونرا قىد ائندەجەيىك.

ايسكىف تايفالارنىدان بيرى سوسىيال منشاينە گۇره اووچو - مالدارلاردىر. بو تايفا آوخت آدلانىر. مۇلف آوخت تايفا آدىنى آو - خات شكىلندە آيىرماقلا آو، اوو، اوى سۇزلرىنى

«اوو» سۆزوندن عبارت اولدوغونو، او دؤورده بو سۆزون مالدارلیق و اووچولوقلا باغلی بوتون آنلایشلاری اؤزونده جمع لشدیردیگینی، عینی زاماندا سۆز کۆکونون ائتونیم کیمی ایتمه دیگینی، آو-آ، آو- شار تایفا آدلاریندا قالدیغینی گؤستریر. آو سۆزونون ایلکین دؤورلرده فعل کیمی ایشلندیگینی ده نظره آلساق، آو-خا- ماق و بورادان اجبار نفع کیمی آو-خا- ت (آلماق، اهللی لشدیرمک) سۆزونون مومکون لوگونو ده تصور ائتمک اولار.

آریوکسایلا باغلی اولان و آتریپوتو کوتان اولان کاتیار تایفا آدیندا مۇلف آغلا باتان شکیلده کوتان، کتمن سۆزلیرینین کۆکونو - کات، کت، کت سۆزلیرینی گؤرموشدور. کتمن سۆزونون عینی شکل و معنادا م. کاشغاری لغتینده اولماسی دا سۆزون قدیم لیگینی تصدیق ائدیر. کات سۆزونون «قات» (لای) معناسی دا واردیر و بورادان تورپاغی قات- قات قالدیرماق، کوتانلا چئویرمک معناسی حاصل اولور. بئله لیکله، مۇلف قات سۆزونو لای، طبقه، آیار (یار) سۆزونو ایسه «یارماق»، «آیرماق» معناسیندا ایضاح ائتمکله کاتیار سۆزونو «تورپاغی قات- قات آیرماق» معناسیندا ایضاح ائتمیشدیر. ایضاح تام آغلا باتاندیر.

آریوکسایا عایید اولان تراسپ تایفا آدیندا (آتریپوتو جام، کاسا) آنلاوت داکی قوشا صامیت تورک دیل لری اوچون خاراکتئریک اولمادیغی کیمی، ایران دیل لری اوچون ده خاراکتئریک دئییل دیر. لاکین هر ایکی دیلده آنلاوتدا قوشا صامیت لی سۆزلر آز دا اولسا، واردیر. مۇلفین فیکرینجه، سۆزون اصلی تور- سوپ کیمی تصور اولونا بیلر: تر- سپ. تور - چوواش دیلینده «تانری لیک» معناسیندادیر؛ سوپ سۆزونده ایسه ب- پ کئچیدی ایله سوپ، سو سۆزو واردیر و سۆز بوتؤولوکده «سو تانریسی» کیمی درک اولونور. بو جور ایضاح تایفانین آتریپوتونا دا (کاسا، جام) او یغون ساییلیر.

تایفا آدی پارالات مختلیف یۇندن دقتی جلب ائتمیشدیر. غ. غیبوللائف بو سۆزو تورکجه بور «بوز» و اولت، الت سۆزلیرینه آیرمیش و مادادا پاراتئکان، پئچئنقلرده (اثرکن اورتا عصرلر) بوروتولمات تایفا آدلاریندا پارا، بورو حیصه لری نین او یغونلوق تشکیل ائتدیگینی قید ائتمیشدیر. ز. حسنوف ایسه سۆزو تایفانین آتریپوتو ایله علاقه لی ایضاح ائتمیشدیر. کولاکسایا مخصوص پارالات تایفاسی نین آتریپوتو بالتا، قیلینج حساب اولونور. بو جهتیه اساساً ز. حسنوف همین ائتتونیمده پارا - «تیک»، «پارچا» سۆزونو، بونونلا علاقه دار، پارا- لا- ماق، پارا- لا- ت- ماق سۆزونو گؤرموشدور. بو معنا پ- ب کئچیدی ایله بالتا

سۆزۈندە دە باردىر. مۇلف سۆزۈن پارلاتماق معناسىنى دا استىنا ائتمىر. و. تومسۇن قديم توركلردە موافىق اولاراق آپار، آپاروم تايفى آدینا دا راست گلمیشدیر. هئودوت گۇستىریر کی، شرقه، تىسساگتلىرىن آرخاسیندا، ساوروماتلاردان و بودینلردن یوخاریدا بیرک آدلی تايفى یاشاییر. عالیملر اونلاری وولقانیین ساغ ساحلرینده، اورال اطرافى اراضىلرده لوکاللاشدیریر. بیرک تايفى آدىنین تورک سۆزۈ اولدوغونو ایلک دفعه پ. ای. شافاریک گۇسترمیش، ای. ائىخوالد، ای. پوتوتسکی، آ. هئرمان بو فیکری تصدیق ائتمیشدیر. ز. م. یامپولسکی گومان ائدیردی کی، هئودوتون ایشلتدیگی بیرک سۆزۈ تورک سۆزونون یازیلیش فورماسیدیر. بئلهلیکه، عالیملرین بیر چوخو بو قناعتده اولموشلار کی، تورک ائتنونیمی ایلک دفعه میلاددان قاباق ۷ عصردن معلوم دور و ایسکیفلر آراسیندا بئله بیر تايفى اولموشدور. غ. غیبوللائف علاوه ائدیر کی، قديم تورک تايفالاریندان بیرىنین آدى «ایرک» اولموشدور. عینی زاماندا آلتای تورک تايفالاریندان بیرى ایرکینق، دیگری ایرکیت ایدی. و اولاییلر کی، هئودوتون دندىگی بیرک بو ایرکلردیر. ایرکوتسک توپونیمی ده بو تايفانیین آدینداندیر. بیز ده بیرک تايفى آدىنین تورک سۆزونون باشقا بیر یازیلیش طرزى اولدوغونو گومان ائدیریک.

بیر قدر اول قید ائتدیک کی، شیمالى قارا دنیز ساحلرینده و اؤن آسیادا گلملردن اول یئرلى ایسکیفلر وار ایدی. ایسکیفلرین اساس مسکنینین اؤن و کیچیک آسیا اولدوغو، سونرالار اونلارین بیر قىسمىنین شیمالى قارا دنیز ساحلرینه، بیر قىسمىنین سىبیره طرف حرکت ائتدیگی بارهده فکرلر واردیر. مثلا، آ. ای. تئرنوژکین یازیر: «ایسکیفلر، گۇرونور، شیمالى قارادهنیز ساحلرینده و شیمالى قافقازدا گۇرونمزدن اول، داها قديم دۇورلرده اؤن و کیچیک آسیادا یاشامیشلار. » بیز بو فیکری درین تاریخی دویغونون نتیجهسى حساب ائدیریک. و بورادان آیدین اولور کی، ایسکیفلرین اؤن آسیا VII-VIII عصرلرده کی بیزیم بیلدیگیمیز گلیشى اونلارین گئری میقراسیاسیدیر. گلمله رین ایچرى سینده بیرک- تورک آدلى تايفى وار ایدی. و بو دا معلوم دور کی، میلاددان قاباق III-II مین ایللیکلرده لوللو تايفى اتقاقینا داخل اولان گوجلر تايفالاردان بیرى توروککی لر ایدی. توروککی سۆزۈنده کی قوشا «ک» سس لریندن بیرى و سونداکی «ی» سسى آککاد میخی یازیلاریندا سامی دیل ائلمنتلری دیر. آسورلارین دیلینده بو جور صامیت قوشالاشماسى داها چوخ مشاهیده

اولونور. بونلاری آتدیقدا طبیعی تورک سۆزو آلینیر. اگر III-II مین ایلیک لردە بئله بیر تایفا و بئله بیر سۆز وارسا و میلاددان قاباق سون مین ایلیگین اورتالاریندا یئیندن خاطیرلانیرسا، نه اوچون بونلار بیر سیلسیله نین داوامی حساب اولونمالی دیر؟ بیزیم فیکریمیزجه، میلاددان قاباق V عصرکی تورک- بیرک میلاددان قاباق III-II مین ایلیک لردکی توروکی لرین میقراسیا اندیب قاییدان قوهوملاری دیر. و بونلار، طبیعی کی، یئنی مین ایلیگین اورتالاریندا بؤیوک تورک خاقان لیغینی یاراداجاق تایفالاردان دیر.

هئروdotون آریماسپی کیمی قید ائدیگی ایسکیف تایفا آدی تورکجه آریم «یاریم» و سئپی «قییلمیش گۆز» سۆزلریندن دوزلمیش دیر. سۆز آیدین شکیلده مونقولوید عیرقه عاید خصوصیتی ایفاده ائدیر. ایسئندون تایفا آدی ایستی و دون (پالتار) معناسیندا اولوب، گئیم آدی بیلدیرن سۆزون اشتراکی ایله یارانمیش دیر - قارادونلو، آغ کؤینکلی، شیش پاپاخ لار تایفا آدلاری کیمی. هئروdot گؤستریر کی، ایسکیفلر آمازونکالاری یونانجا «رؤلدورن» معناسیندا ائورپاتا آدلان دیرلار. بوراداکي ائور - «ر»، پاتا/واتا تورکجه «اؤلدورمک» سۆزودور. هئروdot تیسساگئت ایسکیف تایفا آدینی چکیر. ماسساگئت سۆزونه اویغون اولان بو سۆزون تورک منشالی اولدوغونو میلاددان قاباق ئیخوالد و آ. هانسن گؤستمیش دیر.

منبع لردە بیر نئچه ایسکیف سۆزو ده قالمیش دیر: ووتیر، ایپاکا، پونتیک، آسخی و س. بو سۆزلر قدیم یونان حکیمی هیپوکراتین (میلاددان قاباق ۴۶۰-۳۷۷) «خسته لیکلر کیتابی» ندان گؤتورولموش دور. هیپوکراتین سۆزلریندن آیدین اولور کی، ایسکیفلر «پی» یه ووتیر دئییرمیشلر. غ. غیبوللائف بو سۆزو تورکجه «سود خۇری»، «سودلو یمک» معنالاریندا آوا، اووا «یمک» و تورى «سود» سۆزلرینه آیرمیش دیر. هیپوکرات گؤستریر کی، ووتیر آت سودوندن آلینیر: سودو آغاج قبا تۆکوب چالخییرلار، یاغ اوزه چیخیر (بو، ووتیر آدلانیر)، سودون آغیر حیصه سی آشاغی چۆکور، بو حصه نی آیریپ قورودورلار و بونا ایپاکا دئییرلر - اوخوجو گؤرور کی، دیلیمیزدکی ایپک سۆزو بورادان دیر (ایپی تورکجه «چۆرک»، «یمک» دئمک دیر). هئروdot قید ائدیر کی، ایسکیفلر پونتیک آغاجی نین مئوه سینى (آلبالی و یا مئشه گیلای سیایلیر) سیخی رلار، قارا رنگلی شیره - آسخی آلینیر، اونو آت سودونه قاتیپ ایچیرلر. غ. غیبوللائف بو قناعتده دیر کی، ایسکیف سۆزو پونتیک -

«بوندىك» سۆزونون (بون «شورپا»، «هوررا» و - دىك (- لىق) شىكىلچىسى) تەرىپىندىن عبارت دىر. آسخى سۆزونو بعضى دىلچىلەر توركچە «آجى»، بعضىلرى «آش» معناسىندا اىضاح ائتمىشلەر. غ. غىبوللايىف ايسە سۆزون «كسمىك»، «سوزمە» معناسىندا آجىقاي، آژىقنى سۆزۈ اولدوغونو يازمىشىدۇر.

غ. غىبوللايىف ايسكىفلىرىن آپى، پاپاي، قويتوسىر، آرتىمپاس تانرى آدلارنىن دا تورك مىثالى اولدوغونو اثبات ائتمىشىدۇر. يىر تانرىسى «آپى» توركچە ائبى، ابى - «اولو ننه»، «بابانين آناسى» معناسىندا دىر. شىمالى قافقازدا قاراجاي- بالكارلار ايندى دە آپىسات (سات - «موقددس») تانرىسىنا سىتايىش ائدىرلەر. باش تانرى «پاپاي» «بابا»، «اولو بابا» معناسىندا دىر. قويتوسىر - قو، قوك «گۆى»، «ماوى سما» و تىسىر «دئشىر»، «يارىپ كىچىر» سۆزلىرىندىن، «گۆيو يارىپ كىچىن (گونش شىعاسى)» دىمكىدۇر. ھىرودوت قىد ائدىر كى، ايسكىفلىردە قويتوسىر يونانلارنىن آپوللونودور (گونش ضىياسى، گونش ايشىغى). آرتىمپاس - ايركىن «بىر ئىچە گون آرامسىز ياغان ياغىش» و باس، باش سۆزلىرىندىن اولوب، محصولدارلىغا اىشارە دىر. ھىرودوت گۆستىرى كى، آرتىمپاس يونانلارنىن محصولدارلىق تانرىسى آفرودىتا- اورانبا تانرىسىنىن عىنى دىر.

ايسكىفلىرىن خىلى شىخس آدلارى قالمىشىدۇر: تاكساك، آتتى، آسپاك، ايسپارقاپىت، خوناخىس، آناخارسىس، ساولى، ايدانتىرس، آرياپىت، ايسكىل، اوپيا، اوريك، ايسكولوپىت، قنور، ايسكىلور، پوللاك، اوكتاماساد، كاراستوس، آريانت، ايسكوپاس، تارقىتاي، كولاكساي، لىپوكساي، آرياكساي، ايسكىفارب، اولكابا، تالستىرا، لىق، آقئروس، مارساقىت، سوبوداك، پاپاساقور، خاراسىن، داوكىت. بونلار ھىرودوت، پومپىي تروق، پولىن، كىسى، آپپان، يوستىن و باشقالارنىن اثرلىرىندىن آلىنمىشىدۇر. غ. غىبوللايىف بونلارنى ھامىسىنىن تورك مىثالى خصوصى آدلار اولدوغونو اوزە چىخارمىشىدۇر. بونلارنى بىر قىسمىنىن تورك مىثالى داھا ايدىن گۆرونور. آتتى (مىلاددان قاباق. IV عصر) - ايسكىف چارىنىن آدى توركچە «آتا» سۆزۈ اولوب، «اوغوزنامە» لردە آتا- خاقان شىخس آدى اىلە موقايىسە اولونور. آسپاك (مىلاددان قاباق. VII عصر) آدى توركچە آس - «آغىلىلى»، «ذكالى»، پاك «بەى»، «تايغا باشچىسى» معناسىندا دىر. مىديادا ايشپاكاي، شىمالى قافقازدا كاراجاي- بالكارلاردا ايسپاك، وولقابويو تاتارلاردا كىنىش يايلىمىش ايشپاك، ايشباي آدلارى اىلە عىنى كۆكودور.

میلاددان قاباق قراتتوسکییه گۆره، خوناخیس سۆزو (-ایس یونان حال شکیلچی سیدیر) هیند دیلینده کی کهاناکا «یثر قازییان» سۆزوندن دیر. غ. غیبوللائیف اولینه «ه» سسی نین آرتیریلیمیش اولدوغونو، تورکجه اوناک، ایناک «دوست»، «اعتبارلی آدم» معناسیندا اولدوغونو گۆستریر. لاکین بو سۆزده «قوناق»، «دوست» آنلایشی داها آیدیندیر. قافقازدا مسکونلاشمیش تورک تایفا باشچیلاریندان کوناک، خزر خاقانلاریندان VII عصر قوناک، آلبانیادا تورک سوواری اوردوسونون رئیس قوناق، بولقار خانلاریندان کوناک خوناخیسله عینی کۆکلودور. اوریک آدی تورکجه آریق، آریک «تمیزکار»، «صاف»، «لکه سیز» معناسیندادیر. آوار چاریچاسی نین آدی بوی-آریک، چینگیز خانین اوغلونون آدی آریک-بوغا اولموشدور. پوللاک - «بلک»، «هدیه»، «بخشیش (تازنین هدیه سی)» معناسیندادیر و شیمالی قافقازدا - سووارلاردا بولاخ خان آدی ایله اوغوندور.

ایسکیف آدلاری ایچری سینده ایلک ایسکیفلرین - تارقیتای، کولاکسای، آرپوکسای و لیپوکساین آدلاری نین منشایی مسئله سی داها ماراقلی دیر. تارقیتای سۆزونو میلاددان قاباق قراتتوسکی فارسجا تیقرا «اوجو شیش اوخ» سۆزو ایله علاقه لندیرمیشدیر. غ. غیبوللائیف تورکجه تارقا، تارقیه «آغیللی»، «ادراکلی»، «جلد»، «دیرپاش. . .» و «تای» «کیمی»، «سانکی» سۆزلرینه آیریمیشدیر. تارقیتای آدی مونقول ائپیک اوبرازی نین آدی تارقوتای، بایکال اطرافی تیرقیتوی توپونیمی، تورک- آوارلارین بیزانسا گۆندرديگی (VII عصر) سفیرین آدی تارغیتی، XIII عصر مونقول امیری تاراغای، چینگیز خانین دوشمنی نین آدی تارقوتای-کیریلتوک، تیمورلنگین آتاسی نین آدی تارغای و س. ایله موقایسه اولونموشدور. بونلار سۆزون حقیقتا آلتای منشالی اولدوغونو گۆستریر. ز. حسنوف بو سۆزون ایضاحی نین ایکی وئرسیاسینی (وئرژن) ایره لی سورموشدور. مؤلفین فیکرینه گۆره، سۆزون ترق صامیت لر سیستئمینده تورک سۆزو واردیر، تای حیصه سی ایسه چین و قدیم تورک دیل لرینده پارالل اولاراق «بؤوک» معناسیندا ایشلنمیشدیر. ایکینجی وئرسیایا گۆره، سۆزون تارقوی حیصه سی «گۆی تانری» معناسیندادیر، تای ایسه «آیغیر آت» دئمکدیر و سۆز بیرلیکده «گۆی آتی» معناسینی وئریر. قدیم تورک دیل لرینده «تاخیل»، «چۆرک»، «اکینچی» معناسیندا تارقوی سۆزو واردیر. تای سۆزو ایسه خصوصی آد کیمی ایشلنمیشدیر: تای بئگ. بیزیم

فیکریمیزجه، تارقیتای اؤز اساسینی بو سؤزلردن آلمیشدیر - لقبلی آددیر: «اکینجی تای». بو اونون اجتماعی پئشه سینه ده اوغوندور.

تارقیتاین اوغلانلارینین - لیوکسای، آریوکسای و کولاکساین آدلارینی دا بیر چوخ حاللاردا بؤیوک فونتییک دیشیکلیکلرله ایران دیللری ایله ایضاح ائتمهیه چالیشمیشلار. لیوکساین تایفاسی مالدارلاردان، اوچولاردان عبارت اولموش، آتریوتلاری (علامت، نشان) بویوندوروق اولموشدور. ز. حسنوف لیوکسای سؤزونو بو آسپنکته، یعنی تایفانین صنعتینه، پئشه سینه، آتریوتونا موافیق شکیلده ایضاح ائتمهیه چالیشمیش، سؤزو آلیوکسای شکیلده برپا ائده رک، آلیپ، آلیپ حیصه سی نین تورک دیل لرینده «ایگید»، «قهرمان»، «باهادیر»، «جسور»، «یوکسک» معنالاریندا اولدوغونو قید ائتمیش، آلیوکسای سؤزونو آلیامیش، آلیپ ار تونفا آدلارینین پرو اوبرازی (شخصیت کؤکو) کیمی قیمتلندیرمیشدیر. آریوکسای سؤزونو غ. غیبوللائیف ار «کیشی»، «ایگید»، «دؤیوشجو»، بگ «بهی»، «تایفا باشچیسى» و ساي «گنج»، «جاوان» سؤزلرینه آیرمیش و بو سؤزون میدیاداکى آرباک آدى ایله عینی اولدوغونو گؤسترمیشدیر. ز. حسنوف ایسه بو آددا آر «سو» و «توپلاماق»، «قوروماق» و س. معنالاردا باک، بوک سؤزو آیرمیش، سؤزو آرباک شکیلده - «کاهین لرین هامیسی» معناسیندا ایضاح ائتمیشدیر. غ. غیبوللائیف کولاکسای سؤزونون بیرینجی کومپوننتینی کولوک شکیلده آیراراق سؤزو تورکجه «قهرمان»، «ایگید»، «شانلی» معنالاریندا ایضاح ائتمیش، کولوق- چور، گولتیگین، هولاکو آدلاری ایله موقایسه ائتمیشدیر، - ساي سؤزونون «گنج»، «جاوان» سؤزو اولدوغونو گؤسترمیشدیر. ز. حسنوف سؤزون تورک دیل لرینده سیلسیله معنالارینی ایضاح ائده رک بو قناعه گلمیشدیر کی، تایفانین صنعت، پئشه استقامتینه موافیق اولاراق سؤزون ان دوزگون یوزومو اونون قازاخ، قیرغیز دیل لرینده قالمیش کولا - «برونزا» معناسیندا ایضاحی دیر، چونکی تایفانین پئشه سینه موافیق اولاراق برونزا- دمیر کوتان اوچون، قیلینچ اوچون اساس، مادی ماتریال اولموشدور.

گؤستریلن ایضاحلاردا موافیق اوغونلوق گؤرمکله اونو دا قید ائتمک ایستردیک کی، بو آدلارداکی تای، ساي، کول سؤزلری قدیم تورکجه ده چوخ ایشلنن سؤزلر اولموش، بیرینجی سی و اکینجی سی (تای و ساي سؤزلری) خصوصی آد (تای بنگ، ساي بوغا،)،

اوچونجوسو (کول سۆزو) کارلوکلاردا خان تیتولو کیمی ایشلنمیشدیر. هم ده سۆزلرین صنعت، پئشه و تایفا آتریوتلارینا موافیق ایضاحی گؤستریر کی، اونلارین هر اوچو خصوصی آدیوخ، لقب اولموشدور.

ایسکیفلرده اولکابا، لیق، مارساگنت، خاراسین و س. چار آدلاری اولموشدور. اولکابا - اولوق «اولو»، آبا «آتا»، «اجداد» حیصه‌لرینه آیریلیر؛ لیق - ائلیق - «حؤکمران»، «حاکیم» دئمکدیر؛ آتیللن اوغلو ایلک، قدیم تورک خاقانی ایلتر، تورکش خاقانی اوچ - ائلیک و س. بو آدلا اوغون حیصه‌لره مالیکدیر. مارساگنت - بارس «بیر» و کئد «قوت‌لی» دئمکدیر؛ خاراسین - تورکجه کارو «عزیز» و بنزتمه بیلدیرن سین حیصه‌لریندن عبارت‌دیر؛ چینگیز خانین اصل آدی تئمورچین، متئدن سونراکی خان گونچین و س. - ده چین حیصه‌سی واردیر و خاراسین سۆزوننده کی سین بو آدلارداکی سون کومپوننتی ایله عینی ساییلیر. هئروdot کیاکسارین واختیندا میدیا یا گلن ایسکیفلرین باشچی‌سینی مادویس آدلاندیرمیشدیر. مادو سۆزون کؤکو، -ایس یونان شکیلچی‌سیدیر. غ. غیبوللائف مادو سۆزونو میلاددان قاباق III عصرده یاشامیش هون خاقانی متئنین آدی ایله، م-ب کئچیدی اساسیندا چینگیز نوه‌سی باتی خانین آدی ایله موقایسه ائتمیشدیر، تورکجه بات، باتو سۆزلرینین «قوت‌لی»، «باهادیر» معناسیندا اولدوغونو، ای. و. آباثف طرفیندن هیند دیلینده - کی مادهو «بال» سۆزو ایله دوزگون موقایسه ائدیلمه‌دیگینی گؤستمیشدیر.

ایسکیلاک کارانیدسکی، کسئئفونت (گئزئئفون)، پئولئمتی و ب. مؤلف‌لرین اثرلرینده متئتور، آریازوز، آکسیاک، سیلیس کیمی بیر سیرا هیدرونیم‌لر قالمیشدیر کی، بونلار دا تورکجه ایضاح اولونور. آریازوس - ایسکیفلرین یاشادیغی اراضیده - ایندیکی آنادولودا چای آدی اولموشدور. آریاچاین آدینا اوغوندور. یونان دیلینده «چ» سسی اولمادیغی اوچون آریاز شکلینده یازیلیمیش، چای سۆزونون ایلک ائلمئنتی قالمیشدیر؛ -اوس یونان دیلی ائلمئنتی‌دیر. بو چایین منبعی ۲۰۰۶ متر یوکسک‌لیکده اولان آریا گؤلوندن باشلاییر. آکسیاک - ایسکیف چای آدی آک «آغ» و سواک «آیدین» سۆزلینه آیریلیمیشدیر. بیزیم فیکریمیزجه، ایکینجی کومپونئنتده «بورونموش، جیلانمیش، هامار» (یئر) معناسیندا سوباق سۆزو و یا «سولو یئر» معناسیندا سواق سۆزو وار. سیلیس چای آدیندا -ایس یونان حال

شکیلچی سی، سیل تورکجه «تمیز» دئمکدیر. سیر- دریا جای آدیندا قالمیشدیر. مئتیتور ایسکیف جای آدی مته «گیل» و سور «کیچیک گؤل»، «باتاق لیق گؤل» سؤزلریندندیر. توپونیم، ائتونیم و آنتروپونیم لرله یاناشی، مادی- مدنیت عابیده لری ده ایسکیف لری ن اکثریت اعتباریله تورک تایلارلی اولدوغونو ثبوت اندیر. ایسکیف اوخ اوجلوقلاری نین، «سکیف حیوان ایستیلی» نین آلتایدا، جنوب- غربی سیبیرده - کاراسوک و تاقار مدنیتی نده (میلاددان قاباق I مین ایلیگین اولیندن VII عصره دک) آشکار اندیلیمه سی اونلارین تورک منشالی اولدوغونا آیدین ثبوت دور. علم عالمینه معلوم دور کی، او یئرلرده او دؤورده ایران دیللی لر یاشامامیشلار.

غ. غیبوللایف ایشکوز، آشکوز تایلارلی نین اوغوز اولوب- اولمادیغی اوزهرینده خصوصی دیانسا دا، قطعی فکر سؤیلمه میشدیر. لاکین گتیردیگی فاکت لار ایشکوزلارین اوغوزلار اولدوغونو تصدیق اندیر. کیاکسار ایشکوز باشچی لارینی قوناق چاغیرمیش و هامی سینی اؤلدورتموشدور. بوندان سونرا ایشکوزلارین بیر حیصه سی اوولکی یوردلارینا - قارا دنیزین شیمال ساحل لری نه چکیلیمیش، بیر حیصه سی آرازدان شیمالدا مسکونلاشمیشدیر. بو مقامی نظره آلاراق مؤلف گومان اندیر کی، ایشکوزلارین هنج ده هامی سی قارا دنیزین شیمال ساحل لری نه کؤچمه میش، معین حیصه سی آرازدان شیمالدا - ایندیکی آذربایجان جمهوریتی اراضی سینده مسکونلاشمیش و سونرالار «کیتابی- دده قورقود» دا راست گلدیگیمیز «ایچ اوغوز» آدیندا تمثیل اولونموشلار. بونلار گؤستریر کی، همین ایسکیفلر اوغوزلار اولمالی دیر. ایسکیفلرده اولدوغو کیمی، «کیتابی- دده قورقود» قهرمانلاری نین دا اوچ پرلی اوخ اوجلوقلاریندان استفاده ائتمه سی بو فیکره اینامی داها دا آرتیریر.

ایشکوز، آشقوز، ایسکولوت، ایسکیت، ایسکیف سؤزلری نین هامی سی بیر کؤک دندیر. بونلار آذربایجان اراضی سیندن شرقه حرکت ائدن ساکلارین مختلیف بؤلوم لری دیر. بونو همین سؤزلرین کؤکونده کی سک، شک، شق سس لری ده تصدیق اندیر. ز. حسنوف گؤستریر کی، هئروودندا بوتون حال لاردا ایسکیف سؤزو ایسکوز فورماسیندا دیر و بو سؤزو ترجمه زامانی روسلار ایسکیف شکلینه سالمیشلار. سامی منبع لری نده ایسه، دئدیگیمیز کیمی، آش- قو- زا- آی، ایش- کو- زا- آی شکل لری نده اوخونموشدور. ایسکیف، ایسگیت، آشقوزای، ایسکولوت سؤزلرینی ایکی سؤز کؤکونه آیرماق، آش- قوز- آی، س- کول- اوت، س-

کیف شکل لرینده (ایکی کؤک و بیر شکیلچی ایله) تصور ائتمک دوغرو دئییل دیر. بیر چوخ حاللاردا تدقیقاتچی لار چتین لیک قارشى سیندا قالاراق، آشقوز شکیلینده اوخونان سؤزده «ا» صائى نین تلفظ اوچون نظرده توتولدوغونو و یا سؤزون کؤکونو قوز/کوز شکیلینده تصور ائنده رک باشداکی «س» سسینی معلومات وئرن دیلین ائلمنتتی حساب ائندیکلرینی قید ائتمیشلر. بیز بو ملاحظه لری دوغرو سایمیریق. سؤزون اساسی ایسکوز و ایسکولوت سؤزلری دیر. ایسکولوت دوزگون اوخونوب و ثابت قالیب. ایسکوز سؤزو آشقوز، آشکوز، شکودئ و س. شکیل لره سالینیب. فیکریمیزجه، ایسکوز، ایسکولوت سؤزلری نین کؤکو سک صامیت لری ایله ایفاده اولونان ساک سؤزدور؛ -اوز و - آت سینونیم جمع شکیلچی لری دیر. سؤزلرین عمومی معناسی ساکلار دئمک دیر. ساکلار ایسه قدیم کاسلارین نسیل لری دیر.

اینک تایفاسی İNƏK - بو کومپوننتی داشیان توپونیم لری قدیم تورک دیل لرینده کی (IN) «ماغارا» و نک (لک) (مکان ییلدیرن شکیلچی) تئرمین لری ایله ایضاح ائندلر وار. بئله توپونیم لر هم ده اینک ائنتونیمی ایله علاقه دار اولاییلر.

بارانلی تایفاسی Baranlı قاراقویونلو تایفا اتفاقینین آپاریجی قولودور. بارانلی اویماغی نین آد آچیمی هله تام معینلشمه ییب. بارانی قوچ کیمی یوزانلار وار. بعضی تدقیقاتچی لارین فیکرینجه آدین کؤکو گئدیپ اسکی اوغوز بهی لری سویونا چیخیر. فضل الله رشیدالدینین «جامع التواریخ» آدلی اثرینده بو باره ده بیلگی وار. همین بیلگی ده دئییلیر: «بوران خانین اولوموندن سونرا اوغلو علی خان پادشاه اولدو. . علی خان اوغلو قیلیچ آرسلا ن قیرخ مینه یاخین آتلی چیخارا بیلن او یئرلری اداره ائتمه یی تاپشیردی».

آغالیق دؤنه می بللی اولمایان «قایى» سویلو باران بهی اوغوز ائلینی اداره ائتمیشدی. باران بهیدن سونرا اوغلو علی خان باشچی اولموشدو. علی خانین قیلیچ آرسلان آدلی اوغلو وار ایدی.

ماراقلی دیر کی، XI عصرده یاشامیش شاه ملیک ابولفوارث بارانی عنوانلی، قیلیچ آرسلان آدلی اوغوز یابقوسونون آتاسی نین آدی دا علی خان ایدی. هر ایکی یابقو جند ایالتینی اداره ائدیپ. دئمه لی، تاریخله افسانه آراسیندا قیریلماز بیر ایلیشکی وار.

بارانلی اویماغی نین نماینده لری قاراقویونلولار دؤولتینی قورموشدولار. بو دؤولت سقوتا اوغرایاندان سونرا اویماق نماینده لری نین بعضی لری آذربایجاندا قالمیش، بعضی لری بابورا قوشولوب هیندیستانا گئتمیشدی.

باهارلی تایفاسی BAHARLI – باهارلی لار اورتا عصرلرده اوغوزلارین ترکیبینه اورتا آسیادان یاخین شرقه و آذربایجانا گلیمیش تورک دیلیلی تایفادیر. باهارلی اتنیک تئرمینی نه ایلک دفعه XV عصره عاید ماخذلرده تصادف اندیلیر. باهارلیلار قاراقویونلو تایفا اتفاقیندا و قاراقویونلو دؤولتینده حاکم مؤقع توتموشلار. قاراقویونلولارین سقوتوندان سونرا باهارلیلار آغقویونلولارا تابع اولماق ایسته مه یه رک خوراسانا گئدیپ تیموریلره سیغینمیشدیلار. ۱۴۷۸ جی ایلده اوزون حسنین اولوموندن سونرا اولارین قاراقویونلو دؤولتی نی برپا ائتمک تشبؤ نتیجه وئرمه میشدیر. باهارلیلارین بیر حصه سی بؤیوک مونقول ایمپراتورو بابورا (۱۵۲۹ – ۱۴۸۳) قوشولاراق هیندیستانا گئتمیش، اورادا قطبشاهی لر دؤولتی نی یاراتمیشلار. دیگر قیسمی ایسه خوراساندا قالیپ، صفویلر دؤورونده ایرانین سیاسی حیاتیندا فعاللیق گؤسترمیشلر.

منبع لرده جلایر تورک لرینه منسوب اولان باهارلی قبیله سی آدینا دا راست گلیریک. باهارلیلار XV عصرده قیزیلباش تایفالاریندان بیرى کیمی صفوی لرین حاکیمیه گلمه سینه حربی قوه ایله یاردیم ائتمیشلر. بونا گؤره ده صفوی شاهلاری آذربایجاندا و ائرمیستاندا بو تایفایا اراضی لر وئرمیشلر.

بایاتلار بویات/ بایات Bayat سلجوق – اوغوز تایفالاریندان بیریدیر. عمومیتله بویات تورک دیلیلی قبیله لرین بیرى نین آدیدیر. بو قبیله نین IX-X عصرلرده قای تایفاسی ایله یاناشی، شیمالی قافقازین چؤلرلینده اوغوزلارا باشچی لیق ائندن تایفالاردان اولماسی گؤسترلمیشدیر. بایاتلارین کیچیک آسیادا تشکلو و سلجوق تورک لرینه گلیشلیرى دؤورو ایله باغلیدیر...

بویات (بایات) تایفاسی XI – XII عصرلرده سلجوق اوغوزلاری نین یوروشلرینده اشتراک ائتمیشلر. XV عصرده صفوی لرین بیر حصه سی حاکمیت اوغروندا مبارزه باشلاياندا بایاتلار قیزیلباش تایفا اتقاقی نین ترکیبینه داخل اولموشدور. مشهور اوزان، ائل آغ ساققالی دده قورقود، گؤرکملی آذربایجان شاعری محمد فضولی بویات (بایات) تایفاسیندان

چیخمیشلار. چوخ گومان کی، آذربایجان پوئزیاسیندا ان کیچیک میصراعلی «باياتی» شعر نؤعونون آدی دا همین تایفا ایله علاقه داردیر...

تورک تایفالاریندان بیرى اولان باياتلار اولر تورکۆستان صحراسیندا یاشامیش و بورادان مونقول هجوملاری زامانی اونلارلا بیرلیکده کیچیک آسیایا و دیگر اراضی لر یایلمیشلار. کیچیک آسیادا سلجوقلارلا قاینایب قاریشمیش باياتلارین بیر حصه سی تیمور آنادولونو توندوقدان سونرا دیاربکیره کؤچورولموش و اورادان باغداد (ایندیکی عراق) اراضی لرینه کؤچموشلر. سونرالار صفوی شاهلاری (XVIII عسره) باياتلارین بیر حصه سینى قیزیلباشلار آدی ایله مازاندارانا، تهرانا و خوراسانا کؤچورموشلر. آمما آنادولودا دا باياتلارین بیر حصه سی قالمیش و مختلف واختلاردا اونلار بورادان آذربایجان اراضی لرینه کؤچموشلر. آذربایجانا باياتلار صفوی لر طرفیندن آذربایجانین تمثالیندا بیر سیرا تایفالاری، آرسایلی خالقلاری رام اتمک و یثرلی حؤکمدارلاری قوتلندیرمک مقصدی ایله ده گؤندر میشدیر...

XVII عسره یاشامیش گؤرکملی اورتا عصر تاریخچىسى ابوالقاسى نین وئرديگی معلوماتا گؤره، اوغوز – تورک تایفالاریندان اولان باياتلارین (بویاتلارین) وطنی آرال دنیزی ایله ایسیککول Isıkkul گؤلۆ آراسینداکی اراضی لر اولموشدور. تورکۆستاندا یاشایان تورک دیللی بايات قبیله سی مونقول اوردوسونا قوشولوب کیچیک آسیایا گلmiş، سلجوق تورک لرینه قاریشمیشلار. تاریخدن معلوم دور کی، IX – X عسرلرده اوغوزلارین تایفا اتفاقینا باشچیلیق ائدن تایفالاردان بیرى ده بویاتلار ایدی. بویاتلار (باياتلار) آذربایجانا IX عصرین اکینجی یاریسیندا اوغوز تایفالاری ایله بیرلیکده گلmişلر. اونلار عینی زاماندا آنادولودا، ایراندا، عراقدا دا یایلمیشلار.

تیموری لر دؤورونده آنادولودان کؤچورولن اوغوزلارلا گئری قایدارکن باياتلارین بیر قىسمى آذربایجاندا قالمیشلار. زامان کئچدیکجه اونلار یثرلی اهالی ایله قاینایب قاریشمیشلار. صفوی شاهلاری XVI عسره آذربایجانا باياتلارین دا بیر حصه سینى کؤچورموشدور...

سلجوق اوغوزلاری نین بايات (بویات) تایفاسى نین آدینى اؤزۆنده عکس ائتدیرن توپونیم لر چوخدور. بايات (بویات) ائتئونیمی ایله علاقه دار تورکیه ده، عراقدا، تورکمنستاندا،

قازاخستاندا، اۆزبەکیستاندا و دیگر اراضی لرده ده یاشاییش منطقه لری قیده آلینمیشدیر. مونقولوستاندا «اوریاتلار» قروپوندان اولان بیر خالق دا «بایاتلار» آدلانیر... برگوشاد تایفاسی BƏRGÜŞAD قاراچورلو تورک تایفاسینا عایددیر. ائتونیمین بیرینجی توپوحصه سی اولان برگو سۆزو قدیم تورک منشالی برق Bərq (بارق) Barq^{۳۸} تایفاسینین آدیدیر. تاریخدن معلومدور کی، مونقول حؤکمداری چینگیزخانین اوغلو جوجی ۱۲۰۷جی ایلده غربه دوغرو یوروشو زامانی باشقا تایفالارلا یاناشی برگو Bərgü تایفاسینین دا تورپاقلارینی توتوموشدور.

مشهور ایران سالنامه چیسى فخرالدین مبارک شاه (XII عصر) ۵۸ تورک تایفاسی آراسیندا برگو تایفاسی نین دا آدینی چکمیشدیر. فضل الله رشیدالدین (XIII عصر) بو ائتونیمی برگوت (برگولر) کیمی قیده آلمیشدیر. بیر چوخ تدقیقاتچیلارین فیکرینجه، برگولر مونقول ایشغالیندان خیلی اول آذربایجاندا مسکونلاشمیشلار. اکینجی توپوحصه، شاد (شات) سۆزو مختلیف معنالار - «سئوینج»، «شادلیق»، «مسکن»، «چئویک» و س. ایفاده ائدیر^{۳۹}.

XVI عصره عاید بیر منبعده گؤسترلیر کی، برگوشاد تایفاسی قیزیلباش تایفالاریندان بیرى اولموشدور. اورتا عصرلرده اونلار زنگه زوردا یاشامیش صوفولو تایفاسی ایله برابر منشاچه کنگر تایفا بیرلشمه سینه منسوب اولموشدور.

بولقارلار Bulqarlar قدیم تورک تایفالاریندان اولان بولقارلارین قارا دنیزین شیمال ساحل لرینه هون دؤوروندن قاباق گلدیگی قید اولونور. خورئن لی مویشی اونلارین قافقازا میلاددان قاباق II عصرده گلدیکلرینی و کولادان جنوبدا یئرلشدیکلرینی، غ. غیبوللائیف بو اراضی نین ایندیکی اوردوباد رایونو اراضی سینه او یغون گلدیگی نی گؤستریر. س. س. علیاروف دا بیر نئچه دالغا ایله گلن پروتوبولقارلارین IV-V عصرلرده کنگرله کومپاكت (سیخ) شکیلده آلبانیا اراضی سینده مسکونلاشدیقارلارینی قید ائتمیشدیر. «کیتابی - دده

^{۳۸} مقایسه ائت اردبیل کندلریندن «Çövrə - Bərqi» ائنتوتوپونیمی.

^{۳۹} بیز ایستیناد ائتدیگیمیز قاناق مؤلفی نین بو فیکری ایله راضیلاشا بیلمه ریک. «شاد/شات» حربی تیتولدور و «شادلیغا، سئوینجه» دخلی یوخدور.

قورقود» دا بولقار سۆزونون خصوصی شخص آدی کیمی ایشلمه سی هم بولقارلارین، هم ده «ده ده قورقود» ون آذربایجانلا بلاواسیطه باغلی لیغی باخمیندان اهمیت لی دیر. بيله سووار رایونو اراضی سیندن کئچن بولقارچای، یننه بو اراضی لرده کئچمیشده قیده آلینمیش بولقار، بولقار کند، بولقار، گۆی تپه بولغاوار یاشاییش منطقه آدلاری بولقارلارین قدیم ایزلری دیر. خورئن لی مویشیین اثریندن آیدین اولور کی، بولقارلارین بیر قیسیمینی تشکیل ائدن باسیل لر ده ۲۱۶- جی ایلده آلبانیادا یئرلشمیشلر. بولقارلارین کور، چاکار، کوریقیر، اوخسون، قول، قازان، ایسکیل و س. بؤلوک لری اولموشدور. غ. غیبوللائف بونلارین هامی سی نین آلبانیا توپونیم لرینده ایز قویدوغونو معین ائتمیشدیر: جبرائیل و ایمیش لی اراضی لرینده خویبارلی («کور» سۆزو)، جبرائیلدا چاخیرلی، آذربایجاندا ۱۰ مختلف اراضیده قازانچی، مختلف اراضی لرده قوللار، ازگیل لی کند آدلاری و س. ده بو تایفانین بؤلوم لری نین آدلارینی یاشادیر.

تاتارلار TATAR تایفاسی XIII عصرده آذربایجانین مونقوللار طرفیندن اشغال اولونماسیندا اشتراک ائتمیشدیر. ف. رشیدالدین مونقول یوروشلرینده تورک دیللی تایفالار ایچه ریسینده تاتار تایفاسینین دا آدینی چکمیشدیر.

ترخانلار Tərxanlar قدیم تورک لرده، XIII عصردن ایسه ائلخانی لر دؤورونده یوکسک رتبه- لی تیتول اولموشدور. آذربایجاندا ائلخانی لر دؤورونده وئرگی و مکلفیت لردن آزاد اولان کندلیله تارخان دئییلردی. خالق قهرمانی بابکین یاخین سیلاحداشلاریندان بیرین آدی تارخان اولوب...

تارخان/ ترخان (۱) اورتا عصرلرده تورک خالقلاریندا، خصوصاً ده، خزر خاقانلیغیندا حوکمدار تیتولو، (۲) جنوبی قافقازدا و اورتا آسیادا، کازان، هشترخان خانلیق لاریندا فئوداللارین دؤولت وئرگی لریندن آزاد ائدلمیش مولکو و تورپاغی، (۳) اورتا عصرلر روسیاسیندا عمومی حقوقی آکت نؤعو اولان «امتیازلی فرمان» ایدی...

چاخیرلی تایفاسی Çaxırlı - چاخیر تیره سی قدیم بولقار تایفا بیرلیگینه داخیل ایدی. بعضی منبع لرده آدی چاکارلی، چاکرلو، چاکیرلی، چاخیرلی، چاقیرلی کیم ده قید اولونموشدور. چکرلی لر (چاکار - چاکیر - چاخیر - چاخیرلی) میلادین اوللرینده شیمالی قافقازدا یاشمیش قدیم تورک دیللی، تورک منشالی بولقارلارین Bolqarların. بولقارلارین

Bulqarların چاكار تايفاسيندان تشكل تاپميشلار. بو تايفانين معين حصهسى اثركن اور عصرلرده آذربايجانا گلهرك بورادا مسكونلاشميشدير. قاراقويونلولارين چكورلو تايفاسى دا معلومدور...

چوللار Çullar تايفاسى حاققيندا مختليف فكرلر سؤيلىنىش، اونلارين گاه قافقاز ديلى، گاه دا ايران ديلى اولدوغو قيد انديلميشدير. چوللارين بير قيسىمى آلبانيانين شيمال- شارقينده يئرلشميش، قالانى اورتا آسيادا - خزرين شارقينده مسكونلاشميشدى. آذربايجان توپونيملىرى چوللارين تورك تايفالاريندان اولدوغونو گؤستريр. ايلك دفعه II عصر مؤلفى ديونىسى پئريئگئت طرفيندن خاطيرلانان چوللار آلبانيا و عموماً شيمالى قافقازا هونلارين تركييينده گلميشلر. چوللار خريستيانلىغى ايلك قبول ائندنلردن ايدى. كالانكاتلى مويىسى گؤسترير كى، دربند ياخينيلىغينداكى چول شهرينده I-II عصرلرده ميسسيونئر يئلىسى خريستيانلىغين تعليمى ايله مشغول ايدى. چول شهرى بو دؤورده وارديسا، دئمهلى، چوللار بو يئرلره داها اولر گلميشلر. اثركن اورتا عصرلرده خزرلرده چول خصوصى آد كيمي ايشلنميشدير. چول سؤزونه - لو شكيلچى سىنين آرتيريلماسى ايله آذربايجاندا بو تايفانين آدينى ياشادان بير نئچه كند آدى قالميشدير. بونلاردان بيرى ده جبرائيل اراضى سينده چوللو كندى ايدى. شرور- درليز قزاسيندا چول، زنگزور قزاسيندا چوللو كندلرى اولموشدور. چول ائنتونيمى باشقا تورك خالقلاريندا دا ايز قويوموشدور.

چينى لر ÇİYNİ - قيزيلباش تايفا اتفاقينا داخيل اولان قاجار اصيلىلى تورك تايفاسيدير. صفوى حؤكمدارى شاه طهماسب (۱۵۷۶ - ۱۵۲۴) قيزيلباش تايفالاريندان بيرى اولان و منشا اعتبارى ايله قاجارلار تايفاسينا منسوب اولان چينىلرى عصيانكار، داواكار خاراكتئرلرينه گؤره اولكه نين مختليف اراضىلرينده يئرلشديرميشدير. ائله بو و بونا اوخشار ديگر سببلردن چينىلر ايندىكى ايران اراضىلرينده داها گئنىش ساحه ده ياييلميشلار.

ملاحظه: ابتدائى انسان «گؤيو» اولو اجداد حساب ائتميشدير. قديم تورك ديلى خالقلاردا گؤي - تانرى سايبيلارميش. ايلكىن آنلايشدا تانرى گؤي، سما دئمك ايميش^{۴۰}. اسكى

^{۴۰} اورخون يئنى سنى كيتابهلرينده همين معنا آشاغيداكى جمله ده اؤز عكسنى تاپميشدير: اوزره

كؤك تئنگرى آسيرا ياغيير بير كيليندوكدا ايكن آرا كيسى اوغلى كيلونميس.

اینانجلارلا گۆره، گۆی گونشین واسیطه‌سی ایله یئری قیزدیریر. گۆیدن اوغوزلارلا کۆمک اوچون شعاع شکلینده گۆی قورد گلیر. گۆی، گونش عادى یوخ، غیر عادى، عوض سیز و علوی دیر (ilvi)، مقدس دیر.

تورک خالقلاریندا گۆی رنگ، هم ده ماتم معناسی^{۴۱} ایفاده اندیر. اسکی تورک اینانجینا گۆره، ماتم رنگ‌لری انسان روحونو تانریلارلا تاپشیرماغین ایفاده‌سیدیر. قدیم تورکلرده گۆی - «خنییر باشلانغیجی» کیمی یوزولور. «گول‌تکین» آبیده‌سینده گۆستریلیر کی؛ «اوزره گۆگ تنقزی (اوستده ماوی گۆی)»، اسیره یاغوز یئر کیلوندیقدان (آلتدا قونور یئر یارانیدیقدان سونرا) اکین آرا کیسی اوغلو کیلونمیس (ایکیسی نین آراسیندا انسان اولادی یارانیدی). قدیم تورکلرده «بوز boz» سۆزونو گۆی رنگی بیلدیرمک اوچون ایشله‌دییلر و گۆی رنگ اونلاردا چوخ مقدس حساب اولونوب. کوسموقونیک میفه گۆره گۆی - اوراندیر...

خزرلر Xəzərlər بو تایفا هنج بیر شوبهه دوغورمایان خالص تورک تایفالارینداندیر. داهای چوخ شیمالی خزر اترافی ساحل‌لرده یئرلشمیشلر. ل. ن. قومیلوف خزرلرین هارادان میدانا چیخدیغی نین و اجدادلاری نین معلوم اولمادیغینی بیلدیرسه ده، اثری نین باشقا بیر صحیفه‌سینده سارمات‌لاری اونلارین اجدادلاری ساییر. سارمات‌لار بیر طرفدن ده ایران دیللی حساب اولونور. ایران دیللی تایفا تورک دیللی تایفانین نجه اجدادی اولای بیلردی؟ خزرلرین کاس‌لارلا باغلی اولدوغونو هله واختیله ا. دمیرچی‌زاده سؤیلمیش، «خاز»، «کاس» سؤزلری نین بیر کۆکدن اولدوغونو یازمیشدیر. عموماً بو فکر شوبهه دوغورمور و کاسسیت‌لرین، کاسپی‌لرین، خزرلرین بیر کۆکدن اولدوغونو، اونلارین ان آزی تونج دؤورونده پارچالانیب آیریلدیغینی گۆستیریر. بئله‌لیکله، خزرلر بیر طرفدن ده ساک‌لارلا عینی کۆکلودور. بونلارین هامی‌سی قدیمده ایلك مسکن‌لری اؤن آسیادان آیریلیمیش، مین ابلیک‌لر کئچدیکدن سونرا یوردلارینا قایتمیش تایفالاردیر.

خزرلرین آلبانیایا سونراکی ایلك گلیشی ۱۹۳-۲۱۳- جو ایللره عایید اندیلیر. خورئن‌لی مویشی گۆستیر کی، اونلار چولا کئچیدیندن ائنه‌رک کورو کئچیب بو اراضیه

^{۴۱} ائل ایچینده «فیلانکس گونومو گۆی اسکیه دیونله‌ییب» دئینده یقین کی، همین مفهوما ایشاره

یایلدیلار. VII عصرده خزرلر کورون هر ایکی ساحلینده کی اهاالینی اؤزلرینه تابع ائتمیش، قبهله ولایتی عربلر گلنه قدر خزر دؤولتی نین ترکیبینده اولموشدور. بو دؤورده «قبل» دئییلدیکده خزر یادا دوشموشدور. بلاذری ائله بئله ده یازیر: «قبهله، یعنی خزر». سونرالار X عصره قدر اونلار دفعه لرله آلبانیا اراضی سینه داخل اولموشلار و تاریخ دن معلوم دور کی، ساسانی لر و عربلر اونلاری بؤلوک-بؤلوک آذربایجان-آلبانیا اراضی سینه یئرلشدیرمیشلر. لئریکده خزریایلاق، اوردوباددا خزریورد، قاراباغ و فضولی اراضی لرینده خزرداغ توپونیم لری خزر ائتونیمی ایله باغلی دیر. خزرلر آبا، بیزال، کابار، کولاس، ایتیل، قاراجور، تارنا و س. کیمی بیر نئچه بؤلوک دن عبارت اولموشلار. غ. غیبوللائیف بونلارین هامی سی نین آذربایجاندا ایز قویدوغونو معین ائتمیشدیر: کبیرلی، آباسلی، قاراجورلو، بوزالقانلی، خولاشلی، تارنا هوت و س. یئر آدلاری اونلارین آدی ایله باغلی دیر.

V-VIII عصرلرده چیندن ایرانا قدر بؤیوک بیر اراضیده نهنگ و گوج لو تورک خاقانلیغی مؤوجود اولموشدور. خاقانلیغین ترکیبینده تورکش، تئلی، دولو، توبو، شاتو، چنلکان، کوزئن و س. تورک تایفالاری بیرلشمیشدی. بو ائتونیم لرین هامی سی نین آذربایجان توپونیم لرینده اؤز ایزلرینی ساخلادیغی معین ائدیلمیشدیر: آغسو، شامخور، ساعاتلی، رایونلاریندا دل لر کندی، بالاکن رایونوندا تولو، خانلاردا توللار، شاهبوزدا تیرکش، وارتاشنده تیرکش، شامخوردا توباکند، قاسیم اسماعیلوفدا شادیلی، دوچیده چالقان، آغ دامدا قوزانلی و س.

غ. غیبوللائیف آلبانیا اراضی سینده شاروان، آران، خورس، ماجار قدیم تورک تایفالاری حاققیندا دا معلومات وئرمیش، اونلارین ایزلرینی توپونیم لرده معینلشدیرمیشدیر.

خلج لر xƏLƏC - اسکی تورک ائل لریندن اولان خالاج لار لاپ قدیم زامانلاردا جنوبی - غربی افغانستانا و افغانستاندا پیشتولار آراسیندا اریمه کده اولان گیلجایی لر خلجلردن (خالاجلاردان) تشکیل اولونموشدور.

ماحمود کاشغری «دیوان لغات الترک» ده خالاجلاری اوغوز و قیپچاقلارلا بیر ائلدن ساییب و اونلار حاققیندا بئله بیر داستان نقل ائدیپ:

اسکندر تورک لر اؤلکه سینه هجوم ائندنده تورک خاقانی شو §۱۱۱ اؤز اوردوسو ایله گئری چکیلدی. بو عرفه ده تورکلردن ۲۲ نفر عائله لری ایله اورادا قالیر، ۲ نفر ده اونلارا قوشولور.

قالان ۲۲ نفر خاقانلارینین دالینجا گئتمک ایستدیگی حالدا بو ایکی نفر اونلارین سؤزونه باخماییب، بیز اؤز یوردوموزو ترک ائتمهریک، اسکندر گلیب گئدر، بیز ده بورادا قالاریق دئمیشرلر. او واخت ۲۲ نفر آجیقلا تاراق اونلارا «قال آج» دندیلر. سونرالار بو ایکی نفرین نسلیندن اولان تایفایا خالاج دئیلمیشدیر.... روایت گؤره، اسکندر گلیب بو ایکی نفری گؤرنده اوزون ساچلی و دیللی اولدوقلاری اوچون تورکمن (تورکمند) دئمیشدیر...

اوغوز داستانیندا خالاجلارلا دا باغلی بئله بیر روایت ده وار: بیر گون اوغوز خان اوردوسو ایله سفره گئدرکن یولونون اوستونه بیر ائو چیخیر. بو ائوین دیوارلاری قیزیلدان، پئنجره لری گوموشدن، تاوانی دمیردن ایدی. ائوین قاپیسی باغلی ایدی. اوغوز خان یاخینلاریندان بیرینه «قال آج» - دندی. ائله او زاماندا دا بو آدامین اؤولادینا قالاج و یا خالاج دئییلدی... مشهور شرق شوناسلار مینورسکی Minorski و سمیرنوا Smirnova تدقیقاتلاری نتیجه سینده بو قناعه گلمیشر کی، خالاجلار میلادی IV عصرده تاریخ صحنه سینده مؤوجود ایدیلر. خالاجلار تاریخا اوچ یئرده توپلو حالدا یاشامیشلار: بالاساقون اطرافیندا بئش بالیق و جیحونلا سیند چایلاری آراسیندا. ابن خوردادبئه «حدودالعالم» اثرینده گؤستریر کی، خالاجلار جیحوندا غزنه صحرالارینا طرف اولان اراضی لرده یاشامیشلار. یئنه همین منبعه گؤره، خالاجلار و اوغوزلار VII عصرین اورتالاریندا سیستان، کابیلده ساکین اولموشلار؛ حتی خالاجلار کابیل و غزنه ده پادشاهلیق دا ائتمیشلر...

قوریلر حؤکومتی هیندیستاندا سلطان محمود خوارزمشاه طرفیندن سقوط ائندنه خالاج تورکلری خوارمشاها تابع اولدولار و سلطان محمودون مونقوللارلا ساواشیندا اونا یاردیمچی اولدولار.

جلال الدین خوارزمشاه دؤورونده خوارزمشاه سیف الدین اوغراغین باشچیلیغی ایله بیرلیکده مونقوللارلا ساواشیب پرواندا اونلاری ۱۲۲۱ جی ایلده مغلوب ائتدی. بو ساواشدا خالاجلار سول جیناحدا (ساغ جیناحدا قارلوکلار ایدی) یئرلشمیشدی.

X عصرده خالاجلار مسلمان اولدولار، سونرا اونلار هیندیستاندا خالاج حؤکومتینی قوردولار. بئتقالدا (۱۲۹۰ - ۱۲۲۰)، دئهلده (۱۳۲۱ - ۱۲۹۰)، میلادا (۱۵۳۱ - ۱۴۳۶) حاکیملیک ائتدیلر. خالاجلارین بیر قیسمی سلجوق اوغوزلاری ایله ایرانا و آنادولویا گلدیلر.

شرف الدین یزدی نین «ظفرنامه» سینه گۆره، XIV عصرده امیر تیمور زامانیندا خالاجلار ساوا، قوم و کاشان اطرافیندا یاشاییردیلار. ساوا اطرافیندا یاشایان خالاجلارین بیر قیسمی آذربایجانا (موغانا) کۆچدولر.

خالاجلار بو گون ایراندا - قوم شهرینی جنوبوندا (خالاجیستاندا) و اراک، ساوا اطرافیندا اهالی نین اساس کوتله سینی تشکیل انده رک یاشاییرلار.

گۆرکملی تدقیقاتچی اسمیرنوا سیحون، داشکند و بش بالیق بؤلگه لرینده تاپیلان ساکلار آراسیندا خالاجلارین، اوزه رینده «خالاج پایتاختی» یازیلیمیش و ۳ خالاج پادشاهی نین تصویری حک اولونموش سکهلرینی ده گۆرموشدور. او، کاسان (موغ داغی) قالاسیندا تاپیلان و خالاج پادشاهی دیواستیجه Divastic عاید اولان اسنادین تدقیقیندن بئله نتیجه یه گلیر کی، بو سکهلر خالاج حاکیم لرینه منسوب دور و اونلار VII - VIII عصرلرده بش بالیق و فرغانه ده یاشامیشلار...

تاریخدن معلوم دور کی، خلیج لر تورک دیللی اوغوز تایفاسی اثرکن اورتا عصرلرده آمودریا چایی نین جنوب ساحیل لرینده یاشامیشلار. اونلار اوزون مدت عرب خلیفه لرینی اوردولاریندا خدمت اتمیشلر. خلیج لرین بیر قیسمی سلجوقلار دؤورونده منبع لرین وئردیگی معلوماتا گۆره اول ایرانا گلیمیشلر. آذربایجان اراضی سینده اونلار مختلف یئرلرده یاشامیشلار. یاخین شرقین ایشغاللاریندا (اورتا عصرلر و سون اورتا عصرلر) اشتراک ائتمیش خلیج لرین بیر حصه سی ایندی ده آذربایجاندا، ایراندا، تورکمینیستاندا یاشاماقدادیرلار. آدام اولناری (XVII عصر) موغاندا خلیج تایفالاری نین دا یاشادیقلارینی یازمیشدیر. ک شانیا زوف K. Saniyazov خالاج لاری قارلیق تایفالاری ایله علاقه لندیریر...

آذربایجاندا^{۴۲} خلیج لرین اوتوراقلاشماسی و یاشایش مسکن لری سالمالاری مختلیف دؤورلرده باش وئرمیشدیر. منبع لرده آذربایجاندا XIX عصرین اورتالارینا قدر اکیچیلیکله مشغول اولمالاری قید اولونان خلیج لر همین یوزایللیگین ۷۰-جی ایللریندن اعتبارا اوتوراقلاشماغا باشلامیشلار.

^{۴۲} مقصد آذربایجان جمهوریتی دیر.

خلج لر اوللر چؤل و یاخا خلج لرینه بؤلونموشدولر. چؤل خلج لر اوتوراق حیاتا کنجه رک ۱۰ خیردا یاشایش منطقه سینین اساسینی قویموشلار...

خلج (خالاج) لاپ قدیمدن خوراساندا و عیراقدا یاشایان قدیم تورک تایفالاریندان بیریدیر. بو تایفالارین خالاج آدلانماسی حاققیندا ابوالقازی بایاندورخان بئله بیر شیفاهی افسانه دانیشیر:

ایلک تورک خاقانلاریندان بیرینین اوغوزخانین هاراسا یوروشو زامانی اونون عسگرلریندن بیر یوک حیوانی چاتیشمادیغیندان و آروادی حامیله اولدوغوندان اوردودان گئری قالیر. گئریده قالان عسگری خاقانین یانینا گتیرنده خاقان اونون گئریده قالماسی نین سببینی اؤیره- نیر. اونون آروادی دوغموشدور و چاغا آج آنانین سودو اولمادیغینا گؤره آجلیقدان اذیت چکیردی. اوغوزخان عسگری لایقینه مکافاتلاندیریپ اوشاغینی ظرافاتلا «قال آج» آدلاندیراراق حربی خدمتدن آزاد ائتمیشدیر. قالاج یاخود خالاج (خلج، خلیج، خالج^{۴۳}، خلیج) خالقی آدی همین افسانهیه گؤره بو «قال آج» اوشاغین آدیندان عمله گلمیشدیر...

نجیب عاصمین یازدیغینا گؤره «قالاج» قدیم تورک یازیلاریندا آیریجا قال آج کیمی یازیلیردی. اونون یازدیقلارینا گؤره VI عصرده قالاجلاری رومالیلار خالاتیه Xalatiye آدلاندیریرمیشلار کی، بودا «قیلینج» قیلینج تورک سؤزونون ترجمه سیدیر. خلج، خالاج سؤزو قالاج قبیله سینین تحریف ائدیلمیش آدیدیر.

بیزجه «خلج» سؤزونو آشاغیداکي کیمی آنالیز ائتمک اولار:

خی (هون تایفالاریندان بیر) + ائل (تایفا بیلدیرن توپوشکیلچی) + آ(کچیلدیجی شکیلچی + ج (واختی ایله سونو صائتله بیتن سؤزلره آرتیریلان فونئم. میثال: ساوا = ساواج، نیارا = نیاراق. هم ده بئله بیر قناعته گلمک اولار کی، ج/چ منسوبلوق بیلدیریر).

مونقوللارین ائتدیکلری هجوملار زامانی بیر چوخ قالاجلار محو ائدیلدی. ساغ قالان حصه- لری ایسه آذربایجاندا سیغناجاق تاپدی، مختلیف اراضی لرده یاشایش منطقه لری یاراداراق بورادا مسکن سالدیلار...

^{۴۳} بورادا دا قایناقلارین اوخونماسی پروبلیمی اؤزونو گؤستریر. «خالج» اصلینده خالاج» دیر کی،

مؤلیف ایکینجی آسیندن امتناع ائده رک قناعت چیلیک عنعنه سینه صادق قالمیشدیر.

۱۷۲۸-جی ایل تاریخ معلوماتینا گؤره ایره‌وان ایالتی‌نین قیرخ‌بولاق ناحیه‌سینده واختی ایله خلیج آدلی کند اولوب.

دوندارلار *Dodarlar* قدیم تورک تایفالاریندان اولان دوندارلار حاققیندا، اونلارین قافقازدا و آزوف ساحل‌لرینده یاشاماسی باره‌ده میلئتلی هتکاتئیدن (میلاددان قاباق VI-V عصرلر) باشلامیش، ایسترابون، تاسیت، پلوتارخ و لوکوللا قدر بیر چوخ‌لاری معلومات وئرمیشلر. اونلارین کوبان اراضی‌سینده یاشادیقلاری و ایران دیللی اولدوقلاری، «دوندار» سؤزونون اوستتین دیلینده «چایی ساخلایانلار» معناسیندا ایشلندیگی باره‌ده ملاحظه‌لر ده سؤیلمیشدیر. لاکین دوندارلارلا باغلی بوتون ایزلر اونلارین تورک تایفالاریندان اولدوغونو گؤستریر. توووز و قوبادلی رایونلاریندا دوندارلی، توووزدا دوندار- قوشچو، دوچی رایونو اراضی‌سینده قالا- دوندار قالا خارابالیقلاری، قازاخ رایونوندا دوندارداغ و س. کیمی توپونیم‌لردن آیدین اولور کی، دوندارلار آلبانیانین شیمال- غرب اراضی‌لرینده یاشامیشلار. «کیتابی- دده قورقود»دا دوندار بهی شخص آدی دا بو ائتتویمله باغلی‌دیر. گومان اولونور کی، تورک دیللی دوندارلار آلبانیا اراضی‌سینه III-IV عصرلرده ترتر، آران، کنگر، خورس، ساوار تایفالاری ایله، VI-VIII عصرلرده ایسه خزرلر، آوارلار، قیسا سوارلار و باشقالاری ایله عینی واختدا داخل اولموشلار. XIII عصرین کچیک آسیا تورک تایفالاریندان بیری «دوندارلی» آدلانیردی. - دوندار شخص آدلاری تورکجه ایضاح اولونور. پلوتارخ دوندار حاکمی‌نین آدی‌نین اولتاک اولدوغونو گؤستریر. بو سؤزو «اوغول» (اوول) و «تک»^{۴۴} سؤزلرینه آیرماق اولور.

سؤیوت تایفاسی SÖYÜT تورک منشالی تایفادیر. تاریخدن اوغوزلارین سؤیود/ سؤیوت ائتتویمی ده معلوم‌دور. اوغوزلاردا ایندی ده سؤیوت SOYOT آدلی تایفا وار. گئرمی‌ده «سایات» قیز آدی همین ائتتویمله علاقه‌دار اولاییلر. تورکیه‌ده کی SOQUT شهری، آذربایجاندا ایسه سووقات آدی بو باخیمدان مارق دوغور وجودور. XIIIIV عصرده آنادولودا یاشایان DUNBULI تایفاسی‌نین بیر قولو سؤیودلو آدلانیردی.

^{۴۴}آذربایجان ائتتویم‌یاسیندا (و عمومیتله تاریخ شوناسلیغیندا) بو کیمی سهولر چوخ‌دور. البته چوخ

دا اولمالیدیر. بو کومپوننت سؤزون اورینتینالیندا اولدوغو کیمی «تاک/تاغ/داغ» دیر .

ساقالار Saqalar اسلاما قدرکی تاریخی قاینالار مین ایلدن آرتیق بیر دؤورو احاطه ائدن بلگه لرله ساقا بویلارینین یاییلدیغی بؤلگه لر، قوردوغو دؤلتر، اولنارین کوچو، ائتنوگرافیاسی، ائتنیک عادت - عنعنه لری و میفولوگیاسی (اساطیر شناسلیق) حاققیندا زنگین معلومات وئریر.

یاییلما جغرافیاسینا گؤره ساقالار شرق و غرب قوللارینا آیریلیر. تاریخین مختلف چاغلاریندا ساقالار شرقده خزر دنیزیندن آلتای داغلارینا، افغانیستاندان سیبیر تایقالارینا قدر، غربده ایسه قارا دنیزین قوزئی یاخالاری ایله ایتیل چایلارینا قدر مختلف بؤلگه لرده و آذربایجاندا یاشامیشلار.

... ساقالار بویوک اراضی لری احاطه ائدن ائل قوردوقدا همین اراضی ده یاشایان باشقا دیللی بویلار (غیر تورک بویلار) دا ساقا (saka = skit) عمومی آدی ایله وئریلمیشدیر. بو سببدن سونراکی تدقیقاتچیلارین شرحینده ساقا ائلینه تابع اولان تورک، هم ده باشقا خالقلارین ائتنیک تاریخی دولاشیق سالینمیش، چوخلو یانلیش فیکیرلر اورتایا چیخمیشدیر.

آدی آسور قاینالاریندا میلاددان قاباق ۹ - ۸ جی عصرلرده ساق - بوت شکلینده چکیلن ساقا بویونا عاید قارقار بؤلگه سیندن شرقده (ساق - بیت) و غربده یئرله شن (ساق - بات) ایکی ساقا به یلیگی اولموشدور. ای. م. دیاکونوفا گؤره ایلك دفعه ساق بیت شکلینده میلاددان قاباق ۸۲۰ ده آدی چکیلن ساقا بویلارینین بو بؤلگه سی همدانا یاخین ایدی. همین چاغدا بوراداکي ساقا باشچیسی دا «خان - آذر - اوک» دئییمینه یاخین بیر آدلا (Xanaziruş) تانییردی.

اورمو ایله خزر آراسینداکی بؤلگه لرده «باروناق» (بارین - آق)، «تاشتامی (داش - دامی)، «کابان» (قaban بویو) کیمی تورک یاشایش یئرلرینی آدی واردیر.

ابوالقازی باهادیرخان ساقلار حاققیندا یازیر: «آزلار اوروغو دودیکین Dudıkm, ساقلار ائلی ایسه قاباچیغین Qabaçıgm توره مه لریدیر». آذر خالقینی قدیم آدینی بیلدیرن آزلار (آز ارلر) کیمی قیزیل و ساقار بویلاری دا شرقی ائللره آذربایجاندا گئتمیشدیر. شرقده کی قیزیل بویلارینین باس ساقار اوروغو دا «باش ساقار» ائتنونیمی ایله تانییر. ساقار و ساقات بویلاریندا فرق یالنیز توپولوق بیلدیرن ایت it - / آر ar - شکیلچیلری اولدوغوندا «باش

ساقالار» آنلامىنى گىرچىكلىشىدىن «باش ساقار» و «ماسساگىت / باسساگىت» ائتونىمى سىنۇنىم آدلاردير.

آنتىك چاغدا پومپىي تروق Pompey Troq يازىردى كى، ايندى شىرقىدە ھۆكىمرانلىق ائىدىن «پارتلار» سكيت «ساقا» قاچقىنلاريدىر و بو، «اونلار يىن آدىندا دا گۆرونور، چونكى سكيت دىلىندە باردى سۆزۈ قاچقىنلار يىلدىرىر». استىفان بىزانتىيا (۵جى عصر) گۆرە دىزىچىلىكلە مشغول اولان تىرمىنلەر دە سكيت بويلار يىلدىرىر و سكيت دىلىندە تىرمىن «قوولموشلار» دىمكىدۇر. بورادان آيدىن اولور كى، پارت و تىرمىن بويلارى يىن آدى ساقا دىلىندە قوولان، اوزاقلاشدىرىلان، قاچقىن آنلاملار يىلدىرىن سۆزلەيدۇر. بو دا آيدىن اولور كى، ھەر ايكى ائتونىم تورىكجە دىر و بونلار «وارىپ گىندن» آنلامىندا باردى // پارتى سۆزۈ و «اوزاقلاشدىرىلان» «ايتەلەن»، «ايتىلىپ گىندن» آنلامىندا ايتىر - مىن / تىرمىن سۆزۈ ايلە يارانمىشىدۇر.

آتانيازوف: تورىكىستاندا ساقار // ساكار، ساكارچارلاق، ساكارجا، ساكارلى، داق - ساكار بويلارى ايلە ياناشى قاپان، بىردىلى، بىردالى بويلارى دا واردىر.

شجرە تراكمە: عثمانلى چاغىندا تورىكىدە يارىم كۆچەرى ساكاراتلى، ساكار، ساكارالى يوروك تايفالارى بللىدۇر.

آسور قايناقلارىندا: مىلادىدان قاباق ۱۲جى عصر دە وان گۆلۈندىن گونى دە ساقا آدىلى ايكى كىند و مىلادىدان قاباق ۸جى عصر دە دجلەنىن يوخارى آخارىندا ساكا (ساككا) آدىلى ياشايش مىسكىنى وار ايدى.

ھىرودوت ۵جى عصر يىن اورتالارىندا ساقات (سكيت) اۆلكەسىنە گىلىپ، اونلار يىن مىشايى ھاققىندا خالق آراسىندا يايىلان روياتلىرى توپلامىشىدۇر. او، قلمە آلدىغى واريانتلار يىن اوج نۆوعە آيىرىر:

(۱) ساقاتلار يىن اۆزۈندىن انشىتىدىگى رويات.

(۲) بوراداكى يونانلاردان انشىتىدىگى رويات.

(۳) ھىم ساقات، ھىم دە يونانلار يىن تصدىق انشىدىگى ھكايت.

هئردوت اوچونجو واریانتا اینانیدیغینی قید ائدیر. اصلینده اوچونجو وئرسیا ساقاتلارین سوی کؤکو ایله دئییل، اونلارین کؤچو ایله باغلیدیر. ساقات بویلارینین آزاق (آزوف) دینیزی یاخالارینا هارادان گلهمسی بارهدهدیر. بورادا دئییلیر:

«کؤچه ری سکیترلر آسایدا یاشایردی. ماسساگنتلرله ساواشدا مغلوب اولاندا آراز چایینی کئچیب، کیممئرلرین یانینا کؤچ ائتدیلر».

اصلینده ساقالارین دیلی، ائتنیک کؤکو و ایلکین یوردو مسئلهلرینی ساقالار و قدیم تاریخیچیلر دئییل، سونراکی تدقیقاتچی عالیملر یاراتمیشلار. بئله کی، ساقا بویلاری ایله تماسدا اولموش و ساقا ائلی چاغیندا یاشامیش تاریخیچیلردن و مین ایلیک بیزانس منبعلریندن توتموش ۱۷جی عصره قدر ساقالاردان دانیشان مؤلیفلر اونلاردان تورک اولوسو کیمی بحث ائتمیشلر. لاکین سونراکی دؤلرده ساقالاری مونقول، فین اوکور، گئрман (قوت)، سلاو (روس)، هیندیران (اوست) و قافقاز دیللی خالق سایان یازیچیلار اورتایا چیخمیش، بو و یا دیگر آدی چکیلن خالقین کؤکونو بوتوولوکده ساقالارا باغلاماغا چالیشیب، ساقاشونا سلیقدا قوراما پروبلملر یاراتمیشلار.

ساقالارین ائتنیک منسوییتی اطرافیندا باشلانان آژیوتاژ^{۴۵} اساسا بوتون دونیانی حیرته سالان کئچ یاخیلیغینداکی کول - اوبا Küil - oba کورقانینین، اونون آردینجا اوغوز، سولوخ Solox، چئرتوملوک Çertomluk و دیگر کورقانلارین آچیلماسی ایله باشلانسا دا، بوندان قاباق دا ساقالار یالیز بو ویا باشقا بیر ائتنوسون سلفی کیمی تقدیم اولونور، بئله مؤوقع داها چوخ روسوفیل و ایرانوفیل عالیملرین یازیلاریندا اورتایا چیخیردی. حتی سکیتم مسئلهسینه بو جور یاناشمایا دؤزمهین آ. شلتسئر A. Sletser. هله ۱۹جو عصرین ایلک ایللرینده یازمیشدی کی، اوچ مین ایلیک ناغیل و افسانهوی تاریخدنسه روسلارین ۶۰۰ ایلیک گئچک تاریخی اؤیره نیلمه لی و نهایت، روسلار سکیتملردن ال چکمه لیدیر.

^{۴۵} احتکار مقصدی ایله بازاردا قیمتی کاغیذلارین و یا ماللارین صنعی صورتده آشای سالینماسی و یا آرتیریلماسی دئمکدیر. مؤلف حاقلی اولاراق بئله تدقیقاتچیلارین بو ایشینی آژیوتاژ آدلاندیرمیشدیر.

چترتوملوک کورقانی نی آچان E. I. Zabelin ایسه سکيفلری مونقول و ایران دیلی بویلا باغلايان عالیم لرین فکرینی قطعی رد اندیردی.

آنتیک دؤور مؤلیفلری، بیزانس منبع لری، چین - هیند قایناق لاری ساقا // سکیت تایفالاریندان همیشه تورک بویو کیمی بحث ائتمیشلر. آندرئی لیزوفون ۱۶۹۲ ده یازدیغی «سکيفلرین تاریخی» آدلی اثرینده سکیت لر یالنیز تورک کیمی تقدیم اولونموش، ۱۹ جو عصرین سون ایللرینده هئرئدوتو، او جمله دن دیگر قدیم مؤلیفلردن بیر نئچه سینی ترجمه ائدن و ائل به یی ساقالاری (تزارسکيه سکيفی) تورک سایان گؤرکملی فیلولوق ف. ق. میششنکو، ماجار عالیم لریندن «کودئکس کومانیکوس» (Kodeks Kumanikus) آبیده سینی اینجه له ییب چاپ ائدن G. Kuun، «Bizantino - Turkika» اثری نین مؤلیفی Moravcik، همچنین تانیمنیش آلتای شوناسلار همین مۇوقع ده دایانمیشلار. ز. و. توغان، م. ز. زکی یئف، م. آ. خایچئف، ای. دورموش، غ. غیب اللایئف و باشقا تورکولوقلار دا ساقا (سکیت) — تورک پارالل لرینه عاید خیلی مثاللار وئرمیشلر.

یونان مؤلیفلری مادا آدینی میدیا شکلینه سالدیق لاری کیمی، ایلک دفعه ائشیتدی ک لری ساکات آدینی دا «سکیت» ه چئویرمیشلر.

سکیتلر کیمی تانیان ماساگئت (باش - ساقئت)، تیسساقئت (دیش - ساقئت) سکیت چاری نین قارداشی کیمی وئرلین مارساقئت (باساقئت) آدلاریندا دا ساقئت حصه سی گؤرونور. ساقات ائلاتی ایفاده سینده کی بنزر مودئل سونرالار آنادولودا سکاتئللی (ساقات - ائللی) عشیرتی نین آدیندا راست گلکم اولور. «O. N. Trubačyov او. ن. تروباچيوف» گؤره تکجه دنپرین شرق طرفینده ساقا آدلی ۴ چای واردیر و بونلاردان ایکسی «اسکی» (ستارایا) و «اوزون» (دولقایا) تعیین لری ایله ایشله نیر.

تاریخده یوزلرله تورک دیلی بوی اولموشدور، لاکین بونلاردان چوخ آز قسمی نین آدی عمومی آد بیلدیرمه سویه سینه قالخا بیلیمشدير. میلاددان اؤنجه ۴ - ۳ جو مین ایللیک لرده سوبار بویو، ۳ - ۲ جی مین ایللیک لرده قوتی بویو، ۱ جی مین ایللیگین ۸ - ۱ جی عصرلرینده ساقا بویو، میلاددان سونرا ایسه ۱ - ۵ جی عصرلرده هون بویو، ۵ - ۱۰ جو عصرلرده گؤی تورک و خزر بویلاری و ان سوندا تورک بویونون آدی بئله ستاتوس قازانمیشدير.

آذربایجاندا ایسه قوتی لردن سونرا بئله عمومی لشدیرجی آدی مانا، مادا، کاسپی // آذر // خزر، آلبان // آران، اوغوز، تورک بویلاری داشیمیشلار. عینی مدنیت دایره سینده یاشایان ائل به یی سویونا عاید ساقات بویوندان توتوموش، دیگر تورک بویلاری ایله یاناشی، باشقا دیللی خالقارین اهالیسی واردی. اونا گؤره ده اصل ساقاتلارلا پستودو – ساقاتلاری^{۴۶} psevd – saqat آیرماق لازیم گلیر. استرابون بعضی منبع لرده ساقات ساییلان ماسساقنتلری یاشادیغی شرایطه گؤره داغیلار، باتاقلیق و دوزنلیک اهالی قروپلارینا آیردیغی کیمی، آنتیک چاق مؤلیفلری ساقاتلاری بئله تصنیف اندیر:

شیش پاپاق ساقات	ordokorubant
آرات اندن، اکینچی ساقات	arater
آرخائیک، قدیم ساقات	arxae
آت (اتی) یئین ساقات	qippofaq
قارادونلو ساقات	melanxlen

هخامنشی یازیلاریندا دا بئله بؤلگولر واردیر: شیش پاپاق ساقا (tiqraxauda)، دنیز آرخاسی ساقا (paradraya)، xaoma خانوما ایچکیسی حاضیرلایان (؟) ساقا (haumavarqa). سونرالار منبع لرده کؤچه ری، آت اتی یئین، قیمیز ایچن، اوخچو، شیش پاپاقلی، قارادونلو ساقاتلارین تورک خالقی کیمی بحث اولونماسی اصل ساقاتلاری آیرماق ممکن اولور. بئله لیکله آنتیک دؤور مؤلیفلرینین ساقا و ساقات آدی آلتیندا قید ائتدیگی چوخلو ائتونیملر ایچیندن aqathirs saqarauli sarauki kamak kam toqar asian abi astak traspi arimasp arimasp budin و سایر تورک بویلا رینی شچمک ممکن دور. البته عمومی آد کیمی ایشلنمه یین ساقا، ساقات، سکولوت آدلاری دا بو سیرایا داخیل دیر. خاطیرلاداق کی، ساقات چارلاریندان بیر قنور (قونور) آدینی داشی یردی و دده قورقود اوغوزنامه سی تپه گوزو قونور چوبانلا پری قیزین اوغلو کیمی وئریر.

^{۴۶} پستودو «کاذب»، «اویدورما» دئمکدیر.

ساقات بويلارى ميلاددان قاباق ۲ جى مین ایللیگین اورتالاریندا آراز قیراغیندا یاشایردیلار. لاکین آراز قیراغی ایفادهسىنین شرقی آنادولودان خزره قدر هانسی بؤلگهنى بیلدیرمهسى آیدین دئییل، هر حالدا بو اؤلکه اؤن آسیادیر. چونکی هئودوت هم قیزیل - اوزن چایینی، هم ده ایندیکی آراز چایینی آراز آدلاندیریر. همین چاغلاردا کیچیک آسیادا سوبار، کومان، قاشقای، اورمو بویلاری وار ایدی. توقارما میفی، تارقیتای سوی کؤکو افسانهسى، کوراوغلو // هئراکل اویرازی دا بورادا یارانمیشدی. قوزئی چای آراسی و اورمو حؤوزه سینده ده سوبار، قوتی، توروک و سایر تورک بویلاری وار ایدی.

آرخئولوژی بلگه لره گؤره، ساقا - قامار بویلاری میلاددان قاباق ۱۱ - ۸ جى عصرلر آراسی (بلکه ده اوندان اؤنجه) قوزئی و دوغویا کؤچ اندیر و اورمویاخاسی «آن اوسلوبو» صنعتینین پروتوتیپینی آزاق یاخالارینا و آلتای داشی ییر. سییر آلتای بولگه لرینده آن اسلوبو یئنی چالارلار کسب اندیر و آرتیق میلاددان قاباق ۸ - ۴ جو عصر آبیده لرینده یئنی لشمیش فورمالاردا اوزه چیخیر. عینی دوروم آزاق یاخالاریندا اؤزونو گؤسته ریر. آزاق یاخاسینا یئنی ساقا کؤجو (هئودوتون قید ائتدیگی کؤچ) میلاددان قاباق ۸ جى عصرین اورتالارینا قدر باش وئیریر. بو دفعه کؤچون استقامتی شرقدن غربه، خزرین اوستو ایله گئرچکله شیر. بورا گلن یئنی آتلی کؤچه ریلر اؤز لرینده بیر - ایکی عصر اول بورادا یورد سالمیش سويداشلاری قامار (کمر، قمر، خومار) بویونو یئریندن ائله ییر. سونراکی یوز ایللیک لرده بیرى دیگرىنین آردینجا بو یولو کئچن هون، سوبار، آوار، خزر، پئنجئنق، کومان - قیپچاق بویلاری عینی اولایلاری یاشامیشلار.

آزاق یاخاسیندان میلاددان قاباق ۷ جى عصرین اول لرینده «دریال» و «دربند» کئچیدلری ایله آذربایجانا قایدان ساقا - قامار بویلارینین بیر حصه سی کیچیک آسیانین شرق بؤلگه لرینده قدیم «قاشقای» اؤلکه سینده، بیر حصه سی ده اورمو یاخاسینا قدر آذربایجانین مختلیف بؤلگه لرینده اوتورورلار. میلاددان قاباق ۷ جى عصرین اولینده بورادا یئرلی سويداشلاری ایله بیرله شیب، آرتیق بؤیوک حربی قوه یه چئوریلیرلر.

ساقا - قامار بویلارینین بیر قسمی میلاددان قاباق ۷ جى عصرین سونوندا یئنیندن آزاق بؤلگه سینه قایدیرلار. اون ایللرله ایچینده اولدوغو یئنیلشمیش اؤن آسیا مدنیتنی یئنی دن

قوزئیله داشی بیرلار و آرتیق سکیتیا Skitiya آدلانان بو اؤلکهده هونلار گلنه دک ساقالار اوزده اولورلار.

سترابون اورتا آسیا سکیتلریندن داینشار کن قید ائدیر کی، کاسپی دنیزیندن باشلایاراق دائی لر (آپارنا، کساندی ksandy، پیسسور)، ماسساگئت و ساکالاردان ساوایی، اکثر بویلا (آسی، پاسیان، توخار، ساکاراولی) اؤز آدلاری ایله دئییل، عمومی سکیت آدی ایله تانیلیر. ساوارلار Savarlar هونلارین بیر قولو اولان ساوارلاری تاریخچی لر مختلیف آدلارلا - ساوار، سووار، سایبر، ساویر و س. یاد ائتمیشلر. ساوارلار شیمال- غربی کاسپی ساحل لرینده هونلارلا بیرلیکده یاشایان، چوخ واخت بیر سیرا تایفالاری اؤزونده بیرلشدیرن و قدیم مؤلف لره داها چوخ «هون» آدی ایله معلوم اولان تایفالارداندیر. ساوارلار حاققیندا ایلک معلوماتین پتولئمی طرفیندن وئریلدیگی ده معلوم دور. ساوارلارین منشایی نین معلوم اولمادیغینی، اونلارین بولقارلارین بیر حیصه سی اولدوغونو (و. و. بارتولد) قید ائتمیشلر. عمومیتله، حس اولونور کی، تاریخچی لر انسانین منشایی نین اؤن آسیا ایله باغلی اولدوغونو، ائتنیک جهتدن فرقلنن تایفالارین شرقه، غربه، شیمالا و جنوبا اؤن آسیادان یاییلدیغینی، قافقاز دیللی لرین ثابت بیر اراضیده یاشادیقلارینی، سمیت لرین داها چوخ غربه حرکت ائدیب، یئئیدن اؤن آسیا قایتیدقلارینی، هیند آوروپالی لارین بورادا تجرید اولونوب مختلیف استقامتده حرکت ائتدیکدن سونرا یئئیدن اؤن آسیا گلدیکلرینی، تورکلرین داها چوخ شرقه و معین درجه غربه (اتروسکلار- تورساکالار) حرکت ائدیب یئئیدن گئری قایتیدقلارینی فهم ائتمیرلر. بو جهت نظره آلینارسا، بیر چوخ تایفالارین منشایی معین لشه بیلر. بو جهتدن هونلارلا آلبانیایا قایدان ساوارلارین میلاددان قاباق III مین ایلیکده زاقروس اراضی لرینده، شومرلردن شیمالدا یاشایان سویر تایفاسی نین بؤلوم لریندن اولدوغو شوبهه دوغور ماملی دیر. بیز ساکلارین کاسلار اولدوغونا، ایتالیا اراضی سینده کی تورساکالارین آلبانیادکی تورلار و ساکلارلا بیر کؤکدن اولدوغونا شوبهه ائتمه دیگیمیز کیمی، هونلارلا بیرلیکده میلادین ایلک عصرلریندن آلبانیادا گؤرونن ساوارلارین دا ۳ مین ایل اول شومرلرین قونشولوغونداکی سوبارلارلا عینی کؤکدن اولدوغونا شوبهه ائتمیریک. «سارمات» تایفا آدی نین «ساوار» سؤزو ایله باغلی اولدوغو دا گومان اولونور. بو جهت ساوروماتلارین دا تورک دیللی اولدوغونا دلالت ائدیر. ساوارلار میلادین اول لرینده

ساورومات - سارمات تایفالاری ترکیببند اولموشدور. ساوارلارین آلبانیا بیر نجه دالغاسی معلوم دور. ان قدیم توپونیم لری آلبانیانین شیمال - شرقینده اولموش شاباران یاشایش منطقه سی نین آدی حساب اولونور. - آن جمع شکیلچی سی (داها دوغروسو منسوبوق توپو فورمانتی، ع. م. آغداشلی)، س - ش کئچیدی ایله شابار سؤزو «ساوار» دیر. غ. غیبولاینف س. ب. آشوربه ی لی نین شاباران توپونیمینی شاپور آدی ایله باغلاماسینی منطق سیز سایماقدا حاقلی دیر. ۵۴۰ - جی ایللرده ساوارلار کوتلوی شکیلده آلبانیا اراضی لرینه داخل اولموشلار. XIII عصر دن حاققیندا معلومات وئرلن بیله سوار (پلئسووار)، XIX عصر ده قوبا اراضی سینده خارابا یقلاری قالمیش قالمیش سوار و سوارلی کند آدلاری ساوار تایفا آدی ایله باغلی دیر.

تانری داغی نین شرقینده مسکونلاشمیش ساوارلار (سابارلار) اثرکن اورتا عصرلرده غربه حرکت اندیرلر. میلادین I عصرینده آرتیق ساوارلارین و کنگرلین آدلارینا ایسترابونون و بؤیوک پلینی نین اثرلرینده ده راست گلیریک. اثرکن اورتا عصرلرده اونلار قافقاز هجوم ائتمیش، بیر حیصه سی داغیستاندا، بیر حیصه سی ایندیکی آغ ایستافا و شامخور اراضی لرینده مسکونلاشمیشدیر. آذربایجانین شیمالیندا یئرلشمیش گوجلو خزر دؤولتی اهالی سی نین اکثریتی نی ساوارلار تشکیل اندیردی.

سو تایفاسی Su تاریخی آذربایجان اراضی سینده موجود اولموش ایلکین ائتنو - سیاسی بیرلیک لردن بیریدیر.

میلادان اؤنجه III مین ایللیگین سونوندا چیولی یازیلاردا اورمیا گؤل و بؤلگه سینده «سو آدام لارین اؤلکە سی» باره ده دانیشیلیر. سو تایفالاری میلادان اول XXI یوز ایلین ایکینجی یاری سیندا مئسوپوتومیادا (چای آراسیندا) حاکمیتده اولموش III اور سولاله سیندن آسیلی ایدی. بونو چیولی یازیلاردا لاقاچش جانیشینی اوردونانین سو خالق ی نین ائنسی سی اولاراق تقدیم اندیلیمه سی فاکتی دا تصدیق اندیر. سو تایفالاری میلادان قابق ۲۰۰۳ - جو ایلده ائلام لی لارلا بیرلیکده III اور سولاله سینه قارشى حربی هجوموندا و بونون نتیجه سینده همین سولاله نین سقوطوندا دا اشتراک ائتمیشدیلر.

قدیم مئسوپوتومیا قاینالاریندا سو تایفا آدی بیر چوخ حالدا سوبار، سویر، سوبی سوزو ایله عینی لشدیریلیر. حتی آسوریا جاری II سارقونون دا یازیلاریندا اونلار باره ده معین

معلومات لار وئرلییر و بیلدیریلیر کی، «... اورارتو انسانلاری سوبی اؤلکه‌سی نین اهالی سینی ماننالی آدلاندیریلار». بو ایسه اؤز نؤوبه‌سینده میلاددان قاباق VIII عصرده یارانمیش آذربایجان- ماننا دؤولتی نین بو و یا دیگر معنادا سو تایفالاری ایله معین ائتیک باغلی لیکلاری اولدوغونو گؤسترمدیر.

سوبارلار Subarlar قدیم آذربایجان اراضی لرینده، خصوصیه اورمو گؤل و حوضه‌سینده میلاددان قاباق III-II مین ایل لرده یاشایان آراتتالی لار، سوبارلار، توروک لار، لولو و قوتی لر حاققیندا شومئر و آککاد دیلی منبع لرده معلومات لار واردیر. آدی چکیلن تایفالار همین اراضی لرده زامان- زامان دؤولت قورموش، قونشو اؤلکه‌لرله مناسبتده اولموشلار. آذربایجان خالق نین سوی کؤکونو تشکیل ائدن بو تایفالارین هامی سیندان بیر مقاله ده صحبت آچماق مومکون دئییل، بورادا یالنیز سوبار بوی لاری (تایفالاری) حاققیندا بعضی معلومات لارا توخوناجاغیق.

سونرالار بوتؤو آوراسیایا یاییلان سوبارلار تکجه آذر خالق نین دئییل، تورک خالقلاریندان بیر نجه‌سی نین ده فورمالاشماسیندا اشتراک ائتمیشلر. سوبارلار حاققیندا معلومات لار ۵ مین ایل آراسی کسبلمه دن داوام ائدیر. معلوم اولور کی، اونلارین بیر قیسمی میلاددان قاباق II مین ایلین اورتالاریندا سیبیره قدر گئتمیش، ۲ مین ایل سونرا سوبار سویلو بوی لار یتیدن بؤیوک خزرین اوستوندن آتا یوردا قایتمیشلار.

سوبار ائتونیمی قدیم تورک دیلینده «چای آدمی» آنلامیندا ایشلنمیشدیر، چونکی سو سؤزونون قدیم فورماسی سوب ایدی و داغ اهالی سی «داغ آدمی»، مشه‌لیکده یاشایانلار «آغاج- اری (آغاجری)» آدلاندیغی کیمی، چای آراسی اهالی نین ده «سوب ار» کیمی فرقلندیریلمه سی طبیعی ایدی. اونا گؤره ده، م. دیاکونوفون سوبار اؤلکه‌سی نین آدینی «سو صحراسی» کیمی ابضاح ائتمه سی توپونیم یارادیجی لیغینا اویغون گلمیر.

ان قدیم سوبارلار حاققیندا کی معلومات لارا گؤره، اونلار میلاددان قاباق IV-II مین ایل لرده چای آراسی آدلانان اراضی لرده، فراتلا دجله آراسیندا یاشیرمیش. او چاغلاردا آککاد یازیلاریندا فرات چایی پوراتتو، دجله ایتیقل (ایتیگل)، اونون قولو اولان دیالا ایسه تورنا آدلانیردی. چای آراسی نین ایندیکی باغداددان آشاغی حیصه‌سینه بعضی منبع لرده کینگیر (کنگر)، یوخاری حیصه‌سینه ایسه سوبارتو (سوبار) دئییردیلر. اؤنجه شومئرلرین کنگیر

آدلانان اراضى لره گليب مسكونلاشماسى، سونرالار ايسه III مين ايلين باشلاريندان عريستان چؤل لرلرندن واختاشيرى آخين-آخين گلن سامى تايفالارى نين سوبارتويا يئرلشمه سى رئگيونون تركييينى خيلى ديشدى. ايندى شومئر كيمي تانيدىغيميز و قديم دونيا مدنيتينه بويوك توحفه لر وئرن خالقين اوزو هنج وخت اوزونو ائتيك معنادا شومئر آدلانديرماميشدير. بو آدى اونلار سامى تايفالارى آككادلار وئرميشدير، شومئرلر ايسه اوزونو اساساً ياشادىقلارى شهر- بؤلگه آدى ايله، بعضا ده كنگر اؤلكه سى نين ساكىنى و «كنگرلى» آنلاميندا كنگر آدمى آدلانديرديلار، يعنى شومئر يازيلاريندا ائن-كى-ائن-گى لوقاد-كalam- ما («كىنگير بهيى - اؤلكه نين چارى»⁴⁷) ايفاده سينده اولدوغو كيمي «اؤلكه=كىنگير» فورمولو ايشله نيردى.

چاي آراسينا گلن سامى تايفالارى نين ايلك راستلاشديغى سوبار بوي لارى ايدى، اونا گوره ده، بو سامى لر سوبارلارين آرخاسينداكى آشاغى كىنگير اهالى سيني ده سوبئر//شومئر (شومئر) كيمي تانيميشلار. گؤرونديو كيمي، شومئرلر نين هر ايكي معلوم (كنگرلى، شومئر) آدى قديم سوبار بوي لارى نين ديلينه عاييد سؤزلر ايدى. شومئرلر تورك دئييلدى، لakin سوبارلارلا اولان علاقه اونلارين ديلينده چوخ لو تورك سؤزونون ايشلنمه سينه سبب اولموشدو. شومئر شهرلر نين چوخونون آدى شومئرجه دئييلدى، حتى تانرى سؤزونو ده سوبار تورك لرلرندن آليب دينقير (تنقئر) شكيلينده ايشلديرديلر و سونرالار بو سؤز بوتؤو اؤن آسيادا مختليف ديللى ميخى يازيلارين تانرى دئترميناتيويينه چئوريلدى.

چاي آراسينا گلن سامى لر آككاد شهرى اطرافيندا گوجلەنيپ، سوبارلارى داها يوخارى لارا سيخيشديريردى. آككادلى سارقونون يوخارى سوبار بؤلگه لرينه هجوم ائتمه سى باره ده يازيلار قالميشدير. سارقونون ياراتديغى سامى آككاد دؤولتى شومئر اؤلكه سيني ده اله كئچيرميشدى. آككاددان يوخاريدا فورمالاشان يئنى سامى تايفالارى سوبارلارين «اسور تانرى» معبدى اولان شهرينى ضبط ائتدى و بورادا آككاد ديل نين فرقلى لهجه سينده دانیشان سامى لر آسور (آسسور) آدلاندى. II مين ايلين اول لرلر ينده سوبار تورپاقلارينا آسورلارين ياييلماسى گوجلندى. بو وخت چاي آراسى نين يوخارى بؤلگه لرينه

⁴⁷ چار سزار، تزار سؤزلرى نين سينونيمى اولاراق ايمپراتور و ياخود پادشاه دئمكدير .

سیخیشدیریلان سوبارلار قوزئی- دوغودان دا یئنی هورری آخینلاری ایله قارشى لاشدی. بئله لیکله، آشاغى دان سامى آسور تايغالارینین، یوخاری دان قافقاز دیللی هورری تايغالارینین آراسیندا قالان سوبارلار اوچ قولا آیریلدی: باتی، اورتا و دوغو قوللار. باتی سوبار بوی لاری ۳۸- جی پارالل بویونجا باتیا چکیلیب دیگر خالقلارین ایچینده ایدی، همین پارالل بویونجا دوغویا چکیلرلر اورمو حؤوزه سینده یئرلشدی و داها سونرالار خیلی حیصه سی سیبیر و تورکستان طرفلره میقراسیا ائتدی. سوبارلارین دوغو قولو سونراکی مین ایل لر عرضینده تورکلویو ایتیردی، چونکی سويداشلارینین آراسیندا ایدی. اورتادا قالان سوبار بوی لاری ایسه دجله ایله فراتین یوخاری آخارلاریندا، وان گؤلوندن باتیدا، ایندیکی بیتلیسه دیاربه کیر آراسینداکی اراضی لرده آیری- آیری بؤلگه لر شکینده یاشادی. بورادا همین اورتا سوبار بوی لارینین تاریخیندن صحبت آچاجاغیق.

اورتا سوبار بویلاری یاشایان اراضی لر هورری لرین یاراتدیغی میتاننی دؤولتینین ایالتینه چئوریلیمیشدی. بو دؤولت XIII عصرده داغیلدی و همین ایالتده سوبارلارین آرمی، اورمو، کولمئری، تورخو و سایر شهر- بؤلگه لرینده آیری- آیری دره به ی لیکلر اورتایا چیخدی. II مین ایلیگین سونو، I مین ایلیگین اول لرینده گونئیده آسور، قوزئیده ایسه یارانماقدا اولان اورارتو دؤولتی گوجلنمکده ایدی. بو قونشو دؤولت لرین واخت آشیری هجوملارینا قارشى دورا بیلیمک اوچون سوبار بوی لاری یاشایان بؤلگه لر بیرلشیب سوبار به ی لیگینی یاراتدیلار. او چاغلاردا اؤن آسیانین ایکی قدرت لی دؤولتی - آسسور و اورارتو آراسیندا یئرلشن بو کیچیک سوبار دؤولتی بعضی گرگین واختلاردا گاه بو، گاه دا او بیرى قونشو دؤولته وئرگی اؤده مکله اؤلکهنی ایشغالچی هجوملاردان قوروماغا چالیشیردی. لاکین ائله دؤورلر ده اولوردو کی، سوبار به ی لیگینی یئرئدیگی موسستقیل سیاستله هر ایکی قونشو دؤولت حئسابلاشمالی اولوردو. ایکی عصردن آرتیق مؤوجود اولان سوبار به ی لیگی میلاددان قاباق ۶۷۳- جو ایله قدر موسستقیل دؤولت کیمی یاشادی.

اراضی سیندن چوخ لو چای لار آخان سوبار داغ لیق اؤلکه ایدی و اونون داغلاریندا قیزیل، گوموش، دیمیر و دیگر مئثال یاتاقلاری وار ایدی. سوبار شهرلرینده کی صنعتکارلار بزک اشیا لاری، مختلیف سیلاح و جنگ آرابا لاری دوزلده بیلیردی. حتی، سوبار به یی آنخیتی اؤز تاجینی آسور چارینا گؤندرنده چار «آسلان دریسی بزینده جیلخا قیزیل دان» اولان ارمغانین

گۈزلىگىنى وصف ائتمەك دىن اۋزونو ساخلايا بىلمەمىشىدى. اۋلكەنن چاى وادىلىرىندە و داغ ائىكلرىندە چوخلو اكىن يىرلىرى وار ايدى. بورادا اكىنچىلىكلە ياناىشى، حيواندارلىق دا اينكىشاف ائتمىشىدى. چوخلو ياشايش مسكنلىرى، شىھر و قالالارى اولان سوبار بە-ىلىگىنن دۋولت باشچىسى (بۋيوك بەى)، مختىلف آلایلى اوردوسو، دۋولت مامورلارى، بۈلگە و شىھر بەىلىرى، آغساققال شوراسى، موشاويرلر و سۋىلو بەىلىرى واردى. سوباردا قول يوخ، ائو و سارای قوللوقچولارى وار ايدى. بورانن اھالىسى آزاد و فىراوان ياشايدى. اونا گۈرە دە اورارتو و آسوردان بورا چوخلو قاقچىنلار گليردى. اوللر سوبارا قاچانلارن اكثرىتى چارين عسكەر و نۇكرلرى، قوللار و ديگر يوخسوللار ايدىسە، سونرالار قاقچىنلارن ايچىندە قالا بەىى، بۈلگە باشچىسى، ضابطلر و حتى آسور چارىنن قارداشلارى دا واردى.

سۋىلەنن بو معلوماتلار آسور و اورارتو دىللى منبعلردە گىنىش عكس اولونموشدور، لاكىن بو گۈنە قدر آذربايجان تارىخچىلىرى سوبار بەىلىگىنن تارىخى، اونون اورمو حۋوزەسى بۈلگەلرلە علاقەسى، دوغويا - قديم آذربايجانا چكىلن و بورادا فورمالاشان خالقين منشايندە يىرى اولان ديگر سوبار بۋىلارى ايله ايليشكىلى بارەدە بىر جملە دە يازمامىشلار. حالبوكى، قديم سوبارلاردان توتموش، حاققىندا دانىشديغىمىز دۋوردكى سوبارلارلا قدر اونلارن اونوماستىكاسى عىنيلە هر ايكى رىگيوندا تكرر اولونور. سوبار بە-ىلىگىنن كونتاكتدا اولدوغو آرمى، اورومى، اوللوبا، كومان، كوموخ و ديگر بۈلگە و اۋلكەلردكى سوبار- تورك بلگەلىرى ماراقلى دير. بئىلەكى، سوبارلار ياشايان آرمندە «تورك» تانرى تاپىناغى واردى و اورانن كاھىنى «باش كام» ايمىش. سوبارلارن آرمى بۈلگەسىندە-كى اھالىنى اورارتولار آرمى- نى آدلانديرىدى و او دۋنمدە بورادا «ھاي» تايفالارى يوخ ايدى.

سوبارا سۋىكەنن بۈلگەلردن آرمى باتى قونشولوقدا، اورومى ايسە قوزنى-دوغودا ايدى. اورارتولار سوبارا گىرمەك اوچون اورومى بۈلگەسىندن كىچمەلى اولوردولار. بورادا ياشايان اوروم آدىلى سوبار بۋىلارنن قاشقاي توركلرى ايله بىرلىكدە آسور- سوبار ساواشلارىندا سوبار شىھرلىرىنن كۈمكىنە گلەمەسى آسور چارىنى ناراحت ائتمىشىدى. بونلار ھمىن اوروم بۋىلارى ديركى، آدىنى اورمو گۈلۈنە، آذرلرین آيریم بۋىلارنا و اوروم توركو دىيىلن باتى

تورک لره وئرمیشدیر. بو جور پارالل لری اوللوبا، فرات چایی نین اورتا آخاریندا اولان کوموخ، کومان و دجله چاییندان اورمو گؤلونه طرف اراضیده یئرلشن دیگر کومان بؤلگه لرینده ده گؤرمک اولور، لاکین بونلار هله لیک مؤوضوعموز خاریجینده دیر. سوبارلا قدیم آذربایجان آراسیندا اولان بیر نچه بؤلگه ده باشچی لارین کاکا (قاقا؟)، آتا، دده آدلانماسی دا دقتی چکیر و نظره آلاق کی، بوتون بونلار ۳ مین ایل اول یازیلیمیش سندلرده عکس اولونموشدور.

سوبار به یلیگی نین چوخ لو شهرلری اولسا دا، ایندیکی ایلیجه نین یاخینلیغیندا یوکسک داغدا یئرلشن و «داغین باشیندا دومانان بزی» اوپوم و ایندیکی کولپا یاخین کولمتری اؤلکه نین مرکزی شهرلری حساب اولونوردو. آسور چاری سوبار اؤلکه سینین ایشغال ائندنه ۲۱ شهرین سوبار جا آدینی بیر دفعه یه دگیشیب بئله آدلار قویموشدو:

اورواششورماتسوتیر «اششور اوژ تورپاغینی قایتاردی»

اورواششورینارقاروا «اششور منیم دوشمنیمی ازدی»

اوروپیلها ماماتکاشالیم «قورخ و اؤلکه نی سالامات ساخلا»

اورومانوشانین-آششور «اششورای کیم دیر؟» و سایره.

آسور تجاویزو نجه ده روس لارین «ولادی-کاوکاز»، «ولادی-ووستوک» تیپلی آدوئرمة کاراکترینه و اثرمنی-های لارین باتی آذربایجان یئر آدلارینی هایلاشدیرماسینا اویغون گلیر. بو تاریخی آنالوگیادان عبرت درسی اؤیرنسه یدیک، عینی تاریخی دفعه لرله یاشامازدیق.

تاپیناغی دجله نین سولوندا سوبارلارین کومان بؤلگه سینه یاخین اولان و میتاننی دؤورونده گئیش یا ییلان تشوب آدلی تانریا هورری لر ده تاپینمیشلار. سونرالار بورا گلن اورارتولار دا اونا (تیشییا) سجده ائتمیشدیلر. سوبارین سون به یی نیق-تشوبون ایکی اوبلو و آسولارا جاسوسلوق ائدن قارداشی خو-تشوبون (باق-تشوب کیمی ده اوخونور) آدیندا اولان تشوب سؤزو همین تانری ایله باغلی دیر. عمومیتله، قدیم چای آراسی و آذربایجان تورپاقلاریندا ایشله نن اوغور، توران، تارخان، تشوب، آبا، باغا، ننه، بابا و سایر تانری آدلاری ماراقلی تدقیقات مؤوضوع سودور.

نیق-تشوبون واختیندا آسور چاری آسارخاددون شیکایت ائدیر کی، آسور و اورارتو قاققینلاری سوباردا راحت سیغیناجاق تاپیر، سوبار به یی اونلارا تورپاق ساحه لری وئیر. هر

ایکی اۆلکه نین چاری دفعه لرله سوبار به ییندن قاچقینلاری قایتارماسینی خواهیش ائتسه، ده بهی اونلاری قایتارمیر. بونو بهانه ائدن آسارخاددون آسورلارین اوزون زامان ایشغال ائتمک ایستدیگی سوبار بهی لیگینه هجوم ائتدی. بؤیوک اوردو ایله ۶۷۳-جو ایلین قیشیندا باشلانان بو آسور-سوبار محاربه سی ۳-۴ آی داوام ائتدی و ۶۷۲-ده سوبار بهی لیگینین دارماداغین اندیلمه سی ایله باشا چاتدی.

آسارخاددون ساغ قالان سوبارلارین چوخونو باشقا آسور ایالت لرینه کۆچوردو، بوشالان شهر و کندلره باشقا ائتتیک بۆلگه لرین اهالی یئرلشدیردی، ۲۱ شهرین آدینی دییشدی؛ «بوشالمیش سوبار کوچه لرینده آرتیق نه شنلیک واردی، نه ده نغمه اوخویان، بوش خارابالاردا تولکولر، کافتارلار یووا قوردو».

بو محاربه نین اصل سببی کیچیک آسیادا و آذربایجاندا ساقا-قامر بوی لاری نین دالبالد اورارتو ولایت لرینی ضبط ائتمه سی و آسور سرحد لرینده بؤیوک تهلوکه یاراتماسی ایدی. ساقالارین سوبار بهی لیگینه یئرلشه بیلمه سیندن قورخویا دوشن آسورلار اونلاری قاباقلادی و سوبار اۆلکه سینین ضبط ائتدی. نیق-تئشوبو اۆلدورن آسور چاری اونون اوردوسونان سالامات قالان حیصه لری (سوواری قواردیا (قارد)، جنگ آراباسی، قالخان توتان، اوخچو و محافظه قواردیاسینان اسیر دوشن لری) سیرایا دوزوب، باخیش کنچیردی و اونلاری آسور اوردوسونا قاتدی. اورارتودان قاچان قاچقینلاری دا اورارتو چارینا قایتاردی. ائتتیک سیماسینی دییشدیردیگی سوبار اۆلکه سینین ایکی جانیشین لیه آیریپ، آسور ایالتینه چئویردی.

بنه لیکله، کوموخ، کومان، قاشقای، آریمئن، سوغان، سالور، اوروم و دیگر سوبار بوی لاری نین واختاشیری کۆمکی ایله ایکی عصردن آرتیق آسور-اورارتو کیمی ایکی تجاویزکار دؤولتین آراسیندا یاشایا بیلن سوبار بهی لیگی ۶۷۳-ده تاریخ صحنه سیندن سیلیندی. قدیم آذربایجانا، اورادان دا دوغویا چکیلیب دیلینی محافظه ائدن سوبارلارین تۆرمه لری ایسه سوبار، سووار، سیبیر، ساییر آدلاری ایله مختلیف یئرلرده گونوموزه قدر یاشادی.

سیراک لار Siraklar آلبانیا اراضی سینده کی تایفالاردان بیرى ده سیراک لار ایدی. سیراک تایفا آدی شیراک و چیراک شکیل لرینده ده ایشلنمیشدیر. سیراک لارین جنوب-شرقی

آوروپا چؤل لرینده یاشایان تورک دیللی سارمات- آلان تایفالاریندان آیریلیب گلدیگینی، هم ده میلادان قاباق گلدیک لرینی قید ائتمیشلر. سیراکلار ائرمینیستان و آلبانیا اراضی لرینده مسکونلاشمیشدیлар.

تاریخچی لر سیراکلارین شخص آدلاری و توپونیم لری اساسیندا تورک دیللی اولدوقلارینی اثبات ائتمیشلر. آنتیک مؤلفلردن تاتسیت سیراکلارین زورسین، ایسترابون ایسه آبناک آدلی چاری اولدوغونو قید ائتمیشدیر. هر ایکی آد تورکجه ایضاح اولونور. لاتین دیلینده «چ» سسی اولمادیغی اوچون چورسین آدی زورسین کیمی یازیلیمیشدیر. چور تورکجه «پهلوان»، «قهرمان»، «گوجلو» معناسیندادیر؛ سین (شین، چین) «کیشی»، «آدام» دئمکدیر. تورک خاقانی چور- تاردوش آدی کیمی. آبناک آدی تورک دیل لرینده آباقا «عمی» سؤزونندیر. سؤزون تورک منشالی اولدوغونو گؤستریمک اوچون تنلنگیت لرین باشچی سی (VIII عصر) آباک، تنلوتلارین خانی (XVII عصر) آباک، چینگیز خانین نسلینده آباقا، چوواشلاردا ایشلنن آباک، آباپاک آدلارینا دقت یتیریمک اولار. شیمالی قافقازدا شهر آدی اوسپو «اوج اوپو (اوج اوبا)» کیمی برپا اولونور. قاراقالپاقلاردا کارا- سیراک، اؤزبک لرده جووان- سیراک، کاتتا- سیراک، تورکمن لرده چیراخچی تایفا آدلاری دا واردیر. مویسئی خورئناسی شیمال دان تورک بولقارلارین میلاددان قاباق II عصرده گلیب ائرمینیستانین شیراک ماحالیندا مسکونلاشدیغینی یازمیشدیر. خورئناسی شیراکلارا مخصوص قوشار خصوصی آدینی قید ائدیر کی، بو دا خالص تورکجه دیر: قوش - «آلیجی قوش» و ار سؤزلریندندیر. شیراکلار ائرمینیستاندا آرپاچای ساحل لرینده مسکونلاشمیش و بو اراضی لر شیراک- ائل آدلانمیشدیر (تاریخی ادبیاتدا شوراقئل، شوریل شکل لرینده). ائرمینیستاندا XIX عصره قدر شیراکقلا آدلی شهرین خارابالیققلاری قالیرمیش. ایندی ائرمینیستانداکی شیراک رایونو همین تایفانین آدینی داشی بیر و غ. غیبوللایفین قیدینه گؤره، ائرمینی لر شیراکلاری ایران منشالی سایدیقلاریندان بو آدی دییشمیرلر. ایروان قوئرنیاسیندا شیراک کندی ده اولموشدور. «کیتابی-دده قورقود»دا ایسه کاتب سهوی کیمی، بو سؤز شیرکو کیمی ایشلنمیشدیر. بیر سیرا رایونلاردا اولان «سیریک» توپونیمی ده بو تایفانین آدینی داشی بیر. جبراییلدا سیریک کندی کیمی.

شاماکلار Şamaklar آلبانیانین تورک دیللی تایفالاریندان بیرى ده شاماکلار اولموشدور. بو تایفانین آذربایجانا میلاددان قاباق گلدیگی گومان اولونور، چونکی بو تایفانین آدی ایله باغلی کئماخیا (شاماخی) شهرى حاققیندا II عصرده پتولئمی معلومات وئرمیشدیر. اگر شهر II عصرده وارسا، دئمه‌لی، تایفا داها اولر گلیمیشدیر.

شاماخی شهرى نین آدی نین شاماکی تایفا آدیندان اولدوغو معین اندیلمیشدیر (یانلیش اولاراق اکثرا عرب منشالی سؤز کیمی ایضاح اولونور). هله I عصرده ایلك دفعه پلینی «کاماک» تایفاسی نین آدینی چکمیشدیر (یونان و لاتین دیل لرینده «ش» سسی اولمادیغیندان همین سس «ک» و یا «س» ایله وئریلیر) شاماکی/کئماکی کیمی قید اولونان بو تایفانین آدی VII-V عصر ائرنی منبع لرینده «ایژماخ»، «ایژئماخ» کیمی قید اولونموشدور. شاماکلار ساکلارین بیر قولو سایلییر. بونلار اورتا آسیادا دا گئنیش یایلمیشدیلار. قازاخلاردا شوماکی، قاراقالپاکلاردا شاماک، تورکمنلرده شاماک، قیرغیزلاردا شاماکی، شاماکا آدی تایفالارین ایندی ده مؤوجود اولدوغو معین اندیلمیشدیر. اثرکن اورتا عصرلرده ایران آذربایجانى اراضی سینده «شیماکى» آدی یاشاییش منطقه‌سی ده اولموشدور.

شوتلانلی لار Şotlanlılar ۱۸۲۸جی ایل تورکمنچای مقابله سیندن سونرا بو تایدان او تایا مختلف تایفالارلا بیرلیکده شوتلانلی تایفاسی دا گئتمیشدیر. کئلت KELT تایفاسیندان اولان شئتلر، شوتلانلار (معناسی «کؤچهری» دئمکدیر) نسلی ده واردیر. تاریخدن معلومدور کی، شاتی آدی قدیم تورکمنشالی تایفا دا وار...

شیروان تایفاسی ŞİRVAN - شیروان جغرافی آدی حاققیندا سؤیله‌نن روایتلرین بیرینده دئییلیر: ماکئدونیالی اسکندر بوتون دونیانی توتدوقدان سونرا قارار گلیر کی، شیروانی دا اؤزونه تابع ائتسین. بو دؤورده شیروان حؤکمداری بیر قادین ایمیش و سارای خدمتچی لری ده قادینلاردان اولارمیش. دؤیوشلرده همین قادینلار هئچ ده کیشیلردن گئری قالمازمیشلار. اسکندر قوشونلا گلیب شیروانین یاخینلیغیندا دایانیر و قادین حؤکمدارا نامه یازیب بیلدیریر کی، قان تۆکولمه‌دن باج - خراج وئرسین. یوخسا هر شئی قیلینچ حل ائده‌جکدیر. نامه‌نی حؤکمدارا وئردیکده او چوخ عصب‌له شیر و اسکندر جواب یازاراق بیلدیریر کی، ای حؤکمدار، سن کیشی سن، من ایسه قادین، منه هده - قورخو گلمه و باج - خراج وئرمکدن ده امتناع ائدیرم. اؤزون ده خوشلوقلا چیخ گئت، اگر گئتمک فیکرین یوخسا، بو میدان، بو دا

قیلینج. اسکندر نامه سینی وئردیکده او دیل - دوداغینی گمیرمه یه باشلاپیر و درحال قوشونو شیروانا یثردیر. بو دؤیوشلرده اسکندر دال بادل مغلوب اولور. وضعیتی بئله گؤرن اسکندر قادین حؤکمدارا خبر گؤنده ریر کی، ناحاق قانلار تۆکمەمک اوچون کیمی مصلحت گؤرورسه قوی میدانا چیخسین. محاربه نی ایکی نفرلیک دؤیوش حل ائتسین. حؤکمدار قادین اؤزو اسکندره دؤیوشمک قرارینا گلیر. هر ایکی حؤکمدار آراسیندا اؤلوم - دیریم دؤیوشو باشلانیر. قادینین گوجلوسو ضربه سی اسکندردین دیبلقه سینی یثره سالیر. او، اسکندردین ایکی بویونوزوندان توتاراق گؤیه قالدیریر و وار قوه سی ایله یثره چیرپیر. اسکندر وضعیتی بئله گؤردوکده تسلیم اولور. حؤکمدار قادین اسکندری اؤلدورمور، اؤز خوشو ایله شیرواندان چیخیب گئتمه سینی طلب ائدیر.

آذربایجان منشالی شیروان سؤزو زامان - زامان معین فونئتیکی ده ییشیکلیکلره اوغرامیشدیر. شیروان (شروان، سیروان) توپونیمی میلادین ایلیک عصرلرینده میدانا گلیمیشدیر. اونون قافقاز آلبانیاسیندا یاشامیش تایفالاردان بیرینین آدیندان یارانماسی احتمال اولونور. اورتا آسیا، ایران، شیمالی عراق و کیچیک آسیادا دا شیروان توپونیمی قیده آلمیمیشدیر.

آنتیک مؤلیفلرین اثرلرینده، قدیم عرب و گورجو منبع لرینده، اورتا عصرلره عاید اولان فارس دیلی منبع لرده شیروان ائتنونیمی حاققیندا معلوماتلار واردیر. مشهور یونان جغرافیاشوناسی استرابون (I عصر) آلبانیادا ۲۶ تیفانین یاشادیغینی قید ائتمیشدیر...

ایلیک منبع لرین وئردیگی معلوماتا گؤره X عصرده شیروان اساسا اوچ ناحیه دن عبارت ایدی: شروان (شیروان)، خورسان، لایجان (Laycan).

اورتا عصرلرین تائینمیش عرب جغرافیاشوناسی، سیاحی ابو اسحاق ابراهیم ابن محمد الفرغانی الاستخری (۹۳۴ - ۸۲۰) قافقاز داغی اتک لرینده یاشایان تایفالاردان بحث ائدرکن بیر چوخ تایفالارلا بیرگه (lökz, filan, layzan و س.) شروان تائفاسی نین دا آدینی چکییر.

اقتصادی، سیاسی و حربی استراتژی اهمیتته مالیک اولان شیروانین آذربایجان خالق نین تاریخینده چوخ بؤیوک رولو اولموشدور. IX عصرین اورتالارینا یاخین شیرواندا عمله گلن مستقل شیروان دۆلتی عینی زاماندا شیروانشاه لقبینی ده داشیمیشدیر.

شیروان جغرافی آد نین منشایی حاققیندا عرب سیاح و عالیم لرینین مختلف فک رلری واردیر. عرب سیاحی، جغرافیاشوناس و تاریخچیسی المسعودی «قیزیل یویولان یثر و

جواهرات معدنلىرى» اثرىندە قىد ائدير كى، انوشىروانىن بردع (برده) اۆلكەسىندە، اسلام تورپاقلارى ايله هم سرحد اولان اراضىلردە حۆكمدارلار يىرىنىن آدى شىروان آدلانىر. گورجو تارىخچىسى اى. آ. جاواخاشويلى شىروان توپونىمى حاققىندا يازىر: «شىروانىن قديم آدى قىد ائدىلدىگى كىمى شاروان اولموشدور. بو جغرافى آد شار و وان حصەلرىندن عبارتدير كى، بونون دا معناسى «مسكن»، «ياشايش يىرى» دىمكىدور. شاروان شارلار مەكانىندان باشقا بىر شى دىيىلدور». مۇلىف شار تايفاسىنى ائركن اورتا عصرلردە جنوب شرقى آوروپادا ياشامىش سارمانت تايفاسى ايله علاقهلندىرمىشدير...

مرحوم تدقيقاتچى – عالم غ. غىبالاينىن قناعتىنە گۆرە شىروان مىلاددان اول VII عصرده تورك منشالى ساكلارين تركىيىندە آذربايجانا گلمىش شىران تايفاسىنىن آدىنى اۆزوندە عكس ائتىدور. اردبىلدە شىران و قاراشىران اويكونىملىرى، ائلهجه ده شىروان درەسى اورونىمى و شىروان قادين آدى آنتروپونىمى بو قناعتين دوزگون اولدوغونا جانلى مثالدير. دىلچى عالم عبداللايف شىروان توپونىمىنىن منشايىنى «شىر چوودارى»، «شيره بنزر» كىمى اىضاح ائدىر.^{۴۸}

چوخ ماراقلىدور كى، توركمنىستان رىسپوبليكاسىندا دا شىران آدى بىر ئىچە يىر واردور. توركمان توپونىمىستى آتانيازوف S. Ataniyazov شىروان توپونىمىنىن منشايىن بىللى اولمادىغىنى گۆستىر...

بعضى مۇلىفلار يىر فىكرىنچە شىروان اوللر بىر شىرەين آدى اولموش، سونرالار بو آد تارىخى ولایتە و دوزە عاید ائدىلمىشدير. XI – XIII عصر عرب مۇلىفلارنىن اثرلىرىندە شابران و شاماخى شىرلىرىنىن آراسىندا شىروان شىرەينىن ده آدى قىد اولونوب.

ساسانى دؤورو مۇلىفلارنىن اثرلىرىندە باشلاياراق منىلردە شىروان آدى چكىلمىشدير. اونون آدىنا عرب منىلرىندە شىروان، فارس منىلرىندە شىروان، سوريا منىلرىندە شىروان، Parfiya (پارت) دؤورونە عاید زردوشىت مەبدىنىن كىتابەسىندە شىران و و يا سائوران Sauran فورماسىندا تصادف ائدىلىر.

^{۴۸} يىز بونونلا اصلا راضى دىيىلىك.

قارامانلار QARAMAN – قارامانلیلار ۲۰۰۰ مین چادیردان عبارت اولان بیر تایفا کیمی XI عصرده سلجوق سلطانی توغرول بهیین دؤورونده آنادولویا، آذربایجانا و باشقا اراضی لره گلمیشلر. XV عصرین سونوندا بو تایفا شاه اسماعیل ختایی نین طرفیندن قیزیلباشلارین ترکیبینه قارامان آدی ایله داخل اولموشدور. منبع لره گؤره قارامان خوراساندان گلمیش نورالدین صوفی آدی بیر تورکمن شیخی نین اوغلودور.... قارامان سؤزو «قار آدم» آنلامیندادیر. منشا اعتباری ایله قدیم قارامان تورک تایفاسی نین «قارا»، «وارساق»، «ایسا»، «کوسون KOSUN»، «قیشته میر QIŞTƏMİR» و س. تیره و قوللاری دا اولموشدور. اساسا کیچیک آسیادا یاشایان قارامانلی لار تورک تایفاسی بعضی منبع لره گؤره XIII عصرین بیرینجی یاریسیندا باشلایارق آذربایجانا گلمیشلر. قاراقویونلو قارا یوسفین قوشون باشچیسین آدی دا قارامان اولوب. صفوی اوردوسوندا قارامانلی تایفا به یلری ده اولموشدور.

اورالدا، ولقابویوندا، شمالی قافقازدا، اورتا آسیادا قارامان اتتونیمی ایله باغلی چوخلو سایدا توپونیم لری قیده آلینماسی اونلارین بیر حصه سینین شمالدان گلدیگینی گؤستریر. قارامان قدیم تورک تایفاسی نین آدی ایله باغلی تورکیده ایراندا، اورتا آسیا جمهوریتلرینده چوخلو سایدا جغرافی آدلارا راست گلیریک.

قارقارلار Qarqar – قدیم قافقاز آلبانیاسی نین بیر تایفاسیدیر. V عصره عاید منبع لرده آلبانیادا قارقارلارین آدی، III عصرده ایسه، اونلارین بورادا یاشادیقلاری قید اولونموشدور. آلبان تاریخچی لری م. خورئنلی و موسا کالانقاتلی دا قارقارلارین آلبانیادا یاشامالاری حاقیندا معلومات وئرمیشلر. بو مؤلفلره گؤره همین دوزلر اورتا عصرلرده قارقار دوزو آدلانمیشدیر. یاقوت حموی (XIII عصر) میل دوزونده کارکار آدی شهرین آدینی چکیر. هله میلاددان ۱۲۰۰ ایل اوله عاید اولان آسوریا میخی یازیلاریندا قدیم آذربایجان اراضی - سینده یاشایان خالقلاردان بیرینین آدینین خارخارلار اولدوغو گؤستریلیر. قدیم یونان تاریخچی سی و جغرافیاشوناسی استرابونون (میلاددان اول ۴۶، میلاددان سونرا ۲۴ جو ایللر) وئردیگی معلوماتا اساسا خارخارلار (قارقارلار) ایندیکی بئش بارماق داغی نین اطرافیندا یاشامیشلار. تاریخدن معلومدور کی، قارقارلار اوتوراق و کؤچهری حیات کئچیرمیشلر. موسا کالانقاتلی یا گؤره قارقارلار شمال - غربی آلبانیا اراضی سینده یاشامیشلار.

قايىنقلاردا توركمن ارسارى/ ائرسارى تايفا قروپونون بيرينين آدينين قارقار اولماسى دا گؤستريلىر. او دا معلومدور كى، قىپچاقلاردا قارقار آدام آدى مؤوجود ايميش... ديللرينده بوغاز سسى چوخ اولان قارقارلارين قافقاز تايفالاريندان بيرى اولماسى گومان ائدليلر... قارقار ائتنونىمى ايندىكى فورماسينا قدر اوزون تكامل دؤورو كئچيب. ائتنونىم اۇنجه «قىرقى - ار» فورماسيندا اولموش، سونرا زامان زامان ده ييشيكليگه اوغرايلاق ايندىكى قارقار شكلينه دوشموشدور. بعضى منبعلرده گؤستريلىر كى، قىرقى/كركى بير تيجى قوشون تورك تايفالارى ايچهريسينده اونقون onqon (اعتقادى نحله) حساب ائدن قىبله لر اولوب. ارسارلار (ار ايگيد، سار تايفا) خريستيانلىغى قبول ائنددن سونرا قىرغى اونقونونو اونوتمايشدير. افسانه وى قديم يونان شاعىرى هوثرين «ايلباد» اثرينده قارقار سؤزو تورك بويونون آدى كيمى دفعه لرله چكىلىر. همين منبع گؤستريلىر كى، قارقارلار هله چوخ چوخ اوللر - ميلاددان تخمينا مين ايل قاباق يونانيستانا، بالكانلار كؤچ ائدهرك او يثرين طبيعتىنى، محصولدار تورپاقلارنى به يه نيب، اورادا مسكن سالميشلار.

تاريخدن معلومدور كى، III اور Ur سولاله سى چارلارى نين توتدوقلارى ياشايش مسكن - لرى سىراسيندا «كارخار» ياشايش منطقه سينين ده آدى وار. قارقارلارين بير حصه سينين لبنانين قوزئينده كى اورونت Oront چاى حؤوزه سينده كاركار آدى ينى يورد يئرى سالمالارى حاققيندا تاريخى منبعلرده معلوماتلار وئريلميشدير.

ميلاددان اول ايكىنجى مين ايلليكه بعضى قارقار بويلارى كيچيك آسيانين غرب و شرقى - غربى اراضى لرينده ياشاميشلار. III سالمازين (Salmaz) ۸۵۳ نجو ايل يوروشو تاريخه «كاركار دؤيوشو» كيمى ده دوشموشدور. شومئر سومئر و آسور منبعلرينه گؤره قارقار تايفالارى نين آتا يوردو اورمو حؤوزه سى اولموشسا، سونرالار اونلار تاريخ بويو اوراسيانين مختليف اراضى لرينده گؤرونموشدولر.

بو ائتنىك قروپ حاققيندا X عصر مؤلفى كونستانتين بوقريانارودنى Boqriyanarodni و XIII عصر مؤلفى روبروك Rubruk دا معين معلومات وئرميشلر. بعضى اورتا عصر مؤلفلرى قارقار ائتنونىمى ايله باغلى منبعلرده خارخار آدى ياشايش منطقه لرى نين آدلارنى دا چكميزلر.

قارقارلارین دیل جهتدن تورک دیللی اولمالاری اؤنجه قارقار اتئونیمی ایله علاقه‌دار توپونیم‌لرین آرثالینا تورک خالقلاری مسکن سالان اراضی‌لرده راست گلینمه‌سی ایله ده تصدیق اولونور. خالقیمیزین اسلاما قدرکی تاریخی ایله سیخ علاقه‌داردیر. X عصره عاید اولان «حدودالعالم» منبع‌سینده اورتا آسیادا قارقار ایالتی‌نین آدی چکیلیر. قدیم قافقاز آلبانیاسیندا یاشایان قارقار تایفالاری‌نین آدی بعضی ماخذلرده گرگر کیمی قید اولونور. موصول تورکم‌نلر ایجه‌ریسینده قترقتری آدی بوی‌دا واردیر. بارتولد قارقارلاری قیپچاق‌سویلو حساب ائدیر.

تاینمیش عالیم، تدقیقاتچی آرختولوق ر. گویشوف «قاراباغین کئچمیشینه سیاحت» کتاییندا گؤسته‌ریر کی، کوپ قبیر مدینیتی‌نین صاحب‌لری قارقارلاردیر. تاریخچی عالیم کامال علی‌یف قارقارلارین تورک دیللی اولماسینی گؤسته‌ریر. آذربایجانلی‌لارین اتئونگئنزینده قارقارلارین معین رولو اولموشدور.

قوزانلار (کوزان) Quzan (Kuzan) – قدیم تورک منشالی تایفادیر. کوزانلار VI عصرده آلتایدان جنوبی آوروپا‌یا قدر گئیش اراضی‌نی احاطه ائدن تورک خالقلاری‌نین اساسینی قویان تایفالارداندیر. منبع‌لرده اونلارین آدلاری کوزئن Kuzen کیمی ده چکیلیمشدیر. VII عصرلرده اونلار جنوب غرب سرحدی دربنده قدر اوزانان غربی تورک خاقانلیغی اراضی‌لرینده یاشامیشلار. داغلیق آلتایدا توبا Tuba تایفاسی‌نین بیر قولو ایندی ده کوزئن آدلانیر.

۱۹۵۳جو ایل تاریخلی معلوماتا گؤره قوزانلی تایفاسی برده ماحالی‌نین «سیر» ناحیه‌سینده یاشامیشدیر. چوخ گومان کی، حتی XIX عصرده میل دوزونده، بئیله‌قان شهری‌نین یاخینلیغیندا آدی چکیلن Kizan فالاسی‌نین آدی‌دا کوزان تایفاسی ایله باغلی اولموشدور. معلومات‌دور کی، «دده قورقود» داستانلاریندا قوزان/قازان شخص آدی کیمی ده وئرلیمیشدیر...

۱۷۲۸جی ایلده سیاهیا آیینمیش سندده ایروان ایالتی‌نین کاربی ناحیه‌سینده کوزانلو کندی‌نین ده آدی چکیلیمشدیر. قارص ایالتی‌نین کاقیزمان دایره‌سینده کوزان ماحالی‌دا وار. تاریخی معلوماتلاردان آیدین اولور کی، قوزانلی تورک تایفاسی قاراباغ‌دا اوزون عصرلردیر کی،

مسکونلاشمیشلار. واختی ایله تیفلیس قوبئرئاسی نین بورچالی قضاسیندا (ایندی شمس الدین رایونو) قوزان قیشلاغی دا اولوب...

بعضی آراشدیریجیلار قوزان توپونیمی نین بیرینجی حصه سینین اوغوز تورک تایفاسی نین آدینی عکس ائتدیرن قوز ائتونیمی ایله علاقه لندیریر. عرب دیلینده اوغوز ائتونیمی قوز (غوز) فورماسیندا ایشله نیر.

قوشچولار QUŞÇU میلادین اوللریندن آذربایجان اراضیسینده معلوم اولان تایفالاردان بیری ده قوشچو تایفاسیدیر. آذربایجان توپونیماسیندا بو تایفانین مسکونلاشماسی نتیجه سینده یارانمیش اولان توپونیم لر چوخدور. اثرامیزدان اول II عصرده اورتا آسیانین بیر چوخ ایالت-لری کؤچهری هونلارین هجوم لارینا معروض قالیر. هونلار طرفیندن غربه سیخیشدیریلیمیش خالقلارلا چین منبع لرینده «یوستی» YOSTI دئییلیر. یوستی سؤزونون ترانسکرپسیاسی تک حالدا قوش، جم حالدا قوشان فورماسینی وئریر (و. و. بارتولد). تورکلرده قوشچو آدی ایله معلوم اولان تایفا فارس لاردا کوشان شکلینده اولموشدور.

م. علیئف قارا هونلارین^{۴۹} ۲۲۷ جی ایلده آذربایجانا کوشی آدی ایله گلیب مسکونلاشدیق لارینی قید ائدیر. VII عصر منبع لرینده سارمات تایفالاری آراسیندا خوشی لرین (قوشی لرین) ده آدی چکیلیر. بعضی مؤلف لر قوشچولاری هئنلارلا، دیگرلری ایسه قارا هونلارلا باغلا ییرلار. قوشچولار تورک دیللی ائتنیک بیرلیک اولوب، آذربایجان، باشقیرد BAŞQIRD، تورکمن، اؤزبک، قیرغیز خالق لاری نین ائتنوگنزینده یاخیندان اشتراک اندیلیر.

تاریخی فاکت لار گؤسته ریر کی، قوشچولار قدیم ائتنیک آددیر. XIII عصر تاریخچسی ف. رشیدالدینین معلوماتینا گؤره تکودر (۸۴-۱۲۸۲) و آرقون خانین (۹۱-۱۲۸۴) دؤورلرینده نفوذلو سرکرده لرین اکثریتی قوشچو تایفالاریندان ایدی. ائلخانی حؤکمداری اؤلجایتو خانین (۱۶- ۱۳۰۴) دؤورونده قوشچو اولوسو قیپچاق تایفا اتفاقینا داخل ایدی. منبع لرین معلوماتینا گؤره قوشچولار باتی Batı خانین (۵۶-۱۲۲۴) اساس حربی قوه لریندن بیری اولوب. قوشچولارین یاییلما آرئاللاری چوخ گنیشدیر و اورتا آسیا، ایندیکی ائرمنیستان، گورجیستان، شیمالی قافقاز، تورکیه و ایراندا همین آدی عکس ائتدیرن توپونیم لر چوخدور.

^{۴۹} مقصد شیمالی هونلاردیر.

حال حاضریدا ییجه کؤشه‌نشنده و آرمینی کندینین یاخینلیغیندا یئرلشن قدیم یاشایش یئرلریندن بیرینین آدی «قوش تپه» دیر.

گورجوستان اراضیسینده بیر نچه کندین آدیندا قوشی و قوشچو ائتنونیم‌لری واردیر. قوشی و قوشچو قدیم تورک منشالی تایفانین آدیدیر. میلاددان قاباق ۲-۱ جی عصرلرده اورتا آسیادا، اونون توخاریستان ایالتینده ۵ قولدان عبارت بیر تایفا اتقاقی یارانندی. چین منبعلرینده بو تایفا Quyuuan آدلانیر کی، بو دا کوشان آدینین فورماسیدیر.

هونلار طرفیندن مغلوب اندیلیمیش و غربه سیخیشدیریلیمیش تایفلار چین منبعلرینده Yueoci آدی ایله قید اولونموشدور. بو سؤز ایسه قوشان (کوشان) تایفا آدینین چین دیلینده یازیلیشیدیر. تورکستانین شرقینده ایندیکی تورفان شهرینین یئرلشدیگی ولایت او زامان قوشی آدلانیردی. ن. و. پیتولنوسکایا گؤره کوشانلارین اؤزونو آدلاندیرماسی قوشی ایدی. معین تاریخ حادثه‌لرله علاقه‌دار اولاراق قوشی لرین (تورکجه کوشچولارین) معین حصه‌سی جنوبی قافقازا گلیمیشدیر. محمد حسن باهارلی یا گؤره قوشچولار هونلارین ترکیبینده ۲۲۷ جی ایلده گلیمیشلر. مؤلیف اونلاری قارا هونلار آدلاندیرمیشدیر.

قوqارلار Quqarlar بو تایفانین قافقازا ساکلارین ایچهریسینده گلمه‌سی احتمال اولونور. قافقازدا قدیم دؤورده قوqارلار بیر نچه بؤلگه‌ده یاشاییردی‌لار. جنوبی قافقازدا اونلار اساسا ائرمیستان - گورجوستان سرحد بؤلگه‌لرینده مسکون ایدیلر. آ. قرئکه گؤره قوqارلار گورجوستانین ایندیکی بورچالی - آخالکالاکی رایونلاریندا مسکونلاشمیشدی‌لار. ک. و. ترئوئر استرابونون کوردن جنوبدا قید ائتدیگی قوqارنا ایالتینی آلبانیا - ایبئریا (گورجوستان) سرحدلرینده لوکالیزه ائتمیشدیر. گورجو تدقیقاتچیلاری قوqارلاری گورجو منشالی تایفا حساب ائدیرلر. بو یانلیش ملاحظه آذربایجانین شکی - زاقاتالا بؤلگه‌سینین تاریخا گورجوستانا عاید اولماسینی ثبوت ائتمک نیتی ایله علاقه‌داردیر. گورجو تاریخچیلری، خصوصیه آق. شانیدزه، ق. آ. منلیکشویلی حساب ائدیرلر کی، قوqار ائتنونیمی «بیبلیا»دا چکیلن قوق و ماقوق تایفالارینین آدلاری ایله عینی دیر. «بیبلیا»دا ایسه قوق و ماقوقلارین سکیف تایفالاری اولماسی فکری چوخدان معلومدور. آق. شانیدزه باشقا فیکیر ده ایره‌لی سورموشدور: قوqار ائتنونیمینده گورجو دیلینده کی «اثری» سؤزو ایشتراک ائدیر. بیزجه

گورجو دیلینده کی «اثری» (اثر و «ای» آدلیق شخص شکیلچیلریندن) قدیم تورک منشالی «آر/ار» (کیشی، دؤیوشچو) سؤزودور.

قوکار ائتتونیمی قورولوشجا باشقا قدیم تورک منشالی آوار، آوشار، بولقار، قاجار، کنگر، خزر و س. ائتتونیملرله عینی دیر.

قوکار آدلی تورک تایفاسی نین مؤوجودلوغو ۱۰. عصر مؤلفی کونستانتین باقریانورودنی نین جنوب شرقی آوروپادا پئچئنقنقلر ایچه ریسینده بیر تایفانی کویراچی Kuyraçi آدلانديرماسی ایله تصدیق له نیر. تورکولوقلار معین اتمیشلر کی، پئچئنقنقلرین دیلینده «ی» سسی باشقا تورک دیللرینده «ق» سسینی ایفاده ائدیردی. بو بئله دیرسه، اوندا کویارچی تایفاسی نین آدی کوقارچی کیمی برپا اولونا بیلر. بو ائتتونیمین «چی» شکیلچسی بیر سیرا قدیم تورک تایفالاری نین آدلاری اوچون ده سجه ویدیر (داناچی، قازانچی، قوشچو، و ب.). بیر معلوماتا گؤره قوکار آدلی تایفا اورتا آسیادا و آغ هونلارین^{۵۰} ایچه ریسینده ده وار ایدی.

قوکارلارین جنوبی قافقازا گلمه واختی معین دئییل. ق. آ. مثلیککشویلی قوکارلاری ساکلارلا عینی لشدیریر. بو فیکیر قوکارلارین ساکلار ایچه ریسینده گلمه اولماسی ائحتمالیمیزا یاخیندیر.

۷جی عصره عاید ائرمینیجه منبعده قوکارک ایالتی نین ۹ ماحالدان عبارت اولدوغو گؤسته- ریلیر: شوراپور (شور دره سی)، چوپاپور (چۆپ دره سی)، کولپاپور (کولب Kolb دره سی)، تاشیر، ترئل، کنگر، آرداخان^{۵۱}، جاواک و کلارچنتی. بو ماحال آدلاری نین هامیسی (چاواک گورجو منبع لرینده جاواختی آدیندان باشقا، بو یئر آدی هله میلاددان قاباق ۸جی عصره عاید اورارتو منبعینده «زاواخ» کیمی قید اولونموشدور.) قدیم تورک تایفالاری نین آدلاریندان عبارت دیر.

شوراپور ماحال آدی شور ائتتونیمیندن و ائرمینیجه سونونا علاوه اولونموش پور (دره، وادی) سؤزوندن عبارت اولماقلا سؤزسوز کی، غربی سیبئرده ایندی ده یاشاماقدان اولان تورک دیللی شورلارین ائتتیک آدینی عکس ائتدیریر. قید ائتمک لازیمدیر کی، آشاغیدا

^{۵۰} مقصد جنوبی هونلاردیر.

^{۵۱} مقایسه ائت سارابدا «اردهان» کندی.

دئیجه ییمیز کیمی، ۱۰جو عصرده جنوب شرقی آوروپادا پئچئنقلرین بیر تایفاسی دا چور آدلانیردی (مقایسه ائت ایران آذربایجانینداکی قاراجورلو^{۵۲} تایفاسی). بو تایفا آذربایجاندا چور - یورت (یورت سؤزو گۆسته ریر کی، چور معین بیر ائلین آدیدیر) و چورلو توپونیملرینده ایندیهدک قالمیشدیر. بو تایفا آدی ائرمیستان اراضی سینده بیر نئچه کننیدن آدیندا تحریف اولونموش فورمادا (شؤللو شوللو) کیمی قالمیشدیر.

ایالتین تساپاپور ماحال آدی (چور تایفا آدیندان و ائرمینیجه سونونا علاوه اولونموش «پور» (دره) سؤزوندن) قوفارلارین ایچهریسینده چوپ (چۆپ) تایفاسی نین آدینی عکس ائتدیریر. ۵ - ۷جی عصره عاید ائرمینی منبع لرینده بو تایفانین یاشادیغی ماحال هم ده تسوپک Tsopk کیمی یازلمیشدیر. بو ماحال شرقی گورجوستاندا بانوش چای (بنئوشه چای دره سی) و ده به د چایی نین آشاغی آخاری ایله لوکالیزه اولونور. بو آدین ائرمینیجه یازیلیشیندا «تس» سسی کؤکلو «چ» سسینی ایفاده اندیر. تسوپک آدی نین سونونداکی «ک» سسی قدیم ائرمینیجه علاوه اولونموشدور. بیر قایدا اولاراق بو سس تایفا آدلاری نین سونلارینا علاوه اولاراق همین تایفانین مسکونلاشدیغی اراضی نی بیلدیریر.

احتمال کی، بو تایفا جنوبی قافقازا میلادین ایلک عصرلرینده پئچئنقلرین ترکیبینده گلیمیشدیر. اونا گؤره کی، جنوب - شرقی آوروپادا پئچئنقلرین بیر تایفاسی یونانجا «ج» سسی اولمادیغینا گؤره تسوپان (اصلی چوپان) کیمیدیر، بو دا چوپ تایفاسینین آدیندان و «ان» شکیلچیسیندن عبارتدیر.

قیپچاقلار Qıpçaqlar میلاددان قابق III عصرین سونلاریندا هون ایمپراتورو شانوی مودئ (مئئی) ایمپئریانین شمالیندا مسکونلاشمیش بئش تایفانی - خونوی، کویئش، دینلین، قئقون و دایلی تایفالارینی دا اؤزونه تابع ائتمیشدیر. تاریخچی لر علمی ادبیاتدا کویئش آدینی «قیپچاق» سؤزو ایله عینی لشدیریرلر. قیپچاقلار او واختدان میلادین I عصری نین سونلارینا قدر هونلارین، سونرالار بیر مدت (II-IV عصرلر) سیانبی و مونقول دیللی ژوزژان IV-VI عصرلر) تایفالاری نین تابعلیگینده اولموشلار. VI-VII عصرلرده اؤز یوردلارینی ترک

^{۵۲} قارا (قاراشیران کننیدین آدیندا اولدوغو کیمی) بؤیوک، محتشم معناسینی وئیر (بؤیوک چور تایفاسی).

اندهرک بیر قیسمی اورخون، بیر قیسمی ایرتیش چایی ساحل‌لرینده مسکونلاشمیشدیر. آلتایی دا تام ترک ائتمه‌میشلر. VII-VIII عصرلرده گوجلنهرک خزرلره اتفاقدا غربه ایرلیله-میش، ۷۲۲-۷۲۳- جو ایللرده آذربایجان (آران) و اثرمنیستان اراضی‌لرینه داخل اولموشلار. تانری داغی‌نین شمال- غربینده مسکونلاشمیش ساریشین ساچ‌لی، اوجا بوی‌لو، ماوی گؤزلو قیپچاقلار دا غربه ایره‌لیله‌یه‌رک بالخاش گؤلوندن دونای چایینا قدر بؤیوک بیر اراضی‌یه نظارت ائتمیشلر. قیپچاقلار (کیپچاک، کیپشاک) مختلیف شکیلده - کومانلار، پولوئسلر، کاردئشلر و س. آدلارلا تانیمیش چوخ سایی تایفالار بیرلیگیندن عبارت اولموشلار. ن. آ. باسکاکوف قیپچاقلارین ان قدیم اینکیشاف دؤورونو هون دؤورونه عاید ائدیر، اونلاری قیپچاق- بولقار، قیپچاق- نوغای و قیپچاق- پولوئس قروپلارینا آیراق قیپچاق تایفالاری‌نین غربی آسیا و شرقی آوروپا اراضی‌لرینده ایلک دفعه پنچئنق‌لره بیرلیکده IX-XI عصرلرده، سونرا پولوئسلر و کومانلارلا XIII-XI عصرلرده و نهایت، قیزیل اوردا ترکیبینده XIII-XV عصرلرده گؤرونوک‌لرینی، آسترخان، قازان، کریم خان‌لیقلاری اراضی‌لرینه سپه‌لندیکلرینی گؤستریر. بو دؤورده قیپچاق دیلینه باشقا تورک تایفا دیل‌لری ایله یاناشی، اسلاویان، ایران، اوقور- فین تایفا دیل‌لریندن ده بیر سیرا ائلمنتلر داخل اولموشدور. قیپچاقلارین دفعه‌لره زاقافزایا آخینی اولموشدور. اونلار آذربایجان خالق‌نین ائتوگنئترینده مهم یئر توتور. تکجه آذربایجاندا دئیل، قافقازین باشقا بؤلگه‌لرینده ده اونلار گئنیش یاییلمیشدی‌لار. واختیله گورجو چاری IV داوید گورجوستاندا ۴۵ مین قیپچاق دؤیوشچوسو یئرلشدیرمیشدی. اونلار چوخ اولدوقلاری اوچون سونرالار آذربایجانا گلن مونقول‌لارین تورکلشمه‌سینده بؤیوک رول اوینامیشلار.

قیپچاقلارین مهم قوللاریندان بیرینی کومانلار تشکیل ائدیردی. «آلبانیا تاریخی»‌نین بیرینجی کیتابی‌نین ۶- جی فصلینده «قومنک» آدلی بیر یاشایش منطقه‌سی‌نین آدی چکیلیر: «قاتیل‌لر مقدس جنازه‌نی قومنک آدلانان یثرده بیر خنده‌یه آتدی‌لار». اثره شرح‌لرینده زیا بونیادوف همین منطقه‌نی شکی رایونونداکی کیش کندیندن یوخاریدا یئرلشن قئلمتئس کندی ایله لوکاللاشدیرماغین مومکون اولدوغونو یازمیشدیر. غ. غیبوللایف ایسه اونون آرساخدا و یا سونیکده (زنگزوردا) اولایله‌جه‌یینی گومان ائدیر. لاکین حادثه‌لر قئلمتئسه داها اوغوندور. مسئله بوراسیندا بیر کی، بو سؤزده غ. غیبوللایف کومان تایفاسی‌نین ایزلرینی گؤرور و

بیزجه، دوز گؤرور (ک قدیم ائرمنی دیلینده ائتنونیم لره آرتیریلان شکیلچی دیر). غ. غیبوللایئفین مارقلی بیر مشاهده سی ده واردیر. مؤلف گؤستریر کی، جنوبی روس چؤل لرینده VIII-XII عصر لره عایید ائدیلن پئچنتق و قیپچاق تایفالاری نین V-VII عصر لره آلبانیا اراضی سینده توپونیم لری نین اولماسی همین تایفالارین میلادین ایلک عصر لرینده آلبانیا اراضی سینده اولدوغونو گؤستریر. و بو دا مارقلی دیر کی، همین تایفالار داها چوخ آرساخ و سونیک (زنگزور) اراضی لرینی سئچمیشلر. مؤلف بونو همین اراضی لره اوتلاقلارین، کؤچه ری مالدارلیغین اینکیشافی اوچون الوئرشلی شرایطین داها چوخ اولماسی ایله علاقه- لندیرمیشدیر. بورادان باشقا بیر مارقلی ملاحظه ده اورتا یا چخیخ: کومانلارین اورتا آسیادا یاشاماسی باره ده ایلک معلوماتی پلینی وئرمیشدیر. دوشونمک اولار کی، اؤن آسیادان اورتا آسیایا و عموماً شرقه یاییلان تورکلر جنوبی روس چؤل لرینه خزرین شمالی ایله دئییل، اولجه جنوبی قافقاز اراضی لرینده مسکن سالماقلا، هم ده قارا دنیزین شرق ساحل لری ایله یاییلمیشلار.

کاسپی لر Kaspilər گورجوستاندا مسکونلاشمیش قدیم تورک دیللی ائتنوسلاردان بیری ده کاسپیلر دیر. اورادا کاسپی شهری گورجو منبع لرینده ۱۱جی عصر دن چکیلیر. کاسپیلر قدیمده اوچ رنگیوندا — اورتا آسیادا، میدیا اراضی سینده و شمالی قافقازدا یاشامیشلار. بو باره ده ایلک معلومات هئودوتا (میلاددان قاباق ۵جی عصر) مخصوصدور. سووئت تاریخ شناسلیغیندا کاسپیلر قافقاز دیلیلر حساب ائدیلیر. داغیستان تاریخچیلری اونلاری حتی داغیستان دیلیلر ساییرلار. بو فیکیر اینان دیریجی دئییل، هئچ اولماسا اونا گؤره کی، میدیا اراضی سینده و اورتا آسیادا هئچ بیر داغیستان دیللی تایفا اولایلمزدی. دفته لایق دیر کی، هئودوت اورتا آسیادا هخامنی لر دؤولتینین ۱۵جی جانیشینلیگینده کاسپیلرین ساکالارلا باناشی یاشادیغینی یازمیشدیر. هئودوتون معلوماتینا گؤره کاسپیلر هم ده ایران آذربایجان اراضی سینده — میدیادا یاشایردی. استرابون یازیر کی، مادایدا راقا شهری کاسپی قاپیلاریندان ۵۰۰ ستادیا stadiya جنوبدادیر. کور چاییندان ایسه بو قاپیلارلا قدر ۵۶۰۰۰ ستادیادیر. بو تخمینا مین کیلومتر دیر. اودور کی، بو کئچیدی دربند یا دا گورجوستاندا آلان کئچیدی ایله لوکالیزه ائتمک اولماز.

کاسپیلر هم ده ایندیکی موغان دوزونده یاشاییردیلار. آنتیک منبعلرده کاسپیانا آدلانمیش بو ایالت حاققیندا منبعلرده خیلی معلومات واردیر.

کاسپیلر هم ده گورجوستانین دریال کئچیدی بؤلگه سینده یاشامیشلار. اولا بشینجی عصر اثرمنی تاریخچسی یازیر کی، مقدس نینا خریستیانیلی آلان کئچیدی یاخینلیغیندا کاسپیلرین حدودلارینا قدر یاییلمیشدیر، ایکینجیسی گورجوستاندا ایندی ده کاسپی منطقه آدی واردیر.

کاسپیلرین تورک منشالی اولماسی حاققیندا فاکتلاریمیز ایسه آشاغیداکیلاردیر. ایران آذربایجان اراضی سینده میلاددان قاباق ۱۱ (چوخ احتمال کی، ۲جی دیر) مین ایلیکده یاشامیش ائتنوسلاردان بیری شامی منشالی آککاد منبعلرینده کاششو Kaşsu (تاریخ شوناسلیقدا کاسسیت) آدلانیردی. «کاششو» سؤزوکاس ائتنونیمین سامی منشالی آککاد دیلینده یازیلیش فورماسیدیر (کاس ائتنونیمینده کی «س» سسی «ش» سسی ایله عوض اندیلیمیش و قوشالادیریلمیش، سونونا ایسه «او» تک حالدا آدلیق حال شکیلچسی علاوه اولونموشدور). تاریخ شوناسلیقدا کاسلارین میلاددان قاباق ۲جی مین ایلیگین اوللرینده مرکزی آسیادان گلمه اولماسی یازیلیمیشدیر. دفته لایق دیر کی، کاسلارین منبعلرده قید اولونموش حؤکمدار آدلاری (Ulamburiyaş, Karaxardaş, Kadaşman Turqu, Kadaşman Hrbe, Kadaş, Kikkiurtaş, Maruttaş, Urziqurumaş, Kudur Enlil, Abirattaş, Karaintaş, Kuriqalzu, Tiptaqzi ...) قدیم تورک دیلرینده دیر. ماراقلدیر کی، اثرکن اورتا عصرلرده مرکزی آسیادا او یغورلارین ۶ تایقاسی کاس آدلانیردی. بو فاکت کاسلارین مرکزی آسیادان گلمه اولماسی حاققیندا کامال بالکانین فکری ایله سسله شیر. قید اندیلمه لیدیر کی، کاس ائتنونیمی قدیم تورک منشالی بیر سیرا تایفا آدلارینین (خزر، کازاخ، خاکاس، قازان و س.) کؤکونو تشکیل ائدیر. اورتا عصرلرده سیبیرده کارا - کاس، ساریق - کاس و کاش تایفالاری معلومدور. اونا گؤره ده کاسپی ائتنونیمین کاس ائتنونیمیندن و بیر سیرا قدیم تورک تایفالارینین آدلاری (سیان بی، تاتابی، نوشی بی، بارابی و ب.) اوچون سجه وی «ذی» («بهی» سؤزونون قدیم فورمالاریندان بیری) سؤزوندن عبارت دیر. و. و. بارتولد یازمیشدیر کی، کاسپی ائتنونیمی «کاسلار» معنا سیندایدیر. میلاددان قاباق ۵جی عصره عاید بیر منبعده سامی منشالی آرامی دیلینه او یغونلاشدیریلیمیش فورمادا کاسپیلرین شخص آدلاری چکیلیمیشدیر (آتارلی، دارغا، بارباری، ایححولی، اینومی، باضازوشتا، واییل،

ویببول Vyebul آذاری، آنانی، خئیخه Xeyxe بازو، شاتیبارزان). بو آدلارین قدیم تورک دیلینده اولدوغو معین ائدلمیشدیر.

یوخاریدا دئییلنلردن آیدین اولور کی، «کاسپی» تورک منشالی قدیم بیر ائللین آدیدیر و اونون معین حصه سی هله میلاددان اول گورجوستان اراضیسینده، ایندیکی آلان کئچیدی بؤلگه سینده یاشاییردی. گورجوستاندا بو تایفانین آدی تیفلیسدن ۴۰ کیلومتر آرالیدا - کاسپی یاشایش منطقه سینین آدیندا قالمیشدیر. منطقه نین آدی ایله گورجوستاندا بیر انضباطی رایون ایندی کاسپی آدلانیر. رایونون اراضیسینده تورک دیلی اهالی نین یاشادیغی Aqaiani, Sakadaşalo, Idleti, Xandaki, Saribari, Karakilis, Çanqilari, Rqvali, - Çala, Kvemo - Çala, Qamidiskaro («حمیدلی جای» آدینن گورجوجه یازیلیشی)، Qaraqacı و ب. کندلر واردیر. کانقلیلار KANQLI - قدیم تورک دیلی بیر تایفانین آدیدیر. اورتا عصر تاریخچسی ف. رشیدالدین قدیم تورک دیلی تایفالار ایچه ریسینده کانقلی تایفاسینین دا آدینی چکمیشدیر. بو تایفا اثرکن اورتا عصرلرده سیر دریا چایی حؤزه سینده یاشامیش، XI - XII عصرلرده اونلارین معین قیسمی اوغوزلار، ۱۲۱۸جی ایلده ایسه مونقوللار (چینگیزخان طرفیندن) قاتیلیمیشدیر. آذربایجانین مونقوللار طرفیندن ایشغال ائدیلمه سینده اوغور، خلج و دیگر تایفالارلا یاناشی، کانقلی تایفاسی دا اشتراک ائتمیشدیر. بونو تاریخی ماخذلر ده ثبوت ائدیر. کانق تورک دیلیرینده «سیلدریم» دئمکدیر.

کنگرلر Kəngərlər - قدیم تورک منشالی کنگرلر پنچئنق لرین بیر حصه سی حساب اولونور. منبع لرین وئردیگی معلوماتا گؤره اونلار میلادین اوللرینده هونلارین ترکیبینه جنوبی قافقاز اراضی سینه گلیمیش، اساسا ناخچیواندا و آذربایجانین غربینده مسکونلاشمیشلار. V عصره عاید اولان منبعه گؤره کنگرلی تایفاسی غربی آذربایجانداکی (ایندیکی ائرمینیستان) کنگر داغلاری اطرافیندا کور وادی سینه، کنگر ایالتینه گلیمیشلر.

VII عصر منبعینده آذربایجانین گورجوستانلا سرحدینده (ایبریادا İberiyada) ده کنگر ایالتی نین آدی چکیلیر. اثرکن اورتا عصرلرده همین اراضی لرده یاشایان قازاخلارین تایفا بیرلیگینه کنگرلی تیره سی ده داخل ایدی. کنگرلرین بیر حصه سی هله تا قدیمدن ناخچیوان زوناسیندا یاشامیشدیر. اثرکن اورتا عصر منبع لرینده کنگر ماحالی حاققیندا معلوماتلار وار. اورتا عصرلرده کنگرلیلر داها چوخ مستقل لیکلرینی و ائتتیک منسوبیت لرینی ناخچیواندا

قورویوب ساخلایا بیلیمیشلر. آذربایجانین مختلف زونالاریندا یایلمیش کنگر ائتئونیمی ایله باغلی توپونیم لر اساسا محض بو زونادا یاشایان کنگرلیلرله باغلیدیر^{۵۳}. کنگرلیلرین مختلف اراضی لرده مسکونلاشماسی بیر چوخ دهیرلی منبع لردن معلومدور. او دا بللی دیر کی، قاراباغ خانی پناهعلی خان جاوانشیر (۵۹ - ۱۷۴۹) ناخچیواندا کنگرلیلرین XIX عصرین اوللرینده بیر قولو قیزیللی آدلانیردی.

کوتیلر Kutilər آذربایجان تورک لری نین تشککولونده ایلکین و مهم رول اوینامیش قدیم تورک ائتئوسلاریندان بیریدیر.

کوتی لر آذربایجان اراضی سینده، اورمیا گؤل و حوزه سینده یاشامیش ائتئوسلاردان بیریدیر. کوتی لرین منشایی حاققیندا تاریخشناسلیقدا مختلف فرضیه لر وار. بعضی تاریخچی لر کوتی لری ائلام دیللی، کوتی مدنیتینی ایسه ائلام مدنیتی نین بیر حصه سی ساییر، دیگرلری ایسه اونلارین قافقاز دیللی خالق اولدوقلارینی ادعا اندیردیلر. لاکین سون تدقیقاتلار نتیجه سینده کوتی لرین تورک دیللی تایفا اولماسی فیکری دانیلماز علمی فاکت لارلا ثبوت یئتیریلیمشدیر. بو نظرینی ثبوت ائدن ان اؤنملی فاکت لاردان ایکسی آشاغیداکي لاردیر:

۱. میلاددان قاباق III مین ایللیکدن I مین ایلین سونونا قدر ایران آذربایجانی اراضی سینده آراسی کسيلمز ائتئیک ورته لیگین اولماسی و میلاددان قاباق I مین ایللیگین اوللریندن همین اراضیده تورک منشالی ائتئوسلارین - ماننلارین و مادایلارین مؤوجودلوغو.

۲. کوتی لرین بیر حصه سی نین میلاددان قاباق I مین ایللیگین اوللرینده یارانمیش اورارتو اراضی سینده - ایندیکی تورکیه نین شرق بؤلگه لرینده، وان گؤل و حوزه سینده یاشاماسی. (منبع: ایقور میخایلوویچ دیاکونوف. میدیا تاریخی)

^{۵۳} نه یازیق کی، آذربایجان ائتئولوگیاسی و توپونیم شوناسلیغی و عمومیتله ائتئوتوپونیم شوناسلیغی آذربایجان رئیسولیکاسی اراضی لرینه حصر اولونموش و نتیجه ده بعضی یانلیش قناعتلر ده سؤلینمیشدیر. ایران آذربایجانی و عمومیتله ایران اراضی سینده ده کنگر آدینی داشیان ائتئوتوپونیم لر مؤوجوددور. کتابین سونراکی جیلدرینده علاقه دار بؤلوملرده بو حاقدا دانیساجاغیمیز اوجون هله - لیک مئشکینین کنگرلی کندی نین آدی ایله کیفیت له نیریک.

اورارتو چارلارینین میخی ایلفبا ایله میلاددان قاباق VII-VIII عصرلرده یازدیردیقلاری کیتابه‌لرده اورارتو اؤلکه‌سینین آدی «بیانی» کیمی گؤسترلیمیشدیر. اورارتو آدی اونلارین اؤلکه‌سینه کناردان وئريلمه، سئمیت منشالی آددير. بو دا معلوم‌دور کی، بیانی کیمی یازیلیمیش آد تورکیه‌نین شرقینده، وان گؤلونون آدیندا ایندیهدک قالیمیشدیر. بیانی توپونیمی «بیا» سؤزوندن و اورارتو دیلینده یئر آدلارینا علاوه اولونان «-انی» شکیلچی سیندن عبارت‌دیر. ایندیهدک تدقیقاتچی‌لار بیانی آدی‌نین معناسینی آچا بیلیمیردی‌لر. حالوکی اؤلکه بیا آدلانیمیش گؤلون آدینی داشیمیشدیر. گؤلون آدی ایسه قدیم تورک دیلینده «بیا» - «سو» دئمک‌دیر. همچنین ماننا و میدیا اراضی سینده ده «بیا»، «بوا» سؤزو ایله باغلی توپونیم‌لر معلوم‌دور. آلتایدا ایندی ده بیر چوخ هیدرونیم‌لرده «بیا»، «بوا» سؤزو قورونموش‌دور. دئمه‌لی، اولجه بو گؤل (وان گؤل) قدیم تورک دیلینده بیا آدلانیمیش، اورارتو دؤولتی میلاددان قاباق IX عصرده یاراناندان سونرا گؤلون آدی ایله اؤلکه اورارتولارین دیلینده بیانی آدلانیمیشدیر. گؤلون اصل آدی اونودولموش و یالنیز بیانی آدی‌نین تحریفی - وان شکلینده گونوموزه کیمی ایشله‌دیلیمیشدیر.

ای. ای. مئششانینوف قید ائدیر کی، اورارتو دیلینده «مو» - سو دئمک‌دیر. اگر آلتای دیل‌لری اوچون سجبوی اولان «ب» - «م» عوضلنمه‌سینی نظره آلساق، گومان ائتمک اولار کی، «مو» سؤزو اورارتو دیلینده «بیا» سؤزونون فونئتیکی شکلی‌دیر. همچنین تاریخیچی عالیم غیاث‌الدین غیبوللائیف «آذربایجان تورک‌لری‌نین تشککولو تاریخیندن» آدلی اثرینده اورارتو دیلینده‌کی تورک سؤزلرینی و همین سؤزلرین معنالارینی، دیگر تورک دیل‌لرینده‌کی ائکویوالئنتلرینی (اکی والان، هم ارز) گؤستریر: تیاو - دئمک، دانیشماق (قدیم تورکجه‌ده تی، دی - دئمک، دانیشماق معناسیندا ایشله‌نیب)، تئرای - قایدا، معین ائتمک (قدیم تورکجه‌ده توره - عادت، قایدا معناسیندا ایشله‌نیب) و س. همچنین اورارتو منبع‌لرینده تورک منشالی کوئرای - تاشی، تواراسی و باشقا توپونیم‌لر و شخص آدلاری دا چکیلیر.

اورارتو دیلینده تورک منشالی سؤزلرین اولماسی گؤستریر کی، اورارتولولار بیر تورک منشالی ائتنوسلا بلاواسیطه تماسدا اولموش‌لار. غ. غیبوللائیف قید ائدیر کی، بو ائتنوس کوتی‌لر اولاییلردی. باشقا سؤزله، اورارتو دیلینده‌کی تورک منشالی سؤزلر کوتی‌لرین دیلیندن منیمسه‌مهلر‌دیر. عمومیتله ایسه بئله منیمسه‌مه‌لر ائلام دیلینده ده واردیر:

ائلامجا ايهشى - مشعل؛ توركجه ايشيق

ائلامجا ايكه - قارداش؛ توركجه اكه، آكا

ائلامجا كوتى - گودمك، گۆزله مك؛ توركجه گۆزله مك

ائلامجا كيك - گۆى؛ توركجه گۆك، گۆى

ائلامجا شاك - اوشاق؛ توركجه اوشاق (منبع اى. م. دياكونوف. قديم اؤن آسيادا ديل لر).

كوتى لرله علاقه دار اولاراق بير مثالى دا نظردن قاجيرماق اولماز. غ. غيبوللاييف «قديم توركلر و ائرمينيستان» آدلى كيتابيندا گؤستىرى كى، كوتى لرین بير حصه سى سونرادان كۆچ ائده رك غربى آذربايجان (معاصر ائرمينيستان) اراضى سينده مسكونلاشميشلار.

كوتى لرین شخص آدلارى نين اكثريتى نين قديم تورك دىلى ايله آيدىنلاشدىريلماسى دا كوتى لرین تورك كۆكلو بير تايفا اولدوغونو ثبوت ائدن فاكت لار داندىر:

ايمتا - كوتى لرده ايلك حؤكمدارين آدى (ميلاددان قاباق اونونجو عصر). شومئرجه «آم» - بو، بودور و «دا» - (اللهين) قرارى ايله سؤزلريندن عبارت تنوفور آددىر. آد «بو» (يعنى كۆرپه) اللهين قرارى ايله دير» معناسىنى داشىير.

كوروم - كوتى لرده بير حؤكمدارين آدى (ميلاددان قاباق اونونجو عصر). شومئرلرين اور شهرلرى نين آداملارى ايجه ريسينده ده ميلاددان قاباق III مين ايلليكه كوروم شخص آدى معلوم دور. (منبع اى. م. دياكونوف: اور شهرى نين آداملارى). دياكونوف بو آدى سوال ايشاره سى ايله غم - غصه كيمى ترجمه ائدير. لاکين بو آغلالاتان فكر دئييل، چونكى اوغلان اوشاغينا واليدئين لرى بو جور آد وئرمزدى. احتمال كى، آد شومئر - تورك منشالى دير. قديم توركجه «قور» درجه و يا روتبه بيلديرن سؤز، لياقتلى، دير، شومئرجه گورى - خئير وئرن دئمكدىر.

ائلولومئش - كوتى لرده بير حؤكمدارين آدى (ميلاددان قاباق. اونونجو عصر). قيد اولونمايلىدير كى، بو آدين سونوندا كاسسى لرین و ماداى لارين آدلارى اوچون خاراكتئريك اولان آش - ائش سونلغو واردىر. بونو اى. م. دياكونوف دا قيد ائتميشدير. احتمال كى، شومئرلرين لوما تانرى سى ايله باغلى آددىر.

اینیماباکش - کوتی لرده بیر چارین آدی (میلاددان قاباق. اونونجو عصر). شومئرجه «اینیم» - قرارینا گؤره، سؤزونه گؤره، رایینه گؤره، «آبا(ک)» - اجداد، قوجا، آتا و «ائش» شکیلچی سیندن عبارت دیر. آد «اجدادین (آبانین) قرارینا گؤره» آنلامینی داشی بیر. اینقشوش - کوتی لرده بیر چارین آدی (میلاددان قاباق. اونونجو عصر). احتمال کی، شومئرین باش تانریلاریندان بیر اولان ائتقی تانری سی نین آدیندان و شومئرجه «شوش» - آغوشونو آچدی، یاییلدی سؤزلریندن عبارت تئفور آددیر.

غ. غیبوللائف «آذربایجان تورک لری نین تشککولو تاریخیندن» آدلی اثرینده بیر چوخ کوتی شخص آدلاری نین معناسینی آچیقلا بیر. ای. م. دیاکونوفون هئچ بیر شرق دیلی ایله ایضاح اولونمایان آدلار کیمی سجه لندیردیگی کوتی شخص آدلاری نین تورک دیلی ایله ایضاح اولونماسی و لولوبی لر، ماننلار و مادای لارین کوتی لرین سونراکی نسیل لر اولماسی (بونو بوتون تدقیقاتچی لار تصدیقله بیرلر) همچنین، لولوبی لر، ماننلار و مادای لارین تورک کؤکلو اولمالاری اؤزلویونده بیرمعنالی نتیجه نی اورتایا قویور.

کوللار QUL/KUL - قدیم تورک دیلی بولقارلارین، پئچئنق لرین و قیپچاقلارین ترکیبینه اولموش کول (قول) تایفاسینین آدینداندیر. «کول» Kul، «کول» Kol، «کل» Kəl، «کال» Kal، «خال» Xal وس. فورمالاردا تلفظ اولونان بو تایفا بو و یا دیگر توپونیم لرده اؤز ایزینی قویموشدور. بونلاردان اردبیلده «کوللار»، «کله سر»، «کلخوران»، «خالخال» و س. یاشایش یئرلرینین آدلا رینی چکمک اولار. بو تایفانین اساسیندا «کی»، «سی»، و «خی» میفو ائتئونیمی و «ائل» توپو حصه سی دورور.

کولانی لر Kolani - کولانی اویکونیمی اؤز آدیندا کولانی تایفاسینین آدینی عکس ائتدیریر. واختی ایله آذربایجاندا یاشامیش قدیم تورک دیلی تایفالاردان بیر ده کولانیلار تایفاسیدیر. تاریخدن معلوم دور کی، قاراباغ خانلیغینین ترکیبینه کولانی ماحالی آدلانان بؤیوک اراضیلر ده مؤوجود دور. آذربایجان تاریخچسی میرزه آدیگؤزل بهی اوشاجیق کندیندن گؤیجه گؤلو سرحدلرینه قدر اوزانان ترتر چایی حؤوزه سینن کولانیلارین مسکنی آدلاندیرمیشدیر.

۱۷۲۸ جی ایله عاید اولان منبعده گؤسته ریلیر کی، اورتا عصرلرده قاراباغدا، ناخچیواندا، ایروان ایالتینده یاشامیش کولانی ائللری مختلف آدلاردا چوخلو سایدا یاشایش منطقه لر

یاراتمیشلار. قاراباغدا، ناخچیواندا، غربی آذربایجاندا (اثرمنیستاندا)، شیراندا و ایران آذربایجانیندا یاشایان کولانیلار اساسا مالداریقلا مشغول اولموشلار.

}}XV عصرین اوتوزونجو ایلرینده نادر شاه افشار خوراساندان آذربایجانا (آراز چاییندان شیمالا) بعضی کولانی نسیللرینی ده کؤچورموشدور. اونلار مختلیف اراضی لرده، او جمله- دن، قاراباغدا دا مسکونلاشمیشلار. عمومیتله، سون اورتا عصرلرده قاراباغین کولانی تاریخی ماحالیندا، اساسا، کولانی^{۵۴} تیرهلری یاشامیشدیر. . .

گنجک لر Gəncəklər سون ایللرده تدقیقاتلار گؤستمیشدیر کی، گنجه توپونیمی محض ساکلارین ترکیبینه گنجک تایفاسی ایله باغلی اولموشدور. بونو آذربایجان رئسپوبلیکاسیندا گنجه شهرینین آلبانیانین شاکاشتن (ایندیکی گنجه بؤلگهسی) ایالتینده تشکل تاپماسی فاکتی دا گؤستریر. گورجوستاندا ۱۹جو عصرین ۲جی یاریسیندا کئنچایدزه (دوشتی قضاسیندا)، کئنچاشویلی (شوراپان قضاسیندا) و گئنچاکارو (قوری قضاسیندا داغ آدی) توپونیملری واردی.

دئییلنلردن آیدین اولور کی، گورجوستان اراضی سینده آذربایجانلیلارین ان قدیم اجدادلاری میلاددان قاباق ۸ - ۷جی عصرلرده گلیمیش کمرلر و ساکلاردیر. گورجو تاریخچیلری کیممئر - ساک ایله علاقه دار یازمیشلار:

zakavkaziya i blijneqo .Kimmero skifskoe vtorjenie sıqral bolşuyu rol v jizni naselenia Vostoka «کیممئر و ایسکیفلرین منطقه یه سوخولمالاری زاقافقازیا و ووستوک حیاتیندا بؤیوک رول اوینامیشدیر».

لاچینلار LAÇIN - تاریخدن معلومدور کی، لاچین آدلی بیر تورک قبیلهسی اولموشدور. همین تورک قبیلهسی اساسا تورکوستاندا یاشامیشدیر. نظامی ادبی مکتبی نین گؤرکملی

^{۵۴} ییزجه کولانی سؤزونون ائتمولوگیاسی آشاغیداکى شکیلدهدیر:

کول (تایفا آدی) + آن (منسوبلوق بیلدیرن جمع شکیلچیسى) + ای (منسوبلوق بیلدیرن ایکینجی جمع شکیلچیسى). همین و اردبیل قضالاریندا «کولاندره»، «کوللار» و س. همین تایفا ایله علاقه دار ائتئواویکونیملردیر.

داوامچیسى حساب ائدیلن، هیندیستاندا یاشاییب، فارس دیلینده یازیب یارادان داهی شاعیر امیر خسرو دهلوی لاجین قبیله سیندندير.

لاجین قوش آدی ائل آراسیندا همیشه قهرمانلیق، هنر، جسارت رمزی حساب اولونوب. عمومیتله، شاهین قوشونون ائرهکیینه لاجین دئییلیر. لاجین - شاهین جینسیندن اولان بیرتیجی و الیجی قوش آدیدیر.

ف. رشیدالدین اوغوزلارین ۲۴ اونقونوندان بیرینین جوده (CÜDƏ) لاجین اولدوغونو گؤسته ریر. لاجین بویو تورک دونیاسینا چوخلو دوولت خادیملى، ایگیدلر بخش ائدیب. XIII عصرین سونلاریندا میصیر سولطانی اولموش الملك حسام الدین لاجین المنصوری ایدی...

آذربایجاندا آتا - آنالار اؤز اؤولادلارینا اوزون ایللردير کی، آد وئررکن لاجین آدینی اونوتمورلار.

قوش آنلایشینی ایفاده ائدن چین (ÇIN) / چین (ÇIN) کومپوننتینی (حصه سینی) بعضی آراشدیریجیلار «اوجا، یوکسک، هوندور، یوخاری» آنلامی ایله ده معنا لاندیریرلار. بعضی سند و منبع لرده ÇIN/ ÇIN سؤزو «آشاغیدان یوخاریا قالخان»، «یوکسه لن»، «اوجالان»، «حاقق اولان» و س. کیمی معنا لاندیریرلار. ÇIN/ ÇIN هنجاسی حاضیردا آرخائیک بیر شکیلچی کیمی بیر نچه قوش آدیندا قالمیشدير: گؤیرچین، بیلدیرچین، سیغیرچین، بالیقچین، باییرچین، داریخچین، لاجین ...

و. و. رادلوف V. V. Radlov اؤز لغتینده (جیلد ۴، ص ۱۴۹۷) عثمانلی تورک دیلینده بالیقچین، باییرچین ... سؤزلرینی قوش آدی کیمی ایشلتمیشلر. او، لاجین سؤزونون هم ده قبیله آدی اولماسینی گؤستمیشدير... بیزده هئچ ده آز ایشلنمه یین بیر قارغیش و بیر آلفیش وار: یوخون چین اولماسین، آرزون چین اولسون.

بوتؤو چین دؤولتی نین اراضی سینه چین، جنوبی چین اراضی سینه ایسه ماچین دئییلیر. چین قایناق لاری گؤسته ریر کی، گؤی تورکلر، اویغورلار، قیرغیزلار هونلارین نسلیندنیر...

لاجین سؤزو تورک دیلرینده کی یالچین سؤزونون تحریف اولونموش فورماسیدیر. یالچین سؤزو «سیلدیریم» معناسی داشی ییر.

مادایلار Madaylar آذربایجان تورک‌لری‌نین اولو اجدادلاریندان بیرى مادایلاردیر. آسسور منبع‌لرینده مادای و ماتای کیمی بو ائتنوسون آدی ایلک دفعه میلاددان قاباق ۸۴۳- جو ایلده چکیلیر. مادای و یا ماتای معین بیر ائتنوسون حقیقی، کؤکلو آدی‌دیر. آلبان تاریخچی‌سی مویشی کالانکات‌لی دا بو خالقین آدینی محض «مادای» کیمی یازمیشدیر («آلبان اؤلکه‌سی‌نین تاریخی»، I کیتاب، II فصل). میلاددان قاباق ۵۱۹- جو ایلده عایید بیستون قایا یازی‌سی‌نین میخی ایفبا ایلده فارسجا متنینده مادا (سوندا «ی» سسینی ایفاده ائدن میخی ایشاره یوخ‌دور) کیمی‌دیر.

قدیم یونانلار بو خالقین آدینی مئدو، لاتینلار میدو کیمی تلفظ ائتدیک‌لرینه و بئله ده یازدیقلارینا گؤره، مادای ائتنوسونون و اونون آدی ایلده آدلانمیش مادای اؤلکه‌سی‌نین آدی تاریخه تحریف اولونموش شکیلده میدیا کیمی داخل اولموش‌دور.

مادای، ماتای ائتنوسونون میلاددان قاباق IX عصره (داها دقیقى میلاددان قاباق ۸۳۵) عایید آسسور منبع‌لرینده فارس‌لارلا (پارسوا، پارسوماش) عینی واختدا چکیلمه‌سی اساساً بئله بیر فکر یاراتمیشدیر کی، اونلارین هر ایکى‌سی آری منشالی ایدی و گویا میلاددان قاباق II مین ایللیگین سونلاریندا ایران آذربایجانى اراضی‌سینه گلمیشلر. لاکین سونراکی جدی تدقیقات‌لار بهره‌سینی وئردی و معلوم اولدو کی، مادای ائتنوسو تورک منشالی‌دیر و اونون پارس (عربجه فورماسی فارس) ائتنوسو ایلده هنج بیر گئننتیک قوهوملوغو یوخ‌دور.

ایلک واخت‌لاردا اساساً گیزیل‌بونا (ایران آذربایجانى اراضی‌سینده ایندیکی قیزیل اوزن) چایی‌نین حؤوزه‌لرینده یاشامیش مادای تایفاسی آسوریا ایلده بیر نئچه عصر قانلی توقوشمالاردان سونرا میلاددان قاباق ۶۷۳- جو ایلده اؤز دؤولتینی یاراتمیشدیر. میلاددان قاباق ۶۱۲- جی ایلده حؤکمدار کیاکسارین واختیندا میدیا دؤولتی تورک منشالی ایسکیف‌لرین کؤمکی ایلده تجاوووزکار آسوریا دؤولتینه سون قويموش، اراضی‌سینی اؤزونه قاتمیش و بو مناسبتله تاریخده ایلک دفعه ایکیباش‌لی قارتال ائمبلئمینی^{۵۵} یاراتمیشدیر (تخمینا ایگیرمی عصر سونرا ایکیباش‌لی قارتال رسمی بیزانسیا یئنیندن اورتایا چیخمیش و III یوانین دؤورونده روسیا یا دا کئچمیشدیر). پایتاختی ائکباتانا (ایندیکی همدان

اراضی سینده) آدلانمیش بو دؤولت یاخین شرق اؤلکه‌لرینین تاریخینده بؤیوک رول اوینامیشدیر. میدیا دؤولتی میلاددان قاباق ۶۲۴- جو ایلده فارس‌لارین اؤلکه‌سینی (پارسوا) توموش، غصب‌کار آسسوریا و اورارتو دؤولت‌لرینین وارلیغینا سون قویموش و ایمپریا چئوریلیمیشدیر. میلاددان قاباق ۵۵۰- جی ایلده تورک مادای سولاله‌سی سقوط ائتمیش و حاکمیت فارس‌لارا کئچمیشدیر. تورک منشالی پارف‌لارین حاکمیتینه قدر ایران آذربایجان، ائله‌جه ده ایران یایلاسی، آنادولونون بیر حصه‌سی و س. اراضی‌لری احاطه ائدن گئیش بیر اراضی فارس کؤکلؤ هخامنی سولاله‌سی طرفیندن اداره اولونموشدور. فارس‌لار میدیا (مادای) مدنیتینی و اداره ائتمه سیستمینی منیمسه‌میشلر.

ماننا دؤولتیندن سونرا میدیا دؤولتی آذربایجان اراضی سینده ایکینجی بؤیوک تورک دؤولتی دیر. دنیا تاریخشوناسلیغیندا اوزون مدت حاکم باخیشا گؤره، میدیالی‌لار آری منشالی اولماقلا میلاددان قاباق II مین ایللیگین آخیرلاریندا یا اورتا آسیا، یا دا قافقاز طرفدن گلهرک گونئی آذربایجاندا مسکونلاشمیشلار. بونا گؤره ده مادای ائتنونیمینی و میدیا تایفا آدلارینی، ماننا و میدیا اراضی سینده بعضی توپونیم‌لری و شخص آدلارینین آوستا، قدیم هیند و قدیم فارس دیل‌لری اساسیندا ایضاحینا تشبیه گؤستریمیشدیر. مادای ائتنونیمینی قدیم هیند دیلینده کی مادهو- کئفلندیریجی (نشئه‌لندیریجی ایچکی) سؤزوندن اولماسی فیکری سؤیلنمیشدیر.

لاکین تدقیقات‌لار گؤستریدی کی، مادای (ماتای) تورک منشالی موسقیل بیر بؤیوک تایفانین، سونرا تایفا اتفاقینین و نهایت میلاددان قاباق ۶۷۳- جو ایلدن دؤولتین و اؤلکه‌نین آدی دیر. دئمه‌لی مادای هم ائتنونیم، هم ده ائتنوتوپونیم دیر. میدیا دؤولتی یاراناندان سونرا مادای ائتنونیمی بو دؤولتین احاطه ائدیگی اراضیده هم مادای‌لارین، هم ده باشقا دیل‌لرده دانیشان تابفالارین عمومیلشدیریلیمیش «میدیالی» آدینا چئوریلیمیشدیر. سون آراشدیرمالار مادای، ماتای ائتنوسونون ایران منشالی یوخ، تورک منشالی اولدوغونو بیر داها ثبوت ائدیپ. مادای ائتنیک آدینی داشییانلارین تورک منشالی اولدوغونو تصدیقله‌ین فاکت‌لاردان بیرى ایندیهدک قازاخستاندا ماتای، آتالیق- ماتای، کاپچاقای ماتای، گونچه ماتای، تووادا هله XIII عصرده مادای (تورک دیل‌لرینده «آ»- «ای» عوضلنمه‌سی سجه‌وی حال دیر.)، مادای- قوشون و مات، سیبیرده و آلتایدا مادای، مادار و ماختار تایفالارینین مؤوجود اولماسیدیر.

ایرانیین اؤزوندە، خصوصیلە همدان بۆلگه‌سینده بو تایفا ایله علاقه‌دار خیلی توپونیملر واردیر. همدان قضا‌سیندا، رزن بخشینده «مادآوا» آدلی دۆرد کند واردیر. اراکدا بیر کندین، یننه همداندا اوچ کندین آدی «میدانا» دیر.

قید اندیلمه‌لی دیر کی، ائلام دیلینده بو ائتونیم و ائنتوتوپونیم هم ماتاپی (ماتای ائتونیمی و ائلام دیلینده جمع بیلدیرن - پیئ شکیلچسیندن)، هم ده ماکتاپی (ماقتای آیدندان و - پیئ شکیلچی سیندن) آدلانمیشدیر و دئمهللی موافیق اولاراق بو آدلار «ماتا(ی)لار» و «ماکتایلار» یاخود «ماقتایلار» دئمکدیر. غ. غیبوللائف قید ائدیر کی، ماتاپی ائلاملارین آدایلار و مادای اۆلکه‌سینه وئردیگی آددیر. ماکتاپی ایسه مادایلارین مانالار وئردیگی ماکتای آدینین ائلاملار کئچمه‌سی، میدیا دؤولتی یاران‌دیقدان و مانا دؤولتینی ده اؤزونه بیرلشدیردیکدن سونرا ائلاملارین همین آدی مادایلار شامل ائتمه‌سی‌نین نتیجه‌سیدیر.

مادایلارین تورک منشالی اولدوغونو ثبوت ائدن دیگر بیر فاکت ایسه مادایلارین توپونیم‌لری و شخص آدلاری دیر. میدیا توپونیم‌لری‌نین چوخو میلاددان قاباق IX عصرین ۸۰- جی ایللریندن میلاددان قاباق VII عصرده میدیا دؤولتی‌نین یارانماسینا قدر قونشو آسسوریا چارلاری‌نین مانا و میدیا تایفالاری‌نین اراضی‌لرینه واختاشیری حربی سفرلری حاققیندا یازدیقلاری سلنامه‌لرده چکیلیر. تدقیقاتچی‌لارین فیکرینجه سئمیت منشالی آسسور دیلی‌نین قراماتیک قایدالارینا اویغون صورته یازیلدیقلارینا گۆره (مثلا، ک، ن، ر، ش سس‌لری‌نین قوشالاشدیریلماسی، آدلارین سونونا آدلیق حال شکیلچی‌سی کیمی «- او» سسی‌نین علاوه اندیلمه‌سی، «و» سسی اولمادیغینا گۆره اونون «م» سسی ایله، «ج» و «چ» سس‌لری اولمادیغینا گۆره اونلارین «س» و «ز» سس‌لری ایله وئریلمه‌سی، آدلارین سونونداکی «ی» سسی‌نین دوشومو و س.) توپونیم‌لرین یئرلی تلفظ فورمالارینی برپا ائتمه‌یه چتین‌لیک یارادیر.

میدیا توپونیم‌لری‌نین چوخونون غربی آوروپانین بیر سیرا ایرانشوناس‌لاری‌نین، آذربایجاندا ای. ه. علیفین، گورجوستاندا ق. آ. مثلیکیشویلی‌نین، روسیادا ای. م. دیاکونوفون، میلاددان قاباق. قرانتووسکی‌نین اثرلرینده ایران دیل‌لری اساسیندا شرح اولونماسینا جهد اولونموشدور. مادایلارین ایران (آری) منشالی ائتنوس اولماسی و عمومیتله، ایران دیللی تایفالارین، داها دوغروسو گویا فارس‌لارین اجدادلاری‌نین مانا دؤولتی و میدیا دؤولتی

اراضی سینده هله میلاددان قاباق IX عصردن یاییلماسی - آذربایجان تورک‌لری نین قدیم تاریخی نین ساختالاشدیریلماسینا سبب اولموشدور. شووینیست تاریخی لری ن بو ایدئانی هر واسیطه ایله مدافعه ائتمه‌لری ده بونولا علاقه‌داردیر.

میدیا اراضی سینده توپونیم‌لرین بیر قروپو «کین»، «کینق» سۆزو ایله باشلاییر. ای. م. دیاکونوف یازیر کی، لولوبی و کاسسی دیل‌لرینده بو سۆز «قالا»، «مؤحکم‌لندیریلیمیش یئر» دئمک‌دیر. بورادان بئله چیخیر کی، بو سۆزلرله باشلایان توپونیم‌لر میدیا اراضی سینده هله میلاددان قاباق III-II مین ایلیکدن یاشایان لولوبی‌لرین و کاسسی‌لرین یاشاییش مسکن‌لری نین آدلاری کیمی تشککول تاپمیشدیر. اولای بیلسین کی، بو سۆز ماننلارا و مادای‌لارا دا کئچمیش و توپونیم یارادیجیلیغیندا ایشلنمیشدیر. لولوبی‌لرین و کاسسی‌لرین ایسه تورک منشالی اولماسی آرتیق علمده ثبوت ائدیلمیشدیر. اونا گۆره ده کین (قین) و کینق (قیتق) سۆزو (دقتی جلب اندن داها بیر مسئله بو سۆزلرده محض تورک دیل‌لری اوچون خاراکتیریک اولان «نق» قووشوق سسی نین اولماسیدیر) ده شوبه‌سیز کی، تورک منشالی‌دیر. میدیا توپونیم‌لری نین تورک منشالی اولماسینی بو سۆزلرین معنلاری نین آچیلماسی دا گۆستریمکده‌دیر:

کیندوتاوش (میلاددان قاباق ۸۲۰) - میلاددان قاباق. قرائتوسکی نین ایتیمالینا گۆره، ایران منشالی آدیر. تورکجه «کین» - «قالا»، «- دو» (- لو) شکیلچی سی و «تاوش» - سس- کوی لو چای سۆزلریندندیر. توپونیمین سونونداکی کومپوننت آذربایجان رئسپوبلیکاسیندا تاووسچای، تاوشچای هیدرونیم‌لرینده ده قالمیشدیر.

کینق ایشتیلتنزاخ (میلاددان قاباق ۸۲۰) - تورکجه «کینق»-قالا، نامعلوم «ایشتیلتن» کومپوننتی و تورکجه «اوزک»، «اؤزک» - چای سۆزلریندندیر.

اورشانیکا (میلاددان قاباق ۷۴۴) - سانقی ایالتینده (ایندیکی سهند داغی اولان بۆلگه) بیر شهرین آدی. میلاددان قاباق. قرائتوسکییه گۆره هیندجه «وارشان»-قودرت لی سۆزوندندیر. غ. غیبوللائیف قید ائدیر کی، بو ایتاندیریجی دئییل، چونکی شهر آدی بئله سۆزدن عبارت اولای بیلمزدی. حمداللاه قزوینی (XIV عصر) تبریز یاخینلیغیندا اوریشاک توپونیمینی قید ائدیر. تورکجه «اور» - مؤحکم‌لندیریلیمیش یئر، «سانق»، «چانق» - داغ و «ایک»-سیغیناجاق

سۆزلریندنندیر. قید ائدیلمه‌لی دیر کی، ماننا و میدیا توپونیم‌لری نین بعضی‌لرینده «اور» سۆزو منشأجه شومئر دیلینه عایید «اورو»-ایجماع (قدیم تورکجه اوردو) سۆزو ده سایلا بیلر. کینقاریکو (میلاددان قاباق ۷۱۴) -قدیم تورکجه «کینق»- قالا و «ارقو»-دایاناجاق، دوشرگه سۆزلریندنندیر. قید ائدیلمه‌لی دیر کی، «قین»، «قینق» فورمالاریندا بو سۆز میدیانین قینخوخت، قینقیبیر، قینقیرد و ب. توپونیم‌لرینده ده واردیر. ایرانین بیر چوخ یئرلرینده «قین» توپوکومپوننتی نین اشتراکی ایله دوزه‌لن توپونیم‌لر بولدور. بونلاردان ان مشهورو هامی نین تانیدیغی «سارقین» شهریدیر کی، آذربایجانین بیر چوخ جغرافی آدلاری کیمی مدنی سوی-قیرما معروض قالاراق آدی دگیشدیریلیمیشدیر.

میدیا اراضی سینده بیر سیرا توپونیم‌لرده «ایشتا»، «ایشتی» کومپوننتی دقتی جلب ائدیر. ی. ب. یوسیفوف بو سۆزلرین بعضی‌لری نین تورکجه «ایسی»، «ایستی» سۆزوندن عبارت اولدوغونو یازمیش، ایستراورا توپونیمی «ایستی چای» کیمی معنالاندیرمیش و اورتا عصر قئرمود چایی (ایلیق چای) ایله عینی‌لشدیرمیشدیر. احتمال کی، دیگر توپونیم‌لرده «ایشتا» سۆزو تورک دیل‌لرینده کی «آست»-آلت طرف سۆزودور. آرازدان جنوبدا یئرلشدیک‌لرینه گۆره بو توپونیم‌لرین بعضی‌لرینده «آست» سۆزو اؤز عکسینی تاپمیشدیر. بونو آتروپاتنادا پتولومئین گؤسترديگی آستابئنئ، ایسترابونون گؤسترديگی آزار، معاصر آستارا، آستراباد توپونیم‌لرینده گؤرمک اولار. پتولومئین میدیادا قید ائدیگی آستابئنئ توپونیمی قاراداغ ماحالیندا اوشتییین کندی نین آدیندا دا قالیر. همین ماحالدا، آرازین ساغ ساحلینده، سید جبرائیل داغی نین غرب اته‌یینده آستامال کندی ده واردیر. اونا گۆره ده ایشتاپپا (میلاددان قاباق ۷۱۴) توپونیمی نین بو کومپوننت واسطه‌سیله دوزلدیگینی گومان ائتمک اولار. غ. غیبوللائیف قید ائدیر کی، ایشتاپپا توپونیمی اوچتپه توپونیمی نین تحریفی دیر. گونئی آذربایجانین قاراداغ ماحالیندا ایندی اوچقارداش آدلی اوچ تپه‌دن عبارت داغ وار.

زاکروتی و تادیروتی (میلاددان قاباق ۷۴۴) - میدیادا داغ آدلاری. یئرلی ساقیروتو و تادیروتو اورونیم‌لری نین آسور دیلینده یازیلیشدیر. قاراداغ ماحالیندا لوکالیزه اولونور. بابک عصیان ایله علاقه‌دار حادثه‌لرده زهرقاش و داو-ار-رود (بیزجه بو آد دوزگون قیده آلینمیشدیر- ع. م. آغداشلی) داغ آدلاری قید اولونور. زاکروتی اورونیمی تورکجه

«ساقیر»-داغ بورنو، مؤحکملندیریلیمیش یئر سۆزو، «او» بیرلشدیرجی سسی و تورکجه «تو»-داغ سۆزوندن عبارت دیر.

میدیا اراضی سینده بیر نئچه توپونیم «اور» سۆزو ایله دوزلمیشدیر. تورک دیل لرینده «اور» سۆزو تیکمک، بىنا ائتمک آنلامیندا ایشله دیلیر. میدیا توپونیم لرینده ایسه بو سۆز مؤحکملندیریلیمیش یئر، قالا آنلامیندا ایشله دیلیر. آلتایین تورک دیل لرینده ایسه «اور» سۆز و هم ده تپه، یوکسک لیک معناسیندادیر. اونا گۆره ده اورال و اوراش سۆز لری نین ده بورادان یاران دیغی گۆستر یلیر. میدیادا اوراش قالا آدی کیمی قید اولونور کی، بو دا «اور» سۆزونون معناسینا او یغوندور. بو آد آذربایجاندا XVI عصر دن معلوم اولان آراش (ارش) توپونیمی ایله بلکه ده عینی کۆکندیر. «اور» سۆزو خیلی میدیا توپونیمینده عکس اولونموشدور:

آرمانقو (میلاددان قاباق ۷۱۹) - میدیادا بیر قالانین آدی. تورکجه «اورام»-چایلاق، و «آنقا»، «آنقو»-چایین قولو، چوخور، قوبو سۆز لریندندیر.

اورانبارزانى (میلاددان قاباق ۶۷۴)، اوپپورین (میلاددان قاباق ۷۱۳)، اورناککی (میلاددان قاباق ۷۱۳)، اورئنا (میلاددان قاباق ۷۱۳) توپونیم لرینده اوران، اورئن، اورین کومپوننت لری گومان کی، عینی منشالی دیر. تورکجه اورون، اورئن، اورئن - یئر، حیوان اوچون حاصارلانمیش یئر سۆزونددیر. توپونیمین «بارزانى» حصه سی قدیم تورکجه «بارچا»-بوتونلوکله، هامیسی و «آن» - کارست سوخورو. اوچورومو سۆز لریندن عبارت دیر. بوتونلوکده بو آد «کارست چوخوروندا یورد» معناسینی وئریر.

نیروتاکتا (میلاددان قاباق ۷۴۴) - میدیادا بیر داغین آدی. تورکجه و مونقولجا «نورو» - اوچقونلو یئر (اسماعیل لی رایونو اراضی سینده کی نوران کندی ده بو سۆزدندیر (بیز بو قناعتله قطعاً راضیلاشا بیلیمه ریک، بو فکرله اردبیلده کی «نوران»، «نیر»، «نبار»، «نبارا»، و س. اویکونیم لرینی هئچ جور اساسلان دیرماق اولماز-ع. م. آغداشلی) و کند حقیقتا ده اوچقونلو اراضیده یئرلشیر)، یاخود تورکجه «نارو»-او طرفده و «تاکتا» - داغ لیک اراضیده تئراس واری دوزن یئر سۆز لریندندیر. ماراقلی دیر کی، ساوالان داغی نین اته یینده نیر کندی (آرتیق شهری) و نیر چایی وار. ابن خردادبه (IX عصر) سارابدان ۵ آغاج (تخمیناً ۳۲-۳۳ کیلومتر)، اردبیل دن ۴ آغاج آرالیدا نیر یاشاییش منطقه سی نین آدینی چکیر.

(اثرامیزان، میلاددان قاباق ۷۲۸) - قید ائدیلمه‌لی دیر کی، ماننا و میدیا اراضی سینده بیر سیرا توپونیم لر «زان» کومپوننتی ایله بیتیر: گیلزان، آقانزان، آنجان (آنشان) و س. تورکجه «ایریم» - سو بورولغانی، یاخود «اورئم» - سوباسار ساحه، چاپلاق و «اؤزن» - چای، وادی، دوزن سؤزلریندندیر (مسعودی X عصر) ایران آذربایجانیندا ماسوبزان توپونیمی قید ائدیر. قورولوشجا اثرکن اورتا عصرلرده معلوم اولان اویغور اؤلکه‌سینده اورومچی (بئشبالیک شهری نین دیگر آدی)، داغلیق آلتایدا بهی چایی نین قولو کئبوزئن، وولقابویوندا جئرئسمان، جنوبی قافقازدا آلازان و س. توپونیم لر ایله عینی دیر.

تیلانشوری (میلاددان قاباق ۷۳۷) - احتمال کی، بو توپونیم سویو چوخ شور (میخی یازیدا «او» (o) و «او» (u) سس لری عینی ایشاره ایله یازیلیردی) اولان اورمیا گؤل و ایله باغلی دیر. اورمیا گؤلونون ایچینده کی آدا ایندی ده تیله آدلانیر. XIII عصر عرب جغرافیای سی یاقوت حموی اورمیا گؤلونون تالا آدلانیدیغینی یازمیشدی. تیله توپونیمی قدیم تورکجه «تیلکه» - حصه، زولاق، تورپاق ساحه‌سی سؤزونون فونئتیکی شکلی دیر. مقایسه اوچون قید ائتمک اولار کی، خزرده کی پیراللاهه آداسینی آنتیک مؤلف پومپونی مثلا (میلاددان قاباق I عصر) تالقئ کیمی قید ائتمیشدیر. او، یازیر کی، بو آدادا بول محصول و میوه آلاها منسوب دور. بو توپونیمی II عصر مؤلفی پتولومئ تالکا کیمی یازیر. دئمه‌لی هم خزرده، هم ده اورمیا گؤلونده کی آدالار قدیم تورکجه «تیلکه» سؤزونندیر.

گیزیلبوندا (میلاددان قاباق ۸۲۰) - میدیادا چای آدی. ی. ب. یوسفوف میخی یازیدا آدین هم ده کیزیلبودا کیمی یازیلیشینا گؤره اونون تورک دیل لرینده «کیزیل» - قیرمیزی و «بود» - داغ قولو سؤزلریندن اولدوغونو (قیرمیزی داغ قولو) یازمیشدیر. ایران آذربایجان اراضی سینده بالکاز داغلاریندان باش لanan و خزره تۆکولن قیزیل-اؤزن چایی ایله لوکالیزه اولونور. غ. غیبوللایف قید ائدیر کی، «کیزیل» - تورکجه قیرمیزی (گؤرونور چاین آخدیغی اراضی نین وولکان منشالی قیرمیزیمتیل صخورلارینا گؤره) و «بوندا» کومپوننت لریندن عبارت دیر. بو کومپوننت گومان کی، تورک دیل لرینده کی «بویا» - سو سؤزوندن عبارت دیر. لاکین تورک دیل لرینده کی ی- د عوضلنمه‌سینه گؤره بودا فورماسینی آلمیش و دانیشیقدا یا دا آسسور دیلینده هیدرونیمی یازان کاتیبین دیلینده «ن» سسی علاوه

اولونموشدور. دئمه‌لی گزیلبوندا قیزیل سو دئمکدیر. قورولوشجا سیبیرده کیزیل - خئم، تورکیه‌ده کیزیل - ایرماک و کیزیل - سو چای آدلاری ایله عینی‌دیر.

خارش (میلاددان قاباق ۷۴۴) و خارشای (میلاددان قاباق ۷۴۴) - میلاددان قاباق . قراتووسکی بو توپونیم‌لری ایران منشالی ساییر و اونلاری فارسجا «کارشی» - شیریم سؤزو ایله ایضاح‌اندیر. لاکین غ. غیبوللائیف گؤستریر کی، بئله بیر سؤزون توپونیمه چئوریلیمه‌سی رئال دئییل. هم ده هارشی و سورمورو (آسسور منبع‌لرینده میلاددان قاباق ۷۴۴ و میلاددان قاباق ۷۲۸- جی ایلهه ماننادا قید اولونان سومورزی توپونیمی) آدلی شومئر توپونیمی III اور سولاله‌سیندن شولقی (میلاددان قاباق ۲۱۱۴-۲۰۶۷) واختیندان معلوم‌دور. تورک دیل‌لرینده «کارشی» - قالا، مؤحکم‌لندیریلیمیش یئر (و. و. بارتولدا گؤره تورک دیل‌لرینده «کارشی» هم ده سارای، پایتاخت آنلامیندا ایشلدیلیردی) سؤزونندیر.

میدیانین پایتاختی آکباتان شهری ایدی. م. دیاکونوف یازیر کی، بو شهر «قدیم میدیانین اوره‌یی ایدی». هنرودوتون یازدیغینا گؤره بو شهر ایلك میدیا چاری دئیوک سالدیرمیشدی. م. دیاکونوف بو توپونیمین میدیا دیلینده (او، میدیا دیلینی ایران منشالی ساییر) هانقما‌تانا آدلاندیغینی و ییغینجاق یثری معناسینی وئردیگینی یازیر. باشقا یثرده مؤلف بو توپونیمین ایران دیل‌لرینده کی «هام»-بیرلیکده (آذربایجان دیلینده کی هامی سؤزو ده بوراداندیر) و «کام» - گئتمک سؤزلریندن عمله گلدیگینی قید‌اندیر. لاکین م. دیاکونوف فارسجاداکی هام سؤزونون بو دیله تورک دیل‌لریندن کئچدیگینه (تورکجه بو سؤز «قامو» کیمی‌دیر) فکر وئرمیر. باشقا یثرده او یازیر کی، آکباتان سؤزو ائلام دیلینده کی «هانقما‌تا» سؤزونندیر و «میدیا‌لی‌لارین اؤلکه‌سی» آنلامینی داشی‌یر. آکباتان - آکباتان شهری ایندیکی همدان شهری ایله لوکالیزه اولونور (همدان فورماسیندا بو توپونیم ایلك دفعه IX عصره عایید عرب منبع‌سینده چکیلیر). اصلینده همدان توپونیمی آکباتان توپونیمی‌نین تحریفی‌دیر. «آک» سؤزونون اولینه «ه» سسی علاوه اولونموش، باتان سؤزو ایسه تورک دیل‌لرینده «ب» - «م» فونئتیک قانونونا اویغون اولراق «ماتان» شکلینه کئچمیش و قدیم آکباتان هانقما‌تان، سونرا ایسه تدریجا همدان شکلینی آلمیشدیر. بورادان آیدین اولور کی، همدان - آکباتان توپونیمی‌نین قدیم فارس دیلی واسطه‌سیله «ییغینجاق یثری» کیمی معنالاندیریلیماسی دوزگون دئییل.

غ. غیبوللائیف قید اندیر کی، آکباتان توپونیمی مادای لارین دیلینده اولماقلا تورکجه «آک» و حاضردا دا آذربایجان اراضی سینده بیر سیرا توپونیملرده قالمیش «بات»، «باد» سۆزلریندن عبارت دیر. آق- آک سۆزو بورادا آقدام (آغدام)، آغداش (آغداش)، آقکند (آغکند) توپونیملرینده اولدوغو کیمی رنگ بیلدیریر و شهرین قالا دیوارلارینین آغ رنگلی داشدان تیکلمه سینی گۆستریر. هرودوت یازیر کی، آکباتان قالاسی نین I دؤوره له مه دیواری آغ رنگده ایدی (هرودوت، I، ۹۸).

بوتون بو گۆستریلن فاکت لار میدیا توپونیملری نین تورکجه اولدوغونا شوبهه یثری قویمور و طبیعی کی، باشقا دیلده دانشان بیر اثتنوس بو قدر تورکجه توپونیم یاراتمازدی. گونئی آذربایجاندا آراسی کسيلمز اثتیک وره ته لیگی گۆسترن مهم بیر فاکتی دا قید ائتمک لازیم دیر. ماننا و میدیا میلاددان قابق I مین ایلیکده چکیلن توپونیملرین بعضی لری ایندیه- دک آز فونئیک دییشیک لیکله قالیر: اوشکایا- اوسکیه، کول لار- کول لار، اوریمزان- اورمو، کیزیل بوندا- قیزیل اؤزن، سانقی- سهند، کوندور- قوتور، آستابئی- اوشتییین، اووش- یاش و س.

مادای لارین تورک منشالی اولدوغونو گۆسترن دیگر بیر فاکت اونلارین داشیدیقلاری شخص آدلاری دیر. مادای لارین ایران دیلی اولماسینا دایر اورتایا آتیلان ساختا کونسپسیا او یغون اولراق بیر سیرا غربی آوروپا و روس تاریخچیلری بو آدلارین اکثریتی ایران دیل لری واسطه سیله ایضاح ائتمه یه چالیشمیشلار. لاکین سونراکی جدی و منطقی آراشدیرمالار بو آدلارین اکثریتی نین تورک منشالی اولدوغونو اورتایا قویدو. غ. غیبوللائیف قید اندیر کی، ماننا و میدیا آدلاری نین اکثریتی شومئر دیلی واسطه سیله ایضاح اولونور. لاکین بو هنج ده همین خالقلارین سونراکی شومئرلر اولدوغونو دئمک اولماسا دا بعضی شومئر تانری لاری نین آدلاری نین ماننالارین و مادای لارین آدلاریندا اشتراک ائتمه سی ده دانیمازدیر (تورک خالقلاری آراسیندا اساس اثتیک باغلاردان بیر کی ایضاح اولونا بیلر). بیر نچه مادای شخص آدینی نظردن کنچیردیکده بو داها آیدین گۆرسنیر:

اثنقور (میلاددان قابق ۸۲۱-) میلاددان قابق . قرانتووسکیه گۆره، بو شخص آدی فارس دیلینده «انگور»- اوزوم سۆزوندنیر. لاکین تاریخه نظر سالدیقدا هله قدیم شومئرلرده اور- اثنقور شخص آدی نین اولدوغونو گۆروروک. شومئر دیلینده «ائن»- گۆی تانری سی و «قور» ایزین وئردی سۆزلریندن عبارت اولماقلا بو آد تئفور آدیر.

باقداستی (میلاددان قاباق ۷۱۶) - تدقیقاتچی لارین بعضی لری ایران منشالی آد ساییب. محض بو آدا گۆره ای. م. دیاکونوف، میلاددان قاباق، قراتووسکی میلاددان قاباق VII عصرده اورمیا گؤلۆ حۆزه سینده آرتیق فارس لارین یاشادیغینی قید اندیرلر. ی. ب. یوسفوف باقداستی آدی نین قدیم تورک - مونقول منشالی «بوقدو» مقدس سۆزوندن و «-تی» (-لی) شکیلچسیندن عبارت اولدوغونو یازمیشدیر. غ. غیبوللائف ایسه قید اندیر کی، آد «باک» - شومترجه پاریلداماغا باشلاماق و «اوتو» - گونش تانری سی سۆزلریندندیر و بو تئوفور آد «گونش تانری سی پاریلدادی» آنلامینی داشیییر.

کاراککو (میلاددان قاباق ۷۱۴) - ایران منشالی آد ساییلیر و قدیم فارس دیلینده «کارا» - خالق سۆزو ایله علاقه لندیریلیر. سونرا دا اثرمنی لرده کاراپت شخص آدی ایله مقایسه اندیلیر (میلاددان قاباق . قراتووسکی - رانایا ایستوریا ایرانسکیخ پلثمئن پرندهئی آزبی). هالبوکی قدیم فارس دیلینده کی «کارا» سۆزو تورک دیلینده دیر. اثرمنی لره ده یا فارس لاردان یا دا قافقاز آلانلاریندان کئچمیشدیر. آد احتمال کی، لولوبی لر و کاسسی لرده کوری تانری آدیندان و شومتر دیلینده «اوقو» - اوولاد سۆزلریندندیر.

اوزی (میلاددان قاباق ۷۱۴) - میلاددان قاباق . قراتووسکییه گۆره، اوئستا دیلینده کی «اوز» - حۆرمات ائتمک سۆزونندندیر. غ. غیبوللائف قید اندیر کی، آد شومتر دیلینده «اوزو» - گله جک دن خبر وئرن (شومتر دیلینده اولان بو سۆز آذربایجان دیلینده یوزماق سۆزونون ده کۆکونده ده قالیر)، قدیم تورکجه «اوز» - باجاریق لی سۆزلی ایله علاقه لی اولاییلر. قورولوشجا VI عصرین اورتالاریندا تورک آلانلارین باشچی سی سورا زی (یازیلیش قدیم یونانجا دیر، اصلینده سار - اوزی) شخص آدی ایله مقایسه اولونا بیلر.

دایاوککو (میلاددان قاباق ۷۱۵) - بیر سیرا تدقیقاتچی لار ایران منشالی آد سایمیشلار. غ. غیبوللائف قید اندیر کی، «دا» - شومترجه تانری نین کمکی ایله و «اوکو» - اوغول، وارث سۆزلریندن عبارت تئوفور آددیر.

کاشتاریتا (میلاددان قاباق ۶۷۳) - آسسوریایا قارشى عصیان قالدیرمیش میدیا حاکمی نین آدی. میدیادا کاسس تایفاسی نین باشچی سی. ایران منشالی آد ساییلردی و قدیم فارسجا «هشادروا» - حاکم کیمی ایضاح اولونوردو. لاکین غ. غیبوللائف قید اندیر کی، آیری لیکدا حاکم سۆزو شخص آدینا چنوریه بیلیمزدی. آدین منبع لرده قدیم فارسجا یازیلیشی دوز، آسسورجا یازیلیشی ایسه تحریف دیر. کاشتاریتا کاس (کاسسی، کاش) ائتنونیمیندن، تورک

دېل لىرىندەكى «ترە»، «تارى»، «تۈرۈ»، «تۈرە» - قانون، قايدا سۆزلىرىندىدېر. قورولوشجا VIII عصرىن اورتالارىندا اويغورلاردا كوت - تورى خانىن آدى ايله مقايىسە اولونور. قاوماتا (مىلاددان قاباق ۵۱۹) - فارس حاكىمىيەتتە قارشى عصيان قالدېرمىش و چارلىغى اله آلمىش مىدىالى ماقيىن آدى. بىسوتون قايا يازىسىنىن قىدىم فارسجا واريانتىندا قاوماتا، بايىلجە واريانتىندا قوماتا كىمى قىد اولونموشدور. آدىن قىدىم فارسجا يازىلىشىندا همىن دىلىن قراماتىك قانونلارينا اويغون اولاراق «او» سىسى علاوه اولونمادېر. مثلاً همىن يازىلاردا مىدىا توپونىملرى اولان پايىشىيات و ساكابات قالالارىنىن آدلارى پايىشياووات و ساكايواوات كىمى يازىلمىش و دىمەلى هر ايكى توپونىمدە «او» سىسى آرتىرىلمىشىدېر. آيدىن اولور كى، قاوماتا كىمى يازىلمىش آد اصلىندە قاماتا اولماقلا توركجە «قام» - شامان، و «آتا» - نىسىلدە و عائەلدە باشچى سۆزلىرىندىدېر. آد «شامانلارنىن باشچىسى»، «شامان آتا» معناسىندا دېر. آدىن بو ائىتمولوگياسىنى ايلك دفعە پروفئىسسور فىرودىن جىلىلوف تكليف ائىتمىش، داها سونرا ايسە ى. ب. يوسىفوف و غ. غىبوللايىف اساسلاندېرمىش و داها توتارلى دىلىل لرلە ثبوت ائىتمىشلر.

دىئوك (مىلاددان قاباق VIII عصر) - آسسور مئبەيندە دايواككو كىمى قىد اولونور. آسسور دىلىنىن قراماتىك قايدالارينا اويغون اولاراق «ك» سىسى قوشالاشدىرىلمىش، سونونا «او» سىسى علاوه اولونموشدور. آدىن اصل فورماسى دايواك اولموشدور. اى. م. دياكونوف بو آدىن قىدىم فارسجا «داهوى» - اۋلكە، تايفا اتفاقى (فارس دىلىندەكى دە- كند سۆزونون قىدىم فورماسى) آنلامىنى داشىدىغىنى يازىر. لاكىن غ. غىبوللايىف قىد ائىدىر كى، اۋلكە، تايفا اتفاقى سۆزونون شىخىس آدىنا چئورىلمەسى ايناندىرىجى دىئىل. آد شومئرجە «دا» - تانرىنىن قارارى ايله و «ك» شكىلچىسىندىن عبارت دېر. بو تئوفور آد «تانرىنىن قارارى ايله دوغولموش اۋولاد» آنلامىنى داشىيىر.

كياكسار (مىلاددان قاباق ۶۲۵-۵۸۴) - مىدىا حۇكىمدارى. غ. غىبوللايىف قىد ائىدىر كى، ايلك بۇيوك تورك اولان كياكسار ماننا و مىدىا اراضىسىنە آراسى كسىلمز باسقىنلار و حربى يوروشلر كئچىرمىش تىجاولوزكار آسسوريا چارلىغىنا سون قويموش شىخىس دېر. غ. غىبوللايىفە گۆرە، كياكسار شىخىس آدىنىن اصل فورماسىنى برپا ائىتمك اولدوقچا چىتىندېر. شوبهەسىز هئردوت فارس معلوماتچىسىندىن ائىشىدىگى آدى قىدىم يونان دىلىنە اويغون شكىلدە يازمىشىدېر. مىلاددان قاباق ۵۱۹- جو ايله عايىد بىسوتون قايا يازىسىندا هوواخشىترا كىمى دېر. لاكىن بو دا دىقق دىئىل. چونكى فارسجا اولمايان آد فارس دىلىنىن فونئىكاسىنا

اویغونلاشدیریلیمشدیر و هوواخسترا کیمی اوخونان آدین اصلی کوواکساتار، یاخود کوواکساتاردیر. آسسور منبع لرینده بیر نئچه میدیالی نین آدیندا «ساتار» کومپوننتی نظره چاریر: ساتارپای، ساتارپانو، ساتارپشت و ب. اونا گۆره ده کوواکساتار شخص آدین داکی «ساتار» کومپوننتینی تورکجه «شات» - ولیهد، شاهزاده و «ار» - کیشی، ایگید، دؤیوشچو سؤزلریندن اولدوغونو گومان ائتمک اولار. XVIII عصرده خیوه خانلیغینا عایید آرخیو سندلرینده قاراقالپاقلاردا ۹ نفر سادیر شخص آدی چکیلیر. ای. م. دیاکونوف و میلاددان قاباق . قراتنوسکی «ساتار» سؤزونو قدیم فارس منشالی «هشاترا» - حاکیمیت سؤزونون آسسور دیلینده یازیلیشی ساییر و بونون اساسیندا مادای ائتنوسونون آری منشالی اولدوغونو یازیرلار. لاکین یوخاریدا قید ائدیلن دلیل لر بو فیکرین یانلیش اولدوغونو گؤستریر. اورتا آسیادا ساک چارلاریندان بیرى ساکساتار (بو آدی میلاددان قاباق II عصر مۇلفی پولین چکیر) شخص آدی معلوم دور. آدین بیرینجی کومپوننتی شرقی هون خاقانی مئننن اوغلو کیک (یازیلیشی چین دیلینده دیر، کویاک، کوواک کیمی برپا اولونور) و چینگیز خانین نوه سی قویوک خانین (۱۲۰۵-۱۲۴۸) آدلاریندا دا واردیر. کیاکسار (هوواخسترا) شخص آدین دئقیق معناسی هله ده معین ائدیلمه ییب. غ. غیبوللائف قید ائدیر کی، اگر بو آد محض هرودوتون یازدیغی کیمی سسلنمیشسه، اونو شومئر دیلینده «کیاک» - سؤیم لی سؤزوندن و سار (شار) آسسور تانری سی نین آدیندان عبارت اولدوغونو و «سار (شار) تانری سی سؤیم لی دیر» آنلامینی داشیدییینی گومان ائتمک اولار. بئله حالدا کیاکسار دا تئفور آد حساب اولونور.

آستیاق - میدیانین آخیرینجی حؤکمداری. غ. غیبوللائف یازیر کی، آستیاق تورکلرین تاریخینده قارا صحیفه آچمیش شخص لردندیر. اونون اؤز سرکرده سی هارپاقا (اصلینده آریاق) قارشى عدالت سیز مناسبتی (اوغلونو اولدوروب اتینی آتاسینا یئدیرمه سی) هارپاقین آستیاقا قارشى دؤیوشن فارس اوردوسونون طرفینه کئچمه سینه و بونولا دا هرودوتون «رشادت لی کیشی لر» آدلان دیردیغی مادای لارین حاکیمیتی نین فارس لارا (اهمنی لر سولاله سی) کئچمه سینه سبب اولموش دور. هرودوتون آستیاق کیمی یازدیغی آد میلاددان قاباق ۵۱۹- جو ایله عایید بیسوتون قایا اوستو یازی سی نین فارسجا وئرسیاسیندا ایشتیوئقو، بابیلجه وئرسیاسیندا ایشتیوئقو (بو دیلده «و» سسی یوخ ایدی) فورمالاریندادیر. ای. ه. علیف بو آدی ائلام منشالی سایمیش و ائلام دیلینده «ایشتو» تانری سی نین آدین عکس ائتدیردیگینی یازمیش دیر. غ. غیبوللائف یازیر کی، حقیقتا ده میدیادا اوندان اول ایشتلوکو و

ایشتنسوکو شخص آدلاری معلوم دور. لاکین ای. ه. علیف آدین ایکینجی حصه سینی ایضاح ائده بيلمه میشدیر. قید ائدیلمه لی دیر کی، قایا یازیسینین فارسجا وئرسیاسیندا دا آدین سونوندا «او» سسی نین یازیلماسی گؤستریر کی، بو سس عادتاً آسسور دیلینده آدلارین سونونا علاوه اولونان «او» آدلیق حال شکیلچی سی دئییل. غ. غیبوللایف ه گؤره آد ائلام منشالی ایشتنو تانری سی نین آدیندان و شومئر دیلینده «بی» شکیلچی سیندن و «گو» - منیم دیر سؤزلریندن عبارت اولماقلا «ایشتنو تانری سی منیم دیر» آنلامینی داشیییر. بلکه ده ائلام منشالی ایشتنو (یاخود هورریتجه ایشتنو - پارلاق) تانری سی نین آدیندان، شومئرجه «بی» - حؤکمدار، بی و «کو» - منیم دیر سؤزلریندن اولماقلا «حؤکمدار ایشتنو تانریم» معناسیندادیر.

هارپاق حؤکمدار آستیاقین قوهومو، مادای اوردوسونون کوماندانی. آدین اولینه «ه» سسی علاوه اولموشدور (هئروdotون فارس معلوماتچی سی آدی هارپاق کیمی تلفظ ائتمیش و مؤلف ده بئله یازمیشدیر). شومئرجه «آرا»، «اره» - قول، «با» - باغیشلاماق و «کو» قیسمت سؤزلریندن عبارت اولوب «تانری قول پایی باغیشلادی» معناسیندادیر. میلاددان قاباق ۷۱۳ - جو ایله عایید آسسور منبع سینده چکیلن آرباکو آدی نین عینی سیدیر.

ماندانا حؤکمدار کیاکسارین قیزی نین آدی. شومئرجه «مان» - من، «دا» تانری نین قراری ایله و «آنا» - گؤی تانری سی سؤزلریندن عبارت تنوفور آددیر. آد «من - گؤی تانری سی نین قراری ایله» معناسیندادیر.

قید ائتمک لازیم دیر کی، غ. غیبوللایف «آذربایجان تورک لری نین تشکولو تاریخیندن» آدلی اثرینده مادای لارین بوتون شخص آدلاری نین، توپونیم لری نین و تایفا آدلاری نین ایضاحینی وئرمیش و آنلامینی آچمیشدیر. گؤستریلن نومونه لر ده گؤستریر کی، مادای لاردا هئچ بیر ایران منشالی و فارس منشالی آد یوخ ایدی. ماراقلی جهت بودور کی، ایستر ماننادا، ایسترسه ده میدیادا آدلارین اکثریتی شومئر منشالی دیر. تدقیقاتچی لار بونون سببینی ایضاح ائتمکده چتین لیک چکیرلر و مختلف ملاحظه لر ایره لی سورولور. بیرینجی سی چوخ مین ایللیک قارشیلیق لی علاقه لر نتیجه سینده شومئرین تنوفور آدلاری ماننالارا و مادای لارا دا کئچمیشدی. قید ائدیلمه لی دیر کی، بو آدلار آککادلاردا، ائلام لاردا و اورارتولاردا دا بو و یا دیگر درجه ده واردیر. ایکینجی سی ماننالارین و مادای لارین اولو اجدادلاری اولان لولوبی لر، کوتی لر و کاسسی لر منشأجه شومئرلرله عینی ائتنیک کؤکه مالیک ایدیلر، یعنی تورک ایدیلر. شومئرلرین بیر حصه سی ماننالارین و مادای لارین اجدادلارینا قاریمیشیدیلار.

مادای لارین تورک منشالی اولدوغونو ثبوت ائدن بیر فاکت دا واردیر. بو آنتیک منبع لرده مادای و پارس (فارس) ائتنوس لاری آراسینداکی ائنتیک فرق لره عایید معلومات لاردیر.

۱) آسسور منبع لری نین بیرینده «قدرت لی مادای لار» ایفاده سی ایشله دیلیر و اونلار آری لردن فرق لندیریلیر.

۲) هئروdotون اثرینده و بیسوتون قایا یازی سیندا مادای و پارس ائتنوس لاری قارشى- قارشیا قویولور و بیر- بیرنه دوشمن ائتنوس لار کیمی گؤستریلیر. هئروdot یازی کی، میدیا حؤکمداری دئیوکون اوغلو فراورتا پارس لارین اوستونه گئتمیش و دوشمنی اؤزونه تابع ائتمیشدیر.

۳) همین یثرده هئروdot یازی کی، میدیا حؤکمداری فراورتا آتاسی دئیوکدان سونرا تکجه میدیالی لار اوزه رینده حاکمیتله کیفایتلنمهدی و فارس لارین اوستونه گنده رک اونلاری یئنه اؤزونه تابع ائتدی. «بو ایکی خالقا» (غ. غیبوللائف قید ائدیر کی، محض بو ایفاده دن فارس لارین و مادای لارین آیری ائتنوس اولدوقلارینی آنلاماق مومکوندور.) ییه لندیک دن سونرا حؤکمدار آسیانین باشقا خالقلاری نین اوستونه گئتدی.

۴) میدیا تایفالاریندان بیرى اولان ماقلار میدیا حؤکمداری آستیاقا دئمیشلر: «اگر او، (مادای چارلیغی) بو فارس اوغلونا (پارس ایالتی نین حاکمی کوروش نظرده توتولور.) بیز میدیالی لار دا قول اولاجاییق، فارس لار بیزه یاد ائل لی کیمی، آلچاق گؤزله باخاجاقلار.

۵) فارس اعیانلاریندان بیرى قوبری دئییر: «ایندی فارس لارین اوزه رینده حؤکمدار میدیالی ماقدیر».

۶) هئروdot یازی کی، فارس حؤکمدارلاری اؤز باجی لاری ایله ده ائوله نیردی لر. مثلا، فارس حؤکمداری کامبیز باجی لاری روکسانا و آتوسسا ایله ائولنمیشدی. هئروdot اوراداجا قید ائدیر کی، «بو فارس لارین دینی عقیده سیندن ایره لی گلیر». لاکین ماننا و میدیا حؤکمدارلاریندا بو عاده مثیل هئچ بیر یثرده قید اولونمور (بو تورک تۆره سینه ضددیر). عمومیتله قدیم دن تورک خالقلاریندا نیکاح ائقزوقام^{۵۶} ایدی.

۷) هئروdot یازی کی، میدیالی لارین فارس لاردان فرق لی اؤز گئیم فورمالاری وار و فارس لار سونرادان بو گئیم فورماسینی میدیالی لاردان نیمسه میشلر.

^{۵۶} - تایفادان کنار ائولنمه.

۸) ھىرودوت فارس چارى كىشركسىن آتئە ھجوموندان دانيشاركن يازير كى، اوردونون سيلاحى ميديا سيلاحلارى دىر، فارس يوخ. دئەمەلى فارس لار و ماداي لار سيلاحلارينا گۆره دە فرقلەنمىشلر.

۹) ھىرودوت يازير كى، اھمنى لر دؤولتتەندە فارس لار وئركى لردن آزاد دىر. لاکين اونونجو ساتراپليغا عاييد اولان آکباتانلى لار (ماداي لار) و ساكلار ایلده ۴۵۰ تالانت وئركى وئيرلر. اگر مادالار و ساكلار فارس لارلا قوهوم ايدىلرسە (اصلینده قید اندیلیر كى، عینی كۆك دندیرلر) و ماننلار دا آرتیق فارسلاشمیشدیلسا اوندان اولار نیه وئركى وئیردیلر؟
۱۰) ھىرودوت قید اندیر كى، فارس لار اؤلولرى قوشلار و حیوانلارلا قويورلار. اگر ماداي لار دا آری ایدیلرسە نیه گۆره بو عادت فارس لاردا وار ایدی، ماداي لاردا يوخ؟

۱۱) یونان مؤلفى كسنوفونت / گزئنفون (میلاددان قابق ۷ عصر) يازير كى، فارس لار ماداي لارداكى، گئیم، سيلاح و خالچالاردان استفاده اندیرلر. قید اندیلەلى دیر كى، خالچا توخوجولوغو منشأجه قديم توركلره منسوب دور. آلتايدا خالچا قالیقلىرى میلاددان قابق I مین ایل لیگه عاييد كورقانلاردان آشكار اندیلیمیشدیر. ایران آذربایجانى نین بۇيوك و زنگین تبریز خالچاچى لىق مكتهبى نین محصول لارى بو گون دونيايا ایران خالچا لارى كیمی تانیديلیر.
۱۲) ایسترابون يازير: «دئیلەنه گۆره، میدیالى لار اثرمنى لرین (اثرمنى لر-اصیل اثنتیک آدى ارمن لر اولان تایفا اصلینده تورك منشالى قديم تایفادیر و بو تایفانین حاضردا اثرمنى آدینی قبول اثتمیش و اثنتیک آدى های اولان تایفا ایله هئچ بیر علاقەسى یوخ دور. های لار ارمن لرین تورپاغیندا مسكونلاشدیق دان سونرا بو تایفانین آدى ایله آدلانديريلماسا باشلامیشلار) و ائله اوندان اول فارس حؤكمدارلارى نین و عادتلىرى نین بانى لرى دیر. داها سونرا بو مؤلف بئله بیر معلومات وئیریر: «ان جسور آدمین چار سئچيلمەسى داها چوخ میدیا عادتى دیر». اگر فارس لار و ماداي لار عینی اثتنوسون حصەلىرى دیرسە، نیه گۆره فارس لاردا دؤولتى اداره قايدالارى میدیا منشالى دیر؟

۱۳) قافقاز آلبانلاریندان اولان تاریخچى مويسى كالانكاتلى يافتین نسلنى شجرەسىنى وئردیکده يافتین اوغلانلارى ایچرى سینده قومئر (یعنى کیممئرلر، دقيقى قمرلر)، مادای (ماداي لار)، ماقوق (یعنى ایسکیفلر، دقيقى ایشکوزلار)، یوان، توبال، مئشک، تیراس و هئت آدلارینی («آلبان اؤلکەسى نین تاریخى»، I کیتاب، I فصیل) چکیر، لاکين آرى و پارس آدینی گؤسترمیر.

دئیلنلردن گۆرونور کی، مادای اتتیک آدینی داشییانلار پارس اتتیک آدینی داشییانلاردان منسوبیتجه فرق لی ایدیلر. البته عمومی معنادا، میدیا دؤولتی سرحد دینده یاشادیقلارینا گۆره فارس لار دا میدیالی ایدیلر، لاکین اتتیک آدی مادای اولان و دؤولتین قوروجوسو، همچی نین ادارچی سی اولان یتلی تایفا تورک منشالی ایدی.

دوغرودور، هرودوتون اثرینده بئله بیر معلومات واردیر: «میدیالی لارین (صحبّت فارس اوردوسونون آتته هجومو و میلاددان قاباق ۴۹۰- جی ایلده باش وئرمیش ماراتون دؤیوشوندن گئدیر) باشچی سی اهمنی لر/ هخامنی لر نسلیندن (منشأجه فارس اولان نسیل) اولان تیقران ایدی. قدیم لرده اونلارین هامی سینی (یعنی فارس لاری و مادای لاری) آری آدلاندریردی لار. بو آری لره آتنددن کولخیدالی مئدئی گلدیکدن سونرا اونلار دا (یعنی مادای لار) آدلارینی دگیشدیلر. گۆروندوگو کیمی بورادا مادای اتتونیمی نین منشایی نین معین اندیلمه سی جه دیندن گئدیر و هرودوت اونو کولخیدالی مئدئی آدلی شخصله باغلا بیر (مقایسه اوچون قید اندیله بیلر کی، آتتیک مؤلف لر قافقاز آلبانلارینی دا ایتالیادان گلمه ساییرلار. بیرنجی عصر مؤلفی ایسترابون دا یازیر کی، مئدئی بورادا حاکمیتده اولوب لار و اونا گۆره اۆلکه میدیا آدلانیب.

منطق علمینده یئنی لمز پرنسیپیه گۆره گتیریلن دلیل اوبیئکتیو اولمادیقا (میدیا آدینین کولخیدادان گلیمیش قادیلا باغلی اولماسی) چیخاریلان نتیجه (مادای لارین آری اولماسی) ده دوز سایلمیر.

حقیقت ایسه بئله دیر کی، مادای لار، ماننلاردان سونرا آذربایجان اراضی سینده ایکینجی دؤولت یاراتمیش، آذربایجاندا ایلک تورک ایمپئریاسینی قورموش، آذربایجان تورک لری نین اولو تورک اجدادلاریندان بیریدیر.

آذربایجان تورک لری نین فورمالاشماسی پروسئسینده مادای لار دیگر تورک اتنوسلاری ایله قایناییب قاریشدی. اونلارین بیرباشا وارث لری ایران آذربایجانی اراضی سینده اهالی سی آذربایجان دیلینده دانیشان ماداباد، مادی، ماهناباد، مئهنی (فارس دیلی نین تأثیر ی ایله «د» سسی «ه» سسینه کئچمیشدیر) و س. کندلرده یاشاماقدادیر. ساوالاندا ایندی اهالی سی تورک منشالی اولان مادیا کندی واردیر.

مادای اولجه کونکرئت بیر تاییفانین، سونرا تاییفا اتفاقی نین، داها سونرا بو تاییفا اتفاقی اساسیندا یارانمیش دؤولتین آدی اولموشدور. اتنولوگیا علمینده قبول اندیلمیشدیر کی، تاییفا اتفاقی اتتیک منسوبیتجه قوهوم تاییفالارین بیرلشمه سی کیمی تشکول تاپیر و بیرلشمه

اتفاقدا سایجا چوخلوق تشکیل ائدن تايفانين آدینی داشییر. میدیا تایفا اتفاقیندا آپاریجی تایفا مادای ایدی. هنرودوت یازیر کی، میدیا تایفا اتفاقینا ۶ تایفا داخل ایدی: ماقلار، آریازانتلار، بودیلر، بوسلار، پاراتاگنلر و ایستروختلار. بو تایفالار حاققیندا تدقیقاتچی لار چوخ یازمیشلار. ای. م. دیاکونوف بو تایفالارین ایکی سی نین - آریازانتلار و ایستروختلارین ایران دیلی اولدوغونو یازمیشدیر. لاکین غ. غیبولایف قید ائدیر کی، بو دوز فکر دئییل، چونکی مختلیف دیلی تایفالاردان تایفا بیرلیگی یارانا بیلمزدی. اقرار علیف بو تایفالاری کاسپی دیلی (یعنی ائلام-هورریت دیلی، باشقا سؤزله، قافقاز دیلی) ساییر. میدیا تایفالاری نین هامی سی نین ایران دیلی اولدوغونو قید ائدنلر ده واردیر. لاکین کومپلئکس آپاریلمیش سون تدقیقاتلار میدیا تایفا اتفاقینا داخل اولان تایفالارین هامی سی نین تورک دیلی اولدوغونو گؤستمیشدیر.

مینقلر MING/ MINQ - واختی ایله آذربایجاندا مسکن سالمیش تورک دیلی تایفالاردان بیر میگ/ مینق آدلانیر. بو تایفانین آذربایجاندا مسکونلاشماسی چوخ گومان کی، امیر تیمورون هجوملاری ایله علاقه داردیر... بو ائتتویم بعضی منبعلرده میتقات کیمی قید اولونموشدور.

هونلار Hunlar تاریخچی لرین معلوماتیندان آیدین اولور کی، میلادین ایلک عصرلرینده هونلار آلبانیانلار شیمالدا یئرلشمیش و تدریجا آشاغیلارا ائتمیشلر. IV عصر حادثه لریندن بحث ائدرکن اثرمنی تاریخچی سی فاوست بوزاند اونلاری آرتیق آلبانیانین شیمال - شرقینده تصویر ائدیر و او اراضی لری «هون تورپاغی» آدلاندریر، اونلارین ماسکوتلار آراسیندا یاشادیغینی گؤستریر. بونو مویشی کالانکاتلی نین قیدلری ده تصدیق ائدیر. او، ماسکوتلارین خریستیان میسیئونتری قریقوری سین اؤلدورولدوگو اراضی سینی «هونلار اؤلکه سی» آدلاندریر^{۵۷}. فتوفان ۶۲۴- جو ایله بیزانس چاری ایراکلی ایله خزرلرین آلبانیانین «هونلار اؤلکه سینده» گؤروشو حاققیندا معلومات وئرمیشدیر. آلبانیا اراضی سینده V-VII عصرلرده هونلاردان یتقیشی، خورئنلی مویشی، قئوند، سئئوس و ب. دا معلومات وئرمیشلر. هونلار آلبانیانین غربینده ده یاشامیشلار. توووز اراضی سینده تورپاققالا قالاسی نین خرابالیقلاری قالمیشدیر. کورون ساغ ساحلینده قالانین یاخینلیغینداکی دوز «هونان دوزو» آدلانیر (اثرمنی منبع لرینده هوناکترت). قاراباغ دوزونون بیر حیصه سی ده کئچمیشده

^{۵۷} - جی کتاب، ۱۰، ۱۸، ۲۶ - جی فصل لر

خوناشن آدلانمیشدیر. مئشکینین مشهور تاریخی کندلریندن بیرى «اونار» آدلانیر. اردبیل کندلریندن بیرى «خوناشیر» آدلانیر.

«هون» آدى آلتیندا بیر سیرا تورک تایفالاری بیرله شیردی: سووارلار، بولقارلار، باسیلر، اونوقور و س. اونلارین تورک اولدوغونا هئچ کیم شوبهه ائتمیر. V عصرده هونلارین اؤز معاصرلری ده اونلاری «تورک» آدلاندرمیشلار. «و I قوباد تاریخمیزین دفعه لرله تورک آدلاندردیغی هونلارا اوز توتدو». هونلارین آلبانیادا گئیش یا ییلماسی بیر سیرا تاریخی لری بو قناعته گتیرمیشدیر کی، آذربایجان خالقى نین ائتوگئئزینده بیرینجی و باش لیجا رولو هونلار اوینامیشلار. بو فکرله اونا گؤره راضی لاشماق اولماز کی، قدیم یئرلى اهالینى - لوللوی، کوتی، کاسسى، توروککى، کاسپی، ماننا، مادا تایفالارینی نظره آلمادان آذربایجان خالقى نین ائتوگئئزینی دوزگون معین لشدیرمک اولماز. آتروپاتنا و آلبانیا اراضی لرینده هونلاردان اول تورک منشالی ایسکیف لر، ساک لار، کیممئرلر، آلبانلار، قارقارلار، چوللار، شاماک لار، کنگرلر، پنچئنق لر یاشاییردی. اراضی نین دایم آپاریجی آبوریگئن (یئرلى) تورک اهالی سی اولوب، گلن لر اونو گوجلندیریب، اته - قانا دولدوروب.

چوخ واخت هونلارین تاریخی بسیط لشدیریلیر، محدود شکیلده تقدیم ائدیلیلر. قدیم دؤورلرده سایان - آلتای داغلاری نین شیمال - غربینده توپلاشمیش تورک لر میلاددان قابق II مین ایلیگیگ اورتا لاریندا اراضی لرینی تانری داغینا (تیانشان) طرف گئیشلندیره رک غربه دوغرو یا ییلمایا باشلامیشلار. میلاددان قابق III عصرین سونلاریندا مئتنین (ماو تونون) باشچی لیغی ایله هون ایمپئریاسی نین تشککولوندن خیلی اول VII-VIII - عصرلرده تورک تایفالاری نین غربه، او جمله دن شیمالی قافقازا و آذربایجان اراضی سینه آخینی اولموشدور. بونلار یونانلارین عمومی آدلا «سکیف»، فارس لارین «ساک»، آسسورلارین «ایشقوز/اشقوز» آدلاندردیغی تورک تایفالاری ایدی. هله مئتنین آتاسی تومنین واختیندان باشلا یاراق (میلاددان قابق I-III یوز ایلیک لر آراسی)، هون تایفالاری نین تضییقی آلتیندا اورتا آسیادان ساکالارین، سارمات لارین، ماسساگئت لرین، توخارلارین غربه یئنی آخینلاری باش وئرمیشدیر.

نهنگ و گوجلو تورک دؤولتی نین - بؤیوک هون ایمپئراتورلوغونون یارائماسی ایله یئر اوزونده «خالقلارین بؤیوک کؤچو» باشلانمیشدیر. بو کؤچ میلادین I مین ایلیگی نین دهاا چوخ I یاری سینا عاییددیر. «خالقلارین بؤیوک کؤچو» آلمان تایفالاری نین و سارمات لارین رومایا هجومو ایله - مارکومان محاربه سی ایله باشلاییر، IV عصرین سونلاریندا باربار

تایفالارین یئردگیشمه سی داها دا گئیش لئر. IV-VII عصرلرده بؤیوک وسعت آلان بو پروسس آذربایجاندا تورک ائتنوس لاری نین چوخالماسینا و گوجلنمه سینه سبب اولور.

میلادین II عصریندن هونلارین غربه حرکتی داها دا گوجلنیر. هونلار اولجه وولقا ایله دون جای لاری آراسیندا یئرلشیرلر. IV عصرین سونلاریندا دونای اطرافیندا - بیزانس سرحدلرینده اؤزلرینی مؤحکم لندی ریرلر. ۳۷۸- جی ایله دریا کئچیدیندن کئچهرک قافقازدان جنوبا دوغرو ایره لیله یب کیچیک آسیایا و سوریا یا داخیل اولورلار. کایسئری و آنکارا اطراف لاریندا دا بعضی یئرلری توتدوقدان سونرا آذربایجانا حرکت ائدی رلر.

لاکین خزرلرین بوندان هله چوخ- چوخ اول آذربایجانا گلمه سی حاققیندا معلومات لار واردیر. خورئن لی مویشیین معلوماتینا گؤره، خزرلر و باسیل لر ۱۹۳- جو ایل ایله ۲۱۳- جو ایل آراسیندا سورخان و ناسئپین باشچی لیغی ایله کورو کئچهرک آلبانیا اراضی سینه سپه- لنمیشلر. م. ای. آرتامانوف و آ. س. سومبات زاده بو جور معلومات لاری آناخرونیزم^{۵۸} حساب ائدی رلر. لاکین بورادا آناخرونیک هنج بیر شئی یوخدور. اولاییلر، مویشی خورئن لی هونلارین ترکیبینه خزرلری باشقا بیر تورک تایفاسی ایله قاریشدیرمیشدیر. آ. س. سومبات زاده اؤزو ده بیر قدر سونرا بونون مومکون لوگونو گؤستره بیلن فکر سؤیلمیشدیر: «شیمالی کاسپی اطراف ای اراضی لره هونلارین ایلک گلیشی میلادین II عصری نین اورتا لارینا عاید دیر». II عصرین اورتا لاریندا خزرین شیمال ساحل لرینده یئرلشن هونلار عصرین سونلاریندا آذربایجان اراضی سینه آسان لیقلا ائنه بیلر دیلر.

II عصرین اول لرینده دیونی سی پئرینگت تورک ائتنوس لاری نین سیرا ایله نئجه یئرلشدیگینی گؤزل تصویر ائتمیشدیر: «کاسپی دنیزی نین شیمال- غرب طرفینده یاشایانلار آشاغی داکی لاردیر: ایسکیفلر، سونرا هونلار، اونلاردان سونرا کاسپی لر، داها سونرا هر بگیل آلبانلار . . .» بونلار گؤستریر کی، میلادین I-II عصرلریندن آرتیق هونلار آذربایجاندا ایدی. تاریخچی لری میزین یازدیقلارینا گؤره، IV عصرین اول لرینده آلبانیانین شیمالیندا (کوردن یوخاری) موستقیل هون چارلیغی (اون اوغور و یا مسکوت چارلیغی دا آدلاندیریلیر) وار ایمیش.

^{۵۸} - یئرسیز، دخلی اولمایان.

قابینقلار

(آذربایجان توپونیملرینه عاید ماتریاللار و اساسی منبع لر)

قید اتمک لازیمدیر کی، آذربایجان بیر سیرا توپونیم و اتئونیملری نین آدلاری هله قدیم یونان و روما منبعلرینه چکیلیر. مثلا هله میلاددان قاباق ۵ - ۶ جی عصرلرده یاشامیش هئکاتئی میلئتسکی «ژمئلئوپسانیه» اثرینده «میکي»^{۵۹} و «دوندار» اتئونیملری ایله یاناشی «آراز» و «گیرکان» دنیزی هیدرونیملری نین، میلاددان قاباق ۵ جی عصرده یاشامیش هئروودوت اؤزونون ۹ جیلدلیک «تاریخ» اثرینده قافقاز اورونیمی نین، کاسپی دنیزی هیدرونیمی نین و کاسپی دنیزین جنوب ساحیللرینه یاشامیش ساک تایفالاریندان اولان کاسپی تایفاسی نین آدینی چکیر. بو باخیمدان استرابونون ۱۷ جیلدلیک «جغرافیا» اثری خصوصی مارق دوغورور. او بورادا قافقاز آلبانیاسی اهالی سینین مختلف دیللی اولماسی، اونلارین ۲۶ دیلده دانیشدیغینی^{۶۰} گؤستریمیش و آلبان تایفالاریندان «آلبان»، «کاسپی»، «گئل»، «قارقار»، «لئک»، «سیراک»، «مارد»، «ساک»، «ماسساکت»، و س. قؤملرین آدینی چکمیشدیر. اونون اثرینده آلبانیادکی «کیر» (ایندیکی کور)، «آراز»، «آلازون»، «قافقاز داغی»، «کاسپانا ولایتی»، «کاسپی داغی» (قافقاز داغی)، «قیرکان دنیزی / کاسپی دنیزی»، «پتاک» (کور چایینین قولو)، «کامبیسنا ولایتی»، «قوسارنا»، «میسیل»، «ناسئا»، «ساکاستنا»، «ساماریانا» (شهر)، «ساندوبان» (چای)، «سیقریانا ولایتی»، «کاباللی» (یئر آدی)، «ائکباتان» و س. ماکروتوپونیملری ده قیده آلینمیشدیر. همین عصرده یاشامیش روما دایرهالمعارفچیسی پلینی سئکوند (۲۳ - ۷۹جو ایللر) آلبانیانین اساس مرکز شهری «کابالاکا» (قهبهله)

^{۵۹} ک. علی یئغین فکریجه میکی اتئونیمی موغان توپونیمینده محافظه اولونموشدور. مؤلیف گؤستریر کی میکی تایفاسی معین دؤورلرده کاسپانا اراضی سینین بیر حصه سینین توتموش و کاسپیلرین ترکیبینه داخل اولموشدور.

^{۶۰} البته بیزیم فیکریمیزجه ۲۶ سای رئال سای، هم ده دیل سای دیلیل، اولا چوخلوق بیلدیریر، ایکینجیسی ایسه دیلدن مقصد داها چوخ دیالکت و شیوه لردیر.

اولدوغونو، اونون اراضی سیندن آلبانا، کاس، کامبیس (ایراندا دبدۀ اولان کامبیز شخص آدی دقتی چکیر) و س. چایلارین آخدیغینی و اورادا «گئت»، «سیلو»، «لوپتن» تایفالارینین مسکونلاشدیغینی گؤستمیشدیر.

یونان جغرافیاچیسی و گئوسنتتریک^{۶۱} نظریه‌نین بانیسی کلاودی پتولئمنی (بطلمیوس) (۱۶۸جی ایلده وفات ائتمیشدیر) اثرینده بیر چوخ توپونیملریمیز قیده آلینمیشدیر. او، آلبانیادا مؤوجود اولموش ۲۹ شهرین و ۵ چایین آدینی چکیر: آلبانا، خاوالا (قبله)، ماماخیا، نیقا، خوووتا، آلام، باروکا، قئلدا، قئتارا، موسیقا، تئلثوا، قئرا، کئسیا، نافودا، ای‌اونا، واکریا، سانوا، دیقلانا، سامونیدا و س.

آذربایجانین ایلک اورتا عصرلر جغرافی آدلارینا عاید ان قیمتلی فاکتارلار سوریا، اثرمنی، گورجو و خصوصیلۀ عرب منبعلرینده داها گئنیش تصادف اولونور. بو جهتدن ان ماراقلی منبعلردن بیری ده فارس آنونیم^{۶۲} آبیده‌سی اولان «حدودالعالم» دیر.

سوریا منبعلرینده بیز آذربایجانین هم قارقار، آران، آذربایجان، آراز، گنجه، بیله‌قان، برده، ساناخا، شیروان، شامکور، باب‌الابواب (ایندیکی دربند) و س. بو کیمی اونلارجا قدیم توپونیملرینه، هم ده بو اراضی‌نین قدیم مسکونلاریندان بونتورک، هون، قیپچاق، اوغوز (قوز)، بولقار، ایژماخ، پئچئنق، خزر، خاچماتاک^{۶۳} و س. تایفا آدلارینا راست گلیریک.

۵جی عصر اثرمنی تاریخچیسی فاوست بوزند آلبانیادان دانیشارکن بورادا مؤوجود اولموش آرتساخ، آماراس، آباند، آدورباداقان، تابریز، شاکاشتن، قاردمان، اوتی، قتر و س. ماکرونیملرین آدینی چکمیش، همین دؤورده بو اراضی‌ده قوقار، آلبان، ماسکوت، خئچماتاک، ایژماخ، هون، چیلپ و باشقا تایفالارین یاشادیغینی گؤستمیشدیر. همین دؤورده یاشامیش ائقیشه و موئسئی خورئنسکی آشاغیداکی آلبان توپونیملرینی ده علاوه ائدیر: کور، خالخال، برده، چور، قارقار، خناراکثر، ناخچاوان، خارک (فارس کؤرفزینده عینی آدی دقتی چکیر)، شیر دوزو. قید ائتمک لازیمدیر کی، اثرمنی مؤلیف‌لریندن

^{۶۱} بو نظریه‌یه اساسا کائناتین مرکزی یاشادیغیمیز یئر کوره‌سیدیر.

^{۶۲} مؤلیفی‌نین آدی بللی اولمایان اثر آنونیم آدلانیر.

^{۶۳} بیز بو آدی داها چوخ ائتتو اورونیم حساب ائدردیک.

ایلك دفعه اولاراق م. خورئسكى قديم تورك دىللى خالقلارين — بولقارلارين، هونلارين، خزرلارين، بارسيللارين، جنوبى قافقازا و او سیرادان آلبانیايا هجوملاری حاققیندا معلومات وئرمیش، اونون معاصرى لازار پارېسكى ایسه آلبانیادا کنگرلرين یاشادیغیندان و کنگرلر اؤلکه سیندن دانیشمیشدیر.

۷جى عصر «اثرمنى جغرافیاسی» ندا آلبانیا ایالتلری نین دئمک اولار کی، هامی سینین آدلاری چکیلیر: آلتوان، آراکروت، بالک (ایندیکی بالیقلی اویکونیم، هیدرونیم و اورونیملری دقتی چکیر)، باقانون، باقوان، قاردمان، خانى، داشتی — بالاساکان، کامبئچان، روتیبا، بوت — پاتسیان، پی آنک، توج — کاتاک، آروسپیژان، پانتاسیانک، اوتی، آرتساخ، آماراس، شاکه، کانقارک ایالتی، اثرینجاک. بو قیمتلی اثرده آسیا سارماتیا سیندا (وولقا و کور چایلاری آراسینداکی اراضی) یاشایان بیر سیرا تایفالاردان دا (باکان، کاسپی، شاروان، خنوتک، ماسکوت، ماخ، ایژسماخ و س.) گئنیش بحث اولونور.

۸جى عصرده یاشامیش قووند دا آلبانیاداکى ناخچوان، آخمتان (انکبتان)، قافقاز، قالا، قاندزاک، آتشی — باقوان، قنلاوو، خئنی، خئرک، پارتاو، خوزماس و س. منطقه لرين آدینی چکمیش و اونلار حاققیندا ده یرلی معلومات وئرمیشدیر.

۷جى عصرین سونلاریندا یاشامیش آلبان تاریخچىسی موئیسى کالانکاتلی نین «آلبان تاریخی» اثرینده اوندان اولکی دؤورلرده یازیلیمیش اثرمنى منبعلرینده قیده آلینمایان و آلبانیا اراضی سینده مؤوجود اولان بیر سیرا یشی آدلارا راست گلینیر: قاندزاک، شامکور، خاچئنگ، آقید، قیس، داستاکئرت، داراقوچ، داراناق، میخراوان، شاقات، شاقئن، تاویس (تیبیس، تبه-س/طیس و س. بو کیمی توپونیملر دقتی چکیر) و س.

۱۱۳۰جو ایلده گئجه ده آنادان اولموش مخیتار قوش «آلبان خرونیکاسی» اثرینده سلجوقلارین حاکمیتی دؤورونده آلبانیادا ۱۱۳۰ — ۱۱۶۲جى ایللرده باش وئرمیش حادثه لری شرح اندرکن بو منطقه نین بیر چوخ جغرافی و تایفا آدلارینی چکمیش و اونلارین بیر قسمی حاققیندا معلومات وئرمیشدیر. توپنیملردن: پارتاو (شهر)، تاووش (قالا)، شامخور (شهر)، آراز (چای)، قاندزاک (شهر)، آران (اؤلکه، ولایت)، قنقام (ولایت، داغ)، خالینژاکار؟ خالینژا، (قالا)، خاچئن (ولایت)، زانقان (شهر)، خئرکان، بئرد، چزارابئرد (اؤلکه)، دیواخور

(داغ)، قاندزاسار (کیلسه)، چارنک (قالا)، ناخچاوان (ولایت)، خارو (قالا)، تاندژیک و س. ائتنویملردن آلبان، تورکمان، تورک و س.

بو باخیمدان ۱۲جی عصر مؤلیفی کراکوس قاندزاکتین اثری داها زنگین اولوب، اراضی نین بو دؤور جغرافی آدلار لاندشافتینی داها احاطه لی عکس ائتدیریر. بونلاردان بیر قیسمی یا ینئی، یا دا فونئیک ترکیبینه گؤره معاصر توپونیملریمیزله سسله شن آدلاردان عبارتدیر: آخستئو، آلیس، آلخاراک، آماراس، اثراسخ (آراز)، آتئرک، آتروپاتاکان، باقاوان / باقوآن، بایلاکان / بئلوکان / بئلوکان، بئرداک، باناند، قاندزاک، قنتاباک، قیرکان، قیرکان دنیزی، قیس، قناراکثرت، دئربئت قاپیسی، زانقی آ، ایلانبالئخ، ایلانسو، کائی کانت، کارکار، کوللوک، موقان، ناخیچئوان، نیقه، اودزون، پارتاو، پئرقانت، پولات، ساوران، تاوریز، تاوش، تامقا، اوتیک، خارک، خونان، خوتاپا، شاکی، شاماخی، شامخور، شاپوران، شیراکاوان، شیروان و س. اثرده بیر سیرا ائتنویملر ده اؤز عکسینی تاپمیشدیر: آقوانلار، آلانلار، هونلار، قاجارلار، قیپچاقلار، موقال - تاتارلار، سلجوقلار، تارتارلار، تورکلر، تورک - سلجوقلار، خزرلر و س.

آذربایجانین بیر سیرا قدیم توپونیملرینه ۷-۱۳جو عصر گورجو منبعلرینده ده راست گلینیر: اثرئی، قاخ، قورموخ، خونان، شیروان، کابالا، موقان، خیلخال (خالخال)، باردا، شاکی، قاردابان، کور، باقاوان، ناخیچئوان، خاسانئ قالا، الینجه، آران، آغجاقالا، بئلاکان، قاردمان، آجی سو و س.

۹ - ۱۳جو عصرلره عاید عرب منبعلرینده قدیم آذربایجانین دئمک اولار کی، بوتون ماکرواویکونیم، اورونیم و هیدرونیملری احاطه اولونموشدور: باردا (بردع)، الباب والابواب، ماراند، بایلاکان، آران، کابالا، شاروان، دابیل، سیراج، تابر، باقراواند، ناشاوا، شیمشات، خیلات، جورزان، السیساجان، کالیکالا، آرجیش، الشاییران، کارکار، بالانجار، سوقداییل، الباک، کیسال، خایزان، شاککی، الکابک (داغ)، قالالار: باب - سول، باب اللان، باب الشاییران، باب - لازیکا، باب - باریکا، باب - سامساخی، باب - ساخیب، السیریر، باب - فیلانشاخ، باب - کارونان، باب - تابارسارانشاخ، باب - لیرانشاخ، باب - لیباشاخ، باب - آنوشاراوان.

۹جو عصر عرب مؤلفی "ابن خوردادبه"ین اثرینده ائله جه ده شاکشین، سامور، کازاخ، تترتر، کامبژان، کیلاب، موقان، بارماک، آبریق، سانار، خورسان، یونان، کارنا، ماتریس، بالاساجان دوزو (بالاساقان دقتی جلب اندیر) و س.

اگر آیری - آیری عرب جغرافیایچی و تاریخچیلری نین اثرلرینده بو اراضی نین معین قروپ توپونیملری خاطرلانیرسا، یاقوت حموی (۱۲ - ۱۳جو عصرلر) و حمد الله قزوینی نین (۱۳ - ۱۴جو عصرلر) چوخ جیلدلیک جغرافی آدلار لغتینده اونلارین سای یوزلرجه دیر: اوچان، آذربایجان، آران، آردابیل، ایسپیدرود، اوشنو usnu اونار، اود، آخار، باباقیش، باجاروان، باکویا، خزر دینیزی / تاباریستان دینیزی / جورجان دینیزی / آبسکون دینیزی / خوراسان دینیزی / جیلان دینیزی، کور، آراز، سیاخ - کوخ، بازو، باردیج، باردا، بایلاکان، تابریز، التورتور، جانزا / قانجا، خالخال، خونالیک (خینالوک)، خونا / خوناج، دارواز، الرس، سابالان، سینجباد، ساییسان / ساییسان، شاپاران، شیروان، شاماخا، شامکور، تالا، کابالا، ماتریس، ناخجوان، یونان، تاسوج، شاخرو، پیشکین، خیابو، آرجاک، آخار، تاکالافا، کالاندار، سالماس، ساراو، (ساراب)، قارمرو، زاقیان، کارکار، اوردوباد، آغداغ، آغداش، آلاداغ، بولانلیق، کماخ، قاراباغ، کنگور، آزاد، موقان، پیلیاسووار، ماحمودآباد، سانجیداخ، خاشترود، گؤکجا تانقیز.

بونلارلا یاناشی عرب مؤلفلری خزرلرین آذربایجانا متمادی هجوملاری و عرب - خزر محاربه لری حاققیندا دا گئنیش معلومات و ثرمیشلر. اونلارین معلوماتلاریندان بئله بیر نتیجه یه گلمک اولار کی، عربلر آذربایجانا گلدیکده بورادا تورک دیللی اهالی اساس کوتله نی تشکیل اتمکله هنگئمون^{۶۴} قوه یه مالیک ایدی. مثلا ابن خوردادبه یازیر کی، «آران، جورزان و سیسه جان ولایتلری خزرلرین اولکه سیدیر». ۲۰جی عصر تاریخچسی المسعودی ایسه قید اندیر کی، آلانلاردان غریبه جابنی، جووالدار، باجاناک (پئچئنق)، جاروکلوق، آدلی دؤرد تورک تایفاسی یاشاییر. الطبری معلومات وئیر کی، خوسروو انوشیروان (۶جی عصر) آذربایجاندا اون مین خزر یئرلشدیرمیشدی. یئر گلمیشکن قید ائدک کی، اصلینده بو، ۶جی عصر بیزانتیا تاریخچسی مثناندرین — «خوسروو چوخ

^{۶۴} هنگئمون (hegemon) باشچی، رهبر، حاکم دئمکدیر.

چتینلیکله غلبه قازانیدقان سونرا ساویرلردن اون مین نفری کور و آراز چایلاری آراسینداکی اراضی ده یثرلشدیدی — معلوماتی نین تکراری ایدی. مؤلفه گؤره عرب سرکرده سی مسلمة ابن عبدالمک ۹ / ۷۰۸ جو ایلده آذربایجاندا (آراندا) تورکلرله ووروشارق بو ولایتده کی باب الابوابا (دربنده) چاتدی. دئییلنلردن آیدین اولور کی، آذربایجان بو زامان تامامیله تورکلرین (آذربایجانلیلارین) الینده ایدی.^{۶۵}

عربلره قدرکی آذربایجان و اونون تورک دیللی اهالیسی حاققیندا ایلک معلومات، زیا بونیا داو فون قید ائتدیگی کیمی، ان اثرکن عرب منبعلریندن بیری اولان «عبید ابن شریه الجرهومی نین اخباری» اثرینده وئرلمیشدیر. مؤلف گؤستریر کی، بو خبرلرین یازیلیشی اموی لر خلیفه سی ۱ج معاویه نین (۶۸۰ - ۶۶۱) حاکمیتی نین سونونا یاخین عربلرین سمرقندی آلماسینا ده ک آپاریلیمیشدیر.

۱جی معاویه آذربایجاننی فتح اندرکن، عرب قوشونلاری باشچیسینا وئردیگی «سن آذربایجان حاققیندا نه دئییه ییلسن؟» سؤالی نین جاوابی بئله اولموشدو: «آذربایجان قدیمدن تورکلر اؤلکه سیدیر و اونلارلا (تورکلرله) مسکوندور». ۱۳جو عصره عاید منبعلرین بیرینده ایسه قید ائدیلمیش کی، دونیانین هئچ بیر یثرینده آراندا (آذربایجاندا) اولدوغو قدر تورک یوخدور. عرب تاریخچیلریندن ابن الاثیر (۱۲۳۴ - ۱۱۶۰) اؤزونون «الکامل فی التاریخ» اثرینده (اثر ان ابتدایی زمانلاردان تقریباً هجری ۶۲۸ جی ایلده ک ۱۲۳۱ جی ایلده ک) اولان دؤورو احاطه ائدیر، عربلرین یهله نهجه رلیلرله و تورکلرله (خزرلرله) محاریبه لریندن، تورک دیللی اهالی نین

^{۶۵} عبدالرحمانین سیلاحداشی ایلده دربنده حؤکمداری ۳ج خلیفه عثمان (۶۵۶ - ۶۴۴) آراسیندا باش وئرمیش بونا اوخشار معلومات عرب منبعلریندن گؤتوروله رک «تاریخ دربنده نامه» یه داخل ائدیلمیشدیر: «عبدالرحمانین اولوموندن سونرا اونون دین اوغروندا آپاردیغی محاربه لرده اشتراک ائتمیش سیلاحداشلاریندان بیری امیر المؤمنین عثمانین یانینا گلیر. عثمان اوندان سوروشور:

— سیز او چتین یوللاری نجه کئچدینیز؟ او اؤلکه لری هانسی اوصوللا فتح ائدینیز؟

— ای مؤمنلرین حؤکمداری! — دئییه او جاواب وئردی. — اوراداکسی بوتون شهرلر تورکلرله قارشیق یاشایان خزرلر و آلانلار آدلانان دینسیرلرین ایدی» (۴۹۴)

بو اراضى ده فعاليت گۇسترمه لر يىندن گىنىش بحث اولونور. مۇلىف گۇستىرير كى، اونون دۇورونده قىچاقلار آرتىق درىند طرفدن آذربايجانا كۇچوب مسكونلاشميشلار.

آذربايجانين بير چوخ يئر - يورد آدلارنى داها دقيق، فونىتىك تركىبجه داها شفاف عكس اولونماسى باخيمىندان، قلمه آلىنديغى ۱۱ - ۱۲ جى عصرلره عايد انديلن كتاب دده قورقود داستانلارى چوخ بۇيوك علمى اهميت كسب اندير. اورادا وئريلن آدلار ايندىكى تلفظه داها ياخيندير: آغجاقالا، آغ قايا، آلىنجا قالاسى، آلاداغ، بايات، برده، قاراداغ، قارا دره، قاراجوق، دمير قاپى دروند، دره شام، دوزمورد قالاسى، گنجه، گۇگجه گۇلو، ماردىن قالاسى، اوغوز ائللرى، ساللاخانا قاياسى، سانجودان، سورمه لى، چىشمه، قارا دنيز و س.

معلوم اولدوغو كىمى، ۱۳ جو عصرين اوللرىندن باشلايلاق آذربايجان مونقوللارين هجوملارينا معروض قالير و آز سونرا اونلار طرفيندن ضبط اولونور. بو يوروشلرده شخصا اشتراك ائتميش ۱۳ جو عصرين مشهور مونقول تاريخچىسى رشيدالدين حادىلرلى تصوير اندركن همين حركاتدا اشتراك ائتميش بير سيرا مونقول و تورك تايفالارنى دا آدينى چكيمشدير. بو ساحه ده آپاريلان تدقيقاتلاردان آيدىن اولور كى، مۇلىفين آدلارنى چكديگى اكثر تايفالارى (اوريات، تانقىت، سونيت، چيركىن، ائلجيقين، كاريك، كانقلى، كاركين، تاتار، اونقوت، دولان و س.)، آذربايجانين بير چوخ ائتنوتوپونيمىلاريني بارانماسى اوچون (اوريات، تاغيت، زونود، قوزئى چيركىن، الجيانچاي، قانلى، قارخون، سومقايت، كونگوت، مليك چوبان، جورات، جلاير، خارخاتان، قورقان، تاتارلى، دولانلار، اونگوتلو و س.) اساس اولموشدور. قيد انديلمه ليدير كى، قاراداغ، پيله سوار، آراسبار، آستارا، خيلله و س. توپونيملر ايلك دفعه اولارق محض رشيدالدين طرفيندن قيد آلىنميشدير.

تاريخ عالم آراى امينى: الينجه، آروانا داغى، بالاش چۇلو، برگوشاد، گۇزل دره، گولستان قالاسى، گورگان، زنجان چايى، ايت يولو، يالقوزاغاج، يام كئچيدى، قاجار تايغاسى، قارااغاج، كئچاك، فوتور، قارقويونلو، آغ قويونلو، قورو گۇل، تروكمان، كوسور داغ، قيزيل آغاج، موسوللو، پامبوكلو چايى، سولوت (Sulut)، اوچ كيلسه (ائچميادزين)، هه زره، خيلله، چاكارلو، چالديران، شاملى، شابانكارا، شوراگۇل، خانى و س.

(۱۴ - ۱۵ جی عصرلر) آذربایجان عالیمی عبدالرشید باکوی: موقان، شاپوران، خزر اؤلکه‌سی، قوززلار اؤلکه‌سی، باجاناکلار اؤلکه‌سی، تاتارلار اؤلکه‌سی، توقوزقوزلار اؤلکه‌سی، ناکجوان، خارکان، دارمان، شیز، باز، بایلاکان، جانزا و س.

(۱۶ - ۱۷ جی عصرلر) عثمان تاریخچیسی ابراهیم افندی (۲۶۳): ساداباد دوزو، قیزیل آغاج اوتلاغی، قازان قالاسی، اوجان یثری، گؤی تپه دایاناجاغی، دوکوز اولوم چایی، وان قالاسی، کیچیک چینار دایاناجاغی، قاراباقلار دایره‌سی، شوراگؤل دایاناجاغی، چیلدیر دوزو، زهیم شهری، قابیرری چایی، شکی قالاسی، قانیق چایی، قویون کنجیدی، دمیرقایی قالاسی، ماحموداباد دوزو، تبریز قالاسی و س. (قاینالار بورا کیمی «توفیق احمدوف» و «آذربایجان توپونیمیکاسینین اساسلاری» اثریندن وئریلمیشدیر).

آذربایجانین اورتا عصرلره عاید توپونیم‌لرینین قیده آیینماسیندا ابن بزاز اردبیلینین «صفوه‌الصفا» اثرینین و ائله‌جه ده مؤلیفی بللی اولمایان «تاریخ جهانگشای خاقان» ادلی اثرین مستثنی‌ایمیتی واردیر. بیز اونلارین اهمیتی نظره آلاراق همین آدلاری وئریریک:

باروق، بزغوش، ولایت تورک و طارم، حلیه‌کران، باب‌الابواب، اردویل، برنیق، گورستان غریبان، دشت قیچاق، ختن، ارزنجان روم، آذربایجان، گشتاسف، اقمیون از ولایت سراو، زنگان، بینیس، موغان، مغان، اران، الیوان، داربوم، اسفرنجان از دیه‌های اردبیل، کلخوران، کیو / گیو، کوه قاف، دروازه رئیس سعد بر ملتقای راه کلخوران و قطب‌آباد، تره پیر احمد، هلیه کران، سیارود، باقلان، خانبللی، موقان، بیله‌سوار، شروان، کوه سرداب‌سر (۱۳۳)، سیلورود، ککلاس / ککراس، مزار گنجبه بکول که یکی از مزار مشهور است در اردبیل، اوجانفرگوش که دیهیی است از دیهای سراو، پرنیق، گریوه هیران / گردنه هیران، خلخال، ابهر، مراغه، قره‌سقلی (۱۶۰)، زاویه پیرداشم، سنجان، بوتسر، مالاوان، دیزکه دیه (۱۸۵)، اهر، بادکوبه، بیل‌سوار، خیاو، بیشکین، یوز آغاج، ماره‌کوه، شهرآور، دوزلوق (موغان)، سلوت، کرکی، اوندکان (۲۳۹)، چوماق‌آباد، اشتاوند، برزند، الیوان، زیروند، بلاسوان، قره‌باغ، سیس، شادروان، اران، کله دیز (۲۷۴)، جنیواس، انزاب، بلیانکوه، سورلق، آدمان، کرنداب، ساه کمر خلخال، یشکین، وراوج، کهریزکن (تبریز)، سقین، پرنیق، سیاه دولان، دیه کاری، عموقین، کازیر، اوناد، باورس، نیلق، شارکوه، پرده لیز، اندارود، نیر، طارم، طاšتمور (۳۱۶)، همدان، قراباغ ارران، سنجه‌به‌د، تور (۳۱۸)، آلارق، تولیان (۳۲۵)، هریز

بلغار(۳۳۱)، سقسین(۳۳۳)، اردقان(۳۳۶)، رواد، تول، ژژقین، چولچین، نغله‌در، جلایر، کینک، اهر، پیره شروین، سورت، هماغره موقان، تیرآبان، اقدام موقان، برزین، جوشکاب، مرغزار ویلق اردبیل، ناحیت هیر بهرق اردبیل، آلاروق، پولادقیا، درگزین / درکچین، دروازه اسفیرس اردبیل، مهنه‌ق / کندوان، یلغوز آغاجی / دیه سینان، تیراب / شروین / موشقین، برین دیزه وی‌یه‌ند، اردمسی / اندراب، دروازه اسفیرس اردبیل، دیه به‌رود، خطا، نئی، زهره‌نجین، آدره، ولایت ولکجان(۳۷۸)، آلارق، سوروبر(۳۸۱)، شویر، کهلیه، بهرالوان، ویلق، چینک، ارسبار، به‌گیله، لورانیان(۳۹۰)، اغون، الغر، الوجه، کرگان، نودیه، مارقانی، ونداروشه(۳۹۴)، سینان، اوروک تنی، چورق، ماچورق، شهرآوری(۳۹۹) قرشی، اینجین(۴۰۲)، خیروانق(۴۰۴)، ایرات، جغاتور، کندلان، هریرو، قلان،(۴۱۸)نودییهی، نوشنیق، خرنده، تراغای، خروان، النجارق، دیه کرج(۶۰۵)، اله‌موره، نئی، سها، کنجوس ناحیت دارالمرز اردبیل(۶۲۴)، کوپاله، چتخما، دولش، سوین، آغون، قوشچی، سرسکان، داوند، کلوارت(۶۶۰)، سراغوان، دلوز(۶۶۹)، ایلوانق، کدیو، زرده، آلارق، عرضستان، فرجان، اردقان، الورز، کزره، سورلق، هرمستان(۷۰۲)، نیلق، سرانکار، بریس (از اردبیل)، سوله، هیش، سراوجان، اردسین، خورشاه، گاورد، جورق، ماجورق، قاذورات، شیرگیران، مندیشین، دپی، توسواران(۷۶۹)، طیران، بلوان، کله‌می(۷۷۳)، تته‌رک، از ملک آذربایجان و از شهر اردبیل، بیلقان، قیتاخ، پرنیق (یکی از راههای تبریز است)، تغاتو،(۸۰۶) کوه بزکش، اردو، کوما، مرتا(۸۴۲)، جغاتو/تغاتو، وجوجین، سرکین، زولبیل، بردع، تورتیق بنیان(۸۵۵) کرناس، گورانسرا، ویرانچه، اوکدینه(۸۶۸)، ارشق، یوزداران، هار، نیار، تجن، نیفشی، یانقی(۹۳۹)، اسفنج، کوره‌دول، باستی، بهرق، نوریه، دیزنیلق، کنوان، جاموش، سورکین. میانه، باشاچوق، لاچین(۱۰۰۵)، ساباط، جهرق، اولرس(۱۱۱۱)، بلادغو، سردهاب(سرداوا؟)، اسنجان، ونجان(۱۰۶۲)، نالوس(۱۰۳۴)، اججی(۱۰۳۸) پل رزه، الغره، سیاه دولان(۱۰۴۱)، تول(۱۰۴۵) بلبجا، انکوت، اتراب، خیروانق، میانق، سلدوز، خوریه شیروان، شهر بارچ کنت(۱۱۲۶)، علیجوق، باله دزی، گاوزن(۱۱۶۰)، شندان(۱۱۷۱)

"ماناس" قیرقیز عابیده‌سینده ده بیر سیرا تورک توپونیم‌لرینین آدی چکیلیمشدیر:

آبان، آزات، آژنمیل، آزیا / آسیا، آزوو - بئل، آک - کالا (آغ‌قالا)، آک - کورقون کثنت، آک - قیا (آغ‌قایا)، آک - سای (آغ‌چای)، آک - سوو (آغ‌سو / چای)، آک - سی (آغ‌سو)،

آک - تالا، آک - تاش (آغ داش)، آک - توز (آغ دوز)، آک چانقیل - تاش (آغ چنقیل - داش)، آک - چی (آغ سی / سو)، آک - ارمن (آغ آرمن = اتنوتوپونیم)، آلا - باش (بؤیوک باش / زیروه)، آلا - بئل (بؤیوک بئل / یال / گدیک)، آلا - توو (بؤیوک داغ / آلا داغ)، آلمالی (اتنوتوپونیم)، آلماتی (آلما داغی / آلما تایفاسینا منسوب داغ)، آلتین - توو (قیزیل داغ، مقایسه ائت ساوالاندا قیزیل بره)، آلتی - شار (ایگید تی شی ائلی)، آلچالی - کیر، آنال - اوو، آنداکنن، آتزیان (فرغانه)، آرا - توو (اورتا چای)، آرا - توز (اورتا دوز)، باکاو - تاش، بالاساقین (بال و ساق تایفالارینا منسوب توپونیم)، بالاچاکاو، بالیک (بالیق، بال تایفاسینا عاید، مقایسه ائت اردبیلده بالیقلی چایی) باربار، بارسکان (بار-ساقان)، بشیک - بوز، بش - تاش، بوز - بؤلتوک، بوز - تالا، بومبئی / مامبای، بویدا - سو / بویقات / بویقوت، بولاقچین / بالاساقون، بولا - کیر (بالا - کی - ار)، بولقور (مقایسه ائت بولغوارین بیرینجی توپوکوموننتی، بولقار)، بورجان، بیلکیلداک (بیل - کیل داغ)، قیرات، دانقیر، دان - باش، داربا (آلتایدادیر)، داربان (چین قلالارینین بیر)، دارقان / دارکان / دارخان، دولون - بولاک (دولون بولاق)، ژالقیز - کیر (یالقیز کیر)، ژالقیز - تهرهک (یالقیز دره)، ژالقیز - کامیش (یالقیز قامیش)، ژامان - دابان (یامان دابان)، ژامان سو (یامان سو)، ژامبیل، ژانباک (زامباق)، ژار - بازار (سار بازار)، ژارقاک، ژارکنت (سار کنت / قالا)، ژاشیل - کؤل (یاشیل گؤل، مقایسه ائت آذربایجان رئسپوبلیکاسیندا گۆی گؤل)، ژیلدیز (اولدوز)، ژیرقاتار، ایسپارا / (ایسبارا؟)، ایت - ایچپستین - آلا - کؤل، ایت - کئچپستین - قاراسو، ایت - کئچو، ایت - کیا، ایت - اؤلور، ایت - تورپو، کازی - کورت (قازی / مغرور جاناوار)، کاینار (قاینار = کوکرین)، کایناردین قاراسوسو (قاینایان / کوکرین قاراسو چای)، کاینار کاشات، کایندینین آلت سوسو، کاکشال (قاقشا / قاشقا ائل، مقایسه ائت ایراندا قاشقای اتنونیمی)، کالکان، کان - ژایلاق (قان یا یلاق)، کان - توو (قان سو)، کانقای، کانقار - توو (قانقار سو)، کانقوش، کانشااک تاش، کاپ، کاپال، کاپاک - تاش (قاپاق داش)، کاپکا - تاش، کاپا آلما (قاپا / بؤیوک آلما)، کاپا بالتا (قاپا / بؤیوک بالتا)، کاپا بولاک (قاپا / بؤیوک بولاق)، کاپا بواورا، کاپا بؤبؤ، کاپا ژوی، کاپاکول (قاپا / بؤیوک کول تایفاسی)، کاپا کؤل (قاپا / بؤیوک گؤل)، کاپا کولژا، کاپا کوم (قاپا / بؤیوک قوم / قام)، کاپا کوروم، کاپا کؤنقؤی، کاپا کیپ، کاپا کیرچین، کاپا کیش، کاپا کیشلاک (قاپا / بؤیوک

قیشلاق)، کاپا کیا، کاپا اؤتکۆل، کاپا اؤتۆک، کاپا سو(قاپا/ بۆیوک سو)، کاپا تاش(قاپا/ بۆیوک داش)، کاپا تنقین(قاپا/ بۆیوک داغ)، کاپا توو(قاپا/ بۆیوک سو/ چای)، کاپا شار، کاپا اہمیل، کارکیرا، کارکیرائین سازی، کارواول دؤبو، کارواول تواوچو، کاپسیمان، کاسپان، کاتال، کاجیرتکی(کل چیر داغی)، کاشافا، کاشار دؤبؤ، کاشار سو، کاشکار(قاشقار/ کاشغر)، کاشکار سو(قاشقار چای)، کئن اؤزن، کئن شور، کئیتش، کئر کۆل آتا، کئرکۆلمه نین قارابئک، کئرکۆلمه اؤتۆک، کئرکۆلمه ساز، کئرکۆلمه توو، کئتمه ن، کوبولدو، کوژئنت، کوزو باشی، کوینوت، کوکون، کونوک، کونکو، کونورساز، کوپا، کوردواو، کوروقوتو، کوتون، کوچکور، کوش آرال(قوش آر/ ار ائل)، کوش آرتیش کوش – آشوو، کوش دؤبؤ، کوش – کۆل، کوشوی کورقون، کوش سالا، کؤبو شامی، کؤیقاق، کۆک آرال(گۆی آرال)، کۆک آرقین، کۆک آرت، کۆک دؤبؤ، کۆکؤ نور، کۆک اؤتۆک، کۆک تال، کۆک اورۆک، کۆک چینار، کۆک کامیش، کۆک کئچو، کۆک سو، کۆمۆک، کۆنۆر، کۆنۆرمۆ، کوباییس، کولان، کولاناک، کولان ژایلاق(قولون یایلاغی)، کولژا، کولون: کوم آریک، کوم بولاق(قوم/ قام بولاق)، کومدو – سو(قوملو سو)، کوم کیا(قوم قایا)، کوم تالا، کومول(قوم ائل)، کونار(قون/ قان ار)، کوساریش، کواو – ژئکئن، کواو – تئز، کوش – مورون(قوش موران، مقایسه ائت گئرمی ده موران)، کوبؤ، کوبؤرو، کویوک، کولوشا، کوموش تاک(گوموش داغ)، کونژوت، کونؤس، کورکواو، کومؤنتو، کورپولدۆک، کوشۆر، کیزانت، کینقیر، کیرانکیر، کیرچین، کیریک، کیانقئر، کیارس، توپ، مازئییل، ماناس آرالی، ماناس آول، ماناسیا، ماناسکئنت (داغیستان) (ماناس قالا)، ماناس اؤزؤ (داغیستان)، ماناسای (قازاخیستان)، ماناس تاش(ماناس داش)

اعتمادالسلطنه نین مراتالبلدان (شهرلرین گوزگوسو) اثرینده ده چوخلو تورک – آذربایجان توپونیملرینه راست گلینیر:

آبه / آوه از قراء ساوه آجئقان / آجئکان: نزدیک سرخس آدیوخان: نهاوند آران: کاشان
آلوزان: حوالی سرخس آلین: از قراء مرو ابان: شهری در کرمان اہرہ شتہ ویم: کوهی است
نزدیک بذ اہر / اوهر اوجان: ده فرسخی تبریز سريزان و جنکان: از آبادیهای اوجان است.

قاینقلارین اوخونماسینا دایر

آذربایجان توپونیم شوناسلیغی نین اساس پروبلئملریندن بیرى علاقه دار قاینقلارین دوزگون اوخونماسیدیر. بونون نتیجه سی اولاراق بیر طرفدن توپونیملرین و خصوصیلده ائتنونیملرین دوزگون برپاسی حل اولونماز پروبلئمه چئوریلیمیش، او بیرى طرفدن آدلارین تحریف اولونماسینا الوثریشلی زمین یارانمیش، اوچونجو طرفدن ایسه گولونج و یاراماز آدلارین میدانا چیخماسینا سبب اولموشدور. بو حاقدا مثاللارلا فکریمیزی آیدینلاشدیراق:

۱ - بیلدیگیمیز کیمی «ساراب» شهرینن آدی قدیم متنلرده «سراو» شکلینده قیده آلینمیشدیر. بو آدی بوتون تدقیقاتچیلار «Sərav» اوخویارق بؤیوک سهوه یول وئرمیشلر. بئله کی، آدی ایکی حصه یه، «سر» و «آو» حصه لرینه آیراراق «سوباشی»، «بولاق باشی» و «چای باشی» کیمی معنالاندیرمیشلار. یاخود گئرمی نین کندلریندن اولان «شکراو» کندینن آدی همین مقایسه ایله «شکرآب» اوخوناراق آدین «شکر» (شیرین، ایچمه لی) و «آب» (سو) حصه - لریندن عبارت اولدوغو قناعتینه گلیمیشلر.

۲ - قاینقلارین دوزگون اوخونماسی هم ده آدلارین گئنیش مقیاسدا تحریف اولونماسینا گتیریب چیخارمیشدیر. اردبیلین یاخینلیغیندا «Səravər» کندینن آدی قاینقلاردا، او جمله دن «صفوه الصفا» دا (صحیفه ۲۲۴) «شهرآور» شکلینده قیده آلینمیشدیر. بورادا بیرینجی سهوه مؤلفین، «ابن بزاز اردبیلی» نین اؤزونه عاید دیر «شهر» سؤزونو «شهر/شهر» کیمی یازمیشدیر. سونراکی اوخویانلار ایسه ایکینجی حصه نین بیرینجی صائتینی تحریف ائده رک «ا» یوخ، «i» کیمی یازیب «شهریور» (آلتینجی ایران آبی) اوخوموشلار. یاخود اردبیل - آستارا یولوندا «Heran» ادلی دوشرگه و گدیک و کند واردیر. بو آد قاینقلاردا، او جمله دن «صفوه الصفا» دا (صحیفه ۱۵۴) «هیران» فورماسیندا یازیلدیغینا گؤره «هئران» یوخ، «هئیران/حیران» اوخوناراق بؤیوک سهوه یول وئریلمیشدیر (قید ائتمک ایسته ییریک کی، ییز اؤزوموز ده «شامان» رومانیندا همین سهوه تکرار ائتمیشیک). بوراداجا بیلدیرمه لی ییک کی، جغرافی آدلاریمیزین تحریفینده کی فاکتورلاردان بیرى قاینقلارین دوزگون اوخونماسیدیرسا، او بیرى فاکتور «فارس دیلینه آلوده چیلیک» دیر. مثال اوچون «OV»

توپو حصه سی « Ab » سۆزو ایله، «AVA» و «Avar» توپو حصه لری بیر قایدا اولاراق «آباد» سۆزو ایله، « Ri » توپو حصه سی «رود» سۆزو ایله و س. عوض اولونموشدور: "شکراو" = Şəkərov = شکرآب، "ساروو" = Sarov = سراب، "لنج آوا" = Ləncava = لنج آباد، "شام سووار" = Şamsuvar = شمس آباد، "بالهاری" = Balhəri = بالهارد، "سیاری" = Siyarı = سیه رود و س. بو حاقدا داها چوخ مثال چکمک اولار.

۳ - قایناق لارین دوزگون اوخوناماسی و فارس دیلی نه آلوده چیلیک بعضا گولونج وضعیته گتیریب چیخاریر. بیلدیگیمیز کیمی آذربایجاندا و ایرانین دیگر اراضی لرینده گئیش یایلمیش «خار» تیفاسی اؤز آدینی بیر سیرا توپونملره وئره رک ابدیشدیر میشدیر. ایندی «گرمسار» آدلانان «خار» شهر، «کلخاران» ین ایکینجی توپو حصه سی بیر چوخ «خاران» Xaran یاشایش یئر لری نین آدلاری بونا مثال دیر. «خاران» قایناق لاردا «خران» کیمی قیده آلیندیغینا گؤره فارس دیلینده «ائششه کلر» معناسینی وئرن «Xəran» کیمی اوخونور. اردبیلین یاخینلیغیندا «Əski Şəhər» آدلی بیر کند واردیر. اونون قایناق لارداکی یازیلیشی «اسکی شهر» فورماسیندادیر. «وجه تسمیه روستاهای اردبیل» آدلی تدقیقاتدا! مؤلف اونو «Eski» (خیزهک یثری) و «Şəhər» توپو حصه لرینده آیراراق گولونج بیر نتیجه چیخارمیشدیر. اثرین مؤلفی نین فکری نه حتی بو یتیشمه میشدیر کی، کنده بو آد وئریلنده هله «ائسکی» سۆزو آوروپادان نه اینکی اردبیل ولایتینه، تهرا نا بئله گلمه میشدی. مؤلفین بو قناعتی حتی استاد اسداله ی (درویش سرعینی) نین دقتینی بئله جلب ائتمیر. او، «سرعین در آئینه قلم» آدلی اثرینده (صحیفه ۵۸) بو حاقدا یازیر: «اسکی یک کلمه ترکی باستانی به معنای «بسیار قدیم» می باشد. اسکی شهر یعنی شهر بسیار قدیم...». لاکین «شهر» سۆزونون «کهنه» سۆزونون حرفی ترجمه سی اولدوغونو آوارمایان مؤلف کندین شهر آدینی داشیدییغیندان تعجب لنه رک یازیر: «نمی دانم این روستای زیبا چرا نام شهر را غصب نموده و این نام را تاکنون زنده نگه داشته است؟!».

لاکین استاد اسداله ی، حسن پور جناب لارینین خلافینا اولاراق (بیز جه هم ده دوزگون اولاراق) توپونملرین رسمی دایره لرده کی آدینین دئییل، اوریزینال آدینین ایضاحینا مئیل گؤسته ریر. آما تاسف کی، بیر طرفدن فارس دیلی نه آلوده چیلیک، او بیر طرفدن ایسه توپونمیک و ائتنولوژی ادبیاتین اولماماسی اوجباتیندان یانلیش نتیجه لر چیخاریر. مثال اوچون «شام سووار» کندینین آدینی — فارس دیلی اساسیندا معنا وئرسین دئی «شمس وار» (گونش کیمی) قیده آلاراق یازیر (صحیفه ۵۶): «شمس در لغات عربی به معنای خورشید و شمس

وار یعنی مانند آفتاب است». آما او، امانتدار بیر آدم کیمی بیر قیدی ده آرتیراراق توپونیمین و داها دوغروسو ائتتواویکونیمین معناسینین آیدینلاشماسینا معین قدر کؤمک ائدیر: «یکی دیگر از اهالی شمس آباد می گفت: نام روستارا از شام سؤوار گرفته اند...». قاینقلارین دوزگون اوخونماسی نتیجه سینده «ساری قایا»، آخما قایا و «قارا قایا» ترتیبله «سارقیه» (اوغرو لار مسکنی)، «احمقیه» (آخماقلار مسکنی) و «قرقیه» (قوروق یئری) تحریفلره معروض قالمیشدیر.

قاینقلارین دوزگون اوخونماسی نین اساس سببی ندیر؟ بو و یا دیگر مؤلفلرین شخصی یازی اوسلوبلارینا گؤز یومساق اساس سببلی آشاغیداکی کیمی عموملشدیره بیلهریک:

۱- عرب قرافیکاسی نین عرب دیلی نین قراماتیکاسینا اویغون یازیلیش فورماسینین غیر عرب دیلرینه مئخانیکی اولاراق تطبیق ائدیلمه سی.

۲- عصرلر بویو دیلرین تکامل پروسسینه اویغون اولاراق فونئتیکی ده ییشیکلیکلرین ایفباده اؤز عکسینی تاپماماسی.

۳- فارس دیلینه آلوده چیلیک.

۴- توپونیم شوناسلیغا (اؤزه للیکه ایراندا) غیر علمی یاناشما.

بونلارا میثال اولاراق دوز یوز ایل بوندان اول چاپ اولان بیر کیتابدان^{۶۶} معین نمونه لره دقت یئتیرمک یئرینه دوشردی:

«شمالی قافقازک چوق یرلری طوزلی اووه لردر (ص ۴)». «اقوام آریه دن اولان ارمنیلر قافقازک جنوب طرفنده، علی الخصوص ایروان و تفلیس غوبرینه لرنده تورکلر و گورجی ارله قاریشیق یاشیورلار... اهلی نین مقداری گتدیگجه آرتهمقه ایسه ده، بو تزاید برابه هجرت ائدن روسلر و ارمنی لرده اولوب، اسلام اهلی سندن خارجه هجرت ایدنلرینک یرینی دوتورلر.

ظهور اسلامدن سوکره عربلر باب الابوابی ضبط ایله، بحر خزرک شمال و غرب جهتلرنده اولان خزرلر ایله و سائر تورک اقوامی ایله محاربه یه گریشمشلردر (ص. ۲۳).

^{۶۶} غفور رشاد میزازه، قافقاز جغرافیاسی، نشریات برادران اوروجوف، قیمتی ۵۰ قپک، تاریخ

هجری ۱۳۲۸، میلادی ۱۹۱۰، باکوده اوروج اوف قرداشلرینک ایلقتریق مطبعه سینده چاپ اولندی.

«آپشه‌رون» یاریم اطه‌سنده طوزلی کول لر وارد. بو آطه‌دن ایل ده یاریم میلیون پوطه قدر دوز حاصل اولور. چینگیز و تیمورک خروجلرنده قافقازک طاغلی و دره لی طرفلرنده اولان اقوام مستقل حالده قالمش لر سه ... (۲۳)

همین یازیلاری ایندیکی یازی طرزی ایله وئریک کی، ان آزی جمعی یوز ایلده باش وئرن دگیشیکلیکلر معلوم اولسون:

«شیمالی قافقازین چوخ یئرلی دوزلو اووا لاردیر (ص ۴)». «اقوام آریادان اولان اثرمنیلر قافقازین جنوب طرفینده، علی‌الخصوص ایروان و تیفلیس قوئرنیالاریندا تورکلر و گورجوارله قاریشیق یاشییرلار... اهالی نین میقداری گنتدیگجه آرتماقدا ایسه ده، بو تزاید بورایا هجرت ائدن روسلار و اثرمنی لرده اولوب، اسلام اهالی سیندن خارجه هجرت ائدنلرین یئرینی دوتورلار.

ظهور اسلامدان سونرا عربلر باب‌الابوایی ضبط ایله، بحر خزرین شیمال و غرب جهتلرینده اولان خزرلر ایله و سائر تورک اقوامی ایله محاریبه یه گیریشمیشلردیر (ص. ۲۳)

«آپشه‌رون» یاریم آداسیندا دوزلو گؤل لر واردیر. بو آدادان ایلده یاریم میلیون پوتا قدر دوز حاصل اولور. چینگیز و تیمورون خروجلاریندا قافقازین داغلی و دره لی طرفلرینده اولان اقوام مستقل حالدا قالمیشلار سا ...

۱) معلوم اولدوغو اوزره عرب قرافیکاسی بو دلیلن عمومی قانوناویغونلوقلاری اساسیندا یارانمیش و معین ده‌ییشیکلیکلره معروض قالاراق ایندیکی شکیلده فورمالاشمیشدیر. ماراقلیدیر کی، اسلام دؤورونده نؤقظه‌دن و دیگر دیاکرتیک اشاره‌لردن استفاده اولونمادیغینا گؤره حاضیرکی الیفبائین خلافتینا اولاراق ۲۸ حرفلی دئیل، ۱۵ حرفلی بیر الیفبا وار ایدی. باشقا سؤزله او واختکی الیفبایا ب، ت، ث، ن، ی (B, T, S, N, Y) حرفلری سؤزون باشلانغیجیندا و اورتاسیندا () اشاره‌سیله، ح، خ، ج حرفلری سؤزون باشیندا، اورتاسیندا و سونوندا (ح) اشاره‌سیله، د، ذ حرفلری سؤزون باشیندا، اورتاسیندا و سونوندا (د) اشاره‌سیله، ر، ز حرفلری سؤزون باشیندا، اورتاسیندا و سونوندا (ر) اشاره‌سیله، ائله‌جه ده (س، ش)، (ص، ض)، (ط، ظ)، (ع، غ)، (ف، ق) حرفلری سؤزون باشیندا، اورتاسیندا و سونوندا ترتیبه (س)، (ص)، (ط)، (ع)، (ف) اشاره‌لری ایله یازیلیردی. بو دا سؤزلرین اوخونوشوندا سون درجه چتین‌لیک یارادیردی. مثال اوچون «بار» سؤزو «بار»، «باز»، «نار»، «ناز»، «یار»، «یاز»، «نار»، «ناز»، «تار»، «تاز» کیمی اوخونا بیلیردی. بؤیوک فضولی اؤز دیوانی‌نین مقدمه‌سینده آلاهدان ایسته‌ییر کی، بو دیوانی «اوج طایفه بدنهاددن» قوروسون:

«بىرى اول كاتب ناقابل و ... دىر. گاه بىر نۇقطة ايله «محبت»ى «محنت» گۇستەروور و گاه بىر حرفله «نعمت»ى «نقمت» اوقودور ...

قلم اولسون الى اول كاتب بد تحريرين

كى، فساد رقى «سۆز»وموزو «شور» ائيلر

گاه بىر حرف سقۇطيله قىلور «نادر»ى «نار»

گاه بىر نۇقطة قصوريله «گۆز»و «كور» ائيلر

بوندان علاوه عرب دىلى نين ۶ صائتى هنج بىر اشاره اولماديغينا گۆره «ى» و «و» و «ا» حرفلريندن و (يالنيز سهو اوخونماسين دئيه قرآنين يازيلىشىندا) دياكرىتيك اشاره لردن استفادة اولونوردو. بئله كى، «a» فونئىمى يالنيز سوزون باشيندا «ا» اشاره سييله گۇستەريلير، اورتاسيندا ايسه هنج بىر اشاره دن استفادة اولونمور. «a» فونئىمى سوزون اولينده، اورتاسيندا و سونوندا «ا» اشاره سييله گۇستەريلير.^{۶۷} «i» و «ii» فونئىملىرى سوزون باشيندا «اى» اورتاسيندا «ى» و سونوندا «ى» اشاره سييله، «u» و «ü» فونئىملىرى ايسه سوزون باشيدا «او»، اورتاسيندا و سونوندا ايسه «و» اشاره لرى ايله گۇستەريلير.

مسئله بوراسيندادير كى، عرب دىلينده كى «a:» صائتى نى توركلر و فارسلا «a» صائتى كىمى قاوراير. بئله كى، «(kita:b)»، «(a:lim)»، «(ka:tib)» سۇزلىرى توركلر طرفيندن «(kitab)»، «(a:lim)»، «(ka:tib)» كىمى، فارسلا طرفيندن ايسه «(ketab)»، «(a:lem)»، «(ka:teb)» كىمى قاورايلير.

بوندان علاوه فارس و تورك دىللىرينده كى «پ»، «ج»، «ژ»، «گ» (p; ç; j; g) صامتلىرى عرب دىلينده اولماديغينا گۆره عصرلر بويو «ب»، «ج»، «ز»، «ك» (b; c; z; k) اشاره لرى ايله گۇستەريليردى. هله O; Ö; Ü; E; I; A صائتلىرى اوچون هنج بىر اشاره يوخ ايدى.

ايندى گۆرك بو قرافىكا مئخانىكى اولاراق غير عرب دىللىرينه و بيزيم مقصديميز اولان تورك دىللىرينه تطبيق انديلدىكده نه باش وئرير و نه كىمى دولاشيqliق لار ميدانا چيخير.

توتاق كى، «Axmaqaya» توپونىمىنى همين يازى اسلوبو ايله قيدە آلمات ايسته ييرىك. سۇز يوخدور كى، «احمقيه» شكلينده يازاجاغىق. نظره آلساق كى، كلاسسيك يازيچىلاردا سۇزو امكان داخيلينده بيتيشيك يازما مئىلى سون درجه گوجلر اولدوغونا گۆره همين جغرافى آد «احمقيه» كىمى يازيليردى. بعضا يا كاتيبين سهوى اوزوندن ياخود دا تورك دىلىنى بيلمەديگيندن «خ» حرفى نين نۇقطةسى دوشور و «احمقيه» سۇزو ميدانا چيخير. همين

^{۶۷} بىر چوخ حاللاردا ايسه سۇزون اورتاسيندا اصلا يازيلميردى.

پروسس آز، چوخ فرقله « قاراقایا qaraqaya = قرقیه Qoruciyya»، «ساری قایا Sarıqaya = سارقیه Sاریقیه» و س. حاققیندا دا تطبیق ائدیله بیلر و ائدیلر.

بیلدیگیمیز کیمی شیعه لرین بیرینجی امامی اولان حضرت علی نین آذربایجانین شخص آدلاریندا هم مستقل فورمادا، هم ده دیگر آدلار و صفت لرله بیرلیکده خصوصی چکیسی واردیر. شخص آدلاریندا «چیراغ علی»، «زولف علی»، «بورج علی»، «حاجی علی»، «ایمان علی»، «علی محمد»، «علی رضا»، «علی حسین»، «حسین علی» و س. لاکین مسئله بوراسیندادیر کی، بو آد دیلیمیزین فونئتیکیاسینا اویغونلاشاراق مستقل حالدا و ائله جه ده دیگر آدلارلا بیرلیکده ایکینجی حصه مؤقعینده دوردوقدا داها چوخ «عالی / Alı»، دیگر آدلارلا بیرلیکده بیرینجی حصه مؤقعینده دوردوقدا ایسه داها چوخ «عال / Al» شکلینده تلفظ اولونور (مثال اوچون علی حسین Əlihüseyn = عالوسئین Alüseyn، ایمان علی Imanəli = ایمان عالی Imanalı). بو وضعیت بیر چوخ توپونیم لرین اوخونوشوندا دولاشیقلیق عمله گتیریر. بونا مثال اولاراق اردیل اطرافیندا ایکی کئندین آدینی چکیریک: اونلاردان بیرى کولاندره Kolandərə يولونون اوستونده یئرله شن «آل کمر»، او بیرى ایسه «نوه شنه Nüvəşnə» ایله «یژناواند Yeznavand» آراسیندا یئرله شن «آل بولاغی Albulağ» کئدلریدیر. تاسف کی، بونلارین هر ایکسی و دیگر بو کیمی آدلار همین سهو اوزوندن تحریفه اوغرایاراق «علی کمر» و «علی بولاغی» کیمی قیده آلنیمیشلار (یثری گلدیکه اونلارین هر ایکسینه آیدینلیق گتیریله جکدیر).

آذربایجانین ائتوگنئزینده بؤیوک رول اوینایان و تکجه آذربایجاندا دئیل، آلتایلاردان توتמוש اورتا آسیایا و قافقازدان توتמוש کیچیک آسیا و ایرانا کیمی یاییلان تایفالاردان بیرى ده «ساک / ساق» تایفاسیدیر. بو آد بیر چوخ قاینقلاردا عرب قرافیکاسی نین عنعنه وى یازی اسلوبونا اساسا «سک Sak / سگ Sag» کیمی قیده آلنیمیشدیر. لاکین تدقیقاتچیلار خصوصیله ایران کئدلرینی قیده آلارکن بو آدلاری حاضیرکی اوخونوش طرزى ایله اوخویاراق بؤیوک سهوه یول وئرمیش و «سک Səg / Sək» (ایت / کۆپک) کیمی اوخوموشلار. البته بونو دا قید ائدک کی، بونلارین سهو اوخونماسیندا فارس دیلی نین فونئتیکی خصوصیت لری ده تاثیرسیز دئییلدیر. چونکی فارس دیلینده بیر چوخ آلینما سؤزلرین بیرینجی هئجلا رینداکی «آ» A فونئمی اکثر حاللاردا «ə» فونئمین چئوریلیر. مثال: Faks = Fəks, Kalsium = Kəlsiyom. ماراقلیدیر کی، همین تایفانین آدینی داشی یان بعضی سوی آدلاری «ساقوند Saqvənd» یوخ، «سگوند Səgvənd» (ایت سویلو) کیمی اوخونور.

بو حاقدا دیگر مثاللار (صفوه الصفا):

قاراساقلی = Qarasaqlı = قره سقلی، قازغان Qazğan (قازان) = قزغان، بالا سووان Balasuvan = بلاسووان، ساغریچی Sağrıçı = سغریچی، قاراساق Qarasaq = قره سق، ساقاسین Saqasin = سقسین، آغدام Ağdam = اقدام (ایندیکی اوخونوشلا هم əqdam یعنی آددیملار، هم ده iqdam یعنی تثبث اوخونا بیلر)، آلقیر Alqır = الغر، سارساکان Sarsakan = سرسکان (ایتلرین باشچیسى).

بو مثاللاری ایسته دیگین قدر آرتیرماق اولار. تاسف کی، بو آدلار ۱۳۲۸ جی ایلین قیدیاتیندا (ارتشبد رزم آرا، فرهنگ آبادی های ایران) او دؤورون اوخونوشو ایله دئییل، معاصر اوخونوشلا قید اولونموشدور.

ایندی همین اسلوبلا «ساراب» سؤزونون برپاسینا و اونون ایضاحینی وئرمه یه چالیشیریق: بو سؤز قاینقلاردا استثناسیز اولاراق «سراو» شکیلنده وئریلمیشدیر. ایندیکی تدقیقاتچیلار Sərav / Sərab اوخویاراق فارس سؤزو اولدوغو و «سوباشی / بولاق باشی» معناسیندا اولدوغو قناعتینده دیرلر. لاکین اونو قاینقلاردکی دؤورون تلفظو ایله اوخودوقدا «Sarov» (سار تایفاسی نین یاشادیغی یئر) سؤزو آلینیر. بونون ثبوتو اوچون همین منطقه ده «Herov»، «Xiyov»، «Varov»، «Şəkərov» جغرافی آدلاری کفایت ائدر. لاکین قناعتیمیزده هنج بیر شوبهه یئری قالماسین دئییه بیز ائله بوراداجا تاریخی بیر فاکتی دا وئیریق:

کلاسیک قاینقلارین بیرینده «ساراب حاققیندا دئییلیر: «منسوب آن سراوی و سروی آمده است». بو قیدده اولایکی «ی» حرفی نین بیربیریله یاناشی گلمه سی اونون «سراوی səravi» اولدوغونو بیر دفعه لیک رد ائدیر و ساراوی Saroyiy / Sarovi (ساروولو sarovlu) اوخوماقدان باشقا یول قالمیر. فارس دیلینده کی «ا» صائیتینه میل اؤزلیگی، ائله جه ده «ر» دان سونراکی «ا» (ایندیکی اوخوما طرزینده ایسه «a» حرفی اونون سراوی اوخونماسینا زمین یاراتمیشدیر. ایکینجیسی، «آمده است» فعلی اونو گؤسته ریر کی، تکجه «مرات البلدان» ین مؤلفی دئییل، باشقا تدقیقاتچیلار دا همین فیکرده دیرلر.

«خیو Xiyov» نون «خیو Xiyav» اوخونماسینا گلدیکده ایسه دئمهللیک کی، بو سؤزو اؤز ترکیب حصه لرینه آیردیکدا، یعنی «خی» اتئونیمی نی و «او ov» توپو حصه سینى آیری - آیری سؤزلر کیمی یازدیکدا بئله بیر یازی فورماسی ایله قارشیلایشیریق: «خی او». لاکین بونو دا بیلیریک کی، کلاسیک قاینقلارین یازی اوسلوبوندان بیرى ده سؤزلری امکان داخلینده بیتیشیک یازماق عنعنه سیدیر. حتی بونو بیر نوع هنر حساب ائدیردیلر. مثال اوچون حضرت

علی حاققیندا دئییلن بیر میصرع واحد بیر سؤز شکلینده یازیلیر: «منمشعلعشقعلیمچهکنم» (من مشتعل عشق علی یم چه کنم). دئمک «خی او» سؤزو او دؤورون یازی اوسلوبونا او یغون اولاراق «خیاو» شکلینده یازیلیردی. بو دا سونرالار اونون ایکی جور «خی او» و «خیاو» کیمی اوخونماسینا گتیریب چیخار میشدیر. آما ایستره خیوولولارین و ایستره سه ده باشقلاری نین یادداشیندا اوریزینال تلفظ قالمیشدیر و ایندی نین اؤزونده ده جاماعات «خیو Xiyov» دئییر. لاکین نه یازیق کی، دیرناق آراسی تدقیقاتچیلار بو کیمی آراشدیرمالاردا بو حاقدا، توپونیملرین اوریزینال آدلاری نین نه اولدوغو حاقدا خالق کوتله سینه مراجعت ائتمه یی هیچ لازیم بیلیم لر. بو حاقدا یالنیز «سرعین در آئینه قلم» ین مؤلفی «استاد اسدالهی» ناقص شکیلده ده اولسا معین تشبث لر گؤستر میشدیر.

بونو دا قید ائتمک یرینه دوشر کی، کلاسیک لر عرب الیفباسی نین خصوصیله صائت چاتیشما زلیغینی درک ائنده رک معین آدلارین (اوخونماسی چتین، یاخود دولاشیق اولان آدلارین) تلفظونو ده قید ائدیردیلر. مثال اوچون عربلرده «همدان Həmdan» تایفا آدی مشهور «همدان Həmədan» شهری ایله سهو سالینماسین دئی «همدان» ائتیک آدی یازاندا هیچ اولمازسا بیر دفعه و دیرناق آراسیندا (بسکون میم) (بو او دئمک دیر کی، «م» حرفیندن سونرا صائت یوخدور) ایفاده سینی آرتیریردیلار. بو دا اونون دوزگون اوخونماسینی تامین ائدیردی. بو عنعنه ده خودانین مشهور «لغت نامه» سینده ده داوام ائتدیریلیر و بیر چوخ آد و سؤزلرین اوخونما پروبلیمینی معین قدر حل ائدیر. لاکین تاسفلر اولسون کی، ۱۳۲۸جی ایلده «فرهنگ آبادی های ایران» اثرینده قیده آلینمیش توپونیملرده بو عنعنه بیر دفعه لیک بوراخیلیمیش و بیر چوخ یانیلمالارا و تحریف لره زمین یاراتمیشدیر. فیکریمیزی اساسلاندیرماق اوچون داها گئیش و عمومی لشدیریلیمیش مثاللارلا اوخوجولاری تانیش ائتمه یی مقصده او یغون حساب ائدیک:

الف) - بیرینجی هنجادا «a» فونئمی نین یازیلما ماسی

نوع	آد		شهر	ایضاح
	قاینقاداکی یازیلیشی	اوریزینال تلفظ		
داغ	سکو	Sakov	تفرش	ساکلارا عاید
"	خرجین	Xarcin	ساوه	خار - جین تائفاسی
"	شبران	Şabran	خرم آباد	شا - بار تائفاسی

"	شک میان	Şakmiyan	گیلانغرب	شاک - می تایفاسی
"	خرلر	Xarlar	ساوه	خار تایفاسی
شهر	خلخال	Xalxal	ساوه- اردبیل	خال (خی ائل) - خال تایفاسی
"	قره لار	Qaralar	تفرش	قارالار تایفاسی
"	سرآمد	Saramad	ماراغا	سار - ماد تایفاسی
"	سقا	Saqa	اھر	کیچیک ساق تایفاسی
"	ورکمر	Var - Kəmər	سلسله	وار - کمر تایفاسی
"	برآور	Bar - Avar	کامیاران	بار - آوار تایفاسی
"	قشقا داش	qaşqadaş	مشکین	
"	تلاتک	Talatak	لاهیجان	تالا (تک، کیچیک) داغ
"	خرکان	Xarkan	لنگرود	خار - کان/قان تایفاسی
"	تمتی	Tamantı	زنگان	تاماں (تایفا) داغی
کند	سرتاق	Sar tak	خمین	سار (تایفا) داغی (اورو- اویکونیم)
"	سرکول	Sarkul	الیگودرز	سار - کول تایفاسی
"	دشتک	Daş tak	۶۴	داش - داغ
"	برقی	Bar - qi	۹۹-۹۸	بار - قی تایفاسی
"	دگتک	Dağ - Tak	۱۰۵	داغ - داغ
"	سرو	Sarov	ج دوم	سار تایفاسینا عاید یاشاییش یثری

- سونراکی هنجالاردا «a» فونئمی نین آتیلماسی:

نوع	آد		شهر	ایضاح
	قاینقاداکی یازیلیش	اوریزینال تلفظ		
داغ	مورتک	Mur-Tak	رودبار	مار (تایفا) داغ
"	ساسک	Sasak	خالخال	سا - ساک/ساق تایفاسی
"	قبلاتنق	Qablan-Taq		قافلان (پلنگ) داغی

ب) «گ» - «ق» عوض ائدیلمه سی:

بو عوض اندیلمه نین مختلف سببلری واردیر:

اولا- فارس دیلینده «ق» فونئمی نین اولمماسی و دیل آرخاسی صائتلردن اؤنجه کی «گ» لرین «ق» فونئم واریاسینا چئوریلمه سی نتیجه سینده

ایکینجیسی- بیرسیرا آذربایجان دیالکتلرینده او جمله دن تبریز شیوه سینده «a» فونئمی نین «a» و «e» فونئملرینه مئیلی (قارا = قره . قاناد = قهند . قاینماق = قئینه مک و س.) نتیجه سینده اوچونجوسو- آدلار قیده آلینارکن فارس دیلی نین قرافیک قایدالارینا اساسلانیماسی نتیجه- سینده

نوع	آد		ایضاح
	قاینقاداکی یازیلیشی	اوریزینال تلفظ	
داغ	گاباخ داغ	Qabaq dağ	ایضاحا احتیاج یوخدور
"	گالا گونی	Qala güney	ایضاحا احتیاج یوخدور
"	گپلانتو	Qaplantı	قافلان داغی
"	گوزای	Qüzey	ایضاحا احتیاج یوخدور
"	دابلگا داغی	Dabilqa dağı	هريس قالخان واری داغ
"	سرگم	Sar Qum	سار (تایفا) - قوم (صنفي قروپ) تایفاسی
"	قزل گایا	Qızıl Qaya	گئرمی ایضاحا احتیاج یوخدور
"	آتگوان	Atqovan	ایضاحا احتیاج یوخدور
"	سیگار	Si - Qar	سه - قار تایفاسی
"	قره یک گوش / قره یو گوش	Qara Yoxuş	زنگان بؤیوک، سرت یوخوش
"	گاشگا داغ	Qaşqa Dağ	ایضاحا احتیاج یوخدور
"	گره بلاغ تپه	Qara bulaq təpə	ایضاحا احتیاج یوخدور
"	دونگوزدوخ	Donquzdux	دونوزلوق
دره	سو گاوشان	Su qovuşan	ایضاحا احتیاج یوخدور
تپه	گوبا	Quba	قوبا تایفاسی
دره	گزالخ	Qozalix	قوز اولان یئر

داغ	گاو تیغ	Gövtüğ	گوو داغ
-----	---------	--------	---------

ج- «ت» و «ط» فونملرینین بیر - بیرینی عوض ائتمه سی.

قید ائدک کی، بونون ایکسی سببی واردیر:

عرب قرافیکاسینی تورک دیلینه تطبیق ائدیرکن دیل آرخاسی صائتلردن قاباق گلن «ت» فونملرینی «ط» شکلینده یازیرمیشلار.

آرخائیکلشمیش (نجه ائیرلر معناسی بللی اولمایان) سؤزلری معنالاندیرماق اوچون (قصدا، یاخود بیلمه مزلیکدن) «ت» فونمینی «ط» شکلینده یازیرمیشلار.

نوع	آد		شهر	ایضاح
	قاینقاداکی یازیلیشی	اوریزینال تلفظ		
داغ	بو قاطی	Buqatı		بوغا فورمالی داغ (کل داغ)
داغ	اربط	Ərbat		ایگید بات/با تایفاسی
کند	عراقطو	Araqtu		ایگید (صفت) آق (تایفا) تایفاسی داغی (اورو – اویکونیم)
داغ	قطر	Qatar		قات (قی – لار) – ار (منسوبلوق) تایفاسی
"	طاسک	Tasak		Tasak یاخود تایفاسی جلد سوم
"	تاسک	Tasak		Tasak یاخود تایفاسی جلد سوم
تپه	طایه	Taya	۱۴	کیچیک تپه
چای	بلطاق	Bal taq	فریدن	دیوار داغ (بال=قالین دیوار،قالا دیواری)
کند	بلطاق	Bal taq	فریدن	دیوار داغ (بال=قالین دیوار،قالا دیواری)

د «د» و «ت» عوض اولونماسی. بو عوض اولونمانین دا ایکسی سببی واردیر:

- سؤزه معین شکیلچیلر و یاخود حصه لر آرتیریلارکن

- معین دیل و یا شیوه یه عاید اولماقلا

- تاریخی قراماتیکانی عکس ائتدیرن قراماتیک پروسس

نوع	آد		شهر	ایضاح
	قاینقاداکی یازیلیشی	اوریزینال تلفظ		

داغ	بیوک توز	Böyük Tüz	بؤیوک دوز
داغ	تنگز	Tənqiz	دنقیز/دنیز
داغ	تالی تک	Dalı Dak	دالی داغ
داغ	دشتو	Daštu	داش داغ
تپه	یتی بلاغ	Yeddi Bulaq	هیدرو اورونیم

۲) بیلدیگیمیز کیمی زامان سوره سینده دیلدرده معین ده ییشیک لیکلر باش وئریر. لاکین بو ده ییشیک لیکلر هیچ ده و در حال یازیدا اؤز عکسینی تاپمیر. بو دا اؤزه للیکله خصوصی آدلارین اوخونماسیندا دولاشیق لیق یارادیر. مثال:

- اینگیلیس دیلینده answer ایندیکی اوخونوشدا ansir اوخونسا دا w حرفی یازیدان چیخار یلما میشدیر.

- فارس دیلینده خواهر xwahər، خواهش xwaheş ایندیکی اوخونوشدا xahər، xahəş اوخونسا دا «و» حرفی هله ده آتیلما میشدیر.

بو وضعیت فارس دیلینده آز اولسا و اوخونوشدا ائله چتینلیک یاراتماسا دا اینگیلیس دیلینده ائله بیر سویه ده دیر کی، اونون ایفباسیندا دوزه لیش آپاریلسا تامامیله باشقا بیر یازی فورماسی میدانا چیخا جا قدیدر.

بئله بیر ده ییشیک لیک پروسئسی آذربایجان و دیگر تورک دیلرینده ده باش وئرمیشدیر. بو ساحه ده مورفولوژی و سینتاکتیک ده ییشیک لیکلر ائله ده پروبلئم یاراتمیر. اساس پروبلئم فونئتیک ده ییشیک لیکلر پروسئسینده میدانا چیخیر.

مثال اولاراق بعضی فونئم ده ییشیک لیکلرینه اشاره ائدیریک:

- عموم تورک دیلینده «ک k» فونئم واریاسیالاری آذربایجان دیلینده مستقل فونئم کیمی چیخیش ائدیر. «کورکو korku» سؤزونده بیرینجی «ک» «ق q»، ایکینجی «ک» ایسه «خ x» فونئملرینه چئوریلیر.

- صاغیر نون (نون غنه) آذربایجان دیلینده آرادان گئدیر و ایندیکی «ن n» فونئمینده چئوریلیر. «ائلده نقیز Eldənqiz» سؤزونده کی «ق» فونئمی آتیلیر و «ائلده نیز» چئوریلیر.

- «ts» فونئمی ایکی فونئمه، «ت t» و «س s» فونئملرینه چئوریلیر. «آر + تساق ar + tsaq» اولور «آرت + ساق art + saq»، «تسا + کی tsa + ki» اولور «تا + سا + کی ta + sa + ki»، «تساق / تسوق tsaq / tsuq» اولور «تا + ساق / تا + سوق ta + saq / ta + suq» و س. قناعتیمیزه گؤره بیزه معلوم اولمایان فونئتیک ده ییشیک لیکلر ده اولاییلر.

- دوداق آهنگی تورک آذربایجان دیلینده تام فورمالاشاراق شکیلچیلری تامامیله احتوا ائدیر. بو قانونا اساسا بیر چوخ، او جمله دن کیچیلدیجی شکیلچیلر ایکی فورمادا، «جوک cik» و «جوق cuq» فورمالاریندا تظاهر ائدیر. اگر داماغ آهنگینی ده نظرده آلساق همین شکیلچی نین داها ایکی فورماسی میدانا گله جک: «جیق ciq» و «جیک cik». بو شکیلچی لر قایناقلاردا یالنیز «جوق cuq» فورماسیندا قیده آیینمیشدیر. «ایلانجوق ilancuq»، «دووشانجوق dovşancuq» وس.

- بونلاردان علاوه توپونیملرین تحریف اولونماسینا گتیریب چیخاران بعضی دیگر مقاملارا دا اشاره ائتمه ییمیز یاخشی اولاردی:

الف) «آل» سؤزونون «علی» فورماسیندا میدانا چیخان تحریفلر:

- آل بولاغی (آللارین بولاغی، آللارا عاید بولاغی) = علی بولاغی (اردیبلده کند آدی)

- آل پا (تورک تایفالاریندان بیر اولان پا ائلی) = علی پا (همداندا داغ آدی)

- آل قیر (مقدس قیر تایفاسی) = علی سیاه (همداندا داغ آدی)

ب) بیر سؤزو ایکی حصه یه بؤلْمک، یاخود عکسینه، ایکی سؤزو بیرلشدیرْمک یولو ایله:

- تکه لیک (زو او اورونیم) = تک علیک (ماکی دا داغ)

- داشتی یال / داشدی یال / داشلی یال = داش تیال (داغ ج. ۱۵)

- شابال = عسل شاه (چای، ۵۹)

- دوزاخ دره (تله اولان دره / قورخولو دره) = دوزختره (داغ ۳۱)

- داش تاق (داش داغ) = دشتک (کند ۶۴)

سالام تی (سال تایفاسینا منسوب داغ) = سلامتی (شیرازدا داغ آدی)

پ) آرخائیکلشمیش سؤزلری معاصر سؤزلره اوخشاداراق فارس دیلینده ترجمه سینی وئرمک واسیطه سیله:

بوز - قالا = قلعه یخ! (داغ، ۷)

آنبار - تی = عنبرته! (کند، ۵۹) بوز - اوو = بوزآب = یخ آب (داغ و دره، ۴۱، ۴۰، ۳۰)

سانق (Sanq) - اوو = سنگ آب! (دره، ۴۱، ۴۰، ۳۰)

کور - آ - باز (کندی) = ده عباس کور (کند، ۹۸ و ۹۹)

قار - آنبار = برف انبار (کند، جیرفت، ۱۰۶)

قارا قوزئی = بره سیاه (کند، بافت، ۱۰۵)

زردله ی = زردآلو (کند، اردبیل)

- آلچا = آلوجه (کند، اردبیل)
- ت) فارسلاشدیرماق اوچون آدین فارسجا ترجمه‌سی بعضا سؤزون اوریشینالی ايله یاناشی، بعضا ده اوریشینالسیز وئریلیر:
- بالیقلی = بالیخلو یا ماهیرود (اردبیلده چای، اردبیل در گذرگاه تاریخ)
- سینیق داغ = کوه شکسته (داغ، ۵۹)
- یانیق دره = دره سوخته (کند، ۵۹)
- آغداش = سنگ سفید (کند، ۵۹)
- گونئی = برآفتاب (داغ: اراک، محلات، سربند، سمیرم، شهرضا، فریدون‌شهر، خرم‌آباد، بروجرد، الیگودرز، پلدختر، اسلام‌آباد غرب، گیلان غرب، دزفول، باغ ملک، شهر کرد، بروجن، اردل، فرسان، لردگان، بویراحمد)
- تکه کمر = بزغاله کمر (داغ، ساوه)
- ث) آدی هنج بیر سبب و علاقه اولمادان ده‌یشدیرمک:
- آخماز = دولت آباد (کند، اردبیل)
- اورابه‌کی = ابریکوه! (کند، اردبیل)
- کوللار = کولانکوه (کند، اردبیل)
- قوناق قیران = روئین درق (کند، اردبیل)
- ج) فونئم‌لرین تلفظ فورمالاریندان استفاده ائدیپ ده‌یشدیرمک:
- اثل - خلج = الخلج (کند، ۱۴۰)
- هئران = حیران (کند، اردبیل ۱، همدان ۵)
- سومه‌رین = ثمرین (کند، اردبیل)
- آز+ ان داغی = اذان داغی (داغ، ماراغا)
- بؤرکوقایا = برکی قیه (داغ، تبریز)
- اونار = انار (داغ، ایلام)
- چ) اوو و آو سؤزونون فارس دیلینده کی «آب» سؤزو ايله عینی‌لشدیرمه‌سی نتیجه‌سینده:
- شکر اوو (Şəkərov) = شکرآب (کند، گرمی‌ده ۱، همداندا ۵)
- قجروو (Qəcərov) = قجراآب (همداندا ۱۰ کندی آدیندا)
- ح) ت و ج بندلرینین بیرلیکده اجراسی نتیجه‌سینده:

یوخاری کمر و (Yuxarı Kəmərov و Aşağı Kəmərov) = کمر بالا آب و کمر پایین آب (کاشاندا داغ، ج. دوم)

۳) فارس دیلینه آلوده چیلیک آذربایجان توپونیملری نین قیده آلینماسیندا دولاشیقلیق یارادان بیزجه اساس عاملدیر. بو حاقدا بعضی عمومی لشدیرمه لری وئریک:

- بیر چوخ حاللاردا توپونیمین بؤتولوکده فارس دیلینده حرفی ترجمه سی وئریلیر: «قوروچای = خشکه رود»، «قاراکمر = سیاه کمر»، «آغچای = سفید رود»، «قیرخ بولاغ = چهل چشمه»، «قیزقالاسی = قلعه دختر»، «قاراقایا = قره سنگی» و س.

- بعضا سؤزون ظاهری اوخشارلیغیندان استفاده ائده رک معین ده ییشیک لیکلر آپارماقلا گویا کی، توپونیمین فارس دیلی اولدوغو گؤسته ریرلر: «ویله درق / ویله دره Vilədarə/Vilədarəq = ویلادرق»، «شهرآور Şərvər = Şəhravər شهرآور»، «ایکینجی پروسئسده ایسه: «شهرآور Şəhravər = Şəhrivər شهریور»، «تاغ دیزه Tağdizə = تقی دیزج Təqīdizəc»، «نوشار Nuşar = Nuşar نوشهر Novşəhr» (یئنی شهر)، «سیه ری Siyəri = سیه/سیاه رود Siyahrud»، «هئران Heran = Heyran حیران»، «سومهرین Sümərin = ثمرین Səmərin» (مئوه لی یئر)، «چاناق بولاغ Çanaqbulaq = چناق رود Çənaqrud» (گؤرون دویو کیمی بیرینجی پروسئسده بولاغ سؤزونو بیرباشا فارس دیلینده ترجمه ائده رک «چناق رود» ایکینجی پروسئسده ایسه، «چناق رود Çənaqrud = چناقرد Çənaqerd». سؤز سوز کی، بئله گئتسه اوچونجو پروسئسی ده گؤزله مک اولار. بئله کی، «چناقرد Çənaqerd = چناگرد Çənagerd» (بو دا فارس دیلینده «چنا شهری» دئمکدیر. هاردان معلوم، بلکه دؤردونجو پروسئس ده باش وئردی و معناسیز «چنا» بیر فار سوزو ایله عوض ائدیلدی)، «زرده لی Zərdəli = زردالو Zərdalu» (اریک)، «فیندیقلیق Fındıqlıq = فندقلو Fəndoqlu» (ماراقلیدیر کی، «لو» تورک - آذربایجان شکیلچسی فارس دیلینده ده گئنیش یاییلدیغی اوچون «لیق» مکان شکیلچسی سنین یئرینه «لو» منسوبلوق شکیلچسی یازمیشلار)، «دره اؤورد / دره یورد Dərəyurd = دره رود»، «بالیقلی Balıqlı = بالیخلو Balıxlu»، «بالیخلو چای Balıxluçay = ماهی رود Mahirud»، و س. بو مثاللاری ایسته دیگین قدر آرتیرماق اولار.

۴) توپونیم شوناسلیغا غیر علمی یاناشماغا گلدیکده ایسه دئمه لی ییک کی، بیر طرفدن بو، او بیر طرفدن ایسه فارس دیلینده آلوده چیلیک آذربایجان توپونیملری نین تحریفینده بؤیوک رول اویناییر. بونو آیدینلاشدیرماق اوچون یالتیز ابن بزاز اردبیلی نین «صفوة الصفا» اثرینه عمومی باخیش کفایت ائدر. همین اثرده (۱۳۳ جو صحیفه) «یایلاق» سؤزونون یئرینه

«تاپستانگاه»، «قارا کمر» (۲۸۶ جی صحیفه) یئرینه «سیاه کمر»، «ساروچای Sarovçay» (۳۷۲ جی صحیفه) یئرینه «سراورد»، «قوروچای» (۳۹۹ جو صحیفه) یئرینه «خشکرو»، «قاراقایا» (۶۲۸ جی صحیفه) «قره سنگی» و س. قید اولونموشدور.

اثرده بیر طرفدن فارس دیلینه آلوده چیلیک، او بیر طرفدن ده معین فکری زورلا اولسا دا اساسلاندیرماق ایسته یین اوزدن ایراق تدقیقاتچیلار شیخ صفی نین (ائله جه ده آذربایجانلی لارین) گویا تورک اولمادیغینی آشیلاماغا جهد گؤسته رمیش و گؤسته ریرلر. اونلار اؤز فیکیرلرینی اساسلاندیرماق اوچون اثرین بیر نئچه یئرینده مؤلیفین بو جمله سینی فاکت کیمی گتیریرلر: «شیخ بزبان اردبیلی گفت: هی ده» (مثال اوچون ۳۱۱ جی صحیفه).

اولا صفوه الصفانین مؤلیفی نین «بزبان» سؤزوندن مقصدی هئج ده دیل حاققیندا معاصر آنلام دئییلدیر.^{۶۸} چونکی همین اثرین ۹۳ جو صحیفه سینده شیخ صفی او دؤورده جاماعات آراسیندا دئییلدیگینه گؤره ساوالاندا آلاسه آداملاری نین اولوب، اولمادیغینی معین لشدیرمک اوچون بو داغا گئتمه سینی و اورادان تبرک اولاراق تورپاق گتیرمه سینی، قایداندا ایسه یولدا بیر تورکه راست گلدیگینی نقل انده رک یازیر: ... «پس آن ترک بزبان مغولی (کورسیو بیزدندیر) آواز بر شیخ زد ...». تورکون مونقول دیلینده دانیشماسی نین سببی اولمالیدیر. یا او دؤورون دانیشیق دیلی مونقول دیلیدیر، یا خود دا شیخ مونقول دیلیندن باشقا بیر دیل بیلیمیر. اصلینده ایسه نه او دؤورون دانیشیق دیلی مونقول دیلیدیر، نه ده شیخ مونقول دیلیندن باشقا بیر دیل بیلیمیر. همین اثرین یازدیغینا گؤره شیخ ان آزی دؤرد دیل بیلیردی: «چون شیخ را از تلاعب صبیان به مکتب ... فرستادند ... از لغات عربی، ترکی، مغولی و فارسی حظی وافریافت» (۸۲ جی صحیفه). بس گؤره سن او تورک شیخ ایله نیه مونقول دیلینده دانیشیر؟

حکایه نین مضمونوندا انون افسانه خاراکتئرلی اولدوغونو معین لشدیرمک چتین دئییل، چون شیخه راست گلن تورک بیردن پیدا اولور و بیردن ده یوخا چیخیر. البته اوخوجولاری ایناندیرماق اوچون ائله معجزه لی آدامین تورک اولماسی قاجیلمازدیر. ائله جه ده او آدامین یئرلی جاماعاتا آنلاشیلماز اولان مونقول دیلینده دانیشماسی دا طبیعی دیر. حتی شیخ

^{۶۸} بورادا دیلدن مقصد ایفاده دیر، اشاره یولو ایله اولسا بئله. فارس دیلینده «به زبان بی زبانی» عباره-

سی، یاخود «قوش دیلی»، «لالین دیلی» فیکریمیزی ثبوت اندیر.

صفی‌نین « پیر ترک» آدی ایله مشهور اولدوغونو دا اؤز مقصدینه او یغون شکیلده یوزور: «... و شیخ را ... پیر ترک گفتندی از جهت آنکه بدر جمالش در غایت حسن و کمال بود». اکینجیسی: معین شخصین معین مقاملاردا دانشدیگی دیل قید ائدیلسه، بو او دئمکدیر کی، اونون آنا دیلی، یاخود دبدده اولان دانشق دیل باشقا بیر دیلدیر. داها دوغروسو قید ائدیلن دیل غیر عادی بیر دیلدیر. یعنی او بو دفعه همیشه دانشدیگی دیلدن آیری بیر دیلده دانشدی. بس شیخ صفی‌نین آنادیلی، ائله‌جه ده اردبیل جاماعاتی‌نین او دؤورده دانشدیگی دیل هانسی دیلدیر؟

ابن بزاز اردبیلی دفعه‌لرله شیخین مشهور قارغیشینی قید ائدیر: «بالا بگور». بو ایفاده و عبارت صفوه‌الصفادان باشقا هیچ بیر اثرده — نه اوندان قاباق، نه اوندان سونرا یوخدور. ائله‌جه ده ایران دیلی هیچ تافانین دانشیغیندا بئله ایفاده‌یه راست گلینمیر. بو ایفاده آذربایجانلیلار، اؤزلیکله اردبیلی‌لره (مقصدیمیز گنیش معنادا اولان اردبیلدیر) مخصوصدور: «بو یووو یتره سوخوم». اصلینده ده انسان بو و یا او بیر اجتماعی محیطده هر هانسی بیر دیلده دانشماق مجبوریتینده قالسا دا، معین مقاملاردا (سون درجه عذابی و فرحلی آنلاردا، آلقیش و قارغیش مقاملاریندا) اؤز آنا دیلینده دانشیر. دئمه‌لی شیخ صفی مختلیف تایلاردا اولان مریدلری ایله فارس، یاخود اونلارین دیلینده دانشسا دا سون درجه عصبی‌لشدیگی مقاملاردا آنا دیلینده قارغیش ائدیر. ابن بزاز اردبیلی ده اونون حرفی ترجمه‌سینی وئیر. لاکین مؤلفین فارس دیلینین اینجه‌لیکلرینی منیمسه‌م‌دیگی اوچون بعضی ضرب‌المثل‌لرین و اؤزل ایفاده و عبارت‌لرین فارس دیلینده‌کی قارشیلیغینی دئییل، حرفی ترجمه‌سینی وئیر. بئله حاللار آیری اثرلرده ده چوخ راست گلینیر:

«چؤل سوزی»^{۶۹}، «مگس عسل زیاد بود»^{۷۰}، «پل میماند آنطرف آب»^{۷۱} و س.

توپونیم‌لره غیر علمی و مسؤلیت‌سیز یاناشماق نه اینکی آدلارین دوزگون اوخونما‌سینا اؤز منفی تاثیرینی بوراخیر، هم ده اوسته‌لیک جغرافی آدلارین مقایسه و اوخشاتما یوللاری ایله ایضاح ائدیلمه‌سینه گتیریب چیخاریر و ائله‌جه ده اویدورما روایت‌لرله اساسلان‌دیریلما‌سی عنعنه‌سینی تبلیغ ائدیر. بو حاقدا بیر ایکی مثاللا کیفیت‌له‌نیریک:

^{۶۹} تذکره شاه طهماسب

^{۷۰} احسن التواریخ

^{۷۱} یننه اورا

بونلاردان بیرى «تبریز» سؤزودور. بونو فارس دیلینده ایکی سؤزون بیرلشمه‌سی، «تب (قیزدیرما) + ریز (فعل حساب اتسه‌ک تۆکن، کنارلاشدیران)» حساب ائدیر و اونو بئله بیر روایتله اساسلانديريرلار: گویا هارون‌الشیدین زؤوجه‌سی «زوبئیده Zübeydā» خسته‌لنه‌رک به‌تر قیزدیرما توتور. او، تبریزه گلدیکده قیزدیرماسی تاماميله آرادان گئدير! او تاریخن ده بو شهرین آدی تبریز یعنی قیزدیرمانی توختادان قالیر.

بونلاردان بیرى ده اردییلین ۵ کیلومترلیگینده یئرله‌شن و بیزجه تاریخی قدیم‌لره گئدیپ چیخان «شام اسبی» قصبه‌سیدیر. گویا واختی ایله یزیدین معاویه اونلاردان ایسته‌یر کی، کربلا‌دا امام حسین‌له محاربه‌ده اونا کؤمک ائتسینلر. لاکین اونلار کربلا‌یا یتیشنده آرتیق ایش ایشدن کنچمیشدی. یزید ایسه اونلارا، عزیزله‌مک اوچون شام آتلاری باغیشلامیشدی. اونلار قایتدیقدان سونرا قصبه «شام‌اسبی» (شام آتی) کیمی تانیتمیشدیر (استاد رحیم اسداله‌ی، سرعین در آئینه قلم، ص. ۳۲).

سرعین کندلریندن بیرینین آدی «اسبمرز Əsbəmrz» دیر. گویا خانلاردان بیرى واختيله کندین اؤروشونو معینلشدیرمک اوچون اؤز آتینی مینیر و یاغیشلی بیر گونده اون بیر دفعه کندین اطرافینی دولانیر. بئله‌لیکله آتین آياقلارينين ایزلری کندین کؤوشن سرحدی ساییلیر (استاد رحیم اسداله‌ی، سرعین در آئینه قلم، ص. ۴۱).

«... آل پارس از همه نزدیکتر به آوارس است. شهرهایی چون پارس آباد این مجمل را برای ما آسانتر می‌سازد. این مکانها نشانه و یادگار جاویدان پارسیان در آذربایجان می‌باشد». گولمک لازیم دئییل، «به اظهار و گفته ریش سفیدان این روستا [نه‌یه دئسن آند اولسون کی، نه اینکی او کندین، هئچ بیر آذربایجان کندینین آغ ساققاللاری ساسانی سؤزونو بیلمیرلر — ممی‌زاده] در اطراف و اکناف آن سران قبیله و ایلات ساسانی ییلاق می‌کردند» (استاد رحیم اسداله‌ی، سرعین در آئینه قلم، ص. ۵۰). دئمه‌لی ان آزی ۱۴۰۰ ایل بوندان قاباق میدانا گلن بیر کندین آدینی جمعی اللی ایل تاریخی اولمایان و پهلوی شوونیست‌لری‌نین اوی‌دوردوغو «پارس آباد» سؤزو ایله اساسلانديرير.

ایندی ده «شایق Şayıq» کندینین آدینین ایضاحینا دقت یتیرک: «در اصطلاح لغوی شایق را با معنای مشتاق و راغب آورده اند. می‌گویند در این روستا مشتاقان و خاطرخواهان زندگی می‌کردند و...» (استاد رحیم اسداله‌ی، سرعین در آئینه قلم، ص. ۵۲).

فارس اساسلاندیرماسی حساب اندیلن بو و بونا اوخشار یوزوملار تورک اساسلاندیرماسینا دا درین تاثیر بوراخمیش و هر کندین اهالیسی بو حاقدا روایتلر اویدورماغا باشلامیشدیر. بونلاردان بیر نئچه سینی نقل ائتمکله کیفایتله نیریک:

«ارشه» بؤلگه سینه عاید اولان بیر کندین آدی «جومایران Comayran» دیر. گویا واختیله اونون یاخینلیغینداکی «بایرام بدنی Bayrambədəni» کندینده مختلیف تایفالار صلح شرایتینده و «جوما / بیرگه» یاشاییرمیشلار. اؤروش کیفایت ائتمه دیگینه گؤره اونلاردان بیر تعدادی آیریلیر و ایندیکی «جومایران» دا یورد سالیملار و آدلاری «جوما آیریان» قالیر. کند ده اونلارین آدی ایله آدلانیر.

یننه اردبیلین یاخینلیغیندا «قوناق قیران» کندی واردیر. گویا واختیله همین کندین اهالیسی اورا گلن (اصلینده ایسه باسقین ائدن) روسلاری اؤلدوردوکلرینه گؤره آدلاری قوناق قیران / قوناق اؤلدورن قالیر!

اردبیلین ۵ کیلومتریلیک مسافه سینده و جنوب غرب طرفینده «آل قیر» کندی یئرله شیر. گویا واختی ایله اردبیلین والی سی اؤز سرکرده لریندن بیرینه بئله بیر سؤال وئیر: — نئچه آتلی ایله او کند (سونرا آل قیر آدلانا جاق کنده اشاره ائدیر) آلا بیلرسن؟ سرکرده درحال جواب وئره رک دئیر:

— آز بیر تعدادلا آلیق دا، قیرریق دا

او تاریخدن بویانا کندین آدی «آل قیر» قالیر.

اساسلاندیریجی روایتلرین اویدورولماسی توپونیم شوناسلیغین میدانا گلمه سیندن و بیر علم ساحه سی کیمی فورمالاشماسیندان اول طبیعی دیر و انسانین بوتون ساحه لرله ماراقلانندیغینی و قارشیسینا چیخان سؤاللار جاواب وئرمه یه جان آتدیغینی گؤسته ریر. دئییرلر تاریخن اثرکن چاغلاریندا بیر چوبان او بیر چوبانا بئله بیر سؤال وئیر:

— ایه! آی تزه لنده کؤهنه آیی نئینیرلر؟

چوبان اونون جاوابیندا دئیر:

— کؤهنه آیی دوغراییب سه پیرلر گؤیه، اولدوز اولور!

بیزجه کوراولغو داستانلارینین اولینده کی ماجرا (رووشنین آتاسی عالی کیشی نین گؤز لری نین حسنخان طرفیندن چیخاریلماسی و او تاریخدن رووشنین «کوراولغو» آدلانماسی) دا اساسلاندیریجی روایتدن باشقا بیر شئی دئییلدیر (هرچند ایستهر گؤز چیخارما و ایستهرسه ده اوغولون آتا آدی ایله چاغیریلماسی غیر طبیعی دئییلدیر).

بوتون بونلارا واسیطه چیلیک رولونو اوینایان دیلترین یاراتدیغی پروپلئملری علاوه ائتدیکده قاینقلارین دوزگون اوخونماسی مسئله سینین نه قدر اهمیت کسب ائتدیگینی آیدینجا گوره ریک. ایستر فارس و ایستهرسه ده آذربایجان دیلترینده کی بیر سیرا فونئملرین روس دیلینده اولماماسی توپونیملرین دوزگون اوخونماسیندا بیر سیرا دولاشیققلار عمله گتیرمیشدیر. بو فونئملردن مثال اولاراق «Ә», «H», «C», «G», «Ğ», «Ů» و س. آدینی چکمک اولار.

ادبیات

آذربایجان و دیگر تورک دیلرینده:

- ۱- آذربایجان سوونت ائنسیکلوپئدیاسی، ۱۰ جیلده، باکی، ۱۹۷۶ - ۱۹۸۷
- ۲- آذربایجان دیلینین ایضاحلی لغتی، ۴ جیلده، باکی، علم نشریاتی، ۱۹۸۷
- ۳- آذربایجان دیلی نین دیالکتولوژی آطلاسی، باکی، علم نشریاتی، ۱۹۹۰، آذربایجان س س ر علم لر آکادئمیاسی نسیمی آدینا دیلچیلیک اینستیتوتو
- ۴- خوجا عابدوللا عثمان، پارس تیلیدین ساوات، چین خالق رئسپوبلیکاسی، میللت لر نشریاتی، ۱۹۸۸
- ۵- آفات قوربانوف، عمومی دیلچیلیک، ۲ جیلده، معاریف نشریاتی، ۱۹۸۹
- ۶- معاصیر آذربایجان دیلی (رئداکسیا هئیتی)، ۳ جیلده، باکی، علم نشریاتی، ۱۹۸۷
- ۷- علم الدین علی به ی زاده، آذربایجان دیلی نین تاریخی ۳ جیلده، باکی، آذربایجان ترجمه مرکزی، ۲۰۰۷
- ۸- ظرفه وئردیوا، کؤمکچی آد کاتئقوریالاری باکی معاریف نشریاتی، ۱۹۹۰
- ۹- حسرت حسنوف، آذربایجان دیلی نین آنتونیم لر لغتی، آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی، ۱۹۸۵
- ۱۰- آغاموسا آخوندوف، دیل و ادبیات، ۲ جیلده، گنجلیک نشریاتی، باکی، ۲۰۰۳
- ۱۱- حسرت حسنوف، آذربایجان دیلینین پارونیمیا^{۷۲} و پارونومازیا لغتی، معاریف نشریاتی، باکی، ۱۹۹۱

^{۷۲} پارونیم لر آفات قوربانوفون «معاصیر آذربایجان ادبی دلی» آدلی اثری نین ۱۹۸۵ جی نشرینده آشاغیداکی کیمی تعریف اندیلیمشدیر: «دیلده سسلنمه جهتدن بیر - بیرینه یاخین، مختلف معنا ایفاده ائدن و نقطده سهوا بیردیگری نین یئرینده ایشله نن سؤزلر» پارونیم آدلانیر. بوراداجا قید ائدک کی، «اویدورما ائتیمولوگیا» ایله پارونیمیا آراسیندا فورمال (ظاهری) بنزریک اولدوغو خصوصیه معین سهولره گتیریپ چیخاریر. هر هانسی جغرافی آدلارین بیر - بیرینه ظاهری

- ۱۲- ازل دمیرچی زاده، معاصر آذربایجان دیلی، معاریف نشریاتی، باکی، ۱۹۸۴
- ۱۳- مرضیه نادیر قیزی غیاث به یلی، آذربایجان دیلینده مورفولوژی سۆز یارادیجیلیغی، معاریف نشریاتی، باکی، ۱۹۸۷
- ۱۴- میرعلی سیدوف، قام - شامان و اونون قایناقلا رینا عمومی باخیش، گنجلیک نشریاتی، باکی، ۱۹۹۴
- ۱۵- میرعلی سیدوف، آذربایجان خالقینی سوی کؤکونو دوشونرکن، یازیچی نشریاتی، باکی، ۱۹۸۹
- ۱۶- فریدون آغاسی اوغلو، قدیم تورک ائلی، ساقا - قامر بویلا ری، چیراق نشریاتی، ۲۰۰۶
- ۱۷- غیاث الدین غیبوللا یئف، آذربایجان تورک لری نین تشککولو تاریخیندن، آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی، ۱۹۹۴
- ۱۸- غیاث الدین غیبوللا یئف، قدیم تورک لر و اثرمنیستان، آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی، ۱۹۹۲
- ۱۹- فضولی گؤزلوف، جلال محمدوف، شامان افسانه لری و سؤیلمه لری، یازیچی نشریاتی، باکی، ۱۹۹۳
- ۲۰- عاریف آجالوف، آذربایجان میفولوژی متن لری، علم نشریاتی، باکی، ۱۹۸۸
- ۲۱- ر. علیئف، آذربایجان ناغیللا ریندا میفیک گؤروشلر، علم نشریاتی، باکی، ۱۹۹۲
- ۲۲- صامت علیزاده نین رندا کتورلوغو ایله نشر اولان اوغوزنامه، یازیچی نشریاتی، باکی، ۱۹۸۷
- ۲۳- بوداق بوداقوف، تورک اولوسلا رینین یئر یادداشی، علم نشریاتی، باکی، ۱۹۹۴
- ۲۴- اسدالله جعفروف، قوروچای دره سینده، آرختولوژی تدقیقات، آذربایجان دؤولت نشریاتی، باکی، ۱۹۹۰

بنزریلگینی اساس گؤتودوکده پارونیمیزمه اوغرامیش اولوروق. مثاللا ر: دیک - تیک، فصل - فصیل، عادی - آدی، یاییم -- یاین و س.